

Проблеми економіки та політичної економії

Науковий економічний електронний журнал

Scientific economic e-journal

Problems of Economy and Political Economy

2018
№ 1 (6)

Науковий економічний електронний журнал
«Проблеми економіки та політичної економії»

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Бажал Юрій Миколайович, д. е. н., проф.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»;
Базилевич Віктор Дмитрович, чл.-кор. НАН України, д. е. н.,
проф., Київський національний університет ім. Т. Шевченка;
Білоцерківець Володимир Вікторович, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України
(заступник головного редактора);
Бодров Володимир Григорович, д. е. н., проф.,
Університет державної фіскальної служби України;
Гриценко Андрій Андрійович, чл.-кор. НАН України, д. е. н.,
проф., ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;
Довбня Світлана Борисівна, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Завгородня Олена Олександрівна, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Задорожний Григорій Васильович, д. е. н., проф.,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна;
Звєряков Михайло Іванович, чл.-кор. НАН України, д. е. н., проф.,
Одеський національний економічний університет;
Ковальчук Костянтин Федорович, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Король Григорета Олександрівна, к. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Лебедева Валентина Костянтинівна, к. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Савчук Лариса Миколаївна, к. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України;
Соловій Ігор Павлович, д. е. н., проф.,
Національний лісотехнічний університет України;
Тарасевич Віктор Миколайович, д. е. н., проф.,
Національна металургійна академія України (**головний редактор**);
Шинкарук Лідія Василівна, чл.-кор. НАН України, д. е. н., проф.,
Національний університет біоресурсів і природокористування
України;
Яковенко Лариса Іванівна, д. е. н., проф.,
Полтавський національний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка (заступник головного редактора);

СКЛАД МІЖНАРОДНОЇ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Алієв Урак Жолмурзайович, д. е. н., проф.,
освітня корпорація «Туран», університет «Туран-Астана», м. Астана,
Республіка Казахстан;
Білорус Олег Григорович, академік НАН України, д. е. н., проф.,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;
Габбер Юзеф Антоній, д. е. н., проф.,
Вища школа банківництва, м. Познань, Республіка Польща;
Гесць Валерій Михайлович, академік НАН України, д. е. н., проф.,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;
Лемещенко Петро Сергійович, д. е. н., проф., Білоруський
державний університет, м. Мінськ, Республіка Білорусь;
Савчук Володимир Сафронович, чл.-кор. НАН України, д. е. н.,
проф., ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана»;
Шлюсарчик Богуслав, д. е. н., проф., Жешувський університет,
Республіка Польща.

Адреса редакції:

Національна металургійна
академія України,
пр. Гагаріна, 4, к. 201,
м. Дніпро, 49600, Україна

Телефон:

38 (0562) 47-42-42

Електронна пошта:

polecon.ukr@gmail.com

Сайт:

<http://politeco.nmetau.edu.ua/>

ISSN 2518-7406

Засновник:

Національна металургійна
академія України

Рекомендовано до друку та
поширення через мережу
Інтернет Вченою радою
Національної металургійної
академії України, протокол
№ 5 від 23.04.2018 р.

Редакція не завжди поділяє
точку зору авторів та не несе
відповідальності за добір
фактів та помилки, яких вони
припускаються. Статті
подано в авторській редакції.
Повний або частковий
передрук дозволяється лише
за згодою авторів і редакції
журналу.

Підписано до друку

07.05.2018 р.

Формат 60x84 ½

Ум. друк. арк. 28,64. Зам. № 5

© ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ
ТА ПОЛІТИЧНОЇ
ЕКОНОМІЇ, 2018

The scientific electronic journal
«Problems of Economy and Political Economy»

COMPOSITION OF EDITORIAL BOARD:

Bazhal Yuriy, d. e. s., prof.,
National university of «Kyiv Mohyla academy»;
Bazilevych Viktor, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., Taras Shevchenko national university of Kyiv;
Bilotserkives Volodymyr, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine (**deputy editor**);
Bodrov Volodymyr, d. e. s., prof.,
University of the State Fiscal Service of Ukraine;
Hritsenko Andrii, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., «Institute of economics and forecasting of the NAS of
Ukraine»;
Dovbnia Svitlana, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Zavhorodnia Olena, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Zadorozhny Grigory, d. e. s., prof.,
V. N. Karazin Kharkiv National University;
Zveriakov Mychailo, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., Odessa national economic university;
Kovalchuk Kostiantyn, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Korol Hrihoreta, c. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Lebedeva Valentyna, c. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Savchuk Larisa, c. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine;
Soloviy Ihor, d. e. s., prof.,
Ukrainian National Forestry University;
Tarasevich Viktor, d. e. s., prof.,
National metallurgical academy of Ukraine (**editor-in-chief**);
Shynkaruk Lidiia, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof., National university of life and environmental sciences of
Ukraine;
Yakovenko Larisa, d. e. s., prof.,
Poltava national pedagogical university named after V. G. Korolenko
(**deputy editor**);

COMPOSITION OF INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

Aliiev Urak, d. e. s., prof.,
Educational corporation «Turan», university «Turan-Astana», Astana,
Republic of Kazakhstan;
Bilorus Oleg, academician of the NAS of Ukraine, d. e. s., prof.,
«Institute of economics and forecasting of the NAS of Ukraine»;
Habber Jusef Antoni, d. e. s., prof., WSB University in Poznan,
Republic of Poland;
Heiets Valerii, academician of the NAS of Ukraine, d. e. s., prof.,
«Institute of economics and forecasting of the NAS of Ukraine»;
Lemeshchenko Petr, d. e. s., prof.,
Belarusian state university, Minsk, Republic of Belarus;
Savchuk Volodymyr, corresponding member of the NAS of Ukraine,
d. e. s., prof.,
«Kyiv national economical university of V. Hetman»;
Slusarczyk Boguslav, d. e. s., prof.,
University of Rzeszow, Republic of Poland.

Editorial address:

National Metallurgical
Academy of Ukraine, Haharin
Av, 4, Dnipro, Ukraine, 49600

Phone:

38 (0562) 47-42-42

E-mail:

polecon.ukr@gmail.com

Site:

<http://politeco.nmetau.edu.ua/>

ISSN 2518-7406

The founder of the journal:

National Metallurgical
Academy of Ukraine

Recommended for publication
and dissemination through a
network the Internet by the
Scientific council of the
National Metallurgical
Academy of Ukraine, protocol
№ 5 from 23.04.2018.

The editorial not always divides
the point of view of authors and
does not bear responsibility for
selection of facts and errors that
they commit. The articles are
given in an authorial release.
The complete or partial
reprinting is allowed only with
the consent of authors and
editorial of journal.

A signed to printing

07.05.2018.

Format 60x84 ½

Conditional printed

pages 28,64. Booking № 5

© **PROBLEMS OF ECONOMY
AND POLITICAL ECONOMY,
2018**

ЗМІСТ

***ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА
ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.
ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ***

Белоцерковец В. В., Завгородня Е. А.

Падающего – подтолкни ? (перспективы политической экономии в XXI веке: глобальные и национальные координаты) 10

Задорожная О. Г.

Уном человека-личности как исток развертывания очеловечивающегося хозяйства 21

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІСТИКА

Белорус О. Г.

Проблемы финансовой глобализации и гиперфинансализация воспроизводственных процессов 45

Задорожный Г. В.

Глобализация и проблема границ использования high-hume технологий 66

Зайцев Ю. К., Москаленко О. М.

Політична економія глобалізованого суспільства 95

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Леонідов І. Л.

Власність та привласнення інтелектуального продукту: характеристики процесів підпорядкування 114

Осіпова Л. В., Плахтій В. Г.

Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: сучасний стан та перспективи 125

Ткаченко І. Д., Ткаченко Н. І.

Природная рента: международный опыт и украинские реалии изъятия, распределения и перераспределения 139

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Довбня С. Б., Чабанець Т. М.

Удосконалений методичний підхід до аналізу зовнішнього середовища 152

Honcharuk O. V., Babenko A. A.

The research of printing industry enterprises potential in Ukraine 164

Летуча О. В., Ігнашкіна Т. В., Летуча А. А.
 Стратегії фінансового оздоровлення підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації: теорія та методологія 174

Romanovskyi I. G.
 Forecasting of actual sales quantity of a trading company 183

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
 СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Колот А. М., Герасименко О. О.
 Інститути зайнятості і доходів в новій економіці: глобальні тренди 195

Яворська О. Г.
 Соціальний капітал підприємств індустрії туризму та гостинності 236

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

Korol G. O., Akimova T. V., Izviakova I. M.
 Methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities 248

ГРОШІ І КРЕДИТ, ФІНАНСИ ТА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

Ковальчук К. Ф., Петрова Л. В.
 Дослідження сучасних проблем у сфері уникнення подвійного оподаткування 260

Аберніхіна І. Г., Сокиринська І. Г.
 Визначення фундаментальних категорій страхового ринку 271

Валенюк Н. В., Суботіна Г. О.
 Актуальні питання валютно-курсової політики в умовах кризи 282

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ
 ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

Підгорна К. Д.
 Дослідження проблем планування розкрою матеріалів 296

Lozovsky A. S.
 Economic-mathematical model for optimal distribution of service stations 306

МЕНЕДЖМЕНТ

Альошина Т. В., Синиціна Ю. П.
 Вдосконалення процесу формування кадрового потенціалу підприємства на засадах реінжинірингу 316

Квасова Л. С., Макарова О. С.

Кластерний підхід для підвищення конкурентоспроможності промислового ринку 326

ДО 80-РІЧЧЯ В. С. САВЧУКА 335

CONTENTS

*ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF
ECONOMIC THOUGHTS.
POLITICAL ECONOMY*

Bilotserkivets V. V., Zavhorodnia O. O.

What is falling, that should also be pushed ? (perspectives of political economy in the 21st century: global and national coordinates) 10

Zadorozhnaya O. G.

The unoms of man-personality as the history of deployment of the substitutional economy 21

GLOBAL POLITICAL ECONOMY AND ECONOMICAL GLOBALISTICS

Bilorus O. G.

Problems of financial globalization and hiperfinancialization of reproduction processes 45

Zadorozhny G. V.

Globalization and border problem using high-hume technologies 66

Zaitsev Yu. K., Moskalenko O. M.

Political economy of the globalized society 95

ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS

Leonidov I. L.

Ownership and appropriation of intellectual product: characteristics of subordination processes 114

Osipova L. V., Plakhtii V. H.

Financial provision of social protection in Ukraine: current state and prospects 125

Tkachenko I. D., Tkachenko N. I.

Natural rent: international experience and Ukrainian`s realities of exemption, distribution and redistribution 139

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Dovbnya S. B., Chabanets T. N.

Improved methodical going near the strategic analysis of environment 152

Honcharuk O. V., Babenko A. A.

The research of printing industry enterprises potential in Ukraine 164

Letucha O. V., Ignashkina T. B., Letucha A. A.

Strategies of financial recovery of enterprises of the metallurgical complex of Ukraine in globalization conditions: theory and methodology 174

Romanovskyi I. G.

Forecasting of actual sales quantity of a trading company 183

***DEMOGRAPHY, ECONOMICS OF LABOUR,
SOCIAL ECONOMY AND POLITIC***

Kolot A. M., Herasymenko O. O.

Institutes of employment and income in the new economy: global trends 195

Yavorska O. G.

The social capital of the enterprises of tourism and hospitality service 236

ACCOUNTING, AUDITING AND ANALYSIS

Korol G. O., Akimova T. V., Izviekova I. M.

Methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities 248

MONEY AND CREDIT, FINANCES AND TAX POLICY

Kovalchuk K. F., Petrova L. V.

Research of modern problems is in the field of avoidance of double taxation 260

Abernikhina I. G., Sokyrynska I. G.

Determination of the insurance market fundamental categories 271

Valeniuk N. V., Subotina G. O.

Actual issues of exchange rates policy in conditions of crisis 282

***MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION
TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY***

Pidhorna K. D.

Study of the problems for planning the cutting of materials 296

Lozovsky A. S.

Economic-mathematical model for optimal distribution of service stations 306

MANAGEMENT

Aloshyna T. V., Synytsina Yu. P.

Improvement of process of personnel potential formation of the enterprise based on reengineering 316

Kvasova L. S., Makarova O. S.

Cluster approaches for providing increasing competitiveness
of the industrial market 326

TO 80-YEARS OF V. S. SAVCHUK 335

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА
ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.
ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ**

УДК 330.34:338.1

В. В. БЕЛОЦЕРКОВЕЦ,
*доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры политической экономики,
Национальная металлургическая академия Украины*

Е. А. ЗАВГОРОДНЯЯ,
*доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры политической экономики,
Национальная металлургическая академия Украины*

**ПАДАЮЩЕГО – ПОДТОЛКНИ ?
(ПЕРСПЕКТИВЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ
В XXI ВЕКЕ: ГЛОБАЛЬНЫЕ И
НАЦИОНАЛЬНЫЕ КООРДИНАТЫ)**

В статье рассматриваются проблемы и перспективы дальнейшего развития политической экономии в национальных и глобальных координатах в условиях новых вызовов XXI века. Проведен анализ исторических подходов к определению предметной области политической экономии, раскрыты генеалогические основы формирования современного понимания политической экономии в национальных научных традициях. Показаны объективные преграды, обуславливающие невозможность сведения национальных политических экономий, исторически сформировавшихся в разных странах, к единому знаменателю. Раскрыты причины и последствия финализации развития politische Ökonomie марксистского толка, особенности реализации этого процесса в различных национальных традициях. Определены вероятные направления дальнейшей эволюции современной

политической экономии в ее многочисленных проявлениях в национальных и глобальном ракурсах.

Ключевые слова: политическая экономия, Nationalökonomie, politische Ökonomie, цивилизационная специфика, марксизм, глобальное измерение, национальное измерение, генеалогия политической экономии.

Постановка проблемы. Фундаментальные сдвиги в экономической практике, охватившие в 90-х гг. XX века страны постсоветского пространства, нашли явное отражение и за его пределами. Закат государства всеобщего благосостояния, сворачивающиеся социальные программы, сжимающийся шагреновой кожей средний класс, ошеломительный рост благосостояния богатейшего 1% населения в экономически развитых странах стали неопровержимыми свидетельствами краха левых экономических идей на глобальном уровне. Откровенно исповедовать идеи *Égalité* и *Fraternité* стало моветоном, а *Liberté* – приобрело новое содержание, в своей эволюции освоившее настолько дальние горизонты, что стало напоминать антипод оригинального. Было бы наивным предполагать, что подобные многоуровневые пертурбации не нашли должного воспроизведения в экономической науке. Господствующее в обществе разочарование в социалистических идеях обусловило их маргинализацию и в среде экономистов-теоретиков. К сожалению, обратной стороной подобных процессов оказалась периферизация позиций политической экономии в экономической науке. В странах постсоветского ареала прокатилась волна переименований кафедр политической экономии, трансформации их в кафедры общетеоретической экономической подготовки; соответствующее сворачивание образовательных политэкономических программ охватило и страны развитой демократии. Спорадические попытки сопротивления апологетов левых идей объективным изменениям (особенно зримо проявившиеся во время мирового кризиса середины 2000-х гг.), несмотря на все титанические усилия раздуть их значимость (ярчайший пример – «демарш» студентов выдающегося американо-украинского экономиста Г. Манкива), обычно завершались фиаско. Но такие провалы вовсе не постулируют непогрешимость доминирующей ныне неоклассики, альтернативная экономическая мысль не прекращает своего дальнейшего развития. Более того, именно в продуктивной дискуссии между различными направлениями экономической мысли продолжают генерироваться идеи, способные как обогатить господствующую неоклассику, так и дать новый импульс развитию оппонировавших ей направлений, позволить получить теоретический инструментарий, необходимый для более полного и эффективного ответа на глобальные вызовы современного мира. Без поиска

места политической экономии в этом новом мире обрести нужные ответы было бы весьма затруднительно.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика генеалогии политической экономии, перспектив ее развития в стремительно меняющемся мире, способности отвечать на вызовы глобальной экономики оказалась в центре внимания многих крупных современных исследователей. Выдающиеся отечественные ученые (Ю. Бажал, О. Белорус, А. Гриценко, Ю. Зайцев, В. Тарасевич [1-5]), их коллеги на постсоветском пространстве (У. Алиев, П. Лемещенко, К. Сонин [6-8]) и на Западе (Д. Асемоглу, С. Берендс, П. Бернхольц, Б. Джессоп, Й. Маркс, Дж. Пекк, Дж. Робинсон, Н. фон Эггерс [9-17]) в течении многих лет занимаются кропотливым научным поиском в этой области. Впрочем, несмотря на предпринимающиеся усилия, ряд вопросов, посвященных перспективам эволюции политической экономии в национальных и глобальных координатах нового тысячелетия, остается еще недостаточно проработанным.

Формулирование целей статьи. Целью данной статьи выступает целостное исследование генеалогии политической экономии, изучение процессов ее развития как науки в условиях новых глобальных вызовов XXI века.

Изложение основного материала. Особого внимания современного научного сообщества заслуживает вопрос демаркации границ политической экономии, представляющий весьма нетривиальную проблему в условиях отсутствия четких дескрипторов политэкономического и внеполитэкономического, их какофоничного богатства в разных национальных традициях. Проблема аморфности внешних границ политической экономии тем более усугубляется многообразием семантических форм, применяемых для ее фиксации в лоне экономической науки в различных языках. Отсюда логично возникают несоответствия в толковании ее предмета, определении пределов ареала гегемонии политэкономического и рубежей ее распространения в рамках национальных фундаментальных экономических наук. Будучи, априори, наднациональной в своих глубинных основаниях, политическая экономия, преломляясь через этническую и культурно-цивилизационную специфику, приобретает богатство своих многочисленных и многообразных, далеко не идентичных, реальных национальных воплощений. И в этом контексте восприятие политической экономии как некоего абстракта, апеллирование к ее универсальности (с учетом комплектации соответствующими хроно- и топомодификаторами), абсолютизация инструментальной равноприменимости в любых условиях несколько некорректны.

Свести национальные политические экономии к единому знаменателю невозможно. Обладая рядом общих предков, за столетия собственного, во многом самостоятельного, эволюционного движения, они постепенно инкорпорировали в свой состав целую череду нетождественных для разных стран элементов, от них отпочковались и приобрели статус суверенных и автономных многочисленных национально окрашенные экономические науки. Современная политическая экономия в глобальном разрезе представляет собой ансамбль комплементарных и субституциональных относительно друг друга национальных политических экономий, одни из которых, сохранив родовое название, в иных случаях получили весьма неожиданное, мало согласующееся с первоначальным, содержательное наполнение. Другие же, напротив, даже под омофором новых наименований продолжают стойко сохранять историческую приверженность политэкономической традиции.

Более того, уже привычные процессы географического викариата политической экономии все активнее сопрягаются с тенденциями ее экологического викариата, когда различно-национальные ее воплощения совместно сосуществуют, занимая собственные ниши в пределах национальных границ. К глубокому сожалению, понимание политической экономии в узком смысле довольно часто ограничивается её отождествлением с политэкономией марксистской закваски, что, по меньшей мере, не вполне корректно. Восходя к базовым работам К. Маркса «*Kritik der politischen Ökonomie*» [18] и Ф. Энгельса «*Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*» [19] (который, впрочем, принимает как вполне эквивалентные понятия таксономические единицы *Nationalökonomie*, *politische Ökonomie* и *öffentliche Ökonomie*), такая интерпретация предполагает искусственное обеднение проблемной области политической экономии, преднамеренную концентрацию исследовательских ресурсов на решении иллюзорных, часто явно надуманных задач, мало имеющих отношения к реальной действительности. Визитной карточкой этой политической экономии, по меткому замечанию О. фон Бем-Баверка, являются «легкомысленные, необдуманые допущения, ложная диалектика, внутреннее противоречие и близорукость» [20, с. 279], давно порождающие в научной среде оправданные сомнения по поводу ее реальной теоретико-методологической ценности. Необходимо заметить, что научные изыскания в подобных смысловых координатах политэкономии как *politische Ökonomie* давно утратили не только новизну, но и сколько бы значимое практическое или теоретическое содержание.

К сожалению, *politische Ökonomie* бесповоротно мертва. Некролог усопшей не только давно написан и опубликован, но уже многие годы как погребен под горами последовавших за ним и, неудивительно, что

благополучно забыт современниками. Бренные останки *politische Ökonomie* безвозвратно утратили свой инструментальный функционал, пессимизмом сквозят оценки их применимости даже в сидерационной опции для возвращения фундаментальной экономической науки XXI века. Отдельные, предпринимаемые немногими ее апологетами, реанимационные попытки не просто запоздали, они явно дементны – спасать давно уже некого, ибо, следуя популярной максиме, «мертвое не умирает». В случае же с *politische Ökonomie* глубокие сомнения вызывает сама вероятность чудесного восстания ее из мертвых – звуки и сотрясения, иной раз еще изредка доносящиеся к нам с ее кладбища, нет возможности интерпретировать даже как остаточные судороги разлагающегося трупа некогда популярной науки, но лишь как скрежет окончательно прогнившего и проваливающегося в небытие гроба.

Иллюзорные надежды на ренессанс навсегда угасли, скорбные камлания немногих адептов-некрофилов, по образному выражению Ю. Бажала, тщетны. Увы, *politische Ökonomie* марксистского толка нашла свое вечное упокоение на Хайгейте. Такой финал не вызывает удивления, поразительно другое – как долго ей удавалось пленять умы людей, а К. Марксу, несмотря на то, что теория его «уже в самых своих основах отличается противоречиями всякого рода», продолжать оставаться апостолом для широких кругов, «призванием которых отнюдь не является чтение трудных книг» [20].

Впрочем, ничего подобного нельзя сказать о политической экономии в широком смысле – она, пройдя все невзгоды и лихолетья, продолжает свою триумфальную поступь в будущее, цветя пышным цветом новых открытий. Действительно, проведенный нами анализ (вполне возможно, недостаточно репрезентативный) цитируемости работ ведущих исследователей по избранным ими направлениям отражает уверенные позиции политэкономии в англоязычном научном мире – на политэкономии в приведенной выборке приходится - 10,25% цитирований (рис. 1).

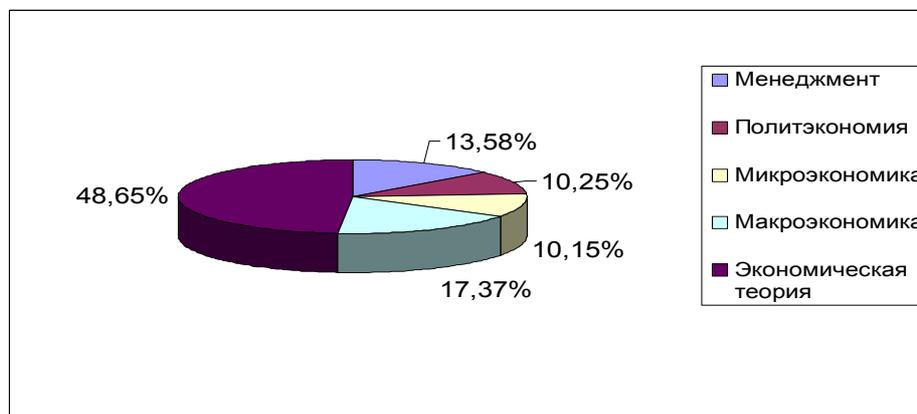

Рис. 1. Индекс цитируемости в Google Scholar работ ведущих исследователей по направлениям в англоязычном научном мире (2017 г.)

В отечественной научной практике, где политэкономия продолжает ассоциироваться с *politische Ökonomie* марксистского толка, ситуация резко отличается – на ее долю остаются ничтожные 2,68% цитирований (рис. 2). Особняком располагается российский сегмент экономической науки – доля цитирований здесь внезапно возрастает до 11,21% (рис. 3). Стоит заметить, что 86,66% таких цитирований принадлежит всего лишь двум авторам, широко известным своей фанатичной приверженностью идеям ортодоксального марксизма – А. Бузгалину и А. Колганову.

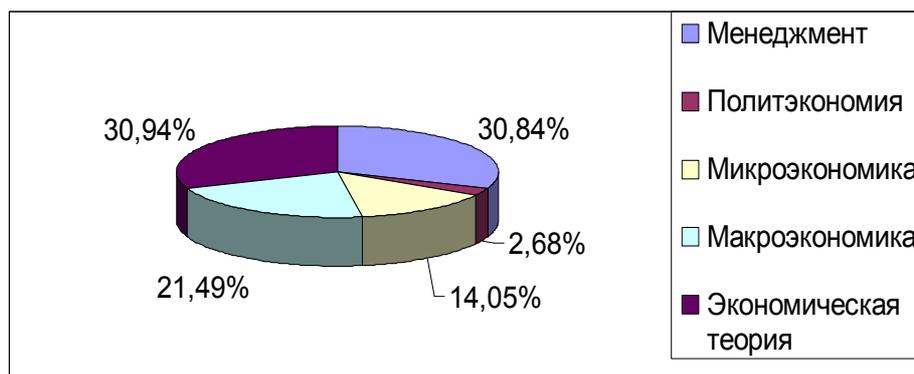

Рис. 2. Индекс цитируемости в Google Scholar работ отечественных ведущих исследователей по направлениям (2017 г.)

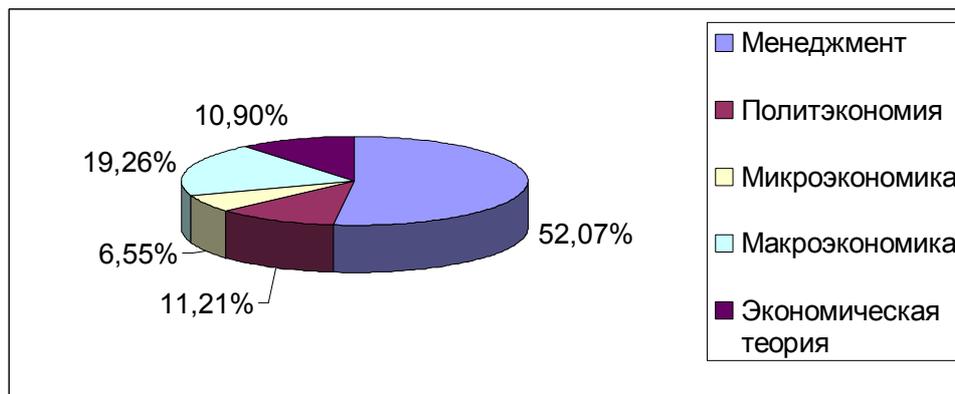

Рис. 3. Индекс цитируемости в Google Scholar работ российских ведущих исследователей по направлениям (2017 г.)

На Западе и в немецкой экономической традиции, в частности, фундаментальная экономическая наука получила несколько взаимно неэквивалентных обозначений, тождественных в своей совокупности политической экономии в широком смысле. Это непосредственно политическая экономия, национальная экономия и учение о народном хозяйстве. Соотношения между ними довольно неустойчивы и, во многом, вариативны, изменяясь в процессе непрерывного научного дискурса. Так, Ф. Лист утверждал, что «под наименованием национальной экономии, политической экономии и государственного хозяйства понимается теория космополитической

системы Смита и Сэя» [21, с. 16]. Однако в условиях Германии такая экономика, с одной стороны, соответствует «полицейскому хозяйству», а, с другой, может рассматриваться «не иначе как космополитическая экономика или мировая экономика», которую необходимо отличать от «частной экономики» [21, с. 136-137]. В подобном ключе политическую экономию в широком смысле трактуют многие современные исследователи как в самой Германии [10, 11, 13], так и за ее пределами [9, 16, 17], по-разному, впрочем, интерпретируя предмет науки, фокусируя внимания на различных ее теоретических и практических опциях, постулируя de facto существование пучка генетически связанных наук.

В условиях XXI века эти науки, густо пронизанные горизонтальными и вертикальными, прямыми и опосредованными взаимосвязями, суверенные и обладающие высоким потенциалом саморазвития, одновременно в разной степени взаимодополняющие и взаимозаменяющие, внешне отделившиеся друг от друга, они образуют неразрывное ризомное единство. Вместе с тем, обладая явно фиксируемыми отличиями, они аутентифицируются в статусе суверенностей в рамках глобального альянса политэкономических наук.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Как видим, особая необходимость применить на практике призыв Ф. Ницше, вынесенный авторами в заглавие статьи – «*Aber ich sage: was fällt, das soll man auch noch stoßen!*», в отношении политической экономии в узком смысле в современных условиях отсутствует – она и так завершила свое существование. Напротив, политическая экономия в широком смысле продолжает свою эволюцию, занимая достойное место среди других наук.

Список использованной литературы

1. Bazal Yu. New politeconomy of innovations: Schumpeter's approaches and actual crisis / Yu. Bazal // Политическая экономия: прошлое, настоящее будущее: моногр. / под ред. В.М. Гейца, В.Н. Тарасевича. – К.: ЦУЛ. – 2014. – С. 851-864.
2. Білорус О.Г. Політекономія світ-системи фінансово-економічного глобалізму: нові тенденції та закономірності розвитку глобального фінансового сектору / О.Г. Білорус // Фінанси України. - 2015. - № 5-6.
3. Тарасевич В.Н. О предмете экономической теории / В.Н. Тарасевич. – Д.: Сич, 1997. – 112 с.
4. Тарасевич В.Н. Политическая экономия: имя собственное, широкий смысл и предметное пространство / В.Н. Тарасевич // Вопросы политической экономии. – 2012. – № 1. – С. 36-52.

5. Тарасевич В.Н. Постнеклассический вызов фундаментальной экономической науке / В.Н. Тарасевич // Вопросы экономики. – 2004. – № 4. – С. 107-117.
6. Алиев У. Ж. Предмет и метод теоретической экономии (основы предметоведения) / У. Ж. Алиев. – Астана: Туран-Астана, 2012.
7. Лемещенко П. С. Политическая экономия – наука королей, или теоретические начала эффективной политики реформ / П. С. Лемещенко // Веснік БДУ. Сер. 3. – 2016. – № 2.
8. Diermeier D. Political economy of redistribution / D. Diermeier, G. Egorov, K. Sonin // *Econometrica*. – 2017. – Vol. 85, No. 3. – P. 851-870.
9. Acemoglu D. Political economy in a Changing World / D. Acemoglu, G. Egorov, K. Sonin // *Journal of Political Economy*. – 2015. – Vol. 123, No. 5. – P. 1028-1086.
10. Behrends S. Neue Politische Ökonomie. Systematische Darstellung und kritische Beurteilung ihrer Entwicklungslinien / S. Behrends. – München: Vahlen, 2001.
11. Bernholz P. Grundlagen der Politischen Ökonomie // P. Bernholz, F. Breyer. – Tübingen: Mohr, 1984.
12. Jessop B. Liberalism, neoliberalism, and urban governance: A state-theoretical perspective / B. Jessop // *Antipode*. – 2002. – Vol. 34 (3). – P. 452-472.
13. Marx J. Neue Politische Ökonomie in der Geschichte: Vom Dialog der Taubstummen zum interdisziplinären Gespräch / J. Marx, A. Frings // *Historische Sozialforschung*. – 2007. – Vol. 32, Nr. 4 (122). – S. 7-17.
14. Peck J. Political economies of scale: fast policy, interscalar relations, and neoliberal workfare / J. Peck // *Economic Geography*. – 2002. – Vol. 78 (3). – P. 331-360.
15. Robinson J. A. The political economy of clientelism / J. A. Robinson, Th. Verdier // *The Scandinavian Journal of Economics*. – 2013. – Vol. 115 (2). – P. 260-291.
16. Eggers, von N. Genealogies of Political Economy as Government / N. von Eggers // *Challenging Ideas: Theory and Empirical Research in the Social Sciences and Humanities*. – Cambridge Scholars Publishing, 2015. – P. 108-126.

17. Eggers von N. The Emergence of the Concept 'Political Economy' / N. von Eggers // M. Thorup (ed.): Intellectual History of Economic Normativities. – 2016, P. 73-89.

18. Marx K. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie / K. Marx. – Hamburg: Verlag von Otto Meisner, 1867. – 804 s.

19. Engels F. Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mlwerke.de/me/me01/me01_499.htm.

20. Бем-Баверк О. Критика теории Маркса: пер. с нем. / О. Бем-Баверк. – М., Челябинск: Социум, 2002. – 283 с.

21. List F. Das Nationale System der politischen Ökonomie [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kreuzgang.org/pdf/friedrich-list.das-nationale-system-der-politischen-oekonomie.pdf>.

References

1. Bazal, Yu. (2014), “New politeconomy of innovations: Schumpeter’s approaches and actual crisis”, *Polytycheskaia ekonomyia: proshloe, nastoiashchee budushchee*, Tsul, Kyiv, Ukraine.

2. Bilorus, O. H. (2015), “Political economy of the world-system of financial and economic globalism: new trends and patterns of development of the global financial sector”, *Finansy Ukrainy*, vol. 5-6.

3. Tarasevych, V. N. (1997), *O predmete ekonomycheskoi teoryy* [On the subject of economic theory], Sych, Dnipro, Ukraine.

4. Tarasevych, V. N. (2012), “Political economy: a proper name, a broad sense and an object space”, *Voprosy polytycheskoi ekonomyy*, vol. 2, pp. 36-52

5. Tarasevych, V. N. (2004), “Post-classical challenge to fundamental economic science”, *Voprosy ekonomyky*, vol. 4, pp. 107-117.

6. Alyev, U. Zh. (2012), *Predmet y metod teoreticheskoï ekonomyy (osnovy predmetovedeniya)* [The subject and method of theoretical economy (the subject matter basis)], Turan-Astana, Astana, Kazakhstan.

7. Lemeshchenko, P. S. (2016), “Political economy - the science of kings, or the theoretical principles of effective reform policies”, *Vesnik BDU. Ser. 3*, vol. 2.

8. Diermeier, D., Egorov, G., Sonin, K. (2017), “Political economy of redistribution”, *Econometrica*, vol. 85, no. 3, pp. 851-870.

9. Acemoglu, D., Egorov, G., Sonin, K. (2015), “Political economy in a Changing World”, *Journal of Political Economy*, vol. 123, no. 5, pp. 1028-1086.

10. Behrends, S. (2001), *Neue Politische Ökonomie. Systematische Darstellung und kritische Beurteilung ihrer Entwicklungslinien*, Vahlen, München, BRD.
11. Bernholz, P. und Breyer, F. (1984), *Grundlagen der Politischen Ökonomie*, Mohr, Tübingen, BRD.
12. Jessop, B. (2002), “Liberalism, neoliberalism, and urban governance: A state–theoretical perspective”, *Antipode*, vol. 34 (3), pp. 452-472.
13. Marx, J. und Frings, A. (2007), “Neue Politische Ökonomie in der Geschichte: Vom Dialog der Taubstummen zum interdisziplinären Gespräch”, *Historische Sozialforschung*, vol. 32, no. 4 (122), pp. 7-17.
14. Peck, J. (2002), “Political economies of scale: fast policy, interscalar relations, and neoliberal workfare”, *Economic Geography*, vol. 78 (3), pp. 331-360.
15. Robinson, J. A. and Verdier, Th. (2013), “The political economy of clientelism”, *The Scandinavian Journal of Economics*, vol. 115 (2), pp. 260-291.
16. Eggers, von N. (2015), “Genealogies of Political Economy as Government”, *Challenging Ideas: Theory and Empirical Research in the Social Sciences and Humanities*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, UK.
17. Eggers, von N. (2016), “The Emergence of the Concept 'Political Economy'”, *Intellectual History of Economic Normativities; ed. M. Thorup (ed.)*, pp. 73-89.
18. Marx, K. (1867), *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Verlag von Otto Meisner, Hamburg, Deutschland.
19. Engels, F. (1844), *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*, available at: http://www.mlwerke.de/me/me01/me01_499.htm.
20. Bem-Baverk, O. (2002), *Krytyka teory Marksa* [Criticism of Marx's theory], Sotsyum, Moscow and Cheliabynsk, Russia.
21. List, F. (1841), *Das Nationale System der politischen Ökonomie*, available at: <http://kreuzgang.org/pdf/friedrich-list.das-nationale-system-der-politischen-oekonomie.pdf>.

Білоцерківець В.В., д.е.н., професор; Завгородня О.О., д.е.н., професор, Національна металургійна академія України

Якщо падає, то підштовхни? (перспективи політичної економії у XXI столітті: глобальні та національні координати)

В статті розглядаються проблеми та перспективи подальшого розвитку політичної економії в національних та глобальних координатах в умовах нових викликів XXI століття. Проведений аналіз історичних підходів до визначення предметної області політичної

економії, розкриті генеалогічні основи формування сучасного розуміння політичної економії в національних наукових традиціях. Показані об'єктивні перешкоди, що обумовлюють неможливість зведення національних політичних економік, історично сформованих у різних країнах, до єдиного знаменника. Розкриті причини та наслідки фіналізації розвитку politische Ökonomie марксистського толку, показані особливості реалізації цього процесу в різних національних традиціях. Визначені ймовірні напрями подальшої еволюції сучасної політичної економії у її численних проявах у національних та глобальних ракурсах.

Ключові слова: політична економія, Nationalökonomie, politische Ökonomie, цивілізаційна специфіка, марксизм, глобальні виміри, національні виміри, генеалогія політичної економії.

Bilotserkivets W., Doctor of Economic Science, Professor; Zavorodnia O., Doctor of Economic Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

What is falling, that should also be pushed? (perspectives of political economy in the 21st century: global and national coordinates)

The article deals with the problems and perspectives of the further development of political economy in national and global coordinates in the context of the new challenges of the XXI century. An analysis of historical approaches to the definition of the subject area of political economy has been carried out, the genealogical foundations of the formation of a modern understanding of political economy in national scientific traditions have been revealed. Objective barriers are shown that cause the impossibility of informing national political economies historically formed in different countries to a single denominator. The causes and consequences of the finalization of the development of the Marxist politische Ökonomie, the peculiarities of the implementation of this process in various national traditions, are disclosed. The probable directions of the further evolution of modern political economy in its numerous manifestations in the national and global perspectives are determined.

Key words: political economy, Nationalökonomie, politische Ökonomie, civilization specificity, marxism, global dimension, national dimension, genealogy of political economy.

УДК 330.1(101);27.584(082)

О. Г. ЗАДОРЖНАЯ,
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры международной экономики
и мирового хозяйства,
Харьковский национальный университет
имени В. Н. Каразина*

УНОМ ЧЕЛОВЕКА-ЛИЧНОСТИ КАК ИСТОК РАЗВЕРТЫВАНИЯ ОЧЕЛОВЕЧИВАЮЩЕГОСЯ ХОЗЯЙСТВА

В статье раскрывается содержание и значение унома человечности для развертывания хозяйства как целостной сферы жизнедеятельности личности, которая сводится к духу, духовности, одушевленности, а не просто к материальному телу человека. Исследовать личность практически невозможно без взаимодействия научных и религиозных знаний. Методология индивидуализма должна быть заменена личностной методологией исследования всех хозяйственных трансформаций. Уном человека представляет собой человечность-универс как то глубинное сакрально-онтологическое начало, исходный код, где изначально «вмонтирована» истинная природа человека-личности. В уноме человека представлено качественно единые начала реальности-мира, которое должно развертываться в благоносном хозяйстве человека. Уном несет в себе потенциальную единую триипостасную – духовно-био-социальную природу человека, а ее архетипическим основанием является свобода-ответственность личности.

Ключевые слова: уном, личность, свобода-ответственность, человечность, духовно-био-социальная природа человека, личностная методология.

*Прежде нежели Я образовал тебя во чреве, Я познал тебя,
и прежде нежели ты вышел из утробы, Я освятил тебя.
Иер. 1, 5.*

*Мы вступаем в эпоху, когда пафос отсечения корней
уступает место их поиску, их обретению и
даже покаянию перед ними. Это всемирный процесс.
Свящ. Владимир Зелинский*

Постановка проблемы. Новый *человекомерный формат постнеклассической экономической науки* открывает новые возможности для постижения *хозяйства* как целостной сферы человеческой жизнедеятельности и *личности* как его базового свободно-ответственного творческого субъекта.

Новые методологические наработки в области хозяйствовидения в последнее десятилетие основаны на развертывании основных принципов постнеклассической науки, которая стремится к познанию *целостных человека и хозяйства*, в целом реальности, где механико-материалистический подход с необходимостью должен сочетаться, взаимодействовать с исследованием *духовного мира* человека, его духом и сознанием. Более того, нам представляется, что именно формат *духа, духовности* сакрально-онтологически предопределяет бытие человека/человечества. Это позволяет говорить о *человекомерности* новой науки и необходимости первостепенное значение уделять процессам *очеловечивания* и *одухотворенности*, которые становятся *смысл-о-понимающим* форматом исследования путей и механизмов выхода из современного кризиса глобального мира, выступают сущностными условиями реализации *императива выживания человечества*.

Анализ последних научных публикаций. Новые методологические положения постнеклассической экономической, хозяйствовидческой науки, которые сегодня нашли отражение в последних научных публикациях, можно свести к следующим: во-первых, *философия хозяйства* становится *целостной* сферой размышляющего знания о реальности и действительности и в этой ипостаси становится *метаметодологией* для постижения экономических явлений и процессов (Ю. М. Осипов, Н. Б. Шулевский, Г. В. Задорожный и др.); во-вторых, *универсумика* (в плане анализа экономики – экуника) [1] формируется как сфера постижения человеком синкретичности мира; в-третьих, признание *аксиомой* положения о триединой *духовно-био-социальной природе человека* («Как аксиому следует принять целостно *три ипостаси природы* человека, а именно – духовную, биологическую, социальную» [2, с. 814]) как основного хозяйствотворящего субъекта; в-четвертых, выделение и обоснование архетипа *свободы-ответственности* человека как специфического *кода-матрицы* развертывания человека как *родового* существа (Г. В. Задорожный); в-пятых, *сознание* человека утверждается как *новый главный предмет труда* в современном про-двинутом информационно-виртуальном обществе (М. Г. Делягин).

Эти методологические положения постнеклассической человекомерной науки как бы оконечиваются (и взаимно отсвечиваются) в двух явлениях-процессах: *уноме* человека-личности и *хозяйстве* как цельной сфере его жизнедеятельности. Тем самым актуальным смыслопонимательным полем кризисной действительности и ее преодоления представляется *уном человечности* как развертывания истинного знания о собственно *человечном* в самом человеке.

Целью статьи является раскрытие содержания унома человечности в междисциплинарном формате постнеклассической экономической науки. При этом анализ ведется в рамках новой *личностной методологии*, где исходно именно *личность* постулируется как *базовый свободно-ответственный субъект* хозяйственных трансформаций.

Основные результаты научного исследования. Формирующаяся постнеклассическая человекомерная наука меняет формат исследования и рассмотрения человека и его жизнедеятельности. На необходимость кардинального изменения мышления о человеке и реальности указывали религиозные философы Серебряного века. Анализ работ М. Бубера, Ф. Розенцвейга и О. Розенштока-Хюсси, как западных мыслителей начала-середины XX века, показал, что они также серьезно задумывались над проблемой «грядущей философии», которая должна будет основываться на начале «слова», Логоса как противостоящего принципу «разума», или «рацио», что означает попытаться определить «человеческое начало в нашей человечности» [3, с. 296].

Сегодня вновь возрождается потребность исследовать человека, общества, реальности в векторе человечности в связи с чрезмерным обострением проблемы выживания человека/человечества в условиях длящегося и углубляющегося глобального кризиса-лабиринта [4]. При этом кризис в полной мере поразил и неоклассическую экономическую науку с ее главным методом – методологией индивидуализма, где по-прежнему, хотя теперь и не вполне гласно главенствует экономический человек, а капиталу приписываются более поверхностно-гламурные формы интеллектуального, социального, человеческого, культурного и даже духовного. Однако традиционная суть экономики как денежно-товарного, обменного, купле-продажного хозяйства ради прибыли не меняется.

Происходит действительный практический разрушительный длительный наскок на так называемое социальное основание общества. Но оно по-прежнему большинству ученых видится как нечто положительно приемлемое, ибо без сущностных раздумий слову «социальное» отдается роль некой спасительной панацеи. В социальные отношения вступает экономический индивид, не совсем понимая, что социальное социальному – рознь, ибо в обычном языке нет проблемы выделения того, ради чего разворачивается социальное: блага или зла. А раз так, то оно и есть нечто нейтральное, успокаивающее, кризисное бытие длящее. Выход неизбежно есть, но он никак не связан с экономическим индивидом как социальным атомом. Выход видится в переходе мышления из изначально кризисного индивидуализма к личностным

координатам хозяйствования, ибо человеческая *личность* – *верховная святыня* (М. И. Туган-Барановский).

Специфическое отличие новой *личностной методологии* имеет свои корни в самом понимании *личности как центра и цели* животворящей хозяйственной жизнедеятельности человека и человечества, о чем писали П. Тейяр де Шарден, С. Н. Булгаков, Н. А. Бердяев, М. И. Туган-Барановский и многие другие мыслители начала прошлого века. При этом важно понимать, что *личность* прежде всего сводится к *духу, духовности, одушевленности*, а не просто к материальному телу человека. Поэтому размышлять о личности практически невозможно без *взаимодействия научных и религиозных* знаний, ибо наука и религия, как сегодня становится уже все более *очевидным*, «не могут развиваться нормально одна без другой по той простой причине, что обе одушевлены одной и той же жизнью. В самом деле, ни в своем порыве, ни в своих истолкованиях наука не может выйти за пределы самой себя, не окрашиваясь мистикой и не заряжаясь верой» [5, с. 399]. Более того, «наука в состоянии открыть искателю знания много интересного о работе механизмов, управляющих жизнью. Но с помощью одной науки нам никогда не найти ответа на вопросы о том, почему существует жизнь и зачем нужны мы» [6, с. 73]. Дело в том, что «Бог не угрожает науке, а расширяет возможности познания. И, конечно же, наука не угрожает Богу – ведь она, как и все, что есть в мире, существует благодаря Создателю. Потому давайте постараемся вместе восстановить твердую почву для интеллектуально и духовно удовлетворительного синтеза *всех* великих истин. Древняя прародина разума и культа несокрушима, и она зовет к себе всех, кто искренне стремится найти истину. Откликнитесь на этот зов. Оставьте битвы. От этого зависят наши надежды, радости и само будущее нашего мира» [6, с. 176].

Поэтому *продуктивное взаимодействие* научного и религиозного, а шире – *внеаучного* знания требует открытия особого связующего «цемента», «который внутренне объединит наши жизни, не искажая и не приуменьшая их. Вера в безмерно притягательный *центр личности*» [5, с. 399] становится *исходным постулатом* новой *личностной методологии* хозяйственных исследований, которая позволяет не упрощать господствующий в экономической науке подход о значении *индивидуальности* в глобальном кризисном мире, ибо господствующая ныне *методология индивидуализма* видит в *человеке средство*, экономическую *функцию* производства *прибыли*; ей совершенно *чуждо* понимание человека как *целостной личности*, *микрокосма* Универсума.

«Индивидуализм по существу своему – не творческий, отрицательный и *пустой*, так как *лишает* человека *того вселенского содержания*, на которое

только и может быть *направлено творчество*. Понятие индивидуализма все еще *спутано и недостаточно выяснено... в строгом смысле*, который выявляется лишь в наше время, *индивидуализм противоположен универсализму*, он есть *отъединение индивидуальности человека от вселенной*, ее самообогащение. Такой индивидуализм ведет к *истреблению человека*, к его падению в небытие» [7, с. 72, 73] (выделено нами – О. З.). Важно понимать, что индивидуализм «враждебен принципу личности» [8, с. 92], и ратующие ныне за ренессансную реанимацию методологии индивидуализма, которая породила и полностью ответственна за нынешний углубляющийся мировой кризис, вряд ли осознают, что она не имеет *продуктивного для человека / человечества* значение. Но придать ей роль целительной панацеи уж весьма желается ее современным приверженцам. Они полностью *игнорируют* аргументированное положение, что формат *индивидуальности в границах индивидуализма*, хотя и отражает некое восстание против природного и социального принуждения человека, все же есть «*демонический самообман*» (Н. А. Бердяев), а не полнота, универсализация человека в космической жизни как *микрокосма*, для которого *дух и духовность*, вселенское бытие связаны с *личностью*, как, прежде всего, со своеобразной *духовной* энергией и *духовной* активностью – центром творческой энергии [7, с. 48]. И в этом более глубинный смысл, чем тот, который вкладывают в понятие *креативной* деятельности человека сторонники методологического индивидуализма, ибо они не видят (игнорируют) того, что *духовность* связана с тем, *что выше человека*, что связано со стремлением к *высшему*, что не сводимо к его – человека – *самодостаточности*. Стремиться надо «к очищению души, к освобождению ее от тяжелых оков нашего испорченного и извращенного сознания. Стремиться надо к тому, что выше этого сознания. Стремиться надо к *метанойе*: о ней говорил Платон, о ней же говорит православное учение о синергии. Стремиться надо к тому, что выше самого бытия, – к его Творцу. Стремиться надо к Богу» [9, с. 216]. Поэтому переход в формат *личностного* самопостижения, который открывает *интуиции духовных глубин реальности*, есть *необходимое условие* преодоления кризисности и самой науки, и глобальной действительности посредством *творчества личностью* хозяйства как сферы *чело-вечной* жизни-деятельности.

П. Тейяр де Шарден специально акцентировал внимание на той *единственной ошибке* познания, которая «с самого начала уводит его с правильного пути, состоит в *смешивании индивидуальности и личностности*. Стремясь как можно больше отделиться от других элементов, он (эгоизм – О. З.) индивидуализируется, но, индивидуализируясь, он падает опять и стремится увлечь мир назад к множеству, к *материи*. В действительности, он уменьшается и теряется. Чтобы быть полностью самими собой, нам надо идти в

обратном направлении – в направлении конвергенции со всем остальным, к другому. *Вершина нас самих*, венец нашей оригинальности – *не* наша индивидуальность, а наша личность, а эту последнюю мы можем найти в соответствии с эволюционной структурой мира, лишь объединяясь между собой. Нет духа без синтеза» [9, с. 377] (выделено нами – О. З.).

Ныне приходит понимание, что именно в личности сосредоточены духовные силы, от которых прежде стремилась *избавиться* традиционная механико-материалистическая наука [10]. Духовные силы, духовная энергия проявляются в личностных действиях хозяина по качественно-желаемому преобразованию жизни. В этом плане хозяйствующий человек предстает как микрокосм, распространяющий свое преобразующе-продуктивное влияние в макрокосме: «этому микрокосму принадлежит центральная, единящая роль в макрокосме, образующим для него периферию, а вместе с тем и объект хозяйственного воздействия. Человек представляет собой как бы «стянутую вселенную» (Ф. фон Шеллинг), а космос – потенциальное тело человека» [11, с. 303].

В этой связи возникает два смысловых вопроса: *что* является тем духовным кодом-центром личности-микрокосма, который развертывает такую «стянутую вселенную», и почему так важно *правильно-продуктивно, человечно* для человека *реализовывать* этот код в процессе хозяйствования?

Ответ на первый вопрос восходит к обоснованию С. Н. Булгаковым необходимости перехода от формата материалистического экономизма к хозяйственному творчеству как культуре, что и должно было стать форматом более глубинного и всестороннего осмысления целостной жизнедеятельности человека. «Хозяйство, понятое достаточно широко, не есть подъяремная работа скота, но творческая деятельность разумных существ, необходимо осуществляющих в ней свои индивидуальные начала, индивидуальности же присуща свобода, даже более, следует сказать, что она и есть эта самая свобода, и если свобода есть творчество, то индивидуальность есть подлинное творческое в нас начало, которое неугасимо и неустранимо и в хозяйстве. В хозяйстве творится культура» [11, с. 304] (выделено нами – О. З.). В данном положении очевидно понимание индивидуальности как личности, которая выступает фундаментальным основанием-свойством понимания личности.

«Подлинное творческое в нас начало» есть основополагающая характеристика центральной метафизической идеи о человеке как трансцендентальном субъекте хозяйства. Логика такого подхода вела к тому, что «центр тяжести в исследовании проблемы экономизма все более передвигался от политической экономии в сторону философии» [11, с. 307] (выделено нами – О. З.), т. е. по сути, уже в начале XX века по-новому встал

вопрос и *смысле жизни*, о мире как *хозяйстве*, а в нем заложена некоторая *внутренняя интуиция*, особое *окачественное мироощущение* [11, с. 308]. Последнее связано, прежде всего, с тем, что *хозяйство как творчество* есть *психологический* феномен, а говоря еще более определеннее, *хозяйство* есть явление *духовной жизни* [11, с. 233]. И в этом плане весьма важно понимать, что, с одной стороны, существующее различие понятий «человек» как *сущность* и «индивид» как *отдельность* возможно в характерной *соединенности* «индивидуального и общечеловеческого в личности». «Человечество – едино, хотя и многолико... каждый индивид приобщается ко всему человечеству, причастен к человеческой плоти и крови, и чувство этого единства находило и находит многообразное выражение в религиозных учениях и в философских теориях» [11, с. 151].

Единое и многоликое человечество, его *родовая сущность*, как и родовая сущность отдельного человека раскрывается, прежде всего, через *духовное* понимание хозяйства и представлена в *человечности*. «Человечность как потенциал, как глубина возможностей интенсивная, а не экстенсивная, соединяет людей в неизмеримо большей степени, нежели их разъединяет индивидуация. К этому единству или основе, представляющей некоторый *универс*, приобщается всякий человек, без различия, долго ли он живет, много ли или мало удастся испытать ему в эмпирической жизни, какой уголок мирового калейдоскопа ему приоткроется» [11, с. 152] (выделено нами – О. З.).

Исходя из этого, можно заключить, что *человечность-универс* – это то глубинное *сакрально-онтологическое вечное начало*, исходный код, где изначально «вмонтирована», «покоится» *истинная природа человека-личности*. *Человечность-универс* является *исконным единящим началом* реальности-мира. «Это изначально, метафизическое единство человечества, эта *человечность* есть положительная *духовная сила*, действующая в мире, его *единящее начало*» [11, с. 152] (выделено нами – О. З.), которое выступает глубинным основанием *предстоящего* со-творчества мира как процесса *развертывания* исходной *синкретичности*. Но такой подход к познанию мира-хозяйства не получил дальнейшего обоснования-раскрытия.

Качественно новый шаг в исследовании этой проблематики был сделан профессором В. Н. Тарасевичем. В последних своих разработках он не только широко пользуется наработками геномики (*ген*) и меметики (*мем* – единица хранения и распространения элементов *культуры*; мемплексы – религиозные догматы, идеологические доктрины и пр.), но при рассмотрении человека как *микроуниверсума* вводит в научный оборот понятие *унов* как своеобразного синтеза генов и мемов, «первоатомов» человека-универсума, ответственных за сохранение, репликацию и эволюцию не собственно биологического и не

собственно общественного, а *собственно человеческого* в человеке-универсуме. В человеческом *унотии* как сверхсложной системе запечатлен, «встроен» *унетический код* – система записи наследственной информации о собственно *человеческом в человеке* [12, с. 76]. Уном является исходно-человечным кодом развертывания хозяйства, который не просто включает в себя геном и мемон, но *предопределяет их качество человечности* как истинного отражения-развертывания особого существа – *человека*, который создан «по образу и по подобию».

Понимание *унома* как изначально заложенного в человеке потенциального кода его жизнедеятельности можно сравнить с пониманием проекта «я», описанного Х. Ортега-и-Гассетом в его трактовке жизни. «Жизнь – это неизбежная необходимость осуществить именно тот проект бытия, который и есть *каждый из нас*. Этот проект, или «я», не идея, не план, задуманный и произвольно избранный для себя человеком. Он дан *до всех идей*, созданных *человеческим умом*, и *до всех решений*, принятых *человеком*. Более того: как правило, мы имеем о нем *лишь смутное представление*. И все-таки он – *наше подлинное бытие, судьба*» [13, с. 425] (выделено нами – О. З.).

Проект «я» есть прежде всего именно действительное *я*, осуществляющееся в моем *практическо-реальном бытии*. Проект «я» придает жизненный *импульс* для моей жизни, а моя *воля* может *осуществить* или *не осуществить* этот *изначально заложенный проект* еще *до* моего *самопостижения*. Но моя воля «не в силах его исправить, переиначить, обойти или заменить. Мы с неизбежностью – тот *программный персонаж*, который призван *осуществить самого себя*... Жизнь в самом прямом смысле этого слова, драма, ибо он есть жестокая борьба с вещами (включая и наш характер), борьба за то, чтобы *быть действительно тем, что содержится в нашем проекте*» [13, с. 425] (выделено нами – О. З.). Этот проект «я» именно и заложен в *уноме* человека, который призван развернуть его жизнь в ее осуществляемом им хозяйстве в самом широком смысле, в значении цельной жизнедеятельности.

Для понимания сути *унома* и его значения я для человека и его жизнедеятельности важно обратиться к религиозному пониманию *перво-Вести*, которая закладывается в человеке еще *до его появления* на свет. «Да, Завет был вписан в нас до нашего рождения, и весь пробег нашей жизни с ее событиями, решениями, открытиями, заблуждениями, грехами, поисками, размечен едва видимыми знаками, помогающими опознать посланную нам Весть. Завет един и вера есть его открытие. Мы говорим «верую» и тем самым отправляем «уведомление о вручении», о принятии Вести, открывшей свое лицо. И тем самым овладеваем азбукой реальности, которая есть скрытый праздник

теофании. Мы пробуждаемся к тому, что когда-то было нам сказано, к тому, что пронизывает собой то, что есть в нас и вокруг нас» [14, с. 214].

Смысл *унома человечности* не определяется (в принципе не может определяться!) в формате механико-материалистической науки, формате материи, пусть даже социальной, о которой еще пока ратуют ортодоксальные материалисты. Ибо речь *унома* исходит от Отца, она «остаётся немой, пока я не захочу услышать ее. Ее смысл не будет разгадан до тех пор, пока я не поверну к нему взгляда. Страницы моего путевого дневника были уже заполнены – как это называется? – симпатическим чернилами – прежде чем я отправился в свою дорогу. Я волен написать там, что угодно, но Бог ждет от меня, чтобы я разглядел написанное Им, чтобы Его письменам провел линии своих путей. **Истина нашей жизни рождается раньше жизни самой**, раньше того, когда наше *я* способно назвать себя. Нужно только, чтобы разум не сплеховал, чтобы сердце оказалось на месте и могла сказать: вот я!, когда Слово Отца на мгновение просветлеет в нас, пройдет рядом или удостоит видимого присутствия...» [14, с. 216] (выделено жирным нами – О. З.).

По сути, не называя *унома*, М. К. Мамардашвили обращается к его описанию в русле своих философских размышлений. Он пишет, что мировые религии, «которые отличаются от этнических, или народных, религий прежде всего тем, что они обращены к *личности* и предполагают наличие в самом человеке начала и корня, который задан в нем как некоторый внутренний образ, или голос. И достаточно слышать этот голос и следовать ему, оказавшись один на один с миром, не цепляясь ни за какой внешний авторитет, никакую внешнюю опеку, пользуясь лишь этим личностным источником, чтобы идти, и тогда в пути Бог поможет. Он поможет только идущему. Как говорил по этому поводу один из отцов Церкви, в строгом смысле нам не нужна при этом даже такая книга, как Библия, если есть этот источник, означающий, что, в принципе, в человека ничто извне не входит, он уже должен быть внутри. В принципе, извне невозможны ни передача знания, ни управление, ибо действия, имеющие внутренний источник, они, как бы распрямляясь подобно пружине, изнутри корреспондируют и согласуются, а не путем внешней организации. И знаем мы об этом не из книг, не из внешней нормы; это сознание не управляется внешним поучением или внешним насилием, приведением к одной мысли. Поэтому он и говорил, что нам не нужна даже такая, как Библия. Но поскольку человек слабое существо, то чисто прагматически, случайно он все же вынужден обращаться к ее тексту. Хотя в строгом смысле слова, повторяю, текст этот как бы не нужен, поскольку он сам собою существует в человеке в виде внутреннего личностного корня и источника и ориентира» [15, с. 263].

Нам представляется, что *уном человечности*, заложенный до процесса жизнепонимания и жизнеотправления, накладывает свой отпечаток и на волю человека, ибо в самом уноме уже *предзаложен* исходно-глубинный «архетип» «*свобода-ответственность*». Из него вытекает, что я как программный персонаж не являюсь самовольностью (не)осуществления жизни *человеческой*, ибо ее отличительная специфика именно и задается единой *человечной свободой-ответственностью* [16, с. 183-223].

Значение унома в хозяйственной деятельности преобразования мира трудно переоценить в поле современного научно-философского дискурса, ибо весь творческий хозяйственный процесс представляет собой его развертывание-воспроизводство. «Поскольку человеку присущ вполне определенный уном, как контражность генома и мемона, и этот уном соразмерен и рекуррентен жизненному пути человека, постольку и в творениях человеческих уном концентрируется, воспроизводится и выражается» [17, с. 140]. Очеловечивание, человечность – это сегодня тот исходно *жизнеспасительный фокус*, в котором собираются-отсвечиваются все актуальнейшие вопросы современного мира как мира-пустоты, мира-пожирателя, мира-растлителя, мира-убийцы [18, с. 58-59], но одновременно и мира *софийного богодомохозяйства*, в котором ключ ко всем тайнам и проблемам человека, ключ к спасению всего того, что должно быть спасенным и что можно еще спасти [19, с. 54].

Почему необходимо говорить и исследовать не просто *отдельно* гены, мемы, уны, но надо анализировать их в поле раскрытия *исходной синкретичности* реальности, универсума и человека? Потому, что в них (и через них) кодируется-раскрывается *преемственность и подобие, семя* [20, с. 276], т. е. *образ человека*. Образ человека именно в его *софийности*, а не как некий поверхностно «сконструированный» *одномерный концепт-симулякр*, как то: «человек экономический» или «человек институциональный». «Симулякр – это не образ без подобия. Для того чтобы был образ, нужно, чтобы был не оригинал, не предмет, а нужна, по словам Канта, трансцендентальная схема. *Образ, у которого нет трансцендентальной схемы, – это не образ*. Это имидж, симулякр, т. е. копия, которая не предшествует оригиналу. Вот из таких копий, имиджей, ролей, т. е. без образов и образов без трансцендентальных схем, и состоит *социальная реальность*» [21, с. 128] (выделено нами – О. З.). Она не более чем *иллюзия*, объективированная в *институтах*, обычаях, нормах, а «любой социальный институт обязан своим существованием не социальному, а практически оправданным иллюзиям человека, его ожиданиям» [21, с. 128]. Социальность, социализация (собственно на этом-то и настаивал марксизм [22]) – та вторая (после разделения А. Смитом богатства и нравственности и разведения их в разные стороны) бифуркационная точка, после которой (в

западной культуре мысли) человек полностью уходит во внешнее, ибо «социализация подчиняет воздействие на себя воздействию на другого. А это значит, что *внутри социального всегда будет находиться несоциализируемая антропологическая стихия человека* как его материя и исток» [21, с. 129] (выделено нами – О. З.).

Но эта «антропологическая стихия человека как его исток», как оказалось, *не укладывается в поле методологии индивидуализма*, в рамках которого исследователь в лучшем случае останавливается лишь на уровне *психического* и удовлетворяется *прагматично* настроенной психотерапией как *временным пристанищем-комфортом*, где дом – вовсе не глубинно идеально-сакральный смысл-пространство, а всего лишь *материальный объект* – «*моя крепость*», а смыслопостижительного термина «хозяйство» вообще в формате мейнстрима не существует. Не поэтому ли население самых богатых в материально-денежном отношении стран не является самым счастливым и весьма страдает множеством психических расстройств и ростом проявлений девиантного поведения?

Важнейшая задача становления *личностной методологии* именно и сводится к исследованиям проявлений унома человека-личности как в ипостаси *образа*, так и в ипостаси *подобия* Высшего существа.

Ипостась *образа* в научном дискурсе хотя широко и не оглашалась, но выражалась через описание *биосоциальной* сущности человека и представлялась по-разному, когда постижение человека как субъекта деятельности подавалось в неких *функциональных «портретах»* как то: рабочая сила, человеческий фактор, экономический агент, актер, человеческий капитал, институциональный человек и пр. При этом *иногда* разговор заходил о *личности*, но поскольку, как в общем признано, *личность* была *открыта христианством* и оно придавало личности *духовный смысл*. Научное исследование личности, мягко говоря, не приветствовалось, или в лучшем случае она рассматривалась в диалектико-материалистическом формате [23]. Такое *примитивное понимание* образа человека без признания духовного мира человека пока *не изжито* в ныне господствующей механико-материалистической науке.

Об ипостаси *подобия* вообще не было принято рассуждать. Хотя в последние годы появились работы, в том числе и экономистов, которые специально рассматривают *метафизические проблемы экономики*, исследуя ее *дух и душу* [24]. По сути, на наш взгляд, речь идет о необходимости *уточнения раскрытия механизмов надбиологической, по сути хозяйственной, наследственности*, по-новому подойти к осмыслению главной на ближайший период проблемы *очеловечивания и спасения человека*. Она может успешно

решаться лишь посредством продуктивной хозяйственной *человечной* трансформации на основании *кардинального изменения сознания* хозяйствующего человека-личности.

Предназначение *унома* [25] именно и призвано «сформировать» особый вид жизни, для которого предначально сотворены-заданы, с одной стороны, *физические константы антропного принципа*; с другой стороны, его *духовно-нравственная константа* [26], которая, согласно здесь выдвинутой гипотезе, *изначально «предопределила»* и сами *физические константы* антропного принципа.

Здесь можно говорить о том, что *уном* несет в себе потенциальную «предсказанность-заданность» *триединой, триипостасной духовно-био-социальной природы человека*, а ее *специфически-архетипическим основанием* является *свобода-ответственность личности*. Именно *дух, духовность* выступает *всепроникающим «клеем»*, связывающим биологический (материально-физико-химический) и социальный (взаимодействие индивидов) *миры-стороны единой реальности*. Но в то же время такой «клей» «созидает» и *истинно человеческую всепроникающую духовную сторону-основание единой реальности* в аспекте *свободы-ответственности* [27], которая присуща только *лишь человеку* как творческому субъекту сознательной деятельности.

Мы должны осознать, что *личностная методология* открывает *новое измерение* процесса развития – его *человекоразмерность*, что соответствует канонам становящейся ныне *постнеклассической науки*. В методологическом плане здесь важны следующие основные моменты, которые требуют своего углубленного исследования. Во-первых, четко указывается на то, что развитие имеет своего *субъекта*, преследующего осознанные *цели в процессе мыследеятельности*, т. е. признается основополагающая роль *сознания* в процессе развития. Такой подход находится в русле новой парадигмы миропостижения *Универсума как Голографической Вселенной* [28], в формате которой *сознание* рассматривается как более фундаментальное основание реальности, нежели привычные для науки материя, пространство и время [29, с. 59], а «Вселенная предстает бесконечной сетью путешествий в сознании» [30, с. 68]. Поэтому и для экономической науки пришло время всеобщее *признать сознание как новый предмет труда*, что связано с непосредственным переходом ее в формат *человекоразмерности, целостности и универсумности*. Этот формат выводит исследователя *за пределы чисто экономического подхода* и вводит его в *хозяйственную систему координат мышления*, где *хозяйство* понимается как *вся сфера жизнеотправления человека*. *Экономика* в этой сфере является всего лишь *обслуживающей подсистемой*, связанной с товарно-денежными отношениями, преимущественно обменными операциями,

посредством которых «является» прибыль, законодательно провозглашенная целью деятельности предприятия или фирмы.

С другой стороны, целостность, которая определенным образом связывает сознание и универсумность в предметном поле экономической науки, должно принести понимание того, что «экономическое знание универсумно и интеграционно по факту своего рождения из *изначально синкретичного и целостного универсумного*. Это означает, что с момента рождения и «на всю оставшуюся жизнь» в генетическом коде политической экономии запечатлены потенции целостности, универсумности, интеграционности, склонности к интеллектуальной экспансии и восприимчивости к неэкономической мысли и чувству, полилогу со знанием экологическим, социальным, духовным и политическим. В политической экономии, как в капле воды, сконцентрировано богатство океана универсумного и экономико-универсумного знания» [31, с. 132] (выделено нами – О. З.).

И *субъект развития* в принципе не может считаться таковым, если индивид, претендующий на такой статус, не понимает такой универсумности и интеграционности, а является всего лишь *одномерным человеком*: будь-то экономическим, социологическим, институциональным или каким-то другим. Это весьма важный момент, без которого нам никак не обойтись при более пристальном рассмотрении проблем глобальности и субъекта хозяйственного развития.

Отсюда вытекает, во-вторых, положение о том, что решающим моментом для выработки форм развития выступает способность субъекта к созданию *нового знания* через *медиационный* механизм мыследеятельности. В этом случае осуществляется воспроизводство человека и человечества; если же в основе его мыследеятельности лежит *инверсионный* механизм, то развитие приобретает преимущественно *разрушительный* характер. Механизм *медиации* представляет собой главный механизм *духовно-творческой инновационной деятельности человека* [32, с. 61-63] и именно он лежит в основании хозяйственного развития. Потребность в новом знании формируется из-за неудовлетворенности человека пребывать в том прежде всего организационно-техничко-технологическом состоянии, которое в данный момент наличествует. Человек постоянно стремится к улучшению, к *качественно иначе возможному* (А. С. Панарин), что и вынуждает его посредством медиационного механизма вырабатывать (творить) новое знание и находить пути его реализации, что уже потенциально было заложено в уноме человека. В этом и состоит процесс развития хозяйства.

В-третьих, признается фундаментальная роль в процессе развития *ценностей человека* как субъекта развития, т. е. новая теория развития ориентирует на анализ деятельности не вообще/абстрактного, а человека в его *личностном* и персональном бытии. Это требует выхода на антропологические знания, где актуализируется разработка новой идеи развития человека. Хотя многие аспекты соответствующей проблематики были достаточно основательно исследованы представителями серебряного века – религиозными философами, высланными из Советского Союза на «философских теплоходах» [7; 8; 11], но сегодня из-за размыслительной лени и *поверхностной подражательности* схематичным западным экономистическим концептам это уже наработанное основательное знание пока остается *нераспакованным*.

Поэтому в экономических публикациях в лучшем случае речь идет о человеке-субъекте, а в основном массиве литературы – об индивиде, агенте, в последнее время об акторе и институциональном человеке [34, с. 66-71], который в силу подчинения институтам-нормам теряет даже экономическую свободу, не говоря уже о свободе творчества; а далее наступило время говорить попросту и о примитивном делке [24]. Сегодня в социологии начало широко использоваться понятие *актора* вместо личности. «Общение для актора теряет собственную ценность и рассматривается как элемент деятельности, средство достижения результата. Подавляющая часть отношений между людьми опосредуется вещами, точнее их всеобщим эквивалентом – деньгами. Душа для актора становится тем, что мешает успеху, ибо не находя поддержки в реальности, она ввергает его в болезненное состояние. Неотчужденный, «переживающий», непосредственный человек вытесняется на обочину социума. Жизнедеятельность редуцируется просто к деятельности, духовность к менталитету, а понятие счастья заменяется понятием успеха и благосостояния... его [актора] активность индуцируется не столько внутренними импульсами как живого телесного существа, сколько задачами, возникающими в социальных отношениях» [33, с. 175-176]. Практически понятие «личность» выведено из формата мышления современной экономической науки, что стало одной из главных причин ее кризисности, отрыва от реальности. Задача постнеклассики именно и сводится к тому, чтобы *вернуть научное мышление в личностные координаты*, вне которых весьма проблематично в сущностном плане размышлять об императиве выживания человечества, о *спасении человека* с его человеческими ценностными основаниями.

В-четвертых, такое понимание развития позволяет по-новому ставить вопрос о реализации императива выживания человечества в условиях обнажившегося в начале нового века цивилизационного кризиса, основными

субъектами разрешения которого, по всей видимости, могут быть *локальные сообщества континентального* (типа ШОС) и *межконтинентального* типов (БРИКС), которые включаются в процесс *ценностной конкурентоспособности* и *противостоят* глобальным тенденциям *стандартизации и унификации*, прежде всего в сфере *культуры* [35; 36]. Но, опять-таки, надо отчетливо понимать, что за этими сообществами «скрываются» *отдельные личности*, обдумывающие и разрабатывающие коды, образы, стратегии поведения, сценарии развития событий, «ответы» на происходящие «вызовы», а также организовывающие практические изменения (в технократическом плане они названы «людьми воздуха» [37]).

Наряду с этими моментами следует особо подчеркнуть, что введение в понятие развития *ценностной составляющей*, которая позволяет говорить об уноме человека как своеобразном изначальном коде развертывания человеческого хозяйства, важно не потому, что кто-то самонадеянно решил это сделать, а потому, что сама реальная жизнедеятельность человека включает в себя данную составляющую, которая во многом, если не в первую очередь, определяет сам процесс жизнедеятельности, ее *ценностное целеполагание*. Речь идет прежде всего о духовно-нравственных, культурно-ментальных ценностях того или иного народа, которые содержат *социокультурные вековые коды жизнедеятельности*, своеобразные фундаментальные основания хозяйства и его национальной культуры.

В связи с этим сейчас возникает *совершенно новая* осмыслительная и практическая проблема перехода к *седьмому технологическому укладу*. «Уже сегодня некоторые эксперты начинают прогнозировать наступление 7-ого технологического уклада, для которого главным объектом будет человек» [38, с. 149]. Но проблема состоит изначально в том, что такой уклад можно лишь *довольно условно* назвать «*технологическим*». Понятно, что здесь человек понимается как *объект технологических воздействий*. Но, говоря об этом укладе, *нельзя* понимать его содержание в *традиционном технократическом* смысле: он уже начинает формироваться, но его проблемной областью становится *внутреннего духовного преобразование Чело-Века, как Лица, обращенного к вечным ценностям Жизни*, т. е. именно *смыслом* этого «технологического» уклада становится *очеловечивающее сознание*, воспоминание и развертывание того, что Чело-Век есть существо, *созданное «по образу и по подобию»* [39].

В этой связи опять-таки говорить о седьмом «технологическом» укладе невозможно вне личностной методологии, основанной на постижении унома человечности, ибо, по самому глубинному пониманию, в уноме потенциально заложена личность человека. О ставшей, но и постоянно становящейся

личности можно говорить через понимание каждого ее поступка, в котором проявляется реализация внутренней нравственности, ибо «добро и зло существуют только в поступке и через него становятся уделом человека» [40, с. 34]. Поступок «становится самой верной точкой для выхода к пониманию ее (личности – О. З.) динамической сути. Нравственность же как внутреннее свойство того же поступка еще вернее приводит к тому же самому» [40, с. 35].

Рассмотрение нравственности личности позволяет не просто видеть поверхность действительности, но и проникать в ее глубины, позволяет не просто взглянуть, но и *вглядеться*. Это позволяет заключить, что «тот, кто действует – *личность*, его верификация в том, что он, будучи «кем-то» (но в то же время точнее и детальнее), указывает в действии, в поступке, *по какому праву ему принадлежит это определение «кто-то»*. Ведь он обладает особой способностью и силой становления, в котором он *сам переживает* в качестве свободного существа. *Свобода* выражается в причинности, а причинность влечет за собой *ответственность*» [40, с. 222] (выделено нами – О. З.).

Это право принадлежности определения «кто-то» исходит из *личностных потенциальных глубин*, тех, которые именно через *вглядывание*, а оно неизбежно сопровождается и *припоминанием*, исходит из унома человечности, который задает весь процесс развертывания (становления) личности. Такое вглядывание позволило К. Войтыле заключить: «следовательно, *уже в момент зачатия человек – «кто-то»*. Он является «кем-то» и даже тогда, когда те или иные факторы препятствуют ему исполниться в поступке или зрело актуализировать само-господство и само-обладание. Определение «кто-то» служит человеку не только в *результате опыта трансценденции*, но и на основе *анализа сущего*. Более того, тот анализ сущего, которому мы (в случае с человеком) обязаны *метафизическим пониманием личности*, также исходит из *опыта трансценденции* и в нем обретает свой *главный смысл*» [40, с. 223] (выделено нами – О. З.).

Этот опыт трансценденции неизменно связан с понятием *духовности*, ибо «всё то, из чего состоит трансценденция личности в поступке и что её определяет, и есть проявление духовности» [40, с. 223], а «всем проявлениям *духовности человека*, имеющим столь ярко выраженный образ – *образ трансценденции в поступке*, – должна соответствовать в человеке *реальная имманенция духа, духовности*. *Человек* не может проявить духовность, если он так или иначе не является *духом*» [40, с. 224]. Духовность человеческого бытия познается через трансценденцию личности, потому **«как нельзя отрывать личность от духовности, нельзя отрывать и духовность от личности»** [40, с. 225]. Духовные начала личности заложены в уноме человечности, к

пониманию чего подходит современная наука, исследующая так называемый *информационно-волновой геном человека*. Но если эти исследования все же пытаются описать такой геном в формате пока еще господствующего *технократического мышления*, то его исследователи обязательно придут к пониманию существования вездесущей *духовной константы* антропного принципа [26], которая изначально «определила» и его физические константы, ибо в целостной реальности физико-материалистическая сторона не может существовать вне духовной константы. Признание духовной константы, по нашему мнению, и будет связано с седьмым «технологическим» укладом, содержание которого связывают с человеком, но не отдавая себе отчета в том, что *человек-личность* – это прежде всего *дух*.

Традиционно с переходом к новому технологическому укладу связывали качественный скачок в развитии техники и технологии, т. е. с тем, что находилось *вне человека* и служило для изменения *внешней* для человека *среды*. Главная задача науки XXI века уже четко определена западными мыслителями-естествоиспытателями как изучение *внутреннего духовного мира человека*. По сути, речь здесь должна идти, прежде всего, об *уноме человечности* как том предисходно-специфическом основании-качестве человека как особого живого рода. Поэтому и новый – *седьмой* «технологический» уклад должен быть представлен качественным скачком не просто как еще одним последовательным скачком в процессе освоения природы и создания человеком *внешнего искусственного мира*, а он предстает как некий *суперскачок*, изменяющий *поле миропостижения*: скачок из относительно человека *внешней* природы во *внутренний духовный мир человека*. Изучение *унома* открывает возможность для постижения этого весьма загадочного, спонтанного, но и безусловно определяющего хозяйственную жизнедеятельность человека, мира.

В этом плане мы поддерживаем идею о необходимости скорейшей разработки и реализации национальной стратегии *духовно-ноосферно-устойчивого* хозяйственного развития [40], ибо именно дух, духовность, нравственные ценности являются жизнеутверждающим основанием возрождения хозяйства Украины. В этом плане гипотеза об *уноме* человечности, архетипе «свобода-ответственность», а также аксиома о единой трипостасной - духовно-био-социальной природе человека-личности – это те необходимые сегодня антикризисные научные постулаты, которые задают координаты благоспасительного научного поиска.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Проблема исследования *унома* человечности становится центральной в постнеклассической человекомерной экономической науке потому, что вся жизнедеятельности личности как базового свободно-ответственного

творческого субъекта хозяйственных трансформаций предстает как процесс развертывания такого унома.

Современная истинная наука, сбрасывающая свои старые вековые традиционные догмы – о биосоциальной сущности человека, об экономическом индивиде, о диалектике и методологии индивидуализма, открывает не только возможности выхода из кризисного состояния, но и утверждает и развертывает новое поле хозяйственных исследований в формате личностной методологии. Она всегда присутствовала в размышлениях выдающихся мыслителей человечества, ибо выделяла именно личность как характеристику целостного человека в его целостной творческой жизнедеятельности.

Новое поле хозяйствоведческих исследований позволяет в русле человечности, спасения и выживания человека/человечности рассуждать о будущем – хотя бы о седьмом технологическом укладе, связанном с человеком, но не в рамках технократического, а человекомерного подхода. Традиционно понимаемый новый именно технологический уклад мало что дает для спасения живого человека, его существования именно как особого биологического рода. Гипотеза об уноме человечности, которая позволяет связать воедино свободу-ответственность, дарит надежду на решение острейших кризисных проблем через кардинальное изменения сознания как нового предмета труда в формате человекомерности.

Именно все эти рассмотренные в статье проблемы позволяют задавать основной вектор сегодняшней хозяйствоведческой науки, которая не исходит из ложного тезиса о том, что выбор и успех определяет человеческое существование. С. Лец писал, что у человека нет выбора: он должен оставаться человеком. Признание гипотезы о единой триипостасной – духовно-биосоциальной природе человека в качестве *аксиомы* новой социальной науки открывает возможность тому, что и *гипотеза об уноме человечности* в ближайшее время станет *аксиомой*. Это будет способствовать осмыслению антикризисных трансформаций, задаст главный вектор сотериологичности требуемых практических социально-экономических, хозяйственных реформ во благо украинцев и повышения их благосостояния.

Список использованной литературы

1. Тарасевич В. Н. Экуника: гипотезы и опыты / В. Н. Тарасевич. – М.: ТЕИС, 2008. – 565 с.
2. Колот А. М. Наука о труде: становление и теоретико-методологическое обновление / А. М. Колот // Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее / Под ред. В. М. Гейца, В. Н. Тарасевича. – К.: ЦУЛ, 2014. С. 799-822.

3. Человеческая целостность и встреча культур. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 408 с.
4. Задорожный Г. Обновление методологии как условие возрождения экономики [Электронный ресурс] / Г. Задорожный. - Режим доступа: https://zn.ua/article/print/macrolevel/obnovlenie-metodologii-kak-uslovie-vozrozhdeniya-ekonomiki-265812_.html
5. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 553 с.
6. Коллинз Ф. Доказательства Бога: Аргументы ученого / Ф. Коллинз. – М.: Альпина нон-фикшн, 2008. – 216 с.
7. Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности: Избранные труды / Н. А. Бердяев. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – 312 с.
8. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев // Юность. – 1989. - № 11. – С. 89-99.
9. Захаров В. Д. От философии физики к идее Бога / В. Д. Захаров. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 240 с.
10. Задорожна О. Г. Постнекласична наука: механічність чи людиномірність? Препринт доповіді на засіданні Харківського Каразінського міждисциплінарному методологічному семінарі 12 грудня 2017 р. / О. Г. Задорожна. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – 34 с.
11. Булгаков С. Н. Философия хозяйства / С. Н. Булгаков // Булгаков С. Н. Соч. в двух т. - Т. 1. – М.: Изд-во «Наука», 1993. – С. 49-297.
12. Тарасевич В. Н. О триединой субстанции и тайне институтов / В. Н. Тарасевич // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2011. – Вип. 40-2. – С. 74-77.
13. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: Сб. / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 509 с.
14. Зелинский В. Взыскую Лица Твоего / В. Зелинский. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – С. 404 с.
15. Мамардашвили М. Мой опыт нетипичен / М. К. Мамардашвили. – СПб.: Азбука, 2000. – 400 с.
16. Задорожна О. Г. Постнекласичні методологічні засади дослідження сучасного господарства / О. Г. Задорожна. – Харків; «Точка», 2017. – 452 с.
17. Тарасевич В. Н. Политическая экономия: универсальность, универсальность и фундаментальность / В. Н. Тарасевич // Політична економія. – 2015. - № 1.
18. Осипов Ю. М. Эпоха Постмодерна / Ю. М. Осипов. – М.: ТЕИС, 2004. – 336 с.

19. Шулевский Н. Б. Эсхатология современного мира в философии хозяйства / Н. Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2010. - № 2. – С. 31-55.
20. Флоренский П. У водоразделов мысли: Черты конкретной метафизики / П. Флоренский. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 346 с.
21. Гиренок Ф. И. Почему закатилась звезда социальных наук? / Ф. И. Гиренок // Философия хозяйства. – 2008. - № 3. – С. 127-147.
22. Ильенков Э. В. Что же такое личность? / Э. В. Ильенков // Ильенков Э. В. Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 369-414.
23. С чего начинается личность / Под общ. ред. Р. И. Косолапова. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1983. – 360 с.
24. Базилевич В. Д. Метафизика экономики / В. Д. Базилевич, В. В. Ильин. – 2-ое изд., испр. и доп. – К.: Знання; М.: Рыбари, 2010. – 925 с.
25. Задорожный Г. В. Человечное мирохозяйственное видение (Очерки новой личностной методологии) / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков: Точка, 2017. – 261 с.
26. Задорожный Г. В. О нравственной константе антропного принципа и государстве гармонии как насущном проекте спасения-служения-возрождения украинской нации / Г. В. Задорожный // Социальная экономика. – 2011. - № 2. – С. 83-100.
27. Задорожный Г. В. Личностный архетип «свобода–ответственность» как истинное основание хозяйства и исток спасения человечества в XXI веке / Г. В. Задорожный, О. Г. Колинко // Социальная экономика. – 2013. - № 2–3. – С. 7–26.
28. Талбот М. Голографическая Вселенная / М. Талбот. – М. Издательский дом «София», 2005. – 368 с.
29. Гроф С. Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 248 с.
30. Гроф С. За пределами мозга: рождение, смерть и трансценденция в психотерапии / С. Гроф. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 376 с.
31. Тарасевич В. Н. О широком смысле и предметном пространстве политической экономии / В. Н. Тарасевич // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. - Вип. 2 (13). – С. 131-139.
32. Колінко О. Г. Духовно-творча діяльність людини як основа сучасного господарського розвитку / О. Г. Колінко. – Харків: Вид-во ТОВ «Друкарня Мадрид», 2013. – 182 с.
33. Кутырёв В. А. Бытие или ничто / В. А. Кутырёв. – СПб.: Алетейя, 2010. – 496 с.
34. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

35. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008. - № 4. – С. 4-14.
36. Задорожний Г. В. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции / Г. В. Задорожний, А. О. Москвина // Социальная экономика. – 2010. - № 1. – С. 106-133.
37. Неклесса А. Люди воздуха. Повестка нового века [Электронный ресурс] / А. Неклесса. - Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/authors/neklessa/?library=1839>
38. Хаустова Н. А. Контуры стратегической нестабильности XXI века. Геополитические игры на мировой шахматной доске: Прогнозы до 2013 года / Н. А. Хаустова, О. Н. Глазунов. – М.: ЛЕНАНД, 2014. – 176 с.
39. Задорожний Г. В. Начальные размышления о НБИК-конвергенции и ее последствиях для человека / Г. В. Задорожний // Социальная экономика. – 2015. - № 1. – С. 170-174.
40. Войтыла К. (Папа Римский Иоанн Павел II). Личность и поступок: Антропологический трактат / К. Войтыла. – М.: Издательство Московского университета, 2010. – 400 с.
41. Задорожний Г. В. Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества / Г. В. Задорожний. – Харьков: ВННОО имени В. И. Вернадского, 2015. – 108 с.

References

1. Tarasevich, V.N. (2008), *Ekunyka: hypotezy y opyty* [Ekunika: hypotheses and experiments], TEIS, Moscow, Russia.
2. Kolot, A.M. (2014), “The science of work: formation and theoretical and methodological update”, *Polytycheskaia ekonomyia: proshloe, nastoiashchee, budushchee*, pp. 799-822, Kyiv, Ukraine.
3. *Chelovecheskaia tselostnost y vstrecha kultur* [Human integrity and the meeting of cultures], (2007), Duh i litera, Kyiv, Ukraine.
4. Zadorozhny, G. *Obnovlenye metodolohyy kak usloviye vozrozhdeniya ekonomyy* [Updating the methodology as a condition for the revival of the economy], available at: https://zn.ua/article/print/macrolevel/obnovlenie-metodologii-kak-usloviye-vozrozhdeniya-ekonomiki-265812_.html
5. Teilhard de Chardin, P. (2002), *Fenomen cheloveka* [The phenomenon of man], AST, Moscow, Russia.
6. Collins, F. (2008), *Dokazatelstva Boha: Arhumenty uchenoho* [Evidence of God: Arguments of the scientist], Alpina non-fiction, Moscow, Russia.

7. Berdyayev, N.A. (1999), *O cheloveke, eho svobode y dukhovnosty* [About man, his freedom and spirituality], Moscow Psychological and Social Institute: Flint, Moscow, Russia.

8. Berdyayev, N. (1989), “Origins and meaning of Russian communism”, *Yunost*, vol. 11, pp. 89-99.

9. Zakharov, V.D. (2010), *Ot fylosofyy fyzyky k ydee Boha* [From the philosophy of physics to the idea of God], LCI, Moscow, Russia.

10. Zadorozhna, O.G. (2017), *Postneklasychna nauka: mekhanichnist chy liudynomirnist?* [Post-classical science: mechanics or humanity?], Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Kharkiv, Ukraine.

11. Bulgakov, S.N. (1993), *Fylosofiya khoziaistva* [Philosophy of the economy], vol. 1, Izd-vo Nauka, Moscow, Russia.

12. Tarasevich, V.N. (2011), “About the triune substance and the secrecy of institutes”, *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Serii: ekonomichna*, vol. 40-2.

13. Ortega y Gasset, H. (2003), *Vosstanye mass* [Revolt of the masses], AST, Moscow, Russia.

14. Zelinsky, V. (2007), *Vzyskuia Lytsa Tvoeho* [Seeking Thy Faces], Duh i litera, Kyiv, Ukraine.

15. Mamardashvili, M. (2000), *Moi opyt netypychen* [My experience is not typical], Azbuka, SPb., Russia.

16. Zadorozhna, O.G. (2017), *Postneklasychni metodolohichni zasady doslidzhennia suchasnoho hospodarstva* [Postneklasychni metodologicheskie zasady dosleniya prichasnoho gospodarstva], Tochka, Kharkiv, Ukraine.

17. Tarasevich, V.N. (2015) “Political Economy: Universum, Universality and Fundamentality”, *Politychna ekonomiiia*, vol. 1.

18. Osipov, Yu. M. (2004), *Epokha Postmoderna* [The Epoch of Postmodern], TEIS, Moscow, Russia.

19. Shulevsky, N.B. (2010), “Eschatology of the modern world in the philosophy of economy”, *Fylosofiya khoziaistva*, vol. 2, pp. 31-55.

20. Florensky, P. (2009), *U vodorazdelov mysly: Cherty konkretnoi metafyziky* [At the watersheds of thought: Features of a concrete metaphysics], AST: AST MOSCOW, Moscow, Russia.

21. Girenok, F. (2008), “Why did the star of the social sciences fall?”, *Fylosofiya khoziaistva*, vol. 3, pp. 127-147.

22. Ilyenkov, E.V. (1991), *Chto zhe takoe lychnost?* [What is personality?], Politizdat, Moscow, Russia.

23. *S cheho nachynaetsia lychnost* [How does the person begin], (1983), Politizdat, Moscow, Russia.

24. Bazilevich, V.D. and Ilyin, V.V. (2010), *Metafyzyka ekonomyky* [Metaphysics of Economics], Znanja, Kyiv, Ukraine, Rybari, Moscow, Russia.

25. Zadorozhny, G.V. and Zadorozhnaya, O.G. (2017), *Chelovechnoe myrokhoziaistvennoe vydenye (Ocherky novoi lychnostnoi metodolohyy)* [Human world economic vision (Essays on the new personal methodology)], Tochka, Kharkiv, Ukraine.

26. Zadorozhny, G.V. (2011), "On the moral constant of the anthropic principle and the state of harmony as a vital project of salvation-service-revival of the Ukrainian nation", *Sotsyalnaia ekonomika*, vol. 2, pp. 83-100.

27. Zadorozhny, G.V. and Kolinko, O.G. (2013), "The personal archetype "freedom-responsibility" as the true foundation of the economy and the source of the salvation of mankind in the 21st century", *Sotsyalnaia ekonomika*, vol. 2-3, pp. 7-26.

28. Talbot, M. (2005), *Holohrafycheskaia Vselennaia* [The Holographic Universe], Sofia, Moscow, Russia.

29. Grof, S., Laszlo, E., Russell, P. (2004), *Revoliutsiya soznaniya: Transatlanticheskyi dyaloh* [Consciousness Revolution: Transatlantic Dialogue], AST, Moscow, Russia.

30. Grof, S. (2004), *Za predelamy mozgha: rozhdenye, smert y transtsendentsyia v psykhoterapyi* [Outside the brain: birth, death and transcendence in psychotherapy], AST, Moscow, Russia.

31. Tarasevich, V.N. (2012), "On the broad sense and the subject space of political economy", *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, vol. 2 (13), pp. 131-139.

32. Kolinko, O. G. (2013), *Dukhovno-tvorcha diialnist liudyny yak osnova suchasnoho hospodarskoho rozvytku* [Spiritual and creative activity of man as the basis of modern economic development], Madrid, Kharkiv, Ukraine.

33. Kutyrev, V. A. (2010), *Bytye yly nycto* [Being or nothing], Aleteyya, SPb., Russia.

34. Kleiner, G.B. (2004), *Evoliutsiya ynstytutsyonalnykh system* [The evolution of institutional systems], Nauka, Moscow, Russia.

35. Pakhomov, Yu. (2008), "The Bifurcation Station of the Systematic Nucleus for the Forward-Looking of the Siberian Leaders", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 4-14.

36. Zadorozhny, G.V. and Moskvina, A.O. (2010), "Value competitiveness as a new stage of international competition", *Sotsyalnaia ekonomika*, vol. 1, pp. 106-133.

37. Neklessa, A., *Liudy vozdukha. Povestka novoho veka* [People of the air. The Agenda of the New Century] available at: <https://www.archipelag.ru/authors/neklessa/?library=1839>.

38. Khustova, N.A. and Glazunov, O.N. (2014), *Kontury stratehicheskoi nestablylnosti XX veka. Heopolytycheskye yhry na myrovoi shakhmatnoi doske:*

Prohnozy do 2013 hoda [Contours of strategic instability of the XXI century. Geopolitical games on the world chessboard: Forecasts until 2013], LENAND, Moscow, Russia.

39. Zadorozhny, G.V. (2015), "Initial Reflections on the NBIC Convergence and Its Consequences for Man", *Sotsyalnaia ekonomika*, vol. 1, pp. 170-174.

40. Wojtyła, K (Pope John Paul II), (2010), *Lychnost y postupok: Antropolohycheskyi traktat* [Personality and act: Anthropological treatise], Publishing house of Moscow University, Moscow, Russia.

41. Zadorozhny, G.V. (2015), *Dukhovno-noosferno-ustoichyvoe khoziaistvennoe razvytye kak stratehycheskyi vektor vozrozhdeniya ukraynskoho obshchestva* [Spiritually-noosphere-stable economic development as a strategic vector of the revival of Ukrainian society], VNNOO name of V. I. Vernadsky, Kharkiv, Ukraine.

Задорожна О. Г., к.е.н., доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Уном людини-особистості як виток розгортання олюднювального господарства

В статті розкривається зміст і значення уному людяності для розгортання господарства як цілісної сфери життєдіяльності особистості, яка зводиться до духу, духовності, одушевлення, а не просто до матеріального тіла. Досліджувати особистість практично неможливо без взаємодії наукових і релігійних знань. Методологія індивідуалізму повинна бути замінена особистісною методологією дослідження всіх господарських трансформацій. Уном людини являє собою людяність-універс як те глибинне сакральное-онтологічне початок, висхідний код, де з самого початку задана справжня природа людини-особистості. В уномі людини представлено якісне начало, що єднає реальність-світ, яке повинно розгортатися в благоснім господарстві людини. Уном несе в собі потенційну єдину трипостасну – духовно-біо-соціальну природу людини, а її архетипною основою є свобода-відповідальність.

Ключові слова: уном, особистість, свобода-відповідальність, людяність, духовно-біо-соціальна природа людини, особистісна методологія.

Zadorozhnaya O., Ph.D. in Economics, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University

The unoms of man-personality as the histore of deployment of the substitutional economy

The article reveals the content and significance of the unonomy of humanity for the development of the economy as an integral sphere of the vital activity of the individual, which is reduced to spirit, spirituality, animality, and not simply to the material body of a person. It is practically impossible to investigate a person without the interaction of scientific and religious knowledge. The methodology of individualism should be replaced by a personal methodology for the study of all economic transformations. The human unom is human-universality as that deep sacral-ontological beginning, the source code, where the original nature of the person-personality was originally "mounted". In the unom of man, the qualitatively unifying beginnings of reality-the world-are represented, which should unfold in the prosperous economy of man. Unom carries within itself a potential single tri-state-spiritual-bio-social nature of man, and its archetypal basis is freedom-responsibility of the individual.

Key words: unom, personality, freedom-responsibility, humanity, spiritual-bio-social nature of man, Personal methodology.

**ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ
ТА ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІСТИКА**

УДК 330.3+339.9

О. Г. БЕЛОРУС,
*академик НАН Украины,
заслуженный деятель науки и техники Украины,
доктор экономических наук, профессор,
главный научный сотрудник
отдела экономической теории,
Института экономики и прогнозирования
НАН Украины*

**ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И
ГИПЕРФИНАНСИАЛИЗАЦИЯ
ВОСПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ**

Статья посвящена проблемам генезиса, формирования, воспроизводства и системно-структурной трансформации глобального капитала. Особое внимание обращено к эволюции и метаморфозам глобального финансового капитала и проблемам финансиализации и гиперфинансиализации экономического развития и процессов глобального воспроизводства. Автор исследования раскрывает природу и объективные законы развития мир-системы глобализма, специфику законов глобального воспроизводства капитала, тенденции его трансформации в глобальный финансовый капитал. Обсуждаются также социально-экономические последствия ускоренного и расширенного самовоспроизводства глобального фиктивного капитала. Виртуализация, теннизация и офшоризация глобального финансового капитала реально угрожают катастрофическими последствиями.

Ключевые слова: глобальный финансовый капитал, финансиализация, гиперфинансиализация, теннизация, офшоризация, виртуализация капиталов, фиктивный глобальный капитал, метаморфозы глобального финансового капитала.

Ключові слова: власність, привласнення, належність та набуття інтелектуального продукту, процеси прояву форми привласнення інтелектуального продукту.

Постановка проблемы. Современный мир в XXI веке вступает в новую эру глобальной финансовой цивилизации. Олигархизация, теннизация и офшоризация глобального финансового капитала стали наиболее острыми мировыми проблемами. Как показывают новейшие исследования мировых воспроизводственных процессов второй половины XX века и начала XXI века, долгосрочная перспектива глобального развития станет особым этапом эволюции и трансформации глобального капитала и мир-системы

постиндустриального економічного глобалізму. Наростання внутрішніх протиріччій і конфліктів глобальної системи, об'єктивні закономірності і закони її розвитку будуть продуцировать нові метаморфози і соціально-економічні наслідки глобальних масштабів. Становиться очевидним, що епіцентр світового розвитку буде, несомненно, концентруватися навколо гострих проблем еволюції, системної трансформації, інтеграції глобального капіталу. Наслідками цих процесів світового розвитку стануть трансформація структури глобального капіталу в сторону неуправляемого зростання удільного ваги глобального фінансового капіталу при одночасному зростанні масштабів його фіктивності і спекулятивного характеру. Ці процеси будуть гальмувати і підірвати розвиток реального сектора глобальної економіки, перетворюючи її в неуправляемую віртуальну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці глобалізації, виробництва, розвитку і трансформації глобального капіталу присвячені праці відомих світових учених, це: М. Фрідман (M. Friedman), Дж. Кейнс (J. Keynes), К. Маркс (K. Marx), Дж. Робінсон (J. Robinson), Дж. Стигліц (J. Stiglitz), Д. Белл (D. Bell), Е. Тоффлер (A. Toffler), Дж. Бьюкенен (J. Buchanan), Г. Манків (G. Mankiw), П. Самуельсон (P. Samuelson), Б. Айхенгрін (B. Eichengreen). Питання взаємодії капіталізму з інститутами національних держав затронуті в дослідженнях В. Леонтьєва (V. Leontief), С. Кузнеця (S. Kuznets), Дж. Гелбрейта (J. Galbraith), Я. Тінбергена (J. Tinbergen), Т. Пікетті (T. Piketty).

Формування і еволюція фінансово-економічної світової системи постиндустриального глобалізму викликає особливий інтерес сучасних дослідників. В даний період опубліковано цілий ряд нових наукових розробок, присвячених цим проблемам [3, 5, 6, 12, 13]. Активізуються зусилля по розвитку таких нових наукових напрямків, як глобальна політекономія, економічна глобалістика, фінансова глобалізація. Разом з тим найбільш важливі проблеми економічної теорії і політекономії світової системи глобалізму і фінансової глобалізації залишаються не досліджуваними і нерешеними.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення основних напрямків виробничої еволюції структури глобального капіталу, виявлення факторів, закономірностей і наслідків його фінансування і віртуалізації в умовах нової глобальної фінансової цивілізації.

Изложение основного материала. Особливо важливим імперативом глобальної повестки дня ХХІ століття стане питання про межі подальшого

неуправляемого расширенного самовоспроизводства и роста глобального финансового капитала, и вопрос о системе контроля воспроизводства, злокачественного роста и перенакопление фиктивного финансового капитала. Альтернативой такой системе контроля является интенсивное развитие процессов гиперфинансализации экономики и сверхпотребление фиктивных финансовых ресурсов, что приведет к дегенерации глобальных воспроизводственных процессов. В реальности этой угрозы не приходится сомневаться, поскольку заинтересованными стратегиями глобальных корпораций, количество которых в XXI веке превысит 100 тысяч, стало бегство из сферы реальной экономики и расширенное воспроизводство (гипервоспроизводство) и накопление фиктивно-спекулятивных финансовых ресурсов. Это будет высоким экономическим интересом, целью и главной функцией большинства глобализованных ТНК, которые будут контролировать 85-90% глобального финансового капитала.

Реальная власть фиктивных глобально-корпоративных капиталов будет гораздо выше «власти» глобальных рынков. Усилятся процессы сращивания глобального фиктивного финансового капитала с реальным производственным капиталом при определяющей и контрольной роли глобального фиктивного финансового капитала. Не стоит ожидать обратной трансформации и «дозированного» перетекания фиктивного финансового капитала в реальный, а тем более в производственный капитал. Господство фиктивного капитала и растущий в результате этого приоритет «производства» фиктивных денег станут содержанием тупиковой модели глобального воспроизводства, что может привести к катастрофическим последствиям глобальных масштабов. Основные государства-глобализаторы, которые постоянно наращивают государственные долги, вносят свой вклад в процессы сверхпотребления и гипервоспроизводства глобального фиктивного финансового капитала. По некоторым расчетам современные государственные долги стран мира в XXI веке могут достичь уровня 50 трлн. долларов, что неизбежно повлечет процессы инфляции глобального финансового капитала.

Экономические отношения постиндустриального глобализма, как формационно-цивилизационной системы, приобретают свою особую специфику. Они будут, прежде всего, отражать экономические интересы и внутренние противоречия мировой системы финансово-экономического глобализма. Это, прежде всего, противоречия между глобальным по уровню и масштабам обобществления производства и анахроничным относительно этапа развития частно-капиталистическим, недемократическим способом отчуждения, распределения и присвоения результатов производства и использования продуктов всеобщего труда. Углубляется и усиливается

противоречие между новым технотронным, глобальным общественно-технологическим способом производства и заинтересованно законсервированными архаичными категориями товара, денег, капитала, труда, воспроизводства, потребления, накопления.

Глобальные системные трансформации и новые балансы экономических интересов обществ, государств и корпораций неизбежно привнесут существенную новизну в содержание этих основных экономических категорий, что приведет к появлению новых закономерностей и действию новых экономических законов. В этой публикации мы имеем возможность лишь кратко представить сформулированные нами научные предположения, предсказания и предложения относительно новых закономерностей и объективных законов развития постиндустриальной экономической мировой системы глобализма. Эти предложения вводятся нами в научный оборот без претензий автора на последнюю истину, а, прежде всего, в интересах развития научной дискуссии в рамках глобальной политэкономии и экономической теории [1].

Очевидно, не следует ожидать «полной» трансформации уже существующей глобальной экономической системы постиндустриального корпоративного глобализма в XXI веке. Но процесс качественной его эволюции и трансформации пошел и набирает темпы и масштабы. Не дожидаясь полной и безвозвратной трансформации экономической системы глобального капитализма в качественно новую «глобальную ассоциацию» производителей уже в XXI веке, мы, вместе с тем, считаем, что данная система по характеру и качеству своего развития станет транзитивно-трансформационной, переходной системой как и все другие системы. Мы считаем, что развитие производственных и экономических систем подчиняется общему объективному закону эволюции и трансформации с переходом количественного роста в качественное преобразование [2].

На современном этапе развития процессов экономической глобализации действует целая система новых экономических законов, объективный характер действия которых мы апробировали в целом ряде своих монографических исследований, изданных начиная с 1995 года. Предложенная нами система новых экономических законов глобализма, представленная в форме научных предположений, уже прошла первичную апробацию в системе научных коллективов Отделения экономики НАН Украины и в экономических вузах, о чем свидетельствуют опубликованные рецензии на выданные нами монографии и отзывы ученых [5]. Среди упомянутых экономических законов, кроме экономического закона глобальной системной трансформации, считаем целесообразным ограничиться в этой публикации только кратким перечнем

других глобализационных экономических законов. Среди них: закон глобализации товарного производства; закон глобальной конвергенции и интеграции рынков; закон глобальной конвергенции и интеграции производства; закон глобализации труда, всеобщего труда, человеческого и интеллектуального капитала; закон глобального сверхпотребление человеческих, материальных, экологических и финансовых ресурсов; закон глобализации национальных капиталов; закон неуправляемого гипертрофированного самовоспроизводства глобального финансового капитала; закон опережающего роста глобального финансового капитала и его перенакопление в структуре глобального капитала; закон финансиализации и гиперфинансиализации глобальной экономики; закон виртуализации глобального финансового капитала и глобальной экономики; закон олигархизации, тенизации и офшоризации глобального финансового капитала; закон финансово-экономической конвергенции и дивергенции; закон глобального государственно-монопольной и корпоративной конкуренции; закон глобальной эксплуатации национальных капиталов и национальных экономик глобальным капиталом; закон формирования и эволюции глобальной финансовой цивилизации.

Как видим, в представленной нами системе глобализационных законов особое место занимают законы финансовой глобализации [3], поскольку в ходе глобальных экономических трансформаций на первое ведущее место закономерно вышла финансовая глобализация, развитие которой объективно ведет к формированию глобальной финансовой цивилизации. Финансовый глобальный тоталитаризм мы считали и считаем одной из самых больших угроз развитию мировой цивилизации в XXI веке, что может привести к катастрофическим глобальным социально-экономическим последствиям. Поэтому мы не можем согласиться с успокаивающими утверждениям авторов о том, что «...глобальный капитал – это не сущность какого-то особого способа производства, и исследуемые... производственные отношения не особенный базис особенной формации. Это те трансформации, которые производственные отношения испытывают в процессе «упадка» буржуазного способа производства» [4, с. 8-9].

При этом, очевидно, в интересах актуализации и «перезагрузки» теории К. Маркса, которая явно не нуждается в апологетической поддержке в XXI веке, упомянутые авторы, вступая в явное противоречие с собой, дальше справедливо утверждают: «Эти трансформации... носят системный характер и логично обуславливают друг друга: преобразование (глобального – О. Б.) рынка в тотальность, где царят сетевые структуры и симулякры, логично дополняется трансформацией денег в виртуальный фиктивный капитал, что

приводит к формированию сложной системы отношений, подчиняя капиталу не только рабочую силу, но и личные качества человека (глобального – О.Б.), и воспроизводится на основе стабильного перенакопления капитала в глобальных масштабах, порождая систему глобальных проблем человечества» [4, с. 9].

Поддерживая доктрины К. Маркса, упомянутые выше авторы солидарно противоречат себе, когда утверждают, что капиталистическая система и сам современный глобальный капитализм – исторически ограниченные системы, которые развиваются по все более опасной тупиковой траектории, уже выполнив свою прогрессивную миссию. Эти авторы не видят адаптационных и трансформационных способностей глобального капитализма и его способностей к социализации и трансформации, что противоречит реальным процессам послевоенной экономической истории мира, когда в целях самосохранения и развития глобальный капитализм пошел по пути такой трансформации, адаптации и социализации, в ходе глобальной конкуренции преодолел тотальную систему социализма, что привело к распаду СССР и социалистического содружества.

В современных условиях XXI века глобальный капитализм с его колоссальными финансовыми интересами и социальными возможностями неизбежно будет проходить свои новые метаморфозы в форме сочетание силовой мир-системы постиндустриального финансово-экономического глобализма и социального глобализма, реформизма и социальной адаптации. При этом будут набирать силу новые экономические отношения и законы, новые системы социального сосуществования. Объективно этим метаморфозам будет предшествовать процесс формирования нового глобального общественно-технологического способа производства.

В XXI веке речь идет не просто о глобализации, конвергенции и интеграции. Речь идет о таких масштабах воспроизводства и перенакопления глобального, прежде всего, фиктивного финансового капитала, который императивно требует новых систем и структур, нового качества отношений, институтов и новой глобальной экономической системы. Такой новой системой объективно становится интенсивно растущая мир-система глобализма, которая приобретает формационные признаки и цивилизационный характер. Глобальный капитал направляет развитие этих процессов на реализацию все возрастающих колоссальных финансовых интересов глобальных ТНК и МО.

Следует отметить, что и некоторые западные исследователи, которые пытаются подняться на плечи научных титанов прошлого и отрицают возможность появления «Капитала» К. Маркса в XXI веке (Арон), также прогнозируют трансформацию системы глобального капитала в форме процесса «непрерывного и бесконечного загнивания» без качественного

перехода в новую социально-экономическую систему. История глобального капитала последних пяти веков показывает, что его количественный рост и структурные преобразования неизбежно ведут к рождению новой экономической системы, к новой системе экономических отношений, к эволюции в направлении новой цивилизации глобального характера. В монографии Т. Пикетти, которого несправедливо называют Марксом XXI века, эти утверждения находят обоснованную поддержку [6].

Характерная для конца XX века и начала XXI века трансформация процессов глобализации в сторону финансового тоталитарного глобализма – это невиданная по своим масштабам и последствиям глобальная экономическая революция. Призрак тотального финансового глобализма бродит по всему миру и уже господствует над человечеством. Он вытеснил собой призрак коммунизма и западного либерализма как идеологии и цивилизации. В XXI веке идеология и цивилизация финансового глобализма превращается в невиданный по своей мощности всемирной идеологический проект. Сила его в том, что его локомотивами является огромный финансовый экономический потенциал США, КНР, стран ЕС и всех развитых стран и их глобальных корпораций. Завершается формирование глобальных финансовых структур и систем, которые способны влиять на решения правительств стран мира.

Лидеры новой глобальной финансово-экономической революции ставят перед собой сверхзадачи, гораздо более радикальные чем те, которые ставили перед собой вожди «мировой революции» и «нового мирового порядка». Упомянутые лидеры утверждают, говоря о своих стратегиях и планах: «Наша эпоха не просто революционная. Мы вошли в фазу новой метаморфозы всей человеческой истории. Мир стоит на пороге трансформации, которая по своим историческим и человеческим последствиям будет более драматичной, чем та, что была вызвана французской революцией» (З. Бжезинский, 1968). С не меньшей силой убеждения это прогнозное предсказание аргументировано подтверждает выдающийся финансист XXI века Дж. Сорос [7].

Ведущие исследователи эволюции института глобального капитала и его метаморфоз подчеркивают безальтернативный объективный исторический характер эволюции структуры глобального капитала и всей мировой финансовой системы в пользу опережающего воспроизводства финансового капитала, в результате которого начался масштабный процесс финансиализации и гиперфинансиализации мировой и национальных экономик. По этой логике именно колоссальные интересы самосохранения и расширенного самовоспроизводства диктуют упомянутые явно не стихийные, а рукотворные стратегии финансиализации развития в условиях нового этапа развития глобализации и глобальной конкуренции. На основе глубоких

исследований финансово-экономической истории ведущих стран мира Т. Пикетти пришел к выводу, что чуть ли не единственной потенциально возможной, но нереальной альтернативой гиперфинансиализации мирового экономического развития может быть скоординированный в мировых масштабах переход на основу глобально-унифицированной денежной единицы и золотой основы мировой финансовой системы [6].

С нашей точки зрения на нынешнем этапе глобального развития ни переход на золотую основу всей финансовой системы, ни даже создание глобального финансового правительства с юридически обязательными полномочиями не смогут остановить мощные процессы финансиализации и гиперфинансиализации по трем основным причинам. Во-первых, финансиализация и гиперфинансиализация возникли и бурно развиваются на базе колоссальных финансовых интересов глобального корпоративного сектора, который занял командные позиции и не сдаст их добровольно. Во-вторых, процессы финансиализации уже набрали таких масштабов и такой динамики, что ни правительства, ни современные международные организации не могут их остановить или эффективно контролировать. В-третьих, «рентабельность» гиперфинансиализации чрезвычайно высокая по сравнению с рентабельностью реального производства, что является мощным фактором дальнейшего наращивания масштабов финансиализации.

В общем итоге ни глобальные корпорации, ни правительства ведущих стран-глобализаторов, ни современные общества авангардных стран не заинтересованы в прекращении процессов финансиализации, поскольку это может подрвать достигнутые ими стандарты жизни народов. Поэтому вывод может быть очень драматичным – злокачественные процессы гиперфинансиализации могут быть остановлены только через глобальные гибридные кризисы – кризисы перепроизводства и сверхпотребления фиктивных финансовых ресурсов. По своим масштабам и социально-экономическими последствиями такие глобальные кризисы будут нести катастрофический характер. Поэтому, едва ли не главным историческим глобальным императивом XXI века является поиск возможностей формирования новой глобальной финансовой системы со встроенными в нее механизмами антикризисного управления.

Неуклонное наращивание масштабов и усложнение структуры глобальных трансформаций, формирование и эволюция мировой системы постиндустриального корпоративного глобализма – все это ведет к радикальным сдвигам в системе глобального воспроизводства, модифицируя его характер и закономерности развития. Глобализация процессов воспроизводства как объективная закономерность отражает не только

результаты глобальной интернационализации и интеграции, но и все большее влияние нового глобального общественно-технологического способа производства. С началом XXI века развитие воспроизводственных процессов происходит на фоне глобального финансово-экономического кризиса, который приобретает системный, структурный и хронический характер. Он зарождается и разворачивается не в производственной сфере, как это было в эпоху капиталистического индустриализма, а в гипертрофированной финансово-банковской сфере и в специфических условиях постиндустриального глобального капитализма.

Специфика глобального системного финансового кризиса заключается не только в его преобразовании из кризиса перепроизводства товаров в кризис сверхпотребления финансовых и других ресурсов, но, главным образом, в перепроизводстве и сверхпотреблении искусственных, виртуальных денег и функционировании виртуальных капиталов спекулятивно-фиктивного характера. Процессы глобальной гиперфинансализации деформируют, виртуализируют и подрывают развитие глобальной экономики. На этой основе возникают объективные предпосылки зарождающегося кризиса глобальной финансовой цивилизации и кризиса глобального воспроизводства финансовых ресурсов корпораций, поскольку эти фиктивные финансовые ресурсы провоцируют рост масштабов и темпов развития глобальной инфляции и снижения реальных темпов развития глобальной экономики и возможностей социализации развития.

На этой основе обостряется противоречие глобального развития в росте противоречий между финансовыми интересами корпораций и социальными интересами обществ и их государств. Призывая финансовый бизнес к пониманию новых угроз глобальной финансализации, Дж. Сорос утверждает, что в XXI веке государства должны быть социальными институтами, а глобальная экономика, оставаясь рыночной, должна становиться во все большей степени социально-ориентированной [7]. Солидарная социализация государств и корпораций может стать историческим компромиссом системы современного глобального финансового капитализма ради его выживания. Реальность показывает, что идя на «большой компромисс» с национальными государствами и допуская частичную социализацию процессов глобального воспроизводства и системы производственно-экономических отношений, лидирующий в системе глобализма глобальный финансовый капитал пошел по пути дальнейшей дематериализации производства, изменяя структурное построение воспроизводственных процессов в сторону ускоренного и расширенного воспроизводства фиктивного глобального финансового капитала через преобразование глобальных корпораций с производственно-рыночных на

финансово-рыночные, основной специализацией которых стала финансово-банковская спекулятивная деятельность с ее особой инженерией.

Постепенное формирование мировой системы корпоративно-финансового глобализма означает возможность перехода от постиндустриальной цивилизации к новой информационно-финансовой глобальной цивилизации, что, очевидно, кардинально повлияет на трансформацию глобальных воспроизводственных процессов. Как и глобальный корпоративный глобализм, глобальная финансовая цивилизационная система станет транзитивным этапом перехода к качественно новому глобальному обществу. В исторической перспективе это будет социальная система глобального солидаризма и ноосферного развития. При переходе в процессах глобального воспроизводства от целеполагания максимальных объемов производства финансовой добавленной стоимости к производству инновационно-информационной стоимости как двигателя будущего развития и создания адекватной базы новой цивилизационно-формационной системы. В грядущих воспроизводственных процессах доля воспроизводства человеческого и интеллектуального капитала будет расти, а доля материально-финансового капитала будет снижаться.

Процессы воспроизводства глобального финансового капитала, растущие финансовые асимметрии воспроизводства, глобализация финансовых кризисов и их последствий стали остроактуальными проблемы экономической глобалистики XXI века. Угрожающий характер опережающей динамики глобального движения фиктивных капиталов по сравнению с движением реальной товарной массы увеличивает отрыв финансового сектора от реальной экономики и ведет к виртуализации глобальных финансов. Они перестают эффективно обслуживать реальную глобальную экономику и тормозят ее развитие, отвлекая все большую часть возможных инвестиционных ресурсов. Сейчас масштабы финансовых операций на международных рынках на несколько порядков превышают объемы реальной товарно-сбытовой деятельности. На каждый доллар продукции реального сектора мировой экономики сейчас приходится до 100 долларов в финансовой сфере [8, с. 4-7]. Объемы мирового фондового рынка более чем вдвое превышают мировой ВВП. При этом на страны Большой семерки приходится более 75% его объема, то есть в 2 раза больше чем их доля в мировом ВВП. Спекулятивные финансовые производные ресурсы беспрекословно доминируют на рынках акций корпораций и государственных долговых обязательств, стоимость которых также подвергается инфляции.

Растущая по своим масштабам спекуляция на глобальных финансовых рынках уже охватывает более 95% общего количества операций и во много десятков раз превышает стоимость реального мирового товарного

обращения [9]. Растущая перенасыщенность мировых финансовых рынков является прямым следствием финансового глобализма. Она грозит полной дестабилизацией мировых воспроизводственных процессов и является предпосылкой современных глобальных финансовых кризисов, типичным примером которых стал глобальный финансовый кризис 2008-2010 гг., разрушительное воздействие которого в большинстве стран происходит до сих пор, поскольку каждый кризис закладывает возможности его повторения и хронического продолжения. Поэтому закономерным становится учащение финансовых кризисов и увеличения их масштабов с переходом от национальных к глобальным. За последние 20 лет в мире зафиксировано более 10 крупномасштабных финансовых кризисов, что грозит разрушением глобальной системы воспроизводства. Поэтому дальнейшая гонка производства ради финансовых сверхприбылей глобальных корпораций и расширенного воспроизводства глобального финансового капитала превращается в самую большую угрозу глобальному развитию, поскольку это приводит к усилению глобальной эксплуатации.

Процессы виртуализации глобальных финансов угрожают новыми драматическими социально-экономическими последствиями. Так, на начало 2011 г., когда достигнутый объем мирового ВВП составил примерно 60 трлн. долл. США, объем деривативов и финансовых обязательств превысил 600 трлн. долл. и продолжает интенсивно расти. Уже к началу 2015 г. разрыв между виртуальными финансами и мировым ВВП вырос до 1,5 квадриллиона долл. США. Растут прогнозные ожидания нового, еще более разрушительного глобального финансового кризиса в ближайшее время [1, с. 230]. Возникает ряд закономерных вопросов: 1) кто породил виртуально-спекулятивную мировую финансовую систему; 2) существуют ли пределы ее злокачественного роста; 3) не является ли глобальная виртуальная финансовая система специальным финансово-инжиниринговым механизмом для глобальной эксплуатации народов и государств и даже национальных капиталов менее развитых стран мира, в том числе стран с транзитивной экономикой, которых насчитывается более 30. Окончательного ответа на эти важные вопросы еще нет.

Дискуссии о необходимости введения в действие новой альтернативной доллару США глобальной валюты или корзины твердых валют усиливается по мере роста внешнего долга США и обусловленных этим рисков и угроз. Однако устойчивый объем американской денежной единицы в золотовалютных резервах и высокий спрос на доллар США остаются важными факторами, поддерживающими глобально-монопольный статус доллара, доля которого в мировых золотовалютных резервах составляет более 66%. Примерно 85% всех международных сделок происходит в долларах США [11]. В этих условиях

глобальний контроль над фінансами мира со стороны «мирового фінансового правительства» подвергается сомнениям.

В 2016 году глобальный оффшорный фінансовый капитал достиг масштабов в 30 триллионов долларов США. Ежегодно он растет на 9-10%, что подрывает развитие глобальной экономики, особенно в ее национальных секторах транзитивных стран, число которых сегодня в мире более 30. Оффшоризация глобального фінансового капитала – это одна из самых современных угроз глобальному развитию. Тенденция роста тенизации и оффшоризации глобального фінансового капитала воспроизводится на расширенной основе. Эта закономерность развития все более активно демонстрирует признаки объективных экономических законов.

Реиндустриализация и неоиндустриализация глобального развития в условиях тотального господства глобального фінансового капитала объективно становится невозможной или носит утопический характер. В современных условиях ростки «новой промышленной революции» растут параллельно с процессами деградации глобальной экономики под ударами метаморфозы глобального капитала, его трансформации в глобальный фінансовый капитал, который в свою очередь, вырастая количественно, приобретает характер фиктивно-спекулятивного капитала. Масштабы и рост темпов его расширенного самовоспроизводства генерируют неуправляемые и неконтролируемые процессы фиктивной финансиализации и гиперфинансиализации экономического воспроизводства, деформацию его структуры, виртуализацию глобальной фінансовой системы.

Призрак катастрофического развития глобальной экономики становится все более реальным, вызывая ответную реакцию не только антиглобализаторов, но и классических, наиболее авторитетных апологетов глобального капитализма как системы. Формирование и господство новой фінансовой глобальной цивилизации несет новые угрозы, в том числе угрозу тотальной глобальной эксплуатации со стороны глобального фінансового капитала. Об этом уже откровенно пишут и предупреждают такие авторитетные фигуры глобального капитализма как Дж. Сорос, Дж. Ротшильд и Б. Гейтс. Сегодня даже МВФ устами одного из его руководителей Д. Липтона прогнозирует крах глобальной экономики. А Дж. Ротшильд весьма откровенно призывает не надеяться ни на США, ни на ЕС и Китай, считая всех их вместе взятых неспособными спасти мир от тотального глобального экономического кризиса, который приближается и может нести катастрофический характер [14].

Гиперфинансиализация глобального воспроизводства привела к невиданному спаду глобального спроса, который должен стать локомотивом роста глобального производства. Отсюда существенный спад темпов роста

глобального ВВП. Злокачественной реакцией на эти процессы является дальнейший рост волатильности глобальных финансовых и сырьевых рынков. В этих условиях восстановить устойчивость или даже неустойчивый эквilibrium глобальной экономики не под силу ни глобальным корпорациям (в силу их объективных интересов к наращиванию процессов финансовой глобализации и гиперфинансализации), ни всей совокупности авангардных сверхразвитых и развитых государств, ни международным организациям. В этих условиях «глобальная власть денег», глобальный рынок и мир-система глобализма решат судьбу мирового сообщества в своих интересах. «Конец близко», «катастрофы не миновать» – эти мысли слабо оперируются «глобальными оптимистами».

Надежды «глобальных оптимистов» на локомотивный фактор Китая, который в 2014 г. занял первое место в мире по объемам ВВП (18,1 трлн. долл. США) по сравнению с 17,3 трлн. долл. в США, серьезно подорван кризисом «перегретой экономики», которая приобретает явно затяжной характер, несмотря на высокую мобилизационную способность государственно-рыночной системы управления. Об этом свидетельствуют данные о катастрофическом спаде объемов экспорта Китая в 2015 г. Синхронно с этим объемы импорта в Китай в 2015 г. снизились на 13,8%. Локомотивную экономику Китая ожидает дальнейшее торможение темпов роста до уровня традиционно устойчивых низких темпов роста экономики США, стран ЕС и деградационно-отрицательных темпов роста экономики России, которые, очевидно, будут пролонгированы на многие годы. Экономика России по показателю удельного веса в глобальном ВВП движется к уровню 1,5%, что окончательно переводит эту страну в разряд транзитивных плохо развивающихся стран.

Об этих процессах ярко свидетельствуют темпы роста масштабов государственных и корпоративных финансовых долгов. Так, государственные долги Китая превышают 28 трлн. долл. США (155% ВВП), государственные долги Украины выросли до 7,5% ВВП, а в США – 19,1 трлн. долл. США (105% ВВП). За 25 лет из Украины вывезено более 100 млрд. долларов в оффшоры. Поэтому вполне логично Дж. Сорос считает именно Китай, а не США как это было в 2008 г., спусковым крючком нового глобального финансового кризиса, который может стать более серьезным, чем кризис 2008-2010 гг. Новая правительственная стратегия Китая перехода на потребление и услуги может только ускорить глобальный финансовый кризис и возможный крах глобальной экономической системы. Поэтому надолго отложенный ренессанс глобальной промышленной политики и возрождения промышленного производства стали высшим историческим императивом.

Исторической альтернативой глобальному финансовому капиталу могут стать институты государственного и народного капитала и народного капитализма, который будет базироваться не на сверхприбылях монополий, а на государственных бюджетах и трудовых сбережениях работников как производственной, так и непроизводственной сферы. Нынешняя тотальная система частной собственности на средства производства и на доходы может быть заменена коллективными ассоциативными формами собственности, которые сформируются через системы распределения и перераспределения, а также через прогрессивное налогообложение доходов. В ходе развития глобальных процессов воспроизводства на новой экономической базе (коллективная собственность, демократическое распределение и перераспределение) сформируется новая финансово-экономическая система мира с новыми социальными императивами развития.

Одним из прообразов такой системы является система скандинавского распределительного социализма, которая превратила бывшие отсталые страны, такие как Финляндия и Норвегия в лидеры глобальной социально-экономической конкуренции. Опыт этих стран является модельным примером для современных транзитивных стран, в том числе и для Украины, которая в 70-х годах XX века входила в группу 20 сверхразвитых стран мира, а сегодня оказалась в группе беднейших стран Европы, развивающихся по деградационному сценарию.

Одна из главных причин этого – навязанная Россией торговая и финансово-экономическая война против Украины, которая продолжается уже более 25 лет, а начиная с 2014 года, превратилась в прямую вооруженную агрессию и войну с оккупацией Крыма и части Донбасса. Цель России в этой войне – ликвидация Украины как суверенного государства. В этом преступное руководство России видит последний шанс избежать самораспада и развала имперской России в ближайший исторический период. Однако мировой опыт показывает, что все империи распадаются. Не будет исключением и Россия. Ее не виданная деиндустриализация и промышленное опустошение, финансовая виртуализация, региональная дезинтеграция и экономическая деградация стали реальными процессами. По мнению известного экономиста академика С. Глазьева, советника Президента России, власть денег финансово-олигархического капитала и нынешнее руководство государства ведут эту страну к неотвратимой социально-экономической катастрофе уже в ближайшие годы. Первой выйдя из состава СССР 12 июня 1991, Россия незаконно присвоила себе статус единственного правопреемника СССР и завладела всеми его валютными резервами, золотыми запасами и зарубежной собственностью. За годы «независимости» Россия превратилась в финансово-сырьевую

евразійську імперію. Україна не ратифіцировала договір о нулевому варіанті розподілення золотовалютних резервів і запасів ССРСР, справедлива доля України в яких становить приблизно 20%. Після розпаду ССРСР керівництво Росії вивезло з його території більше 5000 тонн золота і не менше цінності кількість алмазних ресурсів, і скрила їх в зарубіжних банках як заставні гарантії для отримання зарубіжних кредитів.

Росія коварно вивезла з України всю грошову масу колишнього ССРСР в суммі більше 132 млрд. рублів, надіясь поставити Україну на коліна, надіясь, що після цього Україна, а за нею і всі інші колишні союзні республіки «на колінах приползуть» в склад Росії. З першого дня свого існування Росія почала використовувати свої газові і нафтяні ресурси як політичне зброя, розраховуючи, що енергетична залежність від Росії змусить колишні радянські республіки ввійти в склад нового імперського Російського державства навіть в статусі напівдержав, а фактично псевдодержав. Не даром тодішнє керівництво Росії пропонувало колишнім республікам ввійти в склад нового Російського державства областями, надіясь на проросійські сепаратистські сили, особливо в прикордонних до Росії областях сусідніх держав, які стали суверенними і незалежність яких визнав світ. Таким же способом Росія створила проблеми «Новоросії» для України, проблеми «північних областей» для Казахстану, проблеми Придністров'я для Молдови, територіальні претензії до Естонії, територіальні претензії до України на зону Севастополя, а далі і на весь Крим. А далі Росія почала війни з Азербайджаном, Грузією, Молдовою і нарешті, з Україною.

Росія першою серед республік колишнього ССРСР вийшла з складу Союзу 12 червня 1991, дав вирішальний толчок його розпаду, в той час як Україна вийшла з складу ССРСР тільки 24 серпня 1991, коли доля ССРСР уже була вирішена Росією. Сьогодні ніхто не сумнівається в тому, що при ліквідації банкрутованого ССРСР стратегічною метою Росії було створення нового Російського Союзу, де колишні союзні республіки стали б повністю підвладними Росії протекторатами-полуколоніями.

Сталкнувшись з негативною реакцією нових незалежних державств, Росія почала новий етап їх силової «реінтеграції» в систему нею ініційованих наддержавних образів в формі Евразійського союзу, Єдиного економічного простору, Таможенного союзу, Ташкентського оборонного союзу і інших штучних образів і т. п. Ключовою проблемою, а звідси і стратегічною метою Росії завжди була і залишилася «реінтеграція» України, оскільки без України Росія не могла

оставаться ни великой державой, ни большой мировой экономической и технологической мощью. Как завещал основатель СССР В. Ленин: «Если мы потеряем Украину, мы потеряем все...». А, вернув под свой полный контроль Украину, Россия смогла бы силой «реинтегрировать» и все другие бывшие республики СССР. Украина превратилась в ключевую проблему и сверхзадачу долгосрочной экспансионистской стратегии Российской Федерации.

Такая стратегия России объясняется и базируется как на политических, так и на экономических интересах. Если бывший СССР занимал второе (после США) место в мировой экономике, имея 12-15% мирового объема ВВП, то нынешняя Россия «съехала» на 2% с тенденцией и перспективой стать 1% развивающейся страной. Именно этим объясняется агрессивная экспансионистская национальная стратегия современной России. С самого начала существования этого государства ее агрессивность и проявления агрессивного евразийского империализма росли с каждым годом, что вызвало закономерное беспокойство многих стран мира, государств-подписантов Хельсинских соглашений, их парламентов и правительств и, прежде всего, стран-соседей, в том числе и Украины.

С первых дней своего существования новое Российское государство начало грубо нарушать Хельсинские соглашения «О безопасности и сотрудничестве в Европе», в которых были зафиксированы обязательства государств-подписантов защищать территориальную целостность и нерушимость границ стран и государств, их прав на самоопределение и безопасное развитие. Россия встала на путь препятствия и прямого грубого противодействия шагам бывших республик Советского Союза в их усилиях по интеграции в европейские и евроатлантические структуры и даже в ВТО. Когда эти попытки оказались безнадежными и такие республики бывшего СССР как Литва, Латвия и Эстония присоединились к ЕС и НАТО, Россия стала на путь прямого силового давления, угроз и военной агрессии, в том числе в форме гибридных войн, подрывной деятельности, информационно-пропагандистских войн.

Отражая все растущее беспокойство граждан Украины крайне неудовлетворительным и угрожающим развитием украинско-российских отношений, Верховная Рада Украины 23 октября 2003 провела специальные Парламентские слушания «Российско-украинские отношения: современное состояние и перспективы развития». В ходе этих слушаний по предложениям фракции «Батьківщина» были приняты соответствующие оценки и рекомендации по защите национальных интересов и безопасности развития Украины. К сожалению, тогдашнее компрадорское руководство Украины, защищая свои интересы, оказалось неспособным к защите национальных

интересов, что способствовало дальнейшему углублению российско-украинского конфликта.

Продекларированные украинско-российские межгосударственные отношения «стратегического партнерства» были подорваны не по вине Украины. В условиях усиления экспансионистской политики России продолжались рост напряжения и конфликтов. Россия упорно отказывалась от демаркации сухопутных и делимитации морских границ с Украиной, что фактически означало непризнание нашего государства. Вместо равноправного, добрососедского сотрудничества из года в год росла политическая и экономическая асимметричная зависимость Украины от России. Большое европейское государство Украина фактически превратилась в подконтрольное вассальное государство соседнего государства. Ни Будапештские соглашения ядерных государств 1994 о гарантиях безопасности и суверенитета Украины, которая пошла на беспрецедентное ядерное саморазоружение, ни «большой» Договор Украины с Россией в 1997 году со стороны России не выполнялись и, как считал О. Бисмарк, любое соглашение с Россией не стоит листа бумаги, на котором это соглашение подписано.

Новое суверенное Украинское государство не справилось с исторически важными задачами перехода от командно-административной финансово-экономической системы, основанной на тотальной государственной собственности и власти на средства производства к рыночной экономике, интегрированной в глобальную финансово-экономическую систему. Транзитивный период развития финансово-экономической системы Украины превратился в период криминальной приватизации, а фактически ограбления национального богатства Украины олигархическими кланами, которые захватили всенародную собственность и обескровили финансово-экономическую систему страны путем вывоза прибылей захваченных мошенническими методами предприятий в зарубежные оффшорные зоны, лишив Украину основных источников финансовых ресурсов для развития. Достаточно сказать, что и сегодня 20 олигархических семей владеют 82% национальных капиталов и фактически эксплуатируют государство и украинскую нацию в своих корыстных целях, установив монопольную власть денег, которая стала выше, чем государственная власть. Существование и господство финансовой олигархии, этой раковой опухоли на теле молодого государства Украины грозит национальной катастрофой.

В своих корыстных целях украинская финансовая олигархия в течение всего периода суверенного развития формировала компрадорское государственное руководство, которое стало на путь предательства национальных интересов в пользу России, вставшей на путь агрессивной

финансово-экономической, энергетической, торговой и промышленной экспансии против Украины, подрывая ее экономику и государственность с целью поставить молодое государство на колени или уничтожить ее экономически. Управляемый извне процесс хищнической приватизации, финансово-экономической деградации Украины, государственной коррупции, захвата ее промышленной структуры, подрыв системы государственного управления, национальной безопасности и обороны привели к тому, что и до 2016 года, то есть и за 25 лет государственного суверенитета Украина не восстановила уровень экономического развития 1990 года, а душевое производство ВВП едва ли не является самым низким в Европе.

Ослабленная крайне экономически, деградированная социально, не реформированная и крайне коррумпированная финансово-экономическая система Украины не дала возможности для интеграции страны в ЕС и евроатлантические структуры безопасности развития, в том числе в НАТО. Ослабленная экономически и политически Украина стала объектом агрессии сверхмилитаризованной России. После ядерного саморазоружения Украины, как третьей в мире ядерной мощи, большие ядерные державы – гаранты ее суверенитета и безопасности – подписанты Будапештского меморандума (США, Великобритания, Франция, Китай, Россия) не выполнили своих взаимных обязательств по защите суверенитета Украины, ограничившись лишь финансовыми санкциями. Развязав долгосрочную финансовую и гибридную войну против Украины, Россия обрекла себя на финансовую катастрофу и распад государства.

Выводы и перспективы последующих исследований. Современная Украинская трагедия – это большой исторический урок не только для народа нашей страны. Вывод, который должен сделать Украинский народ это полагание, прежде всего, на собственные силы, полная мобилизация национальных ресурсов для защиты суверенной государственности и демократии как высших ценностей и как основы для социального прогресса. Решающим будет финансово-экономический фронт борьбы. Хочется верить, что Украинская политическая нация справится с решением судьбоносных задач на базе эффективного использования имеющихся больших потенциалов восстановления и модернизации финансово-экономической и социальной системы, эффективного использования уникальных интеллектуальных и патриотических ресурсов нашей большой суверенной европейской державы, интегрирующегося в евроатлантические и глобальные структуры и системы.

Список использованной литературы

1. Белорус О. Г. Экономическая глобалистика. Мир-система глобализма: монография / О. Г. Белорус. – К.: Университет «Украина», 2016. – 536 с.
2. Белорус О. Г. Эволюция мир-системы глобализма: монография / О. Г. Белорус. – К.: КНЭУ, 2014. – 432 с.
3. Белорус О. Г. Финансовая глобализация и евроинтеграция: монография / Научные редакторы Т. И. Ефименко, О. Г. Белорус. – К.: ГУНУ «Академия финансового управления», 2016. – 559 с.
4. Бузгалин А. Глобальный капитал. – 3 издание / А. Бузгалин, А. Колганов. – М.: Ленанд, 2015. – С. 8-9.
5. Власов В. И. Глобализация и глобалистика: история, теория, практика, персоналии: монография: в 3 т. / Научный редактор О. Г. Белорус. - К.: ННЦ «Институт аграрной экономики», НААН Украины, Гос. наук. с.-г. б-ка, 2012.
6. Piketty T. Capital in the 21st Century / T. Piketty. – NY, 2014. – 689 p.
7. Soros G. The Crisis of Global Capitalism: Open society endangered / G. Soros. – L., 1998. – 298 p.
8. Белорус О. Г. Мировой структурный кризис и трансформации глобальной финансовой системы / О. Г. Белорус // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 7-8(1). – С. 4-7.
9. Лукьяненко Д. Г. Глобальная экономическая интеграция: монография / Д. Г. Лукьяненко. – К.: ТОВ «Національний підручник», 2008. – 220 с.
10. Белорус О. Г. Экономическая система глобализма: монография / О. Г. Белорус. - К.: НАН Украины. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Киев. нац. экон. ун-т., 2003. – 380 с.
11. Айкенгрин Б. Несоразмерная привилегия / Б. Айкенгрин. – Беркли: Ун-т Калифорнии, 2011.
12. Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases: Monograph / D. Lukianenko, V. Chuzhykov, M. G. Wozniak, etc. – Kyiv: KNEU, 2013. – 688 p.
13. Bilorus O. H. Ekonomiczny Swiat-System Globalizmu: monografia / O. H. Bilorus. – Kyiv-Warsaw, 2013. – 371 s.
14. Ротшильд Дж. Конец близок. Приговор глобальной экономике / Дж. Ротшильд // Аргументы недели. – 2016. – № 11 (383).

References

1. Bilorus, O. H. (2016), *Ekonomiceskaya globalistika. Mir-sistema globalizma* [Economic Globalization. The World-System of Globalization], Unyversytet “Ukrayna”, Kyiv, Ukraine.

2. Bilorus, O. H. (2014), *Evolyutsiya mir-sistemy globalizma* [Evolution of World-System Globalization], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Bilorus, O. H. and others (2016), *Finansovaya globalizatsiya i yevrointegratsiya* [Financial Globalization and European Integration]; T. Yefimenko, O. Bilorus (Eds.), Akademyia fynansovoho upravlenyia, Kyiv, Ukraine.
4. Buzhalin, A. and Kolganov, A. (2015), *Global'nyy kapital* [Global Capital] (3rd ed.), Lenand, Moscow, Russia.
5. Vlasov, V. I. (2012), *Globalizatsiya i globalistika: istoriya, teoriya, praktika, personalii* [Globalization and Globalistics: History, Theory, Practice, Personalities]: in 3 vol. / O. H. Bilorus (Ed.), Ynstytut ahrarnoi ekonomyky, NAAN Ukrayni, Hos. nauk. s.-h. b-ka, Kyiv, Ukraine.
6. Piketty, T. (2014), *Capital in the 21st Century*, Harvard University Press, USA.
7. Soros, G. (1998), *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered*, Public Affairs, London, UK.
8. Bilorus, O. H. (2014), "The Global Crisis and the Structural Transformation of the Global Financial System", *Ekonomicnij Casopis-XXI*, vol. 7-8 (1), pp. 4-7.
9. Lukianenko, D. H. (2008), *Global'naya ekonomicheskaya integratsiya* [Global Economic Integration], Natsionalnyi pidruchnyk, Kyiv, Ukraine.
10. Bilorus, O. H. (2003), *Ekonomicheskaya sistema globalizma* [Economic System of Globalization], KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. Eichengreen, B. (2011), *Nesorazmernaya privilegiya* [Exorbitant Privilege: The rise and fall of the Dollar and the Future of the International Monetary System], University Press, Oxford, UK.
12. Lukianenko, D., Chuzhykov, V., Wozniak, M. G., etc. (2013), *Convergence and Divergence in Europe: Polish and Ukrainian Cases: Monograph*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
13. Bilorus, O. H. (2013), *Ekonomiczny Swiat-System Globalizmu: monografia*, Kyiv-Warsaw, Ukraine-Poland.
14. Rotshyld, Dzh. (2016), "The end is near. The verdict to the global economy", *Arhumenti nedely*, vol. 11 (383).

Білорус О.Г., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, д.е.н., професор

Проблеми фінансової глобалізації та гіперфінансіалізація відтворювальних процесів

Стаття присвячена проблемам генезису, формування, відтворення і системно-структурної трансформації глобального капіталу. Особлива увага звернута на еволюцію і метаморфози глобального фінансового капіталу і на проблеми фінансіалізації та гіперфінансіалізації економічного розвитку і процесів глобального фінансового відтворення. Автор дослідження розкриває природу й об'єктивні закони розвитку світ-системи глобалізму, специфіку законів глобального відтворення капіталу, тенденції його

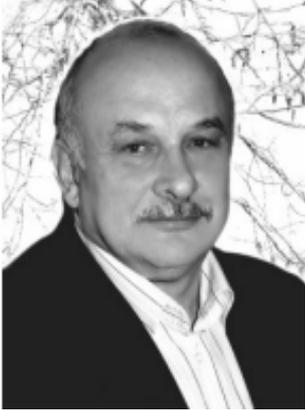
трансформації в глобальний фінансовий капітал. Обговорюються також соціально-економічні наслідки прискореного і розширеного самовідтворення глобального фіктивного фінансового капіталу. Віртуалізація, тінізація і офшоризація глобального фінансового капіталу реально загрожують катастрофічними наслідками.

Ключові слова: глобальний фінансовий капітал, фінансіалізація, гіперфінансіалізація, тінізація, офшоризація, віртуалізація капіталів, фіктивний глобальний капітал, метаморфози глобального фінансового капіталу.

Bilorus O., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Science and Technology Worker of Ukraine, Doctor of Science in Economics, Professor
Problems of Financial Globalization and Hiperfinancialization of Reproduction Processes

The article is devoted to the problems of genesis, formation, reproduction and the system-structural transformation of the global capital. Particular attention is drowning to the financial capital evolution and metamorphosis and to the problems of financialization and overfinancialization of economic development and of the processes of global financial reproduction. This research also reveals the nature and the objective laws of the world-system globalism, laws of the global reproduction of capital, tendencies of its transformation into the global financial capital. Socio-economic consequences of the accelerated and extended self-reproduction of global fictitious capital are also discussed. Virtualization, shadowing and offshorisation of Global Financial Capital are the real threats of catastrophic consequences.

Key words: global financial capital, financialization, overfinancialization, shadowing, offshorisation, virtualization of capitals, fictitious global capital, metamorphosis of global financial capital.

Г. В. ЗАДОРЖНЫЙ,
*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой международной экономики
и мирового хозяйства,
Харьковский национальный университет
имени В. Н. Каразина*

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ПРОБЛЕМА ГРАНИЦ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ HIGH-HUME ТЕХНОЛОГИЙ

В статье раскрывается значение неолиберальной глобализации и определение границ использования high-hume технологий в условиях необходимости выживания человечества. Показано, что high-hume технологии становятся инструментами манипуляции сознания и средством расчеловечивания, что соответствует технократическому мышлению. Границы использования high-hume технологий должны определяться спасительными духовно-нравственными ценностями и мотивами в человеческой деятельности. Этому может способствовать переход к стадии ценностной конкурентоспособности, которая позволяет проявляться единой духовно-био-социальной природе человека.

Ключевые слова: глобализация, high-hume технологии, человечность, духовно-био-социальная природа человека, ценностная конкурентоспособность.

*Слабеет дух и сужаются самые большие пространства,
закрываются казавшиеся несомненными перспективы.*

*Крепнет дух – и материя телесных сил повинуется,
пространства расширяются, перспективы проясняются.*

А. С. Панарин

Постановка проблемы. Глобализация в ее неолиберальном сценарии есть сознательно организованное насаждение миру *идей рыночного фундаментализма, экономизма как идеологии гламурного потребительства* вне зависимости от уровня развития страны. При этом собственно сама *глобализация* как всемирный процесс взаимодействия и взаимозависимости, в первую очередь национальных экономик, рассматривается как главный мощный источник увеличения доходов, как процесс ускоренного (квази)рентообразования, как правило, оборачивающийся *античеловечным использованием* таких растущих доходов. *Современное мышление*, как писал А. А. Зиновьев, *почти полностью или полностью игнорирует социальный аспект* будущего человечества. XX век, по его мнению, был *последним человеческим веком*, на

смену которому надвигается громада веков *сверхчеловеческой* или *постчеловеческой* истории [1, с. 9]. Богатство в мире растет, а человек упрощается, деградирует, превращается в *пост(пуст)человека*. В этой связи чрезвычайно актуализируется проблема разработки и использования high-hume технологий, которые непосредственно затрагивают *сознание* человека, формируют (а)человеческое миропонимание, в основном исходящее из расширения сферы *техноса* и *интеллектуально-рационалистического мышления*.

Анализ последних научных публикаций. Ныне научный дискурс вновь обращается к проблеме *социальности*, ее значения для переустройства современного, во многом уже и античеловеческого общества. «Парадокс и едва ли не основное противоречие, проявившееся на рубеже веков, – подчеркивает А. М. Колот, – заключается в том, что в то время, когда, казалось бы, экономика может наконец-то работать в интересах абсолютного большинства населения, имея для этого экономические, организационные, психологические, социокультурные предпосылки, *мир*, образно говоря, «*перевернулся*», – *институты* общества, экономики *стали отодвигать человека на второй план*, экономическая целесообразность все более берет верх над социальной направленностью. Асимметрии в экономическом и социальном развитии, неустойчивость в самом широком ее понимании, десоциализация отношений в сфере труда, снижение социальной сплоченности, распространение социального отторжения – все это тренды, реальности начала нового столетия» [2, с. 143-144] (выделено нами – Г. З.). Ратующие за *неоинституционализм как новый мейнстрим* плохо изучили историю человеческого общества, иначе бы они смогли бы осознать, что, с одной стороны, «*идолизация институтов – непростительная интеллектуальная и духовная ошибка, которая приводит к социальной катастрофе*» [3, с. 551] (выделено нами – Г. З.), а с другой – создание демократических институтов – «*всегда проблема, стоящая перед личностями, а не перед институтами*», ибо «*не существует институциональных средств, позволяющих сделать человека счастливым*» [4, с. 200] (выделено нами – Г. З.).

Формирование *шестого технологического уклада*, основанного на *НБИК-конвергенции*, и обсуждение возможных его социально-экономических последствий стала предметом дискуссий, проведенных философами на площадке журнала «Вопросы философии». Они сегодня склоняются к тому, что к *НБИК-технологиям* необходимо добавить *С – социогуманитарные технологии*, позволяющие, *якобы*, решать вопросы, связанные с выживанием человечества. Мы исходим из того, что *НБИКС-технологий совершенно недостаточно* для достижения этой цели, ибо главное в реализации

императива виживання знаходиться *глибше соціального* – на *уровні духовно-нравствених цінностей і мотивів*, які відображають *єдину тришпостасну* – духовно-біо-соціальну природу людини-особистості. В цій зв'язі нами обґрунтовано, що НБІКС-конвергенція може мати *плодоносний спасительний* формат для людини/людськості, якщо вона *изначально* не просто поміщається в координати *духовності*, але і *исходно* задає коридор *людськості*, науково доказательно в рамках нової постнекласическої *людськомірної* парадигми [5] обґрунтовує *границі недопустимості* технологічних антилюдських змін. Тому проблемне поле обговорення виживання людини/людськості повинно бути *радикально якісно розширено*: від НБІК-технологій до ДНБІКС-роздумів на благо людини-особистості [6; 7; 8]. В цьому аспекті, на наш погляд, необхідні суттєві роздуми про *high-hume* технології, їх спрямованість і межі застосування в глобально-кризовому світі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття значення *high-hume* технологій в глобалізуючому світі в необхідному *спасительному* тренді виживання людини/людськості, для практичної реалізації якого необхідно перш за все розуміння *людини як духовного істотності*. Саме через якісне змінення свідомості, світогляду, виходячого з *імперативності духовно-нравствених цінностей* як головної специфіки роду людського, слід продуктивно роздумувати про питання: *бути чи не бути... людськості?* (М. К. Мамардашвілі, Н. Н. Моїсєєв). Відповідь на нього в вирішальній мірі залежить від усвідомлення людиною *меж використання high-hume* технологій.

Изложение основного материала. Глобалізація, проводима за неоліберальною сценарієм, *искажає* логіку розвитку людського суспільства, надаючи економіко-прибутковому виробництву *всеобщий*, сьогодні прагнучий до абсолюту, характер. Якщо раніше парадигмами ідентифікації соціуму були *релігії і нація*, то зараз цю роль виконує *економіка* [9, с. 25]. Розгляд неоліберальної глобалізації все ж не можна зводити односторонньо до того, що процеси глобалізації інтегрувалися тільки за економічної лінії, коли навпаки ігноруються духовні цінності. Але все ж в головному глобалізація привела до ситуації, коли «незалежно від заявляємих ціннісних уподобань, під час повного поваги до духовності, люди (і як працівники, і як споживачі) практично виробляють визначальне значення економічних відносин в своїй житті» [10, с. 394]. Таким поглядом, з великою мірою, дозволяє говорити про *неможливість створення* певної *високоцінної* «глобальної

культуры», ибо *рынок не может* по определению задавать системы *человеческих духовно-нравственных ценностей-координат*: он просто *не нуждается* в них.

Глобализация предстает как общепланетарный практичный механизм достижения целей *финансово-интеллектуальную власть* предрежащих [11]. Дж. Сорос, финансовый спекулянт мирового масштаба, а в последние годы и философ, в своей книге «Мыльный пузырь американского превосходства» связывает суть глобализации со свободным перемещением капитала и указывает на коренные изменения экономического и социального порядка: «Стремление к привлечению международного капитала стало довлеть над другими социальными целями. На мой взгляд, большинство проблем, которые ассоциируются в сознании людей с глобализацией, в том числе и проникновение рыночных ценностей в те области, где их традиционно не было, связано именно с этим феноменом» [12, с. 88]. И продолжает: «*Глобализация приносит общественные блага в жертву прибыли и накоплению частного богатства...* По общему признанию, глобализация – не игра с нулевой суммой: выгоды от нее превосходят затраты, иначе говоря, прирост богатства не просто достаточен для компенсации неравенства и прочих негативных эффектов глобализации, он выше этих затрат. Проблема в том, что *победители не собираются выплачивать какие-либо компенсации проигравшим* ни внутри стран, ни на уровне международных отношений» [12, с. 96] (выделено мной – Г. З.).

Неолиберальный сценарий глобализации предстал как сознательный проект географического *перераспределения ресурсов* планеты в пользу Запада, прежде всего США. «И Запад решил полагаться на географию – на то, чтобы заново перераспределить планетарные ресурсы таким образом, чтобы прогресс, несостоявшийся как «мировая прометеева революция», состоялся в одном, отдельно взятом регионе – атлантическом. Для этого остальным предстоит отступить в новую нищету и варварство» [13, с. 387].

Сознательно организованное насаждение (посредством повсеместного внедрения механизмов манипуляции массовым сознанием) глобализации в неолиберальном исполнении свидетельствует, что в действительности глобальный мир перешел в *новую фазу* своего функционирования, когда именно *сознание* становится *главным предметом человеческого труда*. Представители передовой науки уже заявили, что сознание является *более фундаментальным* основанием реальности, нежели привычные материя, пространство и время [14, с. 59]. Нам еще только предстоит глубоко понять, что фундаментальная черта новой научной *человекомерной* парадигмы – «это понимание того, что *сознание – первичное* свойство существования, а не эпифеномен материи», ибо «недавние открытия подтверждают утверждения

древней философии и великих мистических традиций, что *люди* являются также *бесконечными полями сознания*, превосходящими пределы времени, пространства и линейной причинности», а «глубинная динамика человеческой психики в сущности своей *духовна* и что *духовность* является *важнейшим измерением мироздания*» [15, с. 281, 310] (выделено нами – Г. З.). Еще Лейбниц говорил о том, что «в основе вещественной стороны мира лежат силы, а не вещество. Первопричины вещественного мира, таким образом, несомненно духовны» [цит. по: 16, с. 226].

Научный интерес к духовности и внутренним глубинным поискам личности сейчас становится не просто приоритетным, но и *предельным обнадеживающим* фактором в весьма проблематичном современном мире. «Новая парадигма сможет стать важным катализатором эволюции *сознания*, которому предстоит играть роль *критического фактора* в сохранении жизни на нашей планете» [15, с. 319] (выделено мной – Г. З.).

Всё это говорит о том, что *главная особенность* глобализации сводится в переходе от high-tech к *high-hume технологиям*, т. е. от господства технических изменений к господству так называемых *социо-гуманитарных* технологий. High-hume технологии связаны с сознанием и с манипулированием им, когда массовый человек подвержен *вменению ему* образа жизни, ценностей и потребностей, которые насаждаются глобализаторами, интересующимися прежде всего наращиванием прибыли и власти. Они под лозунгом создания мирового правительства мечтают о всеобщем контроле и сведению человека, в лучшем случае, к биороботу, не умеющему размышлять, критически оценивать происходящее. Биоробот отличается нейтральным отношением к собственно человеческим качествам, которые должны определять жизнедеятельности человека-личности. Глобализаторы ратуют за то, чтобы человек становился не только *потребителем готовых* материально-вещественных *продуктов*, но и идеально-духовных как то: насаждаемого образа жизни, агрессивного маркетинга, упрощенного схематично-поверхностного образования, клипового видения мира, непонимания смысла жизни, внешне заданного поведения и пр.

Рынок видит в человеке только лишь *потребителя* все новых и новых вещей. В этом формате даже *идеально-интеллектуальные* блага также преподносятся как особая *разновидность вещей*, ибо в механико-материалистическом восприятии мира *все* является *материей*, вещью. В этом состоит *унификация материальных потребностей* человека, который не может самоидентифицироваться именно как *человек*, который изначально есть *духовное существо со своими духовно-нравственными ценностями и мотивами*. Главная цель современных high-hume технологий направлена на переделку сознания человека, его примитивизацию, внешнее насаждение тех

поведенческих шаблонов, которые выгодны держателям финансово-интеллектуальной власти. По сути, эти технологии направлены на то, чтобы человек оставался одномерным существом-потребителем. В этом аспекте «субъективные представления о должном и правильном, о смысле жизни, равно как и регламентирующие труд, потребление и отдых аксиологические и этические установки в подавляющем большинстве случаев *не являются* продуктами и результатами *осознанного индивидуального выбора*, а усваиваются в процессе социализации подсознательно, как нечто «само собой разумеющееся», *минуя фильтры* рационального критического мышления, в основном за счет механизмов подражательного поведения и в форме *уже готовых поведенческих шаблонов и паттернов*» [17, с. 41] (выделено нами – Г. З.).

Особое рвение в насаждении этих *негативных для человека* процессах господства *купле-продажных отношений* проявляют глобалисты с их центрами *манипулирования сознанием*, которые специально задают образцы рыночного, купле-продажного поведения, ибо они хорошо понимают, что «глобализация сегодня – не случайное явление в нашей жизни. Это изменение самих ее основ. Это – наш образ жизни» [18, с. 36]. Последнее обстоятельство имеет *основоположное* значение потому, что для развитых стран, *стран ядра* мир-системы *рынок* выступает как *всеохватывающий механизм*, призванный обеспечивать абсолютное *мировое господство* на основе принципа «выживает сильнейший» и *уничтожения* не только культур отдельных народов и стран, но и *всей мировой культуры*, основанной на *благодном сосуществовании, сотрудничестве и доверии*.

Для стран периферии и полупериферии *рынок* предстает тем механизмом, который *вытесняет архетипы, коды и анклав*ы социальной и культурной развитости, *ликвидирует программы национального развития под предлогом их рыночной нерентабельности* [19, с. 42]. Если *развитым* странам *рынок* *выгоден* тем, что он является важнейшим фактором их эволюции (вопрос о пределах и последствиях такой эволюции специально не исследуется в силу понимания ее тупикового характера), то для *всех иных* государств повсеместное и безусловное *насаждение рынка* и жестко-жесточкой конкуренции выступает факторами *инволюции*. «Тот мировой процесс, который называют идеологически нейтральным словом «глобализация», – подчеркивал А. А. Зиновьев, – есть на самом деле *новая мировая война*. Ведет ее западный мир во главе с США. Война идет за обладание всей планетой и, более того, *за контроль над всей социальной эволюцией человечества*... Глобализация – процесс одиозный. Он охватил все человечество. В нем на карту поставлена

именно *судьба человечества как целого*, вся его последующая *социальная эволюция*» [20, с. 482] (выделено нами – Г. З.).

По сути, сегодня вообще разговоры о будущем *социальной эволюции* равнозначны признанию тренда *социальной деградации* потому, что традиционно-господствующая догма о *социальности* не позволяет увидеть за ней более глубинный уровень миропонимания, при котором сама социальность является *нейтральной* для существования человека и общества. Эта нейтральность проявляется в том, что *социальность как взаимодействия людей* может иметь *разные цели*: они могут быть направлены как к *добру* (атомная электроэнергия), так и ко *злу* (атомная бомба). Поэтому рассматривать лишь социальную эволюцию, как и вообще социальность, *методологически не верно*, более того *неграмотно*, ибо разговоры о социальности неизбежно должны опускаться на *более глубинный уровень* миропонимания – на *уровень духовно-нравственных ценностей и мотивов* жизнедеятельности человека/человечества. Без учета духовно-нравственных ценностей социальность пуста для человека, она сама по себе никак *не говорит о человечности* деятельности человека.

В странах–объектах глобализации *рынок подрывает общечеловеческие универсалии* поступательного духовно-социального развития, обеспечивая переход к *деградирующему* обществу безграмотных, нецивилизованных *маргиналов*, не способных *самостоятельно* распоряжаться своими ресурсами и создавать цивилизационно-культурные образцы жизнедеятельности. «Судя по всему, – писал А. С. Панарин, – сегодня рынок работает в каком-то новом историко-культурном контексте, сообщающем рыночному отбору *совсем не тот смысл, какой ему придавали классики политической экономии*. Речь идет уже не об относительной редкости благ, создаваемых трудом, а об *абсолютной редкости планетарных ресурсов*, которых – в этом и состоит новое прозрение века – *«на всех не хватит»*. Иными словами, *понятие «рынок» несет новый социал-дарвинистский смысл* после открытия «пределов роста», постулированных в нашумевших докладах «Римского клуба» [19, с. 49-50] (выделено мной – Г. З.).

На изначально целезаданную кризисную несостоятельность неоклассической экономической теории с ее апологетикой-увековечиванием модели экономического человека и рыночных догматов и верованиями в экономизм начали *жестко указывать* и *западные* исследователи, осознающие, что *экономика не может функционировать вне социальной системы*, которая ее поддерживает. Более того, чрезвычайно актуализируется проблематика *нерыночных ценностей*, их роли в процессе реализации императива выживания человечества. К примеру, Р. Каттнер в своей книге «Все на продажу: достоинства и ограничения рынка» пришел к выводу, что «если рынок – не

совершенный самокорректирующий механизм, тогда единственный контроль за его эксцессами должен исходить из *внерыночных институтов*. Последние опираются на *нерыночные ценности* и понятия, которые *выходят за пределы чистого гедонизма и максимизации прибыли*. Чтобы сдерживать рыночные силы, необходимо исправить гражданское общество и правительство... если нам необходимо уравновесить рынок и прочие социальные ценности, требуется наличие *заинтересованного и информированного* электората, а также *здоровых, легитимных политических институтов*» [цит. по: 21, с. 18-19] (выделено мной – Г. З.).

На необходимость повышения роли и *ответственности* человека в связи с повсеместным навязыванием рыночной модели как *теории общественного выбора*, несущей в себе попытку лишить демократический политический процесс легитимности в ходе глобализации, указал У. Грейдер в книге «Мир един, готов он к этому или нет: маниакальная логика глобального капитализма». Он обосновал положение о том, что *«абстрагированные от человеческой реальности, внутренние механизмы рынка создают завораживающее ощущение совершенства, логического и самокорректирующего*. Многие умные люди стали обожествлять эти *рыночные принципы как своего рода духовный кодекс*, который будет разрешать для нас все важнейшие вопросы, социальные и моральные, пока никто не будет нарушать его власть. В наш современный светский век многие люди, считающие себя рациональными и культурными, с тем же *благоговением уверовали в идею самокорректирующегося рынка*, как другие уверовали в Бога. И если Бог окажется несостоятельным, люди во всем мире смогут по крайней мере увидеть вещи в более четком свете и *принять на себя ответственность за собственную жизнь*» [21, с. 19] (выделено мной – Г. З.).

В этой ситуации закономерно возникает вопрос: *согласуется ли реализуемый неолиберальный сценарий глобализации с извечным стремлением человека к развитию и совершенствованию, к достижению счастья как синтетического, интегрального показателя уровня и качества жизни?*

Этот вопрос является еще более актуальным, если учесть, что *счастье* каждый понимает *по-своему*. «По словам Аквината, счастье – это осознание чего-то лучшего, чем мы сами» [цит. по: 22, с. 19], и оно никак *не* может быть сведено к какому-то *количественному* показателю. С. Н. Булгаков писал, что «затруднительность подвести точный баланс [общее количество удовольствия и неудовольствия] объясняется *невозможностью найти единицу для измерения радости и горя*, ибо мы в каждом из этих состояний имеем нечто *индивидуальное*, определенное не количественно, а *качественно*, так что масштаб измерения временем или *числом* здесь *неприменим*» [23, с. 66]. Но

понять этого не дано тем, кто «пудрит мозги» научными потугами предложить количественное измерение счастья, нынешним разработчикам различных индексов счастья. Но индексы, к большому сожалению, есть, но счастья нет, как нет и смысла громоздить якобы научную новизну в этой сфере.

Неолиберальная глобализация, понимаемая как насаждение *одномерности* посредством *зомбирования* и *манипуляции сознанием*, вряд ли способствует достижению человеком счастья. Она, скорее, становится основной *преградой* для его *свободного* личностного развития, а значит и для достижения счастья. Она *не способствует человеческому счастью*, ибо ее координаты и цель противоположны тому, чтобы человек, как писал П. Тейяр де Шарден, стал «центром перспективы» и «центром конструирования универсума» [24, с. 138, 139].

Глобализация, реализуемая по неолиберальному сценарию, уже стала всемирно господствующей системой *нисходящих приоритетов*, которая породила и продолжает наращивать множественные риски и угрозы, *подрывает безопасность* существования человека как *особого биологического вида*. Она создала такую ситуацию, когда на *первое место* в повестке дня для человечества встал вопрос об *императиве его выживания*, что *равнозначно признанию запрета самого неолиберального сценария глобализации*.

Выход из современного глобального кризиса *принципиально невозможен без кардинального обновления методологических оснований миропостижения* и понимания целостности жизнедеятельности человека, ответственно во свое благо творящего хозяйство. В хозяйственном творчестве потенциально заложены *возможности и способности к спасению* человека и человечества как актуальной реализации императива выживания.

В рамках традиционной *механико-материалистической* научной парадигмы мышления круг замкнулся, ибо она изначально оставляла за рамками своего внимания духовный мир человека. Односторонне концентрируясь на исследованиях материи, до сих пор господствующая наука оказалась *исходно кризисной*, ибо реальность является не просто *целостной*, но имеет именно *духовное начало*. В этом плане весьма показательно, что еще Ньютон построил теорию абсолютного времени и абсолютного пространства, на основе которого появилось новое научное направление – механика, связанная с идеей времени. В 1747 г. Л. Эйлер принял абсолютное время, которое было связано с его пониманием духовного начала мира [25, с. 496]. Но материалистически настроенная наука проигнорировала этот факт.

Выход из этой ситуации лежит за *пределами* механико-материалистической научной парадигмы. Он находится в той сфере, которая меньше всего интересовала классическую науку и воспитанное на ней

человечество. Выход находится в *сфере духовности*, научному познанию которой уделялось и поныне уделяется *ничтожно мало внимания*. В какой-то мере об этом говорят данные В. П. Казначеева: 90% всего корпуса знаний посвящено косной материи, 5% – знанию живого вещества и только ничтожная доля от этих 5% – знанию природы своего интеллекта. При этом следует подчеркнуть, что природа интеллекта и духовность – разные вещи. Также весьма интересно то, что «от 90 до 99 процентов космоса – это совершенно неизвестная нам «темная материя» [22, с. 23]. Хотя, если глубоко помыслить, то именно *духовность* сделала человека *особым биологическим* видом, который выделился из животного мира и сам активно начал воздействовать на мир природный. Но процесс этого выделения, его истоки, причины и природа, значение как для самого человека, так и для всей экосистемы, даже космоса, еще *только начинает осознаваться*, весьма *робко* входит в область науки и массового сознания. Но эти первые несмелые шаги по формированию *нового понимания* глубинной природы человека еще *не становятся основанием практического принципа*.

Практика, как впрочем, и господствующая традиционная наука, пока направлена на то, *что* объединяет человека с *животным* миром в самой естественной и *грубой форме*, – на *материальность, вещественность, телесность*. По-видимому, именно отсюда возникли и до предела обострились проблемы существования человека, прежде всего, как биологического существа с неумеренным аппетитом к *комфортному прозябанию* и комом расширяющимися материальными потребностями.

Приоритет *телесности*, которой приклонялся и сегодня еще более целеустремленно устремляется сущностно неразмышляющий одномерный человек, должен *уступить* место приоритету *духовности*. Приоритет *телесности* должен отойти на второй план, ибо сущность человека сводится к его *духовно-телесной* природе. Именно благодаря *духовности, нравственности* человек, грубо говоря, не остался «обезьяной». «Уже во времена нижнего палеолита, когда был изобретен кремневый топор, и в сознании пралюдей утвердилось табу «Не убий!», первобытные люди стали качественно выделяться среди остальных животных. Только у них в одних власти биосоциальных законов была противопоставлена *нравственность*. Только у *них одних* возник *духовный мир*, а значит, появились и другие ценности, отличные от стремления к сиюминутному выживанию. Наконец, наши предки, утвердив это табу, «предпочли» общественное развитие биологическому, чисто индивидуальному» [26, с. 84] (выделено нами – Г. З.). Но, опять-таки весьма грубо, в своем понимании самого себя человек пока остается *на уровне «обезьяны»*, которая весьма упрощенно думает, что, подчинив себе

матеріальное, она стала господином, владычицей всего материально-вещественного в Природе.

Проблема, здесь сформулированная, – вовсе *не праздная*. Ее нельзя понимать упрощенно-схематично, поверхностно. «Сколько усилий было затрачено на утверждение примата материального или духовного в жизни общества, – писал В. М. Коллонтай, – а ведь нетрудно понять, что в ходе многотысячелетнего развития человечества эти две стороны общественного развития так много раз взаимодействовали и коэволюционировали, так глубоко и разнообразно влияли друг на друга, что сам вопрос о примате одного или другого теряет свой смысл» [27, с. 138]. Но такое рассуждение имеет основание только в общем виде, когда речь идет о *фундаментальной структуре человеческой деятельности*, которая отражает наличие в природе самого человека указанных двух сторон-элементов.

Но в каждом конкретном случае в зависимости от ситуации и обострения противоречий жизнедеятельности человека наука должна *интересовать* прежде всего та сторона-элемент фундаментальной структуры, которая становится *определяющей* с точки зрения выживания человека и его дальнейшего развития. Понимания лишь фундаментальной структуры здесь уже недостаточно; речь должна идти об *актуальной структуре*. Именно она и становится объектом научного исследования и поисков форм, путей разрешения обострившихся противоречий жизнедеятельности человека. Сегодня high-hume технологии и когнитивная наука во многом определяют актуальную структуру человеческой деятельности.

Современные чел-овечки, *мнящие* себя *элитой*, особенно те, которые сколотили свои несметные состояния криминально-безнравственным путем, а также политики, рвущиеся к власти как «корыту» льгот и полнейшей вседозволенности и безнаказанности, обеспечивают себе *пир во время чумы*, которая обязательно *уничтожит и их самих*. Они воистину стали «иванами, *не помнящими своего родства*», ибо сама *память – феномен духовный*, а их ненасытное нутро не принимает и не подпускает к себе духовности, нравственных ценностей. Они считают духовность и эти ценности *главным вредом-злом*, препятствием их «успешному» бизнесу, который неустанно и последовательно толкает их самих и всех других в *небытие*. Агрессивная реклама и показательные отупляющие человека телевизионные шоу становятся теми показательными инструментами, которые реализуют примитивизм high-hume *технологий*, свидетельствующих о высоком интеллектуально-рациональном стремлении человека, но, с другой, более сущностной стороны, они практически направлены на процесс дальнейшего *расчеловечивания*,

нравственной деградации, насаждение *бездуховности* среди современных людей, живущих в условиях глобального кризиса-лабиринта.

Сегодня, что бы мы не говорили о глобализации или о счастье человека, обязательно мы упираемся в проблему *сознания*, ибо и в первом, и во втором случае необходимо прежде всего *понимать* о чем идет речь. *Понимание* лежит именно в сфере сознания, которое становится не просто важнейшим феноменом-объектом для науки, но и *определяющей составляющей* практического, духовно-хозяйственного развития человека и человечества. Понимание необходимости *кардинального изменения реальной картины мира* становится не только теоретической, но и *практической задачей*. Дело в том, что в условиях глобализации, которая совпала с формированием постиндустриального общества, произошло *фундаментальное изменение* в природе человеческих отношений, охватывающих сферу общественного производства: изменился основной *предмет труда человека* – им стало человеческое *сознание*.

Одним из первых на этот факт указал М. Г. Делягин: «Главное в глобализации – не фейерверк поражающих воображение (и, соответственно, карман расслабившихся зрителей) открытий и технологий, но **изменение самого предмета человеческого труда**. Современные информационные технологии сделали наиболее прибыльным, наиболее коммерчески эффективным бизнесом не преобразование окружающей среды, мертвых вещей, которое оставалось единственным образом действия человечества с момента его появления (и благодаря которому оно, собственно говоря, и сформировалось как человечество), но **преобразование живого человеческого сознания** – как индивидуального, так и коллективного» [28, с. 53]. Вспомним в этой связи, что П. Тейяр де Шарден писал: «Эволюция, основанная на *материи*, не пасет человека, ибо все причинно-следственные связи, собранные вместе, не в силах дать ни *грانا свободы*. Эволюция же, основанная на *Духе*, сохраняет в силе все установленные физикой законы, приводя, прямо к Мысли» [24, с. 462] (выделено нами – Г. З.).

При этом следует сразу же указать на то, что, несмотря на определенные научные наработки, *что такое сознание, как его понимать, каким образом оно действует* – вопросы не менее открыты, чем были много веков назад. Следует согласиться с П. Расселом в том, что налицо интересная особенность последних лет – *растущий интерес к сознанию среди ученых*. «В прошлом наука оставляла вопросы сознания без внимания, имея на это вполне веские основания. Сознание невозможно измерить, как другие явления и объекты; его нельзя документировать, его не так-то просто даже определить. Да и физический мир, как кажется, прекрасно продолжает функционировать в сознании без

необходимости. Поэтому особого стимула изучать этот предмет не было. Но *сегодня все меняется* – в какой-то мере благодаря растущему знанию о работе мозга, и *вопрос о сознании* постепенно снова оказывается в *фокусе внимания*. Ученые и философы начинают интересоваться: а что же такое сознание? Как оно соотносится с деятельностью мозга? Как оно эволюционировало? И откуда оно берется?» [14, с. 41] (выделено нами – Г. З.).

Более широкое обобщение П. Рассела сводится к тому, что «вокруг нас распространяется глубокая революция в человеческом видении реальности. Хватка старых материалистических моделей ослабевает, и каждый из нас (имеются в виду авторы книги о революции сознания – Г. З.) постепенно вносит свой вклад в новое понимание. Судя по направлению развития, в котором мы движемся, *новая модель будет признавать разум и сознание в качестве фундаментального аспекта реальности*» [14, с. 42] (выделено нами – Г. З.). Также следует акцентировать внимание на обоснованную констатацию, высказанную американцем Л. Ларушем о том, что ошибочность современных экономических теорий сводится к оставлению за скобками сознания человека, ибо источник роста имеется только один: человеческое сознание.

Впрочем, большим пробелом в наших знаниях является то, что мы в два-три последние десятилетия мало интересуемся научными работками предшественников, которые еще в первой половине XX века обоснованно обращались к роли сознания в человеческой истории. Просто сегодня не принято много читать, особенно работы серьезных исследователей, ибо, с одной стороны, *мы как бы «умнее стариков»* (А. А. Зиновьев), которые нам вовсе и «не указ»; с другой стороны – начинает господствовать мнение, что *повсеместная компьютеризация и интернетизация делают излишними глубокие рассуждения и осмысление закономерностей развития человека и общества*: нынешнее восприятие, как правило, скользит по поверхности и ценит только то, что сиюминутно окупается. *Фундаментальные знания*, осмысление коренных, глубинных проблем жизнедеятельности человека становится сегодня *как бы и не нужным*. Но ведь эти проблемы *никуда не уходят*, они остаются и только посредством их осмысления и решения человек может *оставаться человеком* и выжить как особый биологический вид.

В этом плане следует вновь обратить внимание на работу П. Тейяра де Шардена «Феномен человека», в которой он вполне доказательно обосновывает вывод о том, что *посредством организации сознания* было возможно развитие человечества: «с научной точки зрения правильнее было бы еще раз распознать под этими последовательными вибрациями *великую спираль жизни*, неуклонно поднимающуюся путем смены форм по магистральной линии эволюции. Сузы, Мемфис, Афины могут погибнуть. Но *все более*

организованное сознание универсума передается из рук в руки, и его блеск увеличивается» [24, с. 324] (выделено нами – Г. З.).

Особую роль в этом процессе играли процессы, происходящие вокруг Средиземного моря: «на берегах Средиземного моря вследствие исключительного местоположения и народов в течение нескольких тысячелетий произошло благоприятное смешение, благодаря которому, не теряя своей подъемной силы, разум сумел обратиться к фактам, а религия совместиться с действием. Месопотамия, Египет, Эллада, вскоре Рим – и над всем этим... таинственный иудео-христианский фермент, давший Европе ее духовную форму!» [24, с. 324].

Понимание необходимости кардинального изменения реальной картины мира, в котором мы живем, становится не только теоретической, но и практической задачей. Переворот в хозяйственной жизни во благо человека требует *нового методологического подхода в науке*, ибо исследования нового предмета труда и всех современных особенностей общественного производства, связанных с таким переворотом в практике, *не могут быть успешными в рамках старой методологии – механико-материалистической, диалектической, индивидуализма*. Эти сегодня еще господствующие методологии *изначально задали кризисность миропонимания*, а потому и *кризисность действительности*, которая продолжает углубляться как расширяющийся во все стороны глобальный кризис-лабиринт, из которого пока не нашли выхода.

Здесь следует согласиться с мыслью В. Коллонтая о том, что «обществоведы в *поисках новых методологических концепций и понятийного аппарата* будут все чаще обращаться к естественным наукам – не с тем, чтобы механически перенести их находки в обществоведение, а с тем, чтобы, *переработав их с учетом специфики человеческого сознания*, общественных институтов и механизмов регулирования, построить *свои собственные новые парадигмы, теории* развития и трансформации, оценки перспектив развития» [27, с. 136] (выделено нами – Г. З.). На мой взгляд, в этих условиях в области экономической науки (и не только ее!) чрезвычайно актуализируется особое размыслительное знание – *философия хозяйства*, обращенная, прежде всего, к изучению *духовного, метафизического* среза хозяйственной человеческой жизнедеятельности как *целостного феномена*, включающего в себя *материальный и духовный мир*, что во многом именно и совпадает с понятием хозяйства и хозяйствования.

Если в формате традиционной экономической науки изучаются прежде всего процессы и явления, связанные с производством *материальных благ*, то ныне, когда главенствующей стала *финансомика*, подчинившая себе сектор

реальной экономики, на первый план вышел *виртуально-идеальный мир* кредита, индексов, спекулятивных «пузырей» и пр. Да, собственно и сама экономика ведь *всегда* имела идеально-интеллектуальное содержание [см.: 30]. Теперь же господство экономической власти, ее нынешней главенствующей формы – финансово-интеллектуальной, все более строится на реализации потенциала *интеллекта* как *логически-рассчетного, рационально настроенного* «инструмента» глобальных финансовых игр, обеспечивающих *прибыль как средство усиления власти*.

Все это и свидетельствует о том, что сфера сознания, которая целенаправленно *односторонне* рассматривается собственно как только *интеллект* (в экономической науке – экономика знаний) в *отрыве от духовности* как фундаментального начала культуры, рождает не просто *искажения реальности*, но и закладывает *мину замедленного действия* под будущее человечества. Потому надо понимать, что постижение современного процесса глобализации, глобальной экономики требует применения принципов *постнеклассической человекомерной науки*, что остро соотносится с *основной задачей науки XXI века – изучением внутреннего духовного мира человека* [31].

Таким образом, можно говорить о том, что проводимая *неолиберальная глобализация*, во-первых, порождена теориями рыночного фундаментализма и методологией индивидуализма; во-вторых, преследует преимущественно чисто экономические цели раз(от)деленной *техносной* стороны жизнедеятельности от *духовно-нравственных человеческих ценностей*; в-третьих, становится результатом широкого применения *технологий-вменений манипулирования сознанием человека*. Представленная исключительно в формате *технократического мышления-понимания* глобализация оборачивается *против Чело-Века и человечности*, способствует духовно-нравственной деградации, уводит от творческого смыслового поиска реализации путей и способов *спасения Жизни и Чело-Века*.

Не изменив формат своего миропостижения, не повернув свое сознание в русло *человекоспасения*, вряд ли можно говорить о возможности будущего у человечества. Необходим кардинальный переход мировоззрения в координаты *духовности*. Победоносное восприятие *high-hume* технологий как некой современной панацеи от болезни человечества, а эта болезнь имеет *духовно-нравственные основания и причины*, лишь усиливает односторонний «инвалидный интеллект» (В. П. Зинченко) *неразмывающего о вечных проблемах (полу)человека*. Для нахождения выхода из глобального кризиса-лабиринта необходимо прежде всего решать проблемы познания духовного внутреннего мира человека, на что именно и направляет свои внимание и усилия новая человекомерная наука со своей новой *личностной методологией* [32], когда

именно целостная личность является базовым свободно-ответственным творческим субъектом благоносных хозяйственных трансформаций.

Конкурентоспособность нации и ее конкурентные преимущества в ракурсе необходимости выживания человечества, спасения человека человеческого неизбежно предполагают *существенно новую трактовку стадий международной и национальной конкуренции*. Если для *индустриального общества* характерны *четыре стадии конкуренции* (по М. Портеру), которые проходит страна в своем развитии – 1) стадия конкуренции на основе факторов производства, 2) на основе инвестиций, 3) на основе инноваций и 4) на основе богатства. *Наш анализ международной конкуренции при формировании постиндустриального общества* (сущностно правильное – *образовательное общество*, в дальнейшем – *общество мудрости*) выходит за рамки предложенной классификации, когда страна в состоянии перейти через стадию богатства и развиваться дальше, т. е. появляется пятая стадия – *стадия конкуренции на основе знаний (интеллекта)*. Основным ресурс развития стран и их главное конкурентное преимущество на стадии интеллекта и знаний составляют доступ к современной продуктивной научной информации, а также наличие специфического ресурса – способности генерировать новые идеи [33, с. 29].

Но данные *пять стадий международной конкуренции* уже не *раскрывают* того уровня мирового, глобального развития, которого достигли страны на современном этапе. В эпоху необходимости *реализации императива выживания человечества*, когда угрожающе возрастают риски, угрозы, катастрофы самой жизни, наступает *новая стадия конкуренция на основе ценностей*, которой присуща наполняемость не только знаниями, информацией, высокими технологиями, но и национальным сознанием, вселенским разумом, *одухотворенностью всех начал*, культурными составляющими нации, *положительными ценностными ориентирами*. Выживание человечества возможно через единство многообразия культур, ценностей, своеобразия и многоликости глобализационных процессов, что и свидетельствует о наступлении новую – *шестую стадию международной конкуренции на основе ценностей*, что отвечает нынешним реалиям [34].

Речь уже идет не о пяти стадиях развития страны, а о переходе ее на *шестую стадию*, – где конкурентоспособность страны зависит от накопленных ею в ходе истории *ценностей*, их актуальной реализации в хозяйственной деятельности. При этом *новая стадия ценностной конкурентоспособности* не отрицает предыдущих движущих сил развития, но органично снимает их, переводя сам процесс конкуренции в совершенно *иную плоскость* отношений.

Данная стадия конкуренция за *выживание на базе ценностей* способствует практической реализации *императива выживания человека*.

Появление совершенно новой стадии – стадии конкуренции на основе ценностей – знаменует собой специфику современной международной конкуренции, являющуюся основой международной конкурентоспособности в начале XXI века. Данную проблематику исследуют такие исследователи как А. Панарин, А. Корольков, Э. Либанова, Ю. Пахомов, В. Тарасевич и другие. Ценности составляют основу развития стран на шестой стадии развития и являются их главным конкурентным преимуществом. Происходит формирование экономики ценностей, что соотносится с *хозяйством как всей сферой жизнедеятельности человека*. Ценности определяют ее ресурсную базу экономического развития, пределы роста и качественных изменений.

Главная особенность ценностной конкурентоспособности состоит в том, что осознается *недостаточность чистой интеллектуальной конкурентоспособности*: становится понятной необходимость *оплодотворения интеллекта духовно-нравственными ценностями*. А стало быть, именно ценностная конкурентоспособность в современном мире выступает актуальным основанием и главной движущей силой хозяйственного развития и определяющим фактором самостоятельности нации (см. рис. 1).

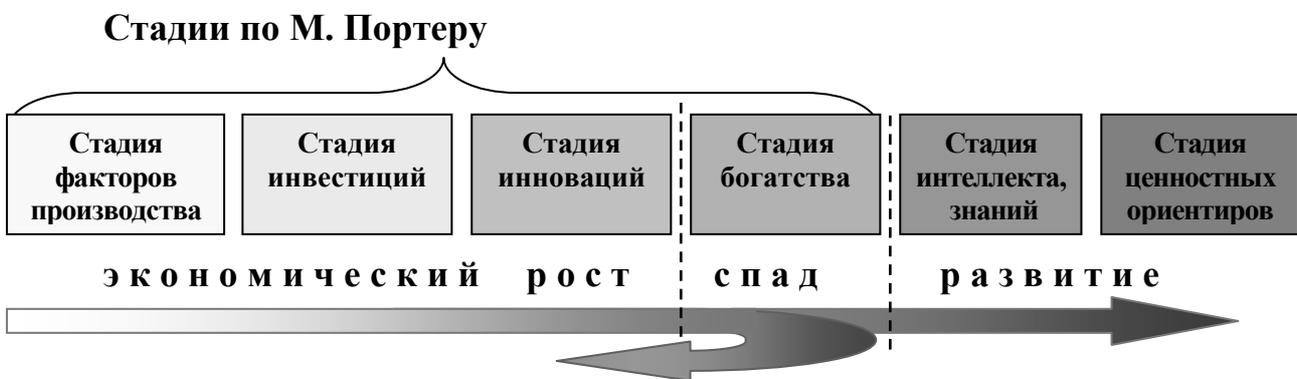

Рис. 1. Стадии конкурентоспособности национальной экономики

Современное развитие цивилизации характеризуется сочетанием отраслей воспроизводства *знаний и интеллекта* и отраслей воспроизводства *ценностей*, что сможет обеспечить высокую конкурентоспособность национальной экономики. В последние годы все больше авторов высказываются о том, что *истинное понимание развития цивилизации невозможно вне развития, определяемого духовно-нравственными ценностями*.

Вступление мирохозяйства в *шестую стадию* конкуренции свидетельствует, что для нее *характерны* следующие процессы:

- формирование уже не финансового и интеллектуального капиталов, а *ценностей человечности* и их накопление (главное здесь в понимании того, что человек перестает рассматриваться как средство производства прибыли, как человеческий капитал) становятся осью жизнедеятельности общества;

- осознание определяющей приоритетной значимости накопленных духовно-нравственных ценностей для устойчивости национальной экономики к внешним и внутренним колебаниям;

- ценностная составляющая нации (их совокупности) становится важнейшим элементом-основанием для создания конкурентного преимущества страны, а также для развития мировой цивилизации вообще и каждого государства в частности;

- трансформации экономики с учетом ценностных основ выступают в роли антикризисного вектора развития экономики-хозяйства;

- определение и реализация соответствующих человечности ценностных ориентаций в хозяйственной целостной деятельности человека осознаются как необходимое условие выживания человека как особого биологического рода.

Естественно, что *финансово-интеллектуальная власть* пока является господствующей, но осознание *ее негативных социальных последствий* для человечества становится таким вектором научного осмысления *жизнесберегающих стратегий*, который неизбежно приведет к важности не просто понимания роли человеческих ценностей, но и придания им *императивности* в хозяйственной жизнедеятельности человека.

В этом плане для экономической науки актуализируется проблема пересмотра роли *интеллектуального капитала* в современном хозяйственном развитии. В интеллектуальном капитале выделяются три составляющие – структурный и рыночный капитал и человеческая составляющая. К структурному капиталу принято относить все систематизированные знания, ноу-хау, которые могут быть "отделены" от создателя, хотя вообще принадлежат обществу. К рыночному капиталу относятся товарные знаки и знаки обслуживания, фирменные названия, деловая репутация, информационное сотрудничество с потребителями, клиентами, поставщиками и др.

Человеческая составляющая интеллектуального капитала – это не только знания, закрепленные в носителях и используемые для создания современной конкурентоспособной продукции, услуг, это их живые носители – люди, их креативные способности, опыт, навыки, способы коммуникации, социально-психометрические характеристики. При этом важно акцентировать внимание на том, что в чисто экономическом научном подходе к интеллектуальному капиталу *весьма слабо* просматриваются *целостное мировоззрение*, и др. Без

учета этого человек является не более, чем экономической функцией наращивания капитала.

Более того, мы являемся свидетелями того этапа (д)эволюции человечества, когда благодаря господству глобальной финансово-интеллектуальной власти человеческий мир постепенно превращается в искусственный античеловечный. «Разум (Логос) почти завершил выход за пределы естественного мира природы, создав искусственный интеллект, искусственные программы, искусственные языки, работающие без обращения к смыслам, семантики сознания. Функции понимания, разумения, осмысления и целеполагания в них выполняют технические средства, информационно-технологические аппараты и математические операции. Роботы, изготавливающие роботов, близко подошли к вершине интеллектуального и языкового превращения естественного в искусственное, природного в неприродное. Остался последний шаг – сделать искусственную жизнь, искусственного человека. Над этой кремационной задачей работает глобальная программа «НБИКС» [35, с. 31-32].

Человек является *носителем «знаний в себе»* – новых идей, открытий, подходов и т. д., которые существуют лишь на вербальном уровне, то есть еще не введены в общественную систему коммуникаций [36, с. 47-48]. Но в данном аспекте следует особо концентрировать внимание на том, что здесь становится уже не просто совершенно недостаточно разрабатываемых экономической наукой поверхностных *концептов современного капитала*: интеллектуального, человеческого, социального, культурного и пр. Речь должна идти о *снятии понятия «капитал» вообще* в отношении понимания-характеристик-способностей человека, исходя из его единой *духовно-био-социальной природы*. От ценностей зависят мотивы и действия людей, их сознание и мышление, изобретения и последствия нового становящегося технологического уклада, развитие цивилизаций и их упадок, войны и созидание мира, повороты событий и сама история. Ценности влияют на все сферы жизнедеятельности человека, а значит их роль должна усиливаться и влиять и на все составляющие интеллектуального капитала. Понятно, что это пока благое пожелание. Но переход мышления из координат капитала открывает необходимость вхождения в формат ценностной хозяйственной рациональности.

Ценности являются составляющими и новых идей, и «знаний в себе» и «отделенных» от их носителей знаний, то есть социально необходимых для развития человечества технологий. Отсюда следует, что на интеллектуальный капитал большое влияние через творческое развертывания *личностной свободы-ответственности* оказывает ценностный фактор. Интеллектуальный, как впрочем, и человеческий, и социальный, и символический, и собственно

культурный капитал нельзя уже рассматривать без учета сложившихся ценностей. Отсюда следует, что собственно сам интеллектуальный, как и человеческий *капитал* становится в новом формате мышления *категорией прошлого, односторонне-сужено трактующей человека*. Формат рассмотрения «капитал», по сути, *уничтожает понимание метафизической природы личности, разрывает целостность человека* и его жизнедеятельности, *односторонне* сводит человека к *функции* производства и наращивания прибыли.

Ценности складываются в ходе истории, а история зависит от сложившихся ценностей того или иного народа. Существуют большое многообразие ценностей как в количественном плане с точки зрения количества народов, так и в качественном с точки зрения конкурентоспособности народов, а также много других. Для понимания мироздания и роли в нем человека необходимо начинать постижение с *сущностных определений самого человека*, которые выражаются прежде всего в *духовных смыслах и образах*, а от их понимания и реализации и все остальные мотивы и устремления человека должны приводиться в соответствие с его внутренней природой.

Духовно-нравственные ценности являются *началом начал человечности* и отражаются в *уноме человека, включающего в себя геном (биологическое) и мемон (социально-культурное)*. Уном, как контражность генома и мемона, соразмерен и рекуррентен жизненному пути человека, а потому в творениях человеческих уном концентрируется, воспроизводится и выражается [37, с. 140]. Но сам уном не сводится к чему-то материальному; он выступает как предначальный духовно-идеальный код человеческой жизнедеятельности. Духовное является не просто частью интеллектуальной и ценностной составляющей мира, но *самым глубинным основанием человека-личности* и всего того, что окружает человека, – основой мира или своеобразным миром вообще. Ранее уже была рассмотрена как проблема актуализации духовных начала в развитии интеллектуального капитала и необходимости исследования *интеллектономики как цивилизации одухотворенного интеллекта* [38], так и роли ценностей в жизнедеятельности человека. Теперь пришло время осознания-исследования именно проблем *духовной сферы жизнедеятельности* человека, а в экономической науке – вопросов развития-реализации *духовного* производства. В методологическом плане здесь вполне можно сослаться на необходимость разграничения духовной и интеллектуальной составляющих культуры, с одной стороны, которое имеет глубокие основания; с другой стороны, между ними должны устанавливаться гармоничные отношения [39].

Как подстадию стадии конкуренции на основе ценностей целесообразно выделять конкуренцию на основе именно *духовных ценностей, духовности*. На

этой подстадии можно посредством *трансперсонального общения* влиять на настроения масс, их отношения и реакции на происходящие в мире события, которые как цепная реакция передаются (заражают) все большему и большему количеству людей. На подстадии духовности в составе стадии ценностных ориентаций происходит не только генерирование новых знаний (идей) на базе культурно-исторических ценностей и традиций, учет их ценности и мотивов создателя, но и духовно-интеллектуальное выявление *смыслов жизнедеятельности*, содержательное наполнение нововведений, *одухотворение знаний*, постижение их духовного значения для развития страны и для мирового хозяйства.

Так, экономика, основанная на ценностях, а вернее – хозяйство – это не только генерирование новых знаний на основе ценностей, но их духовное наполнение всей жизнедеятельности человека. По сути, здесь речь идет не просто об экономике как товарно-денежной системе отношений, а о *хозяйстве* как целостной сфере человеческой жизнедеятельности. Новые антикризисные тенденции в экономике связаны с процессом возрождения культурных и исторических ценностей той или иной нации, их духовной составляющей, а ценностно-действенная культура определяет уровень общения, что включает в себе новые формы связей, и она связана с духовно-интеллектуальным потенциалом человека, который задает благостные рамки реализации духовности через социально-интеллектуальные способности и охранно-технические практические навыки.

В таком понимании речь идет о необходимости постижения *многомерности человека* [40] и *ценностно-смыслового универсума человека* [41], о том, что сегодня крайне важными проблемами осмысления *спасения человека*, разработки новой неизменно охранительной для человека стратегии *духовно-ноосферно-устойчивого хозяйственного развития* [42]. Нейтрально по отношению к добру и злу понимаемые high-hume технологии неизбежно «льют воду на мельницу» расчеловечивания, становятся техническими пособниками самоотрицания Бытия и разворачивающейся экспансии Ничто, вытеснения естественного искусственным, культуры – технологиями, гуманизма – трансгуманизмом [43].

Стадия интеллекта предполагает наличие *логически рационально-расчетливого мыслящего* человека (еще пока в большей степени ориентированного на удовлетворение материальных потребностей); стадия ценностной конкурентоспособности требует от ученых изучения *целостного* человека, органично соединенного с природой, миром и космосом. Данная стадия предполагает понимание, восприятие человека как органичной части целого, части всего существующего. Постнеклассическая человекоразмерная

наука, предметом исследования которой являются *саморазвивающиеся комплексы*, обращается к человеку-личности, который наполняет процесс развития своими ценностями, смыслами, кодами жизнеутверждения, а тем самым не противостоит сам себе, а должен *оплодотворять* всю свою деятельность *человечностью*.

Рассматриваемые две новые современные стадии конкурентоспособности должны взаимодополнять друг друга, интеллектуальный «капитал» (на самом деле в современных научных публикациях практически *повсеместно идет подмена* трактовки интеллектуального *капитала* пониманием интеллектуального *потенциала*) должен создаваться на основе системы *человечных, положительных ценностей*, иначе он оказывается губительным для человечества.

Следует понимать и то, что ценности без их применения и использования не способствуют развитию. Сознание как источник мышления человека и мышление как двигатель развития должны *основываться на духовно-нравственной системе ценностей*. В ее рамках и должны использоваться high-hume технологи. Для этого человек вынужден возродить сущностное критическое мышление, научиться его контролировать, а так как современному человеку еще трудно контролировать сознание, то и главной задачей возрождения национального хозяйства, благостного для человека, становится формирование духовно-нравственного массового мировоззрения. Для этого *изначально* необходимо *закладывать* в сознание человека те ценностные установки и ориентиры, которые не противоречат *человечности*.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Современный этап неолиберальной глобализации во многом имеет противочеловечную направленность, способствует расчеловечиванию и духовной деградации человека. Поскольку этот этап соотносится с тем, что сознание становится новым предметом человеческой деятельности, то и актуальная структура такой деятельности во многом предопределяется разворачиванием high-hume технологий, развитием когнитивной науки, стремлением к созданию искусственного интеллекта. Пятая стадия международной конкуренции на основе интеллекта, хотя и явилась новым размыслительным полем, но показала ее недостаточность для решения проблемы выживания человека/человечества. Сегодня человечество должно осознать, что НБИК-конвергенция и сопровождаемые ее high-hume технологии должны изначально реализовываться в духовно-ценностном формате, что может обеспечить разворот к человечности в нынешний период, ибо шестой технологический уклад создает условия для «уменьшения шагреновой кожи» человечества, технократически движет его к киборгизации посредством насаждения идей трансгуманизма. Поэтому, с одной

стороны, возникла необходимость понимания пределов использования high-tech технологий в русле осознания значимости духовного начала жизнедеятельности человека/человечества; с другой стороны, становится ясно, что важнейшей задачей ученых становится перевод научного поиска в человеческое русло, в котором бы человек оставался Челом-Веком, а человечество имело бы достойное человека будущее.

Список использованной литературы

1. Зиновьев А. А. Глобальный человек / А. А. Зиновьев. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. – 459 с.
2. Колот А. М. Усиление асимметрий в социально-трудовой сфере как современный тренд и вызов устойчивому развитию / А. М. Колот // Вопросы политической экономии. – 2012. - № 3.
3. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 640 с.
4. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги. Т. 1. Чары Платона / К. Р. Поппер. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с.
5. Задорожный Г. В. Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков: ВННОО им. В. И. Вернадского, 2015. – 416 с.
6. Задорожный Г. В. Начальные размышления о НБИК-конвергенции и ее последствиях для человека / Г. В. Задорожный // Социальная экономика. – 2015. - № 1. – С. 170-174.
7. Задорожный Г. В. Человеческое мирохозяйственное видение (Очерки новой личностной методологии) / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная. – Харьков: Точка, 2017. – 261 с.
8. Задорожный Г. В. Свобода-ответственность личности, ДНБИКС-конвергенция, седьмой «технологический» уклад, мирохозяйственное университетское образование в аспекте выживания человечества и становления человеческого общества / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная // Созидание человеческого общества. Международный межведомственный научный сборник / Главный редактор А. И. Комарова. М.-К. 2017. Том 2(44). – С. 313-340.
9. Хесле В. Философия и экология / В. Хесле. – М.: Наука, 1993. – 208 с.
10. Беляева Е. В. Метаморфозы нравственности: динамика исторических систем нравственности / Е. В. Беляева. – Минск: Экономпресс, 2007. – 464 с.
11. Задорожный Г. В. О Финансово-виртуальных технологиях и инструментах как формах реализации финансово-интеллектуальной власти в

условиях глобализации / Г. В. Задорожный, О. В. Халина // Социальная экономика. – 2012. - № 1. – С. 97-113.

12. Сорос Дж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь / Дж. Сорос. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 192 с.

13. Панарин А. С. Православная цивилизация в глобальном мире / А. С. Панарин. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 544 с.

14. Гроф С. Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 248 с.

15. Гроф С. Путешествие в поисках себя: Измерения сознания. Новые перспективы в психотерапии и исследовании внутреннего мира / С. Гроф. – М.: ООО «Издательство АСТ» и др., 2004. – 346 с.

16. Сафонов В. И. Мысли... мысли... Размышления, вопросы, сомнения / В. И. Сафонов. – М.: ООО «Издательский дом «София», 2003. – 416 с.

17. Строев С. А. Индустрия потребностей и желаний как инструмент управления / С. А. Строев // Философия хозяйства. – 2017. - № 2. – С. 40-58.

18. Гидденс Э. Ускользящий мир: глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – 120 с.

19. Панарин А. С. Возвращение сакрального как альтернатива «рыночному терроризму» / А. С. Панарин // Социальная экономика. – 2003. - № 4. – С. 42.

20. Зиновьев А. А. Русская трагедия / А. А. Зиновьев. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 608 с.

21. Розенберг Д. Дж. Девальвация рыночной «системы верований» / Д. Дж. Розенберг // Проблемы теории и практики управления. – 1997. - № 6. – С. 18-19.

22. Фокс М. Физика ангелов. Там, где встречаются наука и Дух / М. Фокс, Д. Л. Шелдрейк. – М. Издательский дом «София», 2003. – 256 с.

23. Булгаков С. Н. Соч. в двух томах / С. Н. Булгаков. Т. 2. – М.: Наука, 1993. – 752 с.

24. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. ООО «Издательство АСТ», 2002. – 553 с.

25. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.

26. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. – М.: Устойчивый мир, 2001. – 200 с.

27. Коллонтай В. На стыке естественных и общественных наук: вклад И. Пригожина / В. Коллонтай // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. - № 4. – С. 138.

28. Делягин М. Г. Мировой кризис: общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.

29. Гроф С. Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 248 с.

30. Осипов Ю. М. Что есть экономика вообще и что она есть сегодня // Экономическая теория: истоки и перспективы / Ю. М. Осипов. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2006. – С. 930-943.

31. Задорожна О. Г. Постнекласичні методологічні засади дослідження сучасного господарства / О. Г. Задорожна. – Харків: «Точка», 2017. – 452 с.

32. Задорожный Г. В. Личностная методология как основание спасительного прорыва постнеклассической науки в исследовании кризисного современного общества / Г. В. Задорожный, О. Г. Задорожная // Созидание человеческого общества. Международный межведомственный научный сборник / Главный редактор А. И. Комарова. М.-К. 2016. Том 1(43) – С. 191-216.

33. Задорожный Г. В. Стадия интеллекта в модели национальных конкурентных преимуществ / Г. В. Задорожный, А. О. Москвина // Социальная экономика. – 2004. - № 4.

34. Задорожный Г. В. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции / Г. В. Задорожный, А. О. Москвина // Социальная экономика. – 2010. - № 1.

35. Шулевский Н. Б. Метафизика хозяйственной телеологии человека / Н. Б. Шулевский // Философия хозяйства. – 2017. - № 4. – С. 28- 43.

36. Вовканич С. Генерирование ценной информации – путь построения конкурентоспособного инновационного общества / С. Вовканич // Экономика Украины. – 2005. - № 3.

37. Тарасевич В. Н. Политическая экономия: универсумность, универсальность и фундаментальность / В. Н. Тарасевич // Політична економія. – 2015. - № 1.

38. Задорожный Г. В. Неоэкономика как интеллектономика (о цивилизации одухотворенного интеллекта) / Г. В. Задорожный, О. В. Бервено // Экономическая теория на пороге XXI века – 5: Неоэкономика. – М.: Юрист, 2001. – С. 99-112.

39. Келле В. Ж. Интеллектуальное и духовное начала в культуре / В. Ж. Келле. – М.: ИФРАН, 2011. – 218 с.

40. Лебедев С. А. Многомерный человек: онтология и методология исследования / С. А. Лебедев, Ф. Б. Лазарев. – М.: Издательство Московского университета, 2010. – 96 с.

41. Крымский С. Экспликация философских смыслов / С. Крымский. – М.: Идея-Пресс, 2006. – 240 с.

42. Задорожний Г. В. Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества / Г. В. Задорожний. – Харьков: ВННОО им. В. И. Вернадского, 2015. – 108 с.

43. Кутырёв В. А. Бытие или ничто / В. А. Кутырёв. – СПб.: Алетейя, 2010. – 496 с.

References

1. Zinoviev, A. A. (2000), *Hlobalnyi cheloveinyk* [The Global Humanist], ZAO Yzd-vo Tsentrpolihraf, Moscow, Russia.

2. Kolot, A. M. (2012), “Strengthening of asymmetries in the social and labor sphere as a modern trend and a challenge to sustainable development”, *Voprosy polytycheskoi ekonomyy*, vol. 3.

3. Toynbee, A. J. (2003), *Postyzhene ystoryy* [Comprehension of history], Airys-press, Moscow, Russia.

4. Popper, K. R. (1992), *Otkrytoe obshchestvo y eho vrahyy. T. 1. Chary Platona* [The Open Society and Its Enemies, vol. 1. Enchantment of Plato], Fenyks, Mezhdunarodnyi fond “Kulturnaia ynytsyatyva”, Moscow, Russia.

5. Zadorozhny, G.V. and Zadorozhnaya, O.G. (2015), *Chelovekomernaia ekonomycheskaia nauka: problemy metodolohyy* [Human-Dimensional Economic Science: Problems of Methodology], VNNOO ym. V. Y. Vernadskoho, Kharkov, Ukraine.

6. Zadorozhny, G.V. (2015), “Initial Reflections on the NBIC Convergence and Its Consequences for Man”, *Sotsyalnaia ekonomyka*, vol. 1, pp. 170-174.

7. Zadorozhny, G.V. and Zadorozhnaya, O.G. (2017), *Chelovechnoe myrokhoziaistvennoe vydenye (Ocherky novoi lychnostnoi metodolohyy)* [Human world economic vision (Sketches of the new personal methodology)], Tochka, Kharkov, Ukraine.

8. Zadorozhny, G.V. and Zadorozhnaya, O.G. (2017), *Svoboda-otvetstvennost lychnosty, DNBYKS-konverhentsyya, sedmoi «tekhnohycheskyi» ukklad, myrokhoziaistvennoe unyversytetskoe obrazovanye v aspekte vyzhyvaniya chelovechestva y stanovlenyya chelovechnoho obshchestva* [Freedom-responsibility of the individual, DNBIX-convergence, the seventh "technological" way, world economic university education in the aspect of the survival of mankind and the formation of human society] // *Sozydanye chelovechnoho obshchestva. Mezhdunarodnyi mezhvedomstvennyi nauchnyi sbornyk* [Creation of a human society. International interdepartmental scientific collection], pp. 313-340.

9. Hesle, V. (1993), *Fylosofyya y ekolohyya* [Philosophy and ecology], Nauka, Moscow, Russia.

10. Belyaeva, E.V. (2007), *Metamorfozy npravstvennosti: dynamyka ystorycheskykh system npravstvennosti* [Metamorphoses of morality: dynamics of historical systems of morality], Ekonomist, Minsk, Belorussia.
11. Zadorozhny, G.V. and Khalina, O.V. (2012), "About Financial and Virtual Technologies and Instruments as Forms of Realization of Financial and Intellectual Power in Conditions of Globalization", *Sotsyalnaia ekonomika*, vol. 1, pp. 97-113.
12. Soros, J. (2004), *Mylnyi puzyr amerykanskoho prevoskhodstva. Na chto sleduet napravyt amerykanskuiu moshch* [The soap bubble of American superiority. What should be sent to the American power], Alpyna Byznes Buks, Moscow, Russia.
13. Panarin A.S. (2003), *Pravoslavnaia tsyvylyzatsyia v hlobalnom myre* [Orthodox civilization in the global world], Izd-vo Eksmo, Moscow, Russia.
14. Grof S., Laszlo E., Russell P., (2004), *Revoliutsyia soznanyia: Transatlantycheskyi dyaloh* [Consciousness Revolution: Transatlantic Dialogue], Izd-vo AST, Moscow, Russia.
15. Grof, S. (2004), *Puteshestvie v poyskakh sebia: Yzmereniya soznanyia. Novye perspektivy v psykhoterapii y yssledovanyy vnutrenneho myra* [Journey in Finding Yourself: Measuring Consciousness. New perspectives in psychotherapy and the study of the inner world], Yzdatelstvo AST and others, Moscow, Russia.
16. Safonov, V.I. (2003), *Mysly... mysly... Razmyshleniia, voprosy, somneniia* [Thoughts ... thoughts ... Reflections, questions, doubts], Yzdatelskyi dom "Sofyia", Moscow, Russia.
17. Stroeve, S.A. (2017), "The Industry of Needs and Desires as a Tool of Management", *Fylosofiia khoziaistva*, vol. 2, pp. 40-58.
18. Giddens, E. (2004), *Uskolzaiushchyi myr: hlobalyzatsyia meniaet nashu zhizn* [The escaping world: globalization is changing our lives], Yzd-vo "Ves myr", Moscow, Russia.
19. Panarin, A.S. (2003), "Return of the sacral as an alternative to "market terrorism"", *Sotsyalnaia ekonomika*, vol. 4.
20. Zinoviev, A.A. (2003), *Russkaia trahediia* [The Russian tragedy], Izd-vo Eksmo, Moscow, Russia.
21. Rosenberg, D.J. (1997), "Devaluation of the market "belief system"", *Problemy teorii y praktyky upravleniia*, vol. 6, pp. 18-19.
22. Fox, M. and Sheldrake, D.L. (2003), *Fyzyka anhelov. Tam, hde vstrechaiutsia nauka y Dukh* [The physics of angels. Where science and the Spirit meet], Yzdatelskyi dom "Sofyia", Moscow, Russia.
23. Bulgakov, S.N. (1993), *Soch. v dvukh tomakh* [Soch. in two volumes], vol. 2, Nauka, Moscow, Russia.
24. Teilhard de Chardin P. (2002), *Fenomen cheloveka* [The phenomenon of man], Yzdatelstvo AST, Moscow, Russia.

25. Vernadsky, V.I. (2004), *Byosfera y noosfera* [Biosphere and noosphere], Airys-press, Moscow, Russia.
26. Moiseev, N. N. (2001), *Unyversum. Ynformatsyia. Obshchestvo* [Universum. Information. Society], Ustoichyvyi myr, Moscow, Russia.
27. Kollontai, V. (1998), “At the intersection of natural and social sciences: the contribution of I. Prigogine”, *Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnosheniya*, vol. 4, p. 138.
28. Delyagin, M.G. (2003), *Myrovoi kryzys: obshchaia teoriya hlobalyzatsyy* [The global crisis: the general theory of globalization], INFRA-M, Moscow, Russia.
29. Grof, S., Laszlo, E., Russell, P. (2004), *Revoliutsyia soznaniya: Transatlanticheskiy dyaloh* [Consciousness Revolution: Transatlantic Dialogue], Yzd-vo AST, Moscow, Russia.
30. Osipov, Yu. M. (2006), “What is the economy in general and what it is today”, *Ekonomycheskaia teoriya: ystoky y perspektyvy*, Ekonomycheskiy fakultet MHU, Thesys, Moscow, Russia.
31. Zadorozhna, O.G. (2017), *Postneklasychni metodolohichni zasady doslidzhennia suchasnoho hospodarstva* [Postneklasicnyi metodologicheskie zasady dosleniya prichasnogo gosdarstva], Tochka, Kharkiv, Ukraine.
32. Zadorozhny, G.V. and Zadorozhnaya, O.G. (2016), “Personality methodology as the basis for the saving breakthrough of post-non-classical science in the study of a crisis modern society”, *Sozydanye chelovechnoho obshchestva. Mezhdunarodnyi mezhvedomstvennyi nauchnyi sbornyk*, vol. 1(43), pp. 191-216.
33. Zadorozhny, G.V. and Moskvina, A.O. (2004), “The stage of intelligence in the model of national competitive advantages”, *Sotsyalnaia ekonomyka*, vol. 4.
34. Zadorozhny, G.V. and Moskvina, A.O. (2010), “Value competitiveness as a new stage of international competition”, *Sotsyalnaia ekonomyka*, vol. 1.
35. Shulevsky, N.B. (2017), “Metaphysics of Economic Teleology of Man”, *Fylosofyia khoziaistva*, vol. 4, pp. 28-43.
36. Vovkanich, S. (2005), “Generation of valuable information - the way of building a competitive innovative society”, *Ekonomyka Ukrayny*, vol. 3.
37. Tarasevich, V.N. (2015), “Political Economy: Universum, Universality, and Fundamentality”, *Politychna ekonomii*, vol. 1.
38. Zadorozhny, G.V. and Berveno, O.V. (2001), “Neoeconomy as intellectonomy (on the civilization of spiritualized intelligence)”, *Ekonomycheskaia teoriya na porohe XXI veka – 5: Neoeconomyka*, Jurist, Moscow, Russia.
39. Kelle, V. Zh. (2011), *Yntellektualnoe y dukhovnoe nachala v kulture* [Intellectual and spiritual principles in culture], IFRAN, Moscow, Russia.

40. Lebedev, S.A. and Lazarev, F.B. (2010), *Mnohomernyi chelovek: ontolohyia y metodolohyia yssledovanyia* [The multidimensional person: ontology and methodology of research], Yzd-vo Moskovskoho unyversyteta, Moscow, Russia.

41. Krymskyi, S. (2006), *Eksplykatsyia fylosofskykh smyslov* [Explication of philosophical meanings], Ydeia-Press, Moscow, Russia.

42. Zadorozhny, G.V. (2015), *Dukhovno-noosferno-ustoichyvoe khoziaistvennoe razvytye kak stratehycheskyi vektor vozrozhdenyia ukraynskoho obshchestva* [Spiritually-noosphere-stable economic development as a strategic vector of the revival of Ukrainian society], VNNOO ym. V. Y. Vernadskoho, Kharkov, Ukraine.

43. Kutyrev, V. A. (2010), *Bytye yly nycto* [Being or nothing], Aleteya, St. Petersburg, Russia.

Задорожний Г.В., д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та світового господарства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Глобалізація та проблема меж використання high-hume технологій

В статті розкривається значення неоліберальної глобалізації й визначення меж використання high-hume технологій в умовах необхідності виживання людства. Показано, що high-hume технології стають інструментами маніпуляції свідомості та засобом розлюднення, що відповідає технократичному мисленню. Межі використання high-hume технологій повинні визначатися рятівними духовно-моральнісними цінностями та мотивами у людській діяльності. Цьому може сприяти перехід до стадії ціннісної конкурентоспроможності, яка дозволяє проявлятися єдиній духовно-біо-соціальній природі людини.

Ключові слова: глобалізація, high-hume технології, людяність, духовно-біо-соціальна природа людини, ціннісна конкурентоспроможність.

Zadorozhny G., Doctor of Economic Science, Professor, Head of the Department of International Economics and World Economy, V. N. Karazin Kharkiv National University

Globalization and border problem using high-hume technologies

The article reveals the importance of neoliberal globalization and the definition of the boundaries of the use of high-hume technologies in the conditions of survival of mankind. It is shown that high-hume technologies become instruments of manipulation of consciousness and a means of dehumanization, which corresponds to technocratic thinking. The limits of the use of high-hume technologies should be determined by saving spiritual and moral values and motives in human activity. This can be facilitated by the transition to the stage of value competitiveness, which allows one to manifest a single spiritual-bio-social nature of man.

Key words: globalization, high-hume technologies, humanity, spiritual-bio-social nature of man, value competitiveness.

УДК 330.341.1:339

Ю. К. ЗАЙЦЕВ,

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри політичної економії,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

О. М. МОСКАЛЕНКО,

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри політичної економії,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Обґрунтовано необхідність політико-економічного аналізу природи викликів і суперечностей глобалізованої системи соціально-економічних відносин. Запропоновано новий напрям у сучасній політичній економії - політичну економію глобалізованого суспільства, яка орієнтована на пізнання законів і суперечностей формування, функціонування та розвитку глобалізованої економіки та глобалізованого суспільства. Визначено, що однією з основних функцій політичної економії глобалізованого суспільства є предметне дослідження принципів, інституціональних форм і тенденцій взаємодії та взаємовпливів політичних і економічних процесів та суперечностей, окреслення теоретико-методологічних та інституціональних засад концептуальних моделей економічної політики держав на глобальному рівні. Проаналізовано наукові праці західних учених (Бенжамін Коен, Роберт Ісаак, Джефрі Фріден, Девід Лейк, Марк Руперт, Скот М. Соломон), присвячені дослідженню предмета, методології та функцій міжнародної (глобальної) політичної економії. Поставлено дискусійне питання та аргументовано, чому інституціональна форма такого напрямку сучасної політичної економії як «міжнародна політична економія» є певною мірою застарілою, не відповідає завданням і методам політико-економічного аналізу економічних відносин на планетарному рівні в нових умовах.

Ключові слова: сучасна політична економія, політична економія глобалізованого суспільства, міжнародна політична економія, предмет дослідження.

Постановка проблеми. Характеристика сутності, інституціональних форм, перших економічних і соціальних наслідків процесу глобалізації та

прогнозування його віддалених перспектив викликає нагальну потребу глибокого теоретичного осмислення закономірностей, чинників, проблем і суперечностей цього складного та відносно нового явища суспільного життя. За цих умов поява «спеціалізованого» напряму в дослідженні окреслених проблем у предметному полі сучасної політичної економії є абсолютно логічною, доцільною та своєчасною. Адже, як зазначає, наприклад, провідний дослідник Люксембургського центру дослідження доходів та запрошений професор у Міському університеті Нью-Йорка Б. Міланович: «Світ змінюється та стає більш інтегрованим, і наш спосіб думки та аналітичні інструменти, за допомогою яких ми намагаємося зрозуміти світ, застарівають. Нам необхідні нові способи вивчення реальності в епоху глобалізації» [9, с. 317].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окреслених вище проблем в останні роки приділяється значна увага, про що можуть свідчити численні публікації зарубіжних і вітчизняних науковців, таких, як: згадуваний вище Б. Міланович [9], М. Руперт і С. М. Скотт [32], Дж. Фріден та Д. Лаке [25], Т. Пікетті [17], М. Пеннінгтон [16], Е. Дрекслер [6], Р. Інглхарт [7], А. де Бенуа [1], О. Бузгалін та А. Колганов [3], А. Гриценко [5], В. Тарасевич [19], Д. Лук'яненко [4], Ю. Зайцев [10,11,12], О. Москаленко [13, 14], А. Філіпенко [20, 21] та багато інших. У працях згаданих вище, та багатьох інших, учених визначаються субстанціональні основи сутності та чинники процесу глобалізації сучасної економіки і суспільства, формулюються принципові засади нової теоретико-методологічної парадигми пізнання закономірностей, тенденцій і можливих варіантів подальшого розвитку людства та людини, робляться спроби окреслити ключові ознаки специфічних особливостей поля та предмету політико-економічних досліджень цих складних явищ у їх динаміці, визначити місце, функцію та роль таких досліджень у сучасній політичній економії. Водночас слід зазначити, що незважаючи на доволі широке коло наукової літератури, у якій визначається сутність та предмет міжнародної, глобальної політичної економії, єдиного розуміння щодо засадничих характеристик такої інституціональної форми, як одного з пріоритетних напрямів сучасної політичної економії, у науковому середовищі не склалося, що й визначило основну проблему, завдання та цілі нашого дослідження.

Формулювання цілей статті. Головною метою даного дослідження є прагнення авторів, *по-перше*, обґрунтувати актуальність і необхідність саме політико-економічного аналізу природи процесів, що відбуваються в сучасній економіці та суспільстві на планеті, викликів і суперечностей, які виникають у глобальній системі соціально-економічних відносин; *по-друге*, поглибити сутнісні та статусні характеристики напряму в сучасній політичній економії,

який має предметно досліджувати ці процеси та суперечності, визначати теоретико-методологічні та інституціональні засади концептуальної моделі економічної політики держав на глобальному рівні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, процеси становлення світового господарства у напрямі формування цілісної системи з відповідною інституціональною структурою, мають об'єктивний характер, починаються досить давно, їх розвиток може бути досліджений у просторі та часі. Специфічною особливістю функціонування такого господарства є те, що взаємодія, взаємовпливи та розвиток різних його структурних елементів породжують якісну трансформацію усєї системи, включаючи стратегічні цілі руху та інструменти їх досягнення. Результатом та новими інституціональними формами такої системної трансформації світового господарства і виступають сьогодні глобалізація суспільного розвитку, глобальна економіка та глобальне суспільство.

Матеріальною, організаційно-економічною та техно-економічною основою процесу глобалізації у ХХ столітті, особливо в останні його десятиліття, безперечно, став бурхливий розвиток міжнаціональних, або наднаціональних корпорацій, які діють у відповідності із характерним для них принципом, а саме: бути представленими на основних ринках, спираючись на єдність управління торговельною, промисловою та фінансовою діяльністю. Системне запровадження мікропроцесорної техніки, телекомунікацій, цифрових технологій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., помножене на принципи та економічну політику неолібералізму, стали тією базою, що спричинила швидке формування триступеневої моделі глобалізації процесів регулювання фінансових потоків, здешевлення, а отже, більшу доступність кредитів для суб'єктів глобальної економіки і, водночас, більшу залежність і контрольованість їх діяльності з боку міжнародних фінансових інститутів та окремих розвинених країн. Саме у 80-ті–90-ті рр. ХХ ст. остаточно сформувалася система інститутів та інструментів глобального впливу на рух фінансових засобів у всіх значних ланках світового господарства, яка включає: національні, міжнародні та приватні фінансові інститути; світову резервну валюту; глобальний борг; феномен глобального ризику. Як наслідок, в останнє десятиріччя ХХ – на початку ХХІ ст. щорічний обсяг світових фінансових трансакцій оцінювався астрономічною сумою порядку півквдрільйона доларів. Це, на думку дослідників проблеми, створювало ситуацію кредитного ризику у глобальному масштабі, який міг спричинити загальносистемну кризу (такий прогноз, як бачимо, знайшов підтвердження, розпочавшись на світовому фінансовому ринку у 2007–2009 рр.).

Разом з тим, слід, мабуть, визнати той факт, що довгострокова орієнтація ТНК на техно-фінансову стратегію та політика делокалізації виробництва в сучасних умовах багато в чому співпадає з потребами та інтересами національних економік постколоніальних і посткомуністичних держав. З одного боку, об'єктивні процеси глобалізації, що прискорюються суб'єктивними зусиллями найпотужніших в економічному плані країн, значно скорочують можливості самостійного вибору варіантів та інструментів формування власних конкурентноспроможних національних господарських систем країнами, що розвиваються. Однак, з іншого – діяльність ТНК, так чи інакше, сприяє формуванню таких систем шляхом колосальних інвестицій, організації виробництва сучасних видів продукції, втягування національних підприємств і підприємців в орбіту специфічних проявів міжнародного поділу праці: у формі внутрішньофірмових зв'язків, створення підприємницьких мереж тощо.

Склалася ситуація, коли реалізація інтересів ТНК та цілей національної економічної політики, там де влада змогла забезпечити більш-менш цивілізоване їх поєднання, сприяла значному просуванню країн, що розвиваються, вперед шляхом індустріалізації, забезпечення стійких темпів економічного зростання, інтеграції у світове економічне співтовариство та систему вільних торговельних відносин. Структурні зміни в народногосподарському комплексі під впливом ТНК та економічної політики взаємодіючих з ними національних держав, національного капіталу, викликали до життя, як мінімум, дві позитивні тенденції: 1) входження значного числа *нових економік* у світовий товарообіг та в єдиний інформаційний простір у якості конкурентноспроможних і, певною мірою, рівноправних суб'єктів і партнерів; 2) соціалізацію економічного життя в цих країнах.

Окрім того, ми хочемо звернути увагу на якісно нові тенденції, що з'являються у процесі глобалізації на початку XXI ст. і викликають до життя неоднозначні наслідки, сповнені невизначеності та ризиків: саме у цей період динамічно формується нова інституціональна форма функціонування та розвитку глобалізованої економіки, яка безпосередньо та опосередковано впливає на методи управління всіма сферами суспільного життя – виникає та стрімко розвивається інституціональна система «цифрової глобалізації». Суть, зміст, функції цієї системи знаходять свій прояв у «вибуховому прирості обсягу транскордонних потоків даних», «транскордонної електронної комерції», які, на думку дослідників «в останні роки переживають вибухове зростання» [8, с. 3].

І дійсно, за даними дослідників McKinsey Global Institute, обсяг транскордонних потоків даних з 2005-го по 2016 р. зріс у 80 разів. «У 2015 р. частка міжнародної електронної комерції у глобальній торгівлі товарами

досягла приблизно 10% у доларовому обчисленні. У Китаї цифрові платформи забезпечують майже 20% усіх експортно-імпортних операцій: за цим показником КНР випереджає Європу практично у 2 рази». У 2017 р. «майже 50 мільйонів малих підприємств торгують на Фейсбуці (у 2013 р. їх там було лише 25 млн.). За результатами аналізу, проведеного порталом eBay, «від 88% до 100% користувачів платформи цієї кампанії – експортери». «За розрахунками аналітиків, до 2020 р. щорічні витрати споживачів на транскордонну електронну комерцію сягнуть \$1 трлн.» [8, с. 3]. На думку цитованих вище дослідників: «Вигода цифрової глобалізації більш ніж реальна. За оцінками MGI, глобальні потоки даних, фінансів, товарів, послуг і людей за період із 2004-го по 2014 р. дозволили збільшити ВВП світу мінімум на 10%. Тільки у 2014 р. вони принесли світовій економіці додаткові \$ 7,8 трлн.» [8, с. 3].

Такі результати від розвитку транскордонної електронної комерції та інших досягнень інформаційної економіки можуть викликати надмірний оптимізм щодо можливостей і перспектив функціонування «інформаційного, «цифрового» технологічного способу виробництва», формування глобального інформаційного суспільства. Однак, на наш погляд, такі можливості можуть бути реалізовані повною мірою лише за умови, якщо «у взаємовідносинах між державами рівність прав не залежить від рівності сил, а залежить від рівності суверенних статусів» [2, с. 16]. До того ж, вже сама по собі електронна комерція скорочує не тільки витрати на просування продукту, товару, стрімко збільшуючи обсяги його реалізації, що, безперечно, є позитивним явищем з економічної точки зору, але й робочі місця, породжуючи додаткове безробіття, отже, скорочуючи платоспроможний попит.

Така от суперечлива діалектика, суть якої чудово зрозумів відомий фахівець у галузі політичної економії, дослідник проблем «асиметрії між індустріалізованими країнами та країнами, що розвиваються» Р. Ісаак [24, с. 2], який у своїй монографії «Міжнародна політична економія: управляючи економічною зміною» ще у далекому тепер 1991 р. писав: «Креативне руйнування глобального капіталізму наприкінці ХХ ст. більше ніж загроза для тих, хто опинився в класових масштабах без ресурсів, щоби самозабезпечувати себе від невизначеності змін, ніж для багатой меншості, що може добре сприймати такі зміни, скоріше як можливість ніж загрозу» [24, с. III].

Процес цифрової глобалізації створює також передумови для повної автономізації та атомізації суб'єктів економічного життя. Отже, людина залишається сам на сам з віртуальним, фетишизованим капіталом. Це, зрештою, поглиблює соціальне відчуження, провали у відносинах людина – суспільство. «Цифрова глобалізація» усе більше розриває взаємозв'язок та співпрацю між

державою, бізнесом і суспільством, виводить споживача, та й виробника, за межі суспільних ціннісних орієнтирів і принципів, у світ перекручених, спотворених інституційних форм і відносин. Яким чином це вплине на характер і зміст економічних і соціальних відносин, на рівень та якість соціалізації людини у суспільстві? До яких наслідків у розвитку економіки та людської цивілізації приведе? Отримати відповіді на ці питання – завдання соціальних наук, сучасної політичної економії, і, зокрема, політичної економії глобалізованого суспільства.

Наведена ж вище статистика не розкриває характеру і динаміки позитивних реальних змін для більшості суб'єктів глобальних економічних відносин, не враховує той факт, що перевагами цифрової глобалізації користується, насамперед, ядро розвинених країн, ТНК, вищі соціальні прошарки населення у цих країнах. Адже, *по-перше*, життя поки що не відмінило принцип функціонування капіталізму і капіталу, сформульований К. Марксом, згідно з яким капіталісти ділять світ не з якоїсь особливої злостивості, а за силою, за капіталом. *По-друге*, висновки та прогнози концепції американського професора Т. Барнета, згідно з якою технологічний розвиток створює зональний поділ усіх територій планети, по-своєму структуруючи стратегічний простір світу, де завжди буде домінувати зона ядра – США та Євросоюз, інші ж країни, у кращому випадку, приречені на «юзерське ставлення до мереж», також не сприяють становленню оптимістичних очікувань від розвитку нових інституційних форм капіталістичної інформаційної економіки. Такий розвиток, на наш погляд, скоріше, може сприяти зростанню політичної та соціальної напруги, відчуженості у глобальному суспільному просторі. (Нагадаємо, що *відчуження* – у найбільш загальному плані – «особливий різновид соціальної діалектичної суперечності, яка розвивається через зворотний, але неодмінно негативний вплив продукту на зв'язки та відносини, що його породжують, – вплив гнітючий, деформуючий та руйнівний» [15, с. 9]).

Ці тенденції можуть посилюватися й у зв'язку з суто неоліберальним раціоналістичним ринковим підходом до використання ресурсів планети в інтересах найпотужніших економік світу, що, безперечно, поглиблює загрози екологічного плану для людини та людства. Так, наголосимо, що згідно принципів неолібералізму, суб'єкт економічної діяльності (у тому числі й колективний) діє виключно у своїх інтересах, відсторонюючись від проблем інших суб'єктів, не враховуючи їх і не зважаючи на них. Тому поведінка ТНК, найпотужніших економік світу, знаходиться у повній відповідності до теоретичних постулатів, сформульованих представниками економічного лібералізму, неолібералізму, мейнстріму. Нічого особистого, усе в рамках

теоретичних засад і постулатів. І хай переможе сильніший! За таких принципів годі й сподіватися на подолання нерівності, потяг до справедливості з боку провідних країн світу.

Уже сьогодні за даними видатного французького філософа, геополітика, письменника і журналіста А. де Бенуа (зокрема, він також автор понад 50 книг і більш ніж 3 тис. статей, які переведені на 20 мов), «людство викидає більш ніж 6,3 млрд. тон вуглецю в рік, що майже у двічі перевищує загальнопланетарні здатності поглинання (які безпосередньо залежать від поверхні лісів та океанів)», причому «близько 70% від загальної кількості викидів CO₂ приходить на частку країн Північної півкулі». Як наслідок, постійно зростає середня температура Землі (за останні тридцять років вона зросла із 13,9 до 14,4 градусів Цельсія). Але ж, за підрахунками вчених, кожний додатковий градус зростання температури призводить до 10%-го зниження продуктивності у сільському господарстві [1, с. 10,11,14]. «За ХХ століття поверхня Землі, вкрита лісами, скоротилася з 5 млрд. до 2,9 млрд. гектарів. – стверджує А. де Бенуа. – У наш час, за підрахунками екологів, кожний рік знищується 140000 квадратних кілометрів (площа Греції) лісів, тобто 28 гектарів у хвилину. У тропічних широтах вирубка лісів зросла за період із 1979 по 1989 рік удвічі» [1, с. 15].

Не краще, на думку цитованого автора, справа полягає і з використанням природних ресурсів, зокрема енергетичних. За найбільш оптимістичними оцінками, стверджує А. де Бенуа, «при збереженні сучасної швидкості споживання в нас є максимум 41 рік підтверджених запасів нафти, 70 років газу та 55 років урану. Однак потреби у нафті до 2020 року мають збільшитися на 60%, подвоїтися до 2040 року та зрости у чотири рази до кінця століття» [1, с. 19]. «Уже чверть століття, – застерігає вчений, – рівень споживання (нафти) перебільшує рівень запасів, що відкриваються» [1, с. 20-24]. За цих умов, неминуче значне підвищення ціни на нафту, що безпосередньо вплине на цілий ряд галузей економіки, зокрема, на транспорт, авіаційну індустрію, виробництво добрив, сільське господарство, транспортний зв'язок між країнами, регіонами, містами, отже й на систему постачання товарів і продуктів харчування, на фінансову систему тощо [1, с. 28]. До того ж, – як вважає А. де Бенуа, – «невдовзі вода також стане дефіцитною субстанцією» [1, с. 29].

У зв'язку з окресленими вище реальними загрозами глобалізованій економіці та глобалізованому суспільству А. де Бенуа наводить думку П. Баррета, директора «Центру досліджень Антарктики Університету Вікторія»: «Збереження актуальної динаміки зростання, – вважає П. Барретт, – ставить нас перед перспективою зникнення тієї цивілізації, яку ми знаємо, і не через мільйони років або навіть тисячоліття, а вже до кінця цього століття» [1, с. 29].

Отже, як ми вже казали це вище, стрімкий розвиток процесів глобалізації, в умовах не менш динамічного розгортання інформаційної, цифрової економіки на засадах капіталістичного ринку, являє собою явище неоднозначне, що породжує, в тому числі, й ознаки дуалізму та ентропії у світовому господарстві та суспільстві, а тому вимагає політико-економічного аналізу, політико-економічних обґрунтувань, висновків і рекомендацій, нової політико-економічної парадигми та принципів формування концепції і моделі подальшого існування та розвитку людства на засадах збереження поваги до «суверенних статусів» країн, регіонів, кожної окремої людини.

Забезпечити таку системну теоретичну роботу може, на нашу думку, насамперед, сучасна політична економія і, зокрема, її складова – *політична економія глобалізованого суспільства*. Адже, лише проникнення у субстанціональні глибини політико-економічних причин парадоксу політико-економічного ж характеру, – суть якого полягає у динамічному зростанні можливостей забезпечення потреб людства та людини на засадах інформаційного способу виробництва та «цифрової глобалізації», і, водночас, у постійному зростанні нерівності та загрози глобальної екологічної катастрофи, – дозволить сформулювати принципи, механізми, інструменти розв'язання такого надзвичайно небезпечного парадоксу. І на цьому шляху не буде достатньо лише можливостей політичної економії глобального суспільства, що актуалізує потребу у формуванні ще одного напрямку у сучасній політичній економії – політичної економії посткапіталістичного суспільства.

Більш того, слід мабуть звернути увагу наукового співтовариства на проблему не лише сутності та функцій напрямку сучасної політичної економії, який досліджує тенденції, закономірності, соціально-економічні суперечності процесу глобалізації світової економіки та суспільства, але й на самоідентифікацію цього напрямку, адже не дарма кажуть, як корабель назвеш, так він і попливе.

Предмет і методологія міжнародної політичної економії, а, згодом, і глобальної політекономії, почав формуватися майже 50 років тому. У всякому випадку, Б. Коен, спеціаліст у галузі інтелектуальної історії, вважає, що міжнародна політична економія, як напрямок, підрозділ, політичної економії, виникла на початку 70-х р.р. ХХ ст. і «була дійсно плюралістичним прикладанням зусиль, ініційованих динамічною групою молодих учених, що спонукалися визволеною цікавістю про природу і динаміку світової економіки. Вони були здатні використати будь-які дисципліни і найбільш витончені методологічні інструменти для постановки питань і відповідей» на великі проблеми [22].

За час від початку свого становлення предмет міжнародної (глобальної) політичної економії зазнав розвитку та низки трансформацій. Основними структурними елементами його у сучасній науковій літературі Заходу вважають [22–33]:

- пояснення причин асиметричних позицій розвинених націй і націй, що розвиваються в глобальній економіці;
- культурні розколи або поляризація, яка підриває економічну ефективність і укорінюється в освітній і класовій структурі;
- соціальна ціна капіталістичного зростання;
- вирішальні для політичної економії питання: кому належить (кого, чие) зростання і кому воно буде належати? На яких соціальних і екологічних витратах це зростання відбудеться?
- пошук шляхів структуризації засадничих капіталістичних стимулів і нерівності в соціально прийнятні рамки меритократії;
- забезпечення можливостей підвищення рівня соціальної справедливості та процвітання;
- інтеграція економічного та політичного аналізу в рамках «глобальної політичної економії»;
- ідеї, що виходять з політичної науки, історії та інших дисциплін повинні залучатися для досягнення розуміння нового міжнародного економічного порядку;
- економіку не можна розглядати у відриві від суспільства і політики. «Якщо ми бажаємо добитися успіху на цьому шляху, нам – в деяких випадках – варто бути готовими до того, щоб відкинути окупи «методологічного індивідуалізму» [24].

Як бачимо, із самого початку становлення міжнародна (глобальна) політична економія, зберігаючи у предметі своїх досліджень базові структурні елементи класичної політичної економії, сміливо розширювала його архітектоніку, включаючи у поле наукових інтересів проблеми взаємовпливів політичного та економічного, культури та освіти, акцентуючи при цьому увагу на причинах і чинниках поглиблення суперечностей між можливостями економік розвинених країн та країн, що розвиваються, в рамках якісно нової реалії динамічного формування та функціонування глобальної економіки та суспільства.

Серед постійно зростаючої кількості публікацій, присвячених дослідженню предмету, методів і функцій міжнародної (глобальної) політичної економії, про що свідчить наведена вище незначна їх частка, можна виділити та навести найбільш типові визначення принципів особливостей глобалізованої економіки та предмету цього напряму у сучасній політичній економії, які

зустрічаються у монографіях західних учених. Зокрема, М. Руперт і С. М. Скотт у праці «Глобалізація і міжнародна політична економія: політика альтернативних майбутніх» (2006) зазначають, що «капіталістична глобалізація, яка спонукається безмежною конкурентною акумуляцією, якісно відрізняється від інших форм екстенсивної соціальної взаємодії, що могли передувати їй». Учені у своєму дослідженні окреслюють «три відмінні риси глобалізованого капіталізму. Перша: він створив інфраструктуру глобалізованого виробництва і фінанси, завдяки чому процес капіталістичної акумуляції – від інвестицій до виробництва, до продажу товарів і реінвестування надлишку, – більше не обмежується територіальними кордонами певної національної держави. Друга: глобалізація праці і нові зразки міграції, які прямо пов'язані з появою транснаціональних ринків праці, початкова детериторизація держави. Третє, – зазначають дослідники, – ми підкреслюємо шляхи, в яких ці процеси глобалізації породили нові форми політичної активності, глобалізацію ідеологічної боротьби щодо прогнозування майбутніх можливих світів». Водночас, М. Руперт і С. М. Скотт, зазначають, що національна держава зберігає значення, а «міждержавна політика залишається суттєвою частиною цих глобальних мереж економічних, культурних і політичних відносин» [32].

У координатах такого розуміння сутності та змісту глобалізації Дж. Фріден та Д. Лаке у монографії «Міжнародна політична економія: Перспективи глобальної влади і багатства» (2004) формулюють своє бачення предмету міжнародної політичної економії. «Міжнародна політична економія, – вважають зазначені вчені, – це вивчення взаємодії між економікою і політикою на світовій арені. У найбільш загальному сенсі, економіка може визначати систему виробництва, розповсюдження і використання багатства; політика – це набір інститутів і правил, за допомогою яких управляються економічні взаємодії». «Політична економія, – на думку дослідників проблеми, – має багато значень. За деякими, вона переважно відноситься до вивчення політичного базису економічних дій, шляхів, якими урядова політика впливає на політичні дії. За іншими, принципова проблема – це економічний базис політичних дій, шляхи, якими економічні сили формують урядову політику. Ці два напрями фокусуються, додатково, для політики і ринків на постійному стані взаємодій» [25].

Аналізуючи сутність та особливості предметного поля міжнародної (глобальної) політичної економії, слід зазначити, що одними з перших в Україні звернулися до проблеми політико-економічного аналізу процесів глобалізації в рамках цього напрямку в сучасній політичній економії представники наукової школи КНЕУ «Сучасна політична економія». Зокрема, ці проблеми піднімалися

у монографіях Ю. К. Зайцева «Системна парадигма та аналіз соціального ринкового господарства» (2000), «Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика» (2002) та інших його публікаціях [10, 11, 12], наукових публікаціях В. С. Савчука [18], у монографії «Теорія і модель випереджаючого економічного розвитку в системі суспільних стратегічних потреб» (2014) та статтях О. М. Москаленко [13, 14], дисертантів (в рамках предметного поля глобальної політичної економії захищені три кандидатських та одна докторська дисертації, у даний час виконується ще одна докторська дисертація).

У працях названих вище авторів був сформульований предмет сучасної політичної економії, окреслені основні особливості предмету досліджень деяких її складових, в тому числі, основні характерні риси об'єкту та предмету міжнародної (глобальної) політичної економії. Зокрема, у навчальному посібнику «Сучасна політична економія: проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень» (2011) Ю. К. Зайцев і В. С. Савчук підкреслюють: «міжнародна політична економія, насамперед, прагне визначити сутність, тенденції, спрямованість економічних і соціальних процесів, що відбуваються на планеті під впливом таких об'єктивних чинників, як усупільнення виробництва і праці, поглиблення міжнародного поділу праці через кооперацію та інтеграцію економічного життя, пов'язаного зі спільними для всіх країн проблемами зростання добробуту, безпеки, умов відтворення та розвитку людини, країни, світу в цілому» [12, с. 334]. При цьому, об'єктом досліджень міжнародної політичної економії, на думку цитованих авторів, «виступає сучасна глобалізована економіка планети в цілому, предметом – політичні, економічні, соціальні інститути та конкретні інституціональні форми, що визначають і регулюють сутність, характер, поле, спрямованість та результативність зв'язків і відносин між основними суб'єктами міжнародного економічного життя» [12, с. 334].

Оригінальну трактовку предмету міжнародної політичної економії дає у своїх працях О. М. Москаленко. Виходячи з того, що «проблематика сучасної політичної економії знаходиться у площині процесу економічного розвитку, реінституціоналізації структури економічних систем і можливостей реалізації національних стратегій розвитку країн в умовах особливої залежності від «руху» світового порядку», О. М. Москаленко вважає, «що міжнародна політична економія предметом дослідження має динамічний набір економічних проблем макро- та мікрорівнів, які впливають зі змін міжнародної економічної системи та світового господарства в цілому, у посиленні його взаємозалежності та прагненні адаптивних можливостей до викликів глобалізації» [13].

Однак ні суспільство, ні наукова думка не стоять на місці, отже зміни, які постійно відбуваються у процесі розвитку і трансформації економічної системи, вимагають і розвитку специфікації науки, окремих її напрямів, парадигм, методології тощо. Адже на сьогоднішній день ми маємо фактично сформоване *глобалізоване господарство в планетарному масштабі, яке переросло рівень, можливості існуючої до цього міжнародної економіки*. У глобалізованій економіці та глобалізованого суспільства формуються свої закони розвитку – економічні, соціальні, цивілізаційні. Тобто, реально складається новий тип, нова інституціональна форма співіснування національних економік, національних держав, відмінна за характером зв'язків, формами їх реалізації від етапу та принципів взаємодії національних економік в рамках міжнародної економіки, міжнародного співтовариства епохи індустріалізму та неоколоніалізму.

За цих умов інституціональна форма «міжнародна політична економія» стає дещо застарілою, вона не відповідає завданням і методам політико-економічного аналізу економічних відносин на планетарному рівні в нових умовах, хоча має право на існування та предметне поле досліджень.

Глобальна політекономія також звучить дещо некоректно. Власне, глобальною наукою була класична політична економія, оскільки досліджувала загальні закони економічного розвитку суспільства на усіх історичних етапах його функціонування, не завжди враховуючи специфічні форми прояву цих законів в умовах різних засадничих інституціональних форм, яких набувала господарська система та суспільство в той чи інший час. Мабуть, відсутність такого врахування і стала однією, хочемо особливо підкреслити, однією, із цілої низки причин, які викликали до життя певну кризу та певну паузу у розвитку надзвичайно важливої теоретичної науки – політичної економії.

Коли ж йдеться про *політичну економію глобалізованого суспільства*, а ми пропонуємо саме таку назву для політичної економії, орієнтованої на пізнання законів і суперечностей формування, функціонування та розвитку саме глобалізованої економіки та глобалізованого суспільства, ми виходимо із розуміння, насамперед, необхідності досліджувати закони, й не тільки економічні, які викликають до життя доцентрові сили взаємодії економік із різними технологічними способами виробництва, різними формами соціальної організації, навіть із різними формами відносин власності та мотивації (арабський світ, арабський фінансовий сектор) тощо, які, тим не менше, об'єднуються єдиними цілями, наднаціональними інститутами, єдиними базовими цивілізаційними принципами функціонування економіки та суспільства (праця, потреби, загрози, тощо).

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. *Глобалізоване суспільство* – це *якісно новий стан*, нова форма існування світової економічної системи, світового суспільства, людства та людини. Отже, *потреба* пізнання діалектики взаємозв'язків, взаємовпливів різних національних економік одна на одну, різних політичних систем, різних систем національних інтересів з позицій пізнання об'єктивної логіки економічного розвитку світового суспільства, системи мотивації, яка забезпечить синергетичний ефект не тільки для ядра розвинених країн, але для абсолютної їх більшості, до того ж, як на національному, так і на індивідуальному рівні, стає основою формування предмету політичної економії глобалізованого суспільства, його специфічних особливостей. Він дає змогу на категоріальному та інституціональному рівнях пізнати не лише усю глибину економічних і соціальних суперечностей, що породжуються процесами глобалізації, але й обґрунтувати незворотність цього процесу, визначити ключові переваги об'єднаного світу перед світом розділеним, відшукати ключові зв'язки в архітектоніці моделі глобалізованої економіки та суспільства. Останні [зв'язки] можна, і конче необхідно, використати в інтересах кожної окремої людини та людства в цілому з позицій подолання проблеми обмеженості ресурсів на планеті, несправедливості та нерівності у розподілі, подальшого конструктивного розвитку земної цивілізації. Можна стверджувати, що в цьому і полягає велика історична місія, як сучасної політичної економії в цілому, так і політичної економії глобалізованого суспільства зокрема.

Список використаної літератури

1. де Бенуа А. Вперед, к прекращению роста! Эколого-философский трактат / А. де Бенуа. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2012. – 112 с.
2. Блищенко И.П. Экономический суверенитет государства. Учеб. пособие / И.П. Блищенко, Ж. Дориа. – М.: Изд-во РУДН, 2001. – 150 с.
3. Бuzгалин А. В. Глобальный капитал / А. В. Бuzгалин, А. И. Колганов. - В 2-х т.т. - Изд. 3-е, испр. и суц. доп. – М.: ЛЕНАНД, 2015.
4. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование / [Лукьяненко Д., Колесов В., Колот А. и др.]; под ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К.: ГВУЗ КНЭУ имени Вадима Гетьмана, 2013. – 466 с.
5. Гриценко А. А. Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание / А. А. Гриценко. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 516 с.

6. Дрекслер Э. Всеобщее благоденствие. Как нанотехнологическая революция изменит цивилизацию / Э. Дрекслер: пер. с англ. Ю. Каптуревского; под науч. Ред. С. Лурье. - М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 491 с.

7. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир / Р. Инглхарт: пер. с англ. С. Л. Лопатиной, под ред. М. А. Завадской, В. В. Косенко, А. А. Широкановой, науч. ред. Э. Д. Панарин. – Москва: Мысль, 2018. – 347.

8. Лунд С. Цифровая глобализация: защита потоков данных / С. Лунд, Дж. Маника// «2000». – 19.05.2017. – С. 3.

9. Миланович, Б. Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации: пер. с англ. Д. Шестакова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с.

10. Зайцев Ю. К. Системна парадигма та аналіз соціального ринкового господарства: Монографія / Ю. К. Зайцев. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 288 с.

11. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика: Монографія / Ю. К. Зайцев. – К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.

12. Зайцев Ю. К. Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень) / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 337 с.

13. Москаленко А. Н. Направления обновления теоретико-методологических основ анализа проблем сущности экономического развития в современной политической экономии [Электронный ресурс] / А. Н. Москаленко // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 15–16 листопада 2012 р.). – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 219–223. – Режим доступа: http://econom.univ.kiev.ua/paradigm_et/conf_materials.pdf.

14. Москаленко О. М. Теорія і модель випереджаючого економічного розвитку в системі суспільних стратегічних потреб / О. М. Москаленко. – К.: КНЕУ, 2014. – 550 [2] с.

15. Нарский И.С. Отчуждение и труд: по страницам произведений К. Маркса / И.С. Нарский. – М., 1983. – 144 с.

16. Пеннингтон М. Классический либерализм и будущее социально-экономической политики / М. Пеннингтон: пер. с англ. Ю. Кузнецова. – Москва: Мысль, 2014. – 451 с.

17. Пикетти Т. (1971 -). Капитал в ХХІ веке / Т. Пикетти - Москва: Ад Маргинем Пресс. 2015. – 592 с.

18. Савчук В. С. Международная или глобальная политическая экономия / В. С. Савчук // Вопросы политической экономии. – 2011. – № 1(2). – С. 126–134.
19. Тарасевич В. М. Політична економія: ім'я власне, широкий смисл і предметний простір / В. М. Тарасевич // Економічна теорія. – 2012. – № 1. – С. 21–34
20. Филипенко А. Экономическая глобализация: истоки и результаты / А. Филипенко. – М.: Экономика, 2010. – 511 с.
21. Філіпенко А. Методологічний дискурс міжнародної економічної політики / А. Філіпенко // Міжнародна економічна політика. – 2013. – № 1 (18). – С. 5–20.
22. International Political Economy / ed. B. J. Cohen, Routledge, The Library of Essays in International Relations. – First published 2005 by Ashgate Publishing, 2006.
23. International Political Economy: Debating the Past, Present and Future / Ed. N. Phillips and C. E. Weaver, First published 2011 by Routledge; Taylor & Francis-Library, 2010.
24. Isaak R. A. International Political Economy: managing world economic change / R. A. Isaak. - Pace University, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, – 1991. – P. 2.
25. Frieden A. J. International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth / A. J. Frieden, D. A. Lake; Fourth Edition. – Routledge, Taylor&Francis Group, 2004. – 496 pp.
26. Gilpin R. The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century / R. Gilpin. – Princeton: Princeton University Press, 2000.
27. Gilpin R. Global Political Economy: Understanding the International Economic Order / R. Gilpin, J. M. Gilpin. - Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001. – 440 pp.
28. Maliniak D. The American School of IPE / D. Maliniak, M. Tierney // Review of International Political Economy. – 2009. – Vol. 16. – Issue 1. – p. 6–63.
29. Oatley T. International Political Economy / T. Oatley. – 5th ed., Taylor&Francis Group, 2012. – Published 2016 by Routledge. – 416 pp.
30. Ravenhill J. Global Political Economy / J. Ravenhill. – First Edition 2005; Fourth Edition, Oxford: Oxford University Press, 2014. – 466 p.
31. Routledge Encyclopedia of International Political Economy / Ed R. J. B. Jones, Vol. 1: Entries A-F, Vol. 2: Entries G-O, Vol. 3: Entries P-Z, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2001, 1818 p.
32. Rupert M. Globalization and International Political Economy: The Politics of Alternative Futures / M. Rupert, M. S. Scott. – Rowman & Littlefield publishers, INC., Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford, 2006. – 192 p.

33. The Oxford Handbook of Political Economy / Ed. B. R. Weingast and D. A. Wittman. – Oxford University Press, 2006. – 1093 p.

References

1. de Benua, A. (2012), *Vpered, k prekrascheniyu rosta! Ekologo-filosofskiy traktat* [Forward, to the cessation of growth! Ecological and philosophical treatise], Institut Obschegumanitarnyih Issledovaniy, Moscow, Russia.

2. Blischenko, I.P. and Doria, Zh. (2001), *Ekonomicheskiy suverenitet gosudarstva. Ucheb. posobie*. [Economic sovereignty of the state. Textbook], Publishing House RUDN, Moscow, Russia.

3. Buzgalin, A. V. and Kolganov, A. I. (2015), *Globalnyiy kapital* [Global Capital], LENAND, Moscow, Russia.

4. *Globalnoe ekonomicheskoe razvitie: tendentsii, asimmetrii, regulirovanie* (2013) [Global economic development: trends, asymmetries, regulation] / [Luk'yanenko D., Kolesov V., Kolot A. and oth.]; Ed. D. Luk'yanenko, A. Poruchnik, V. Kolesov, KNEU named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine.

5. Gritsenko, A. A. (2014), *Institutsionalnaya politicheskaya ekonomiya: predmet, metodologiya, sodержanie* [Institutional political economy: subject, methodology, content], LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrucken, Germany.

6. Dreksler, E. (2014), *Vseobschee blagodenstvie. Kak nanotekhnologicheskaya revolyutsiya izmenit tsivilizatsiyu* [Universal prosperity. How the nanotechnology revolution will change civilization], Izd-vo Instituta Gaydara, Moscow, Russia.

7. Inghart, R. (2018), *Kulturnaya evolyutsiya: kak izmenyayutsya chelovecheskie motivatsii i kak eto menyaet mir* [Cultural evolution: how human motivations change and how this changes the world], Mysl, Moscow, Russia.

8. Lund, S. and Manika, Dz. (2017), “Tsifrovaya globalizatsiya: zaschita potokov dannyih”, *Newspaper «2000»*, 19.05.2017, p. 3.

9. Milanovich, B. (2017), *Globalnoe neravenstvo. Novyyi podhod dlya epohi globalizatsii* [Global inequality. A new approach for the era of globalization], Izd-vo Instituta Gaydara, Moscow, Russia.

10. Zaitsev, Yu. K. (2000), *Systemna paradygma ta analiz socialnogo rynkovogo gospodarstva: Monografiia* [System paradigm and analysis of social market economy: Monograph], Zoloti lytavry, Chernivtsi, Ukraine.

11. Zaitsev, Yu. K. (2002), *Socializaciya ekonomiky Ukrayiny ta systemna transformaciya suspilstva: metodologiya i praktyka: Monografiia* [Socialization of the Ukrainian economy and the systemic transformation of society: methodology and practice: Monograph], KNEU, Kyiv, 2002, Ukraine.

12. Zaitsev, Yu. K. and Savchuk, V. S. (2011), *Suchasna politychna ekonomiya (problemy ta instytucionalne pole predmeta i metodologii doslidzhen)* [Modern political economy (problems and institutional field of the subject and research methodology)], KNEU, Kyiv, Ukraine.

13. Moskalenko, A. N. (2012), *Napravleniya obnovleniya teoretiko-metodologicheskikh osnov analiza problem suschnosti ekonomicheskogo razvitiya v sovremennoy politicheskoy ekonomii* [Directions of updating the theoretical and methodological foundations of the analysis of the problems of the essence of economic development in contemporary political economy // Paradigm shifts in the economic theory of the twenty-first century: Materials of International Science and Practice Conference, Kyiv, 15–16 of November, 2012, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, pp. 219–223, available at: http://econom.univ.kiev.ua/paradigm_et/conf_materials.pdf.

14. Moskalenko, O. M. (2014), *Teoriya i model vyperedzhayuchogo ekonomichnogo rozvytku v systemi suspilnyx strategichnyx potreb*: Monografiia [Theory and model of advanced economic development in the system of social strategic needs: Monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.

15. Narskiy, I. S. (1983), *Otchuzhdenie i trud: po stranitsam proizvedeniy K. Marksa* [Alienation and work: through the pages of K. Marx's works], Moscow, Russia.

16. Pennington, M. (2014), *Klassicheskiy liberalizm i budushee sotsialno-ekonomicheskoy politiki* [Classical liberalism and the future of socio-economic policy], Mysl, Moscow, Russia.

17. Piketti, T. (2015), *Kapital v XXI veke* [Capital in XXI century], Ad Marginem Press, Moscow, Russia.

18. Savchuk, V. S. (2011), “International or global political economy”, *Voprosy politicheskoy ekonomii*, vol. 1(2), 126–134 pp.

19. Tarasevych, V. M. (2012), “Political economy: the own name, broad meaning and subject space”, *Ekonomichna teoriya*, vol. 1, pp. 21–34.

20. Filipenko, A. (2010), *Ekonomicheskaya globalizatsiya: istoki i rezultaty* [Economic globalization: sources and results], Ekonomika, Moscow, Russia.

21. Filipenko, A. (2013), “Methodological discourse of international economic policy”, *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, vol. 1 (18), pp. 5-20.

22. *International Political Economy* (2006) / ed. B.J. Cohen, Routledge, The Library of Essays in International Relations, First published 2005 by Ashgate Publishing.

23. *International Political Economy: Debating the Past, Present and Future* (2010) / Ed. N. Phillips and C. E. Weaver, First published 2011 by Routledge; Taylor & Francis-Library.

24. Isaak, R.A. (1991), *International Political Economy: managing world economic change*. Pace University, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 07632 – P. 2.

25. Frieden, A. J. and Lake, A. D. (2004), *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*; Fourth Edition, Routledge, Taylor&Francis Group.

26. Gilpin, R. (2000), *The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century*, Princeton University Press, Princeton, USA.

27. Gilpin, R. (2001), *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. R. Gilpin with the Assistance of J. M. Gilpin, Princeton University Press, Princeton and Oxford, USA.

28. Maliniak, D. and Tierney, M. (2009), “The American School of IPE”, *Review of International Political Economy*, vol. 16, issue 1, pp. 6-63.

29. Oatley, T. (2012), *International Political Economy*, 5th ed., Taylor&Francis Group, Published 2016 by Routledge.

30. Ravenhill, J. (2014), *Global Political Economy*, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford, UK.

31. *Routledge Encyclopedia of International Political Economy* (2001) / Ed. R. J. B. Jones, vol. 1: Entries A-F, vol. 2: Entries G-O, vol. 3: Entries P-Z, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, USA and UK

32. Rupert, M., Scott, S. M. (2006), *Globalization and International Political Economy: The Politics of Alternative Futures*, Rowman & Littlefield publishers, INC., Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford.

33. *The Oxford Handbook of Political Economy* (2006) / Ed. B. R. Weingast and D. A. Wittman, Oxford University Press, Oxford, UK.

Zaitsev Yu., Doctor of Science in Economics, Professor; Moskalenko O., Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Professor, SHEE «Kiev national economic university named after Vadym Hetman»

Political economy of the globalized society

The necessity of political and economic analysis of the nature of processes of contemporary economy and society, challenges and contradictions of the globalized system of socio-economic relations is substantiated. A new direction in contemporary political economy is proposed that is the political economy of the globalized society, which focuses on the knowledge of laws and contradictions in the formation, functioning and development of the globalized economy and the globalized society. It is determined that among the main functions of the political economy of the globalized society is a substantive study of the interacting political and economic processes and contradictions, the definition of theoretical, methodological and institutional principles of the conceptual model of economic policy of states at the global level. The scientific works of Western scholars (Benjamin J. Cohen, Isaak Robert A., Frieden, A. Jeffrey, Lake A. David, Rupert Mark, Solomon M. Scott) have been analyzed that are devoted to the study of the subject, methods and functions of international (global) political economy. A discussion question has been raised and it has been explained why the institutional form of such a direction of contemporary political

economy as “international political economy” is becoming obsolete in some extent, as it does not correspond to the tasks and methods of political and economic analysis of economic relations at the planetary level under the new conditions.

Key words: contemporary political economy, political economy of the globalized society, international political economy, subject of research.

Зайцев Ю.К., д.э.н., профессор; Москаленко А.Н., д.э.н., доцент, ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

Политическая экономия глобализованного общества

Обоснована необходимость политико-экономического анализа природы вызовов и противоречий глобализованной системы социально-экономических отношений. Предложено новое направление в современной политической экономии - “политическая экономия глобализованного общества”, которое ориентированно на познание законов и противоречий формирования, функционирования и развития глобализованной экономики и глобализованного общества. Аргументировано, что одной из основных функций политической экономии глобализованного общества является предметное исследование принципов, институциональных форм и тенденций взаимодействия и взаимовлияния политических и экономических процессов и противоречий, определение теоретико-методологических и институциональных основ концептуальных моделей экономической политики государств на глобальном уровне. Проанализированы научные труды западных ученых (Бенжамин Коэн, Роберт Исаак, Джефри Фридэн, Дэвид Лейк, Марк Руперт, Скот М. Соломон), посвященные исследованию предмета, методологии и функций международной (глобальной) политической экономии. Поставлен дискуссионный вопрос и объяснено, почему институциональная форма такого направления современной политической экономии как «международная политическая экономия» является в определенной степени устаревшей, не соответствует задачам и методам политико-экономического анализа экономических отношений на планетарном уровне в новых условиях.

Ключевые слова: современная политическая экономия, политическая экономия глобализирующегося общества, международная политическая экономия, предмет исследования.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

УДК 330.13

І. Л. ЛЕОНІДОВ,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри політичної економії,
Національна металургійна академія України*

**ВЛАСНІСТЬ ТА ПРИВЛАСНЕННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОДУКТУ:
ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСІВ
ПІДПОРЯДКУВАННЯ**

В статті представлено підхід для обґрунтування джерел інноваційно-інформаційного виміру постіндустріалізації національної економіки України з погляду проблематики власності й привласнення. Проаналізовано умови процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту – нормативи підпорядкованості. Виявлено, що пізнання діяльності з олюднення передбачає виявлення норм її духовної, соціальної та політичної складових. З'ясовано, що мережеві процеси (генерації, формалізації та регламентації) прояву форм привласнення інтелектуального продукту відзначаються їх взаємною підпорядкованістю в руслі діяльності з уречевлення та олюднення сутнісних людських сил. Визначено характеристики взаємного підпорядкування процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту, а саме: а) економічні – наслідування, підтримування, застосування; б) соціальні – спорадичність, ситуативність, безсистемність; в) духовні – сотворіння, розроблення, воління; г) політичні – регулярність, систематичність, паралельність і взаємообумовленість.

Ключові слова: власність, привласнення, належність та набуття інтелектуального продукту, процеси прояву форми привласнення інтелектуального продукту.

Постановка проблеми. Прояв різноманітних форм привласнення інтелектуального продукту зазвичай досліджується і відособлено, і у взаємодії з власністю. В обох варіантах домінують традиції жорсткої "прив'язки" окремих форм привласнення до певних його видів з узагальненням аналізу. Доповнення такого структурування фундаментальною основою привласнення (взаємодією належності та набуття) дозволить позбутися суперечностей при висвітленні

особливостей функціонування його (привласнення) форм, специфіки породжуваних економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі для виділення типів, видів і форм власності й привласнення використовується різноманітність критеріїв: спосіб поєднання особистого та речового факторів виробництва [1, с. 23-32]; статус суб'єкта в системі відносин приналежності, володіння, розпорядження та використання об'єктів та їх організаційно-економічний прояв [2, с. 60-64]; якісні характеристики об'єкта; різні рівні суспільно-індивідуальної природи актора [3, с. 39] тощо. Одним із прикладів наведених підходів є виділення суспільного, приватного та змішаного типів привласнення; загальнонародної, колективної, трудової, приватнопідприємницької, приватної та змішаної форм привласнення; загальнодержавних, комунальних, акціонерних, кооперативних та ін. видів привласнення [1, с. 23-32].

Формулювання цілі статті. Метою статті є виявлення та розкриття характеристик взаємного підпорядкування процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Викладення основного матеріалу. З авторського погляду, еволюція поліформізму привласнення є результатом історичного процесу виокремлення в людській життєдіяльності таких складових, як уречевлення та олюднення. Діяльність з уречевлення закарбовувалася в знаряддях і предметах праці та предметах споживання. Їх привласнення еволюціонувало в тваринництві, землеробстві та ремеслі як зрушення ланцюжків цілеспрямованих дій від природно-традиційних до більш штучно-новативних. Так, інстинктивні власницькі реакції людських особин породжували в їх спільності стадний власницький інстинкт відносно кормової території. Над ним надбудовувалися зародки індивідуального і колективного привласнення сутнісних людських сил (СЛС) уречевлених у примітивних знаряддях праці та олюднених у нервовому субстраті. Таке привласнення предметів природи за допомогою предметів природи відповідало примітивним, півтваринним способам полювання, рибної ловлі, збиральництва [4, с. 14]. Індивідуально-колективна діяльність породила джерела, субстанцію людського, власницького початку. У властивих йому процесах усупільнення і відокремлення виділилися взаємопов'язані суспільний та індивідуальний початки й виникали суспільний, індивідуальний, змішаний типи привласнення. Зазначені процеси тривають по нині, а типи привласнення отримали вираз у співіснуванні й співрозвитку, у т.ч. мережевих початків, видів привласнення.

Наприклад, дослідження показують [5, с. 94], що рівнями генезису форм привласнення інтелектуального продукту є: а) індивідуальний та колективно-

суспільні типи привласнення інтелектуального продукту; б) особистий, індивідуумний, персональний, приватний види індивідуального типу привласнення інтелектуального продукту; груповий, колективний, сімейно-клановий, корпоративний, загальнонародний види суспільного типу привласнення інтелектуального продукту; колективно-індивідуальний, колективно-особистий, колективно-приватний, «влада – власність» та інші види змішаного типу привласнення інтелектуального продукту. Не викликає сумніву, що умовами відповідних типів є процеси усупільнення та відокремлення, а видів – духовна, соціальна, політична складові діяльності з олюднення.

Мережевий прояв форм привласнення інтелектуального продукту відзначається їх взаємною підпорядкованістю в руслі діяльності з уречевлення та олюднення сутнісних людських сил. Така підпорядкованість процесів прояву форм відображає проблему ролі та значення норм в олюднюючій життєдіяльності. Остання осмислюється зазвичай крізь категорії спільності, необхідності та повинності. В пізнанні олюднення «соціально-обов'язкове» є наслідуванням ідеї справедливості, що вимагає оцінки діяльності людей з позиції етично-повинного, а не тільки пошуку істини. Повинне уміщує в собі необхідність та підноситься на нею. Необхідність пізнання олюднення передбачає виявлення норм та правил його духовної, соціальної та політичної складових. Нормативне обґрунтування духовної діяльності (скажімо, з погляду справедливості, істини, краси, віри) є відносним, однак воно задає формальні властивості інтелектуальної діяльності творців. В нормах закарбовується політика держави, так як нормативи (господарські, правові та ін.) видаються державою. Спільність норм та соціальної моралі обумовлюється їх формалізацією, а відмінності полягають у формі вираження, в способах захисту від порушень тощо.

Не викликає сумніву наявність відмічених норм і в царині уречевлення та опосередкованого олюднення як економічної підпорядкованості процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту. Скажімо, такий процес привласнення як генерація детермінує регламентацію як її вихідний пункт, який «зміцнюється» через наслідування, і як джерело об'єкта належності (наприклад, при самоврядуванні). Також процес генерації породжує та постає внутрішнім, змістовним моментом і формалізації (за умов самоуправління). Самореалізація й самовдосконалення процесу генерації передбачає тотожність розвитку процесу формалізації. Останній, в свою чергу, підпорядковується процесу генерації через підтримання свого розвитку в межах діяльності уречевленої або олюдненої опосередковано. Вплив процесу регламентації на процес генерації є підкоренням об'єкту владних відносин. З іншої сторони, прояв регламентації

підтримується удосконаленням санкціонування з боку процесу формалізації.

Відмічена каузальність економічної підпорядкованості процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту виявляє специфіку під час розподілу останнього. Так, процес генерації реалізує наслідування процесів регламентації та формалізації у спрямованості складових актора на необхідну частку продукту економічної діяльності. В процесі генерації передбачається послідовне повторення на стадіях відтворення такого продукту схожих ознак регламентних правил з боку процесу формалізації. З іншого боку, процесом формалізації демонструється сприйняте від процесу регламентації продовження дій щодо вилучення корисних властивостей з продукту економічної діяльності. Це акцентує на переважанні характеристик наслідування економіко-підпорядкованості генерації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Природа регламентації як іншого процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту передбачає більший масштаб реалізації відносно інших його напрямків. Актори останніх змушені підпорядковуватися (нести додаткові втрати) процесу регламентації, що сприяє відносному збільшенню додаткового продукту економічної діяльності. Здійснення на практиці процесу регламентації обумовлює мінімальність втрат актора формалізації серед альтернативних варіантів економічної діяльності (опозиційних, опортуністичних тощо). Процес регламентації на основі асиметрії (обмеження доступу) в розподілі ресурсів щодо генерації регулює її придатність для економічної діяльності. Це віддзеркалює верховенство характеристик застосування в економіко-підпорядкованості регламентації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Підпорядкованість формалізації як наступного процесу появу форм привласнення інтелектуального продукту передбачає її підтримання з боку вже названих процесів. Властиві їм актори виражають погодження на підпорядкування процесу формалізації через прирощення надлишкової частини продукту економічної діяльності над його додатковою часткою. Сприяння процесу формалізації з боку регламентації забезпечується через порядок використання продукту економічної діяльності. В свою чергу, процес формалізації слугує опорою стабільності генерації, при регламентації правил створення продукту економічної діяльності. Зазначене демонструє домінування характеристик підтримання в економіко-підпорядкованості формалізації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Як бачимо, економіко-підпорядкованість процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту характеризується наслідуванням, підтриманням, застосуванням.

Специфіка нашого дослідження вимагає вивчення, насамперед, діяльності з олюднення сутнісних людських сил. При цьому, така олюднююча частка діяльності у взаємодії духовної, соціальної й політичної складових обумовлює відповідні особливості взаємо підпорядкування процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Відомою відзнакою духовної діяльності є переважання духовних, моральних та інтелектуальних інтересів. Їх духовний елемент фіксується в діяльності творців як єдності історичного та психологічного, часу і нації, авторського духу (культури) й умонастрою. Моральна складова іманентна діям творців у межах відповідних норм, як ідеалів обов'язковості, справедливості тощо, та форм духовного впливу (громадське схвалення, осудження та ін.). Інтелектуальна частка властива частині людей, які професійно займаються розумовою, переважно складною, творчою діяльністю, розвитком і поширенням культури.

Наведені та інші відмінності духовної діяльності обумовлюють особливості взаємо підпорядкованості процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту, що формалізуються у способах його набуття. Так, процес формалізації привласнення інтелектуального продукту притаманний складовим актора, які спроможні розпоряджатися формуванням його особистих якостей як частин надлишкового продукту духовної діяльності. Звісно, такий процес прояву форм привласнення віддзеркалюється у зв'язках підпорядкування, коли в порядку використання олюднених СЛС виражається згода на постановку їх надлишкової частини в певну форму, наприклад, успадкованих знань та умінь. Відмічені вимоги базуються на розробленні намірів, управлінських рішень, з дотримання певних поступів набуття складових продукту духовної діяльності, правочинів національного колориту такого набуття тощо. Це демонструє переважання характеристик розроблення в духовно-підпорядкованості формалізації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Регламентация як процес прояву форм привласнення інтелектуального продукту притаманна складовим актора, що наділені особливими особистими якостями – здатності й можливості визначати подальшу долю олюднених СЛС, як продукту духовної діяльності. Свідоме намагання здійснити зазначене вимагає виділення в межах надлишкового продукту частини (додатковий продукт), яка привласнюється експлуаторськими способами, скажімо, в формах відпрацювання, дарів, підношень тощо. В основі такої спроможності досягати актором наміченого є авторитет, воля, насильство, право. Прирощення олюднених СЛС частинами додаткового продукту духовної діяльності відбувається в формах вимоги: воління, веління, панування, застосування влади

(економічної). Останні відображають домінування характеристик воління в духовно-підпорядкованості регламентації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Генерація як процес прояву форм привласнення інтелектуального продукту властива тим складовим актора, які мають здатності до самостійного сотворіння особистих якостей (знання, спроможності й уміння) – олюднених СЛС, що вирізняються неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Звісно, це – творча діяльність, результатом якої визнається лише нова за задумом сукупність сотвореного необхідного і надлишкового продукту духовної діяльності. Однак підґрунтям підпорядкування процесу генерації є сотворіння продукту духовної діяльності за умови набуття його творцем переважно необхідної частини цього продукту. Зазначене віддзеркалює верховенство характеристик сотворіння в духовно-підпорядкованості генерації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Отже, духовно-підпорядкованість процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту характеризується волінням, розробленням, сотворінням.

В соціальній складовій життєдіяльності відмічені процеси привласнення взаємо підпорядковуються в залежності від місця актора в соціальній структурі (соціальний шар, клас, група тощо), насамперед, з погляду умов праці, побуту, відпочинку, відтворення життя людини. Підпорядкованість процесу генерації привласнення інтелектуального продукту передбачає оригінальні олюднені СЛС, які виникають і шліфуються в руслі соціальної діяльності. В останній при набутті її продукту породжуються ланцюги цілеспрямованих дій, які активуються відповідно обраному порядку або способу. Найбільш прийнятні та ефективні з них стають звичними стереотипами, зразками, що відомим способом спрямовують, регулюють, задають параметри належності частин продукту соціальної діяльності, тобто упорядковують прояв процесу генерації привласнення інтелектуального продукту. Однак, таке спрямування і регулювання є непостійним, мимовільним, явленим іноді від випадку (необхідний продукт соціальної діяльності) до випадку (частина надлишкового продукту). Тим самим, зразки виділяють спорадичні характеристики соціо-підпорядкованості генерації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Долаючи локальність і автаркію зразків, традиція сприяє більш усвідомленому хоча й не приведеному в систему підпорядкуванню процесу регламентації привласнення інтелектуального продукту. Ствердження традиції в культурно-духовних формах, вербальній трансляції закріплює їх домінування над практичними зразками [6, с. 67]. Традиція свідомо посилює сакралізацію

набуття продукту соціальної діяльності в т.ч. за допомогою титулів, ритуалів, міфів. Тепер участь у такому набутті визначається не стільки особливими якостями окремої особи, скільки фактом народження, ступенем родовитості, причетності до певного соціального шару. Поряд із цим, закріплення за соціальним статусом належності продукту соціальної діяльності посилює передумови редистрибутивного вилучення та переважно безконтрольного використання верхівкою соціального угруповання частини його надлишкового продукту. Прикладом цього є численні випадки, коли члени соціального клану і набувають, і успадковують специфічні олюднені СЛС, необхідні для виконання посадових обов'язків, що сприяє інтелектуальній замкненості клану і появі елементів «верхівкової, егалітарної» субкультури. Примноження, хоча і не приведені у систему, підпорядковуючого впливу традиції вимагає її засвоєння й наслідування. Це демонструє переважання безсистемних характеристик соціо-підпорядкованості регламентації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Розвиток продуктивних сил у нових, непідвласних традиціям, формах, все більш віддаляється від культурно-духовних традицій, що їх породили. Останні починають відображатися й осмислюватися через свої опосередковані форми. Вони менш піддатливі природно-традиційному ритму й впливу бо є більш "штучні", а тому придатніші до підпорядкування формалізації привласнення інтелектуального продукту. Втім, правила удосконалення традицій з властивим санкціонуванням зразків і є одним із способів такого підпорядкування. Правила диктують порядок набуття і належності необхідної та надлишкової частин продукту соціальної діяльності в залежності, скажімо, від місця актора в соціальному шарі. З одного боку, вказані СЛС передаються у спадщину, регламентують порядок відповідної належності та сприяють таким чином закріпленню за представником соціального шару і його нащадками раз зайнятого місця. З іншого боку, наявність вказаних якостей робить їх володаря актором взаємоположного набуття частини надлишкового продукту і відповідних цьому особистих олюднених СЛС – особливих знань, спроможностей, умінь. Втім, правила, зазвичай, є обмеженими певними умовами, тобто відносяться до окремої ситуації підпорядкування формалізації привласнення інтелектуального продукту. Зазначене акцентує на прерогативах ситуативних характеристик соціо-підпорядкованості формалізації як процесу прояву форми привласнення інтелектуального продукту.

Звідси, соціо-підпорядкованість процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту характеризується як спорадична, ситуативна, безсистемна.

В політичній діяльності переважно реалізуються інтереси суспільних класів, партій, та інших класових організацій і суспільних угруповань, взаємо підпорядкування яких визначається суспільним устроєм та структурою належності продукту діяльності. Це демонструє перехід від спорадичних, ситуативних, безсистемних (наприклад, при військовій демократії) до регулярних форм підпорядкування (влада економічно сильних при усвідомленні, захисті, реалізації ними інтересів).

Відмічена політико-підпорядкованість розкриває свою специфіку й відносно процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту. Так, процес генерації його привласнення обумовлений належністю необхідного продукту політичної діяльності в структурі прирощених олюднених СЛС. Зрозуміло, що в цих умовах взаємообумовленість процесу генерації привласнення інтелектуального продукту з боку процесів регламентації та формалізації залежить від створення надлишкового продукту політичної діяльності. Однак, паралельне з цим прирощення олюднених СЛС актора політичної діяльності частиною її надлишкового продукту сприяє спрямуванню процесу генерації на постійне вдосконалення здібностей та розширення навичок й умінь творця, придатних до використання у політичній діяльності на перспективу. Втім, важко перебільшити значення характеристик паралельності та взаємообумовленості політико-підпорядкованості генерації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Регламентації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту властиві пріоритети зведення взаємовідносин між суб'єктами суспільного життя до їх цілісності, спільності. Цьому сприяє належність продукту політичної діяльності з позиції «держальника долі речі». Оскільки остання вимагає реалізацію рівномірну і постійну, через певні проміжки часу, остільки актори процесів генерації та формалізації змушені відповідно підпорядковувати на користь актора процесу регламентації додаткову частину відміченого продукту. Така політико-підпорядкованість неможлива без примусу, вольових зусиль та впливів, що базується на асиметрії політичної свідомості, політико-правових нормативів тощо. Звісно, процес регламентації привласнення інтелектуального продукту передбачає підпорядкованість інших його процесів через регулярне засвоєння й наслідування останніми першого в сфері державної влади, її устрою й функціонування її суб'єктів. Це демонструє переважання характеристик регулярності в політико-підпорядкованості регламентації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

З процесом формалізації привласнення інтелектуального продукту пов'язані пріоритети процесу регламентації щодо розробки перспективних

цілей та моделей суспільно-політичного розвитку суспільства і держави. Підпорядкування належності продукту політичної діяльності має прояв в структурі визначення норм використання його необхідної та надлишкової частин політичними організаціями, інститутами влади та ін. Послідовність і постійна повторюваність такого підпорядкування обумовлені рівнем політтехнологій, спеціалізації, кооперації, кваліфікації акторів. Наслідуючи певну систему, політико-підпорядкованість формалізації як процес привласнення інтелектуального продукту проявляється шляхом приведення техніко-, соціально-економічних відносин у суспільному виробництві до наміченого рівня. Систематичність такого підпорядкування процесу формалізації передбачає обмеження належності процесу генерації рамками необхідного продукту політичної діяльності та зменшення перешкод для належності процесу регламентації стосовно додаткової частки цього продукту. Виявляється провідна роль систематичності в політико-підпорядкованості формалізації як процесу прояву форм привласнення інтелектуального продукту.

Як бачимо, політико-підпорядкованість процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту характеризується як систематична, регулярна, паралельна і взаємообумовлена.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Проведений нами аналіз процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту дозволяє стверджувати наступне. Рівнями генезису форм привласнення інтелектуального продукту є: а) індивідуальний та колективно-суспільні типи привласнення інтелектуального продукту; б) особистий, індивідуумний, персональний, приватний види індивідуального типу привласнення інтелектуального продукту; груповий, колективний, сімейно-клановий, корпоративний, загальнонародний види суспільного типу привласнення інтелектуального продукту; колективно-індивідуальний, колективно-особистий, колективно-приватний, «влада – власність» та інші види змішаного типу привласнення інтелектуального продукту. З'ясовано, що умовами відповідних типів є процеси усупільнення та відокремлення, а видів – духовна, соціальна, політична складові діяльності з олюднення. Мережеві процеси (генерації, формалізації та регламентації) прояву форм привласнення інтелектуального продукту відзначаються їх взаємною підпорядкованістю в руслі діяльності з уречевлення та олюднення сутнісних людських сил. Зазначене розкриває відповідні характеристики взаємного підпорядкування процесів прояву форм привласнення інтелектуального продукту, а саме: а) економічні – наслідування, підтримування, застосування; б) соціальні – спорадичність, ситуативність, безсистемність; в) духовні – сотворіння,

розроблення, воління; г) політичні – регулярність, систематичність, паралельність і взаємообумовленість.

Список використаної літератури

1. Економіка підприємства: підручн. / За заг. ред. Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2012.
2. Мандыбура В.Е. Системно-формационная трансформация института собственности // В.Е. Мандыбура / Вопросы политической экономии. – 2013. - № 4. – С. 54-86.
3. Нариси теорії національної економіки. Монографія / За ред. В.М. Тарасевича. – Дніпропетровськ: Січ, 2015. – 322 с.
4. Океанова З.К. Экономическая теория: Учеб. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: "Дашков и К0", 2008. - 652 с.
5. Інноваційно-інформаційна економіка: зміст, динаміка, регулювання: монографія / Тарасевич В.М., Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. та ін.; за ред. В.М. Тарасевича. – Дніпро: ПМП «Економіка», 2018. – 352 с.
6. Тарасевич В.Н. Институциональная эволюция: от протоинститутов – к институтам / В.Н. Тарасевич // Экономическая теория. –2005. – № 2. – С. 64-79.

References

1. Mel'nik, L.G. (2012), *Ekonomika pidpriemstva: pidruchnik* [Economy of enterprise: textbook], Universitets'ka kniga, Sumi, Ukraine.
2. Mandybura, V.E. (2013), “System-structure transformation of ownership institute”, *Voprosy politicheskoy ekonomii*, vol. 4, pp. 54-86.
3. Tarasevich, V.N. (2016), *Narisi teoriji nacional'noji ekonomiki. Monografiya* [Essays of theory of national economy. Monograph], Sich, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
4. Okeanova, Z.K. (2008), *Ekonomicheskaya teoriya. Uchebnik* [Economic theory. Textbook], Dashkov i K0, Moscow, Russia.
5. Tarasevich, V.M., Bilotserkivets, V.V., Zavorodnia, O.O., Lebedeva, V.K. (2018), *Innovacijno-informacijna ekonomika: zmist, dinamika, regulyuvannya: monografiya* [Innovative-informative economy: content, dynamics, regulation: monograph], Ekonomika, Dnipro, Ukraine.
6. Tarasevich, V.N. (2005), “Institutional evolution: from proto-institutes to the institutes”, *Ekonomicheskaya teoriya*, vol. 2, pp. 64-79.

Leonidov I., Ph.D. in Economics, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Ownership and appropriation of intellectual product: characteristics of subordination processes

The approach for proving of sources of innovative-information measurements of post-industry of national economy of Ukraine from the point of view of problems of ownership and appropriation is presented in article. The conditions of processes disclosing of forms of appropriation of intellectual product, such as norms of subordination, are analyzed. The cognition of humanization activity is an inseparable from discovery of norms her of spiritual, societal and political components was educed. The network processes (generations, formalizations and regimentation) disclosing forms of appropriation of intellectual product, what has characteristics them of mutual subordination in the process of activity as materialization and humanization of essential human forces, was found out. Characteristics of mutual subordination of processes disclosing of forms of appropriation of intellectual product was defined, namely: a) an economic is an imitation, encouragement, exploitation; b) a societal is sporadic, situational, unsystematic; c) a spiritual is creation, elaboration, preference; d) a political is regularity, systematic, parallelism and mutual conditionality.

Key words: ownership, appropriation, belonging and acquisition of intellectual product, the processes disclosing of forms of appropriation of intellectual product.

Леонидов И. Л., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Собственность и присвоение интеллектуального продукта: характеристики процессов подчиненности

В статье представлен подход для обоснования источников инновационно-информационного измерения постиндустриализации национальной экономики Украины с точки зрения проблематики собственности и присвоения. Проанализированы условия процессов проявления форм присвоения интеллектуального продукта – нормы подчиненности. Выявлено, что познание очеловечивающей деятельности предполагает раскрытие норм ее духовной, социальной и политической составных. Выяснено, что сетевые процессы (генерации, формализации и регламентации) проявления форм присвоения интеллектуального продукта определяются их взаимной подчиненностью в русле деятельности по овеществлению и очеловечиванию сущностных человеческих сил. Определены характеристики взаимной подчиненности процессов проявления форм присвоения интеллектуального продукта, а именно: а) экономические – подражание, поддержание, применение; б) социальные – спорадичность, ситуативность, бессистемность; в) духовные – сотворение, разработка, предпочтение; г) политические – регулярность, систематичность, параллельность и взаимообусловленность.

Ключевые слова: собственность, присвоение, принадлежность и обретение интеллектуального продукта, процессы проявления формы присвоения интеллектуального продукта.

УДК 336:364.013(477)

Л. В. ОСІПОВА,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та економічної теорії,
Вінницький торговельно-економічний інститут
КНТЕУ*

В. Г. ПЛАХТІЙ,
*студентка кафедри фінансів,
Вінницький торговельно-економічний інститут
КНТЕУ*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто економічну сутність соціального захисту населення та його організаційно-правові засади в Україні. Подано різні тлумачення визначання суті соціального захисту. Проведено комплексний моніторинг здійснення видатків державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні. Здійснено порівняння видатків бюджету України і зарубіжних країн на соціальний захист. Аргументовано неефективність постійного зростання «непродуктивних видатків бюджету», що можуть викликати споживацькі настрої у населення та стали залежність від державної матеріальної допомоги. Виявлено основні проблеми соціальної політики держави. Розкрито напрями вдосконалення фінансового забезпечення модернізації соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, фінансове забезпечення, видатки, соціальне страхування, державний бюджет, соціальна сфера.

Постановка проблеми. Соціальний захист населення є одним з найважливіших показників розвитку та функціонування держави у сучасному світі. Однією з вагомих складових у системі соціального захисту громадян є його фінансове забезпечення. Основною метою розвитку соціальної сфери

країни є підвищення якості життя населення, що включає не лише споживання матеріальних благ та послуг, а й задоволення духовних потреб, стан здоров'я, тривалість життя, морально-психологічний клімат, тощо. Незважаючи на позитивні тенденції, що спостерігаються останнім часом у сфері бюджетного забезпечення соціального захисту, не всі заходи є ефективними, а тому не в повній мірі сприяють вирішенню проблем вразливих верств населення. Все це актуалізує проблему бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В наукову розробку дослідження проблеми фінансування соціального захисту населення дадали свій внесок такі вчені, як: В. В. Антропов [5], О. О. Бендасюк [8], О. Д. Василик [8], Т. М. Кір'ян, Ю. В. Пасічник [3], С. В. Качула [6], В. А. Рудик [4], В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова [11]. Проте в умовах продовження соціальних реформ та динаміки трансформаційних процесів питання критичного аналізу діючого бюджетного фінансування соціального захисту, пошуку шляхів його удосконалення залишаються не вирішеними.

Формулювання цілей статті. Дослідження сучасного стану фінансового забезпечення соціального захисту населення України, виявлення проблем що виникають на цьому шляху і розробка пропозицій щодо підвищення належного рівня життя громадян.

Виклад основного матеріалу. Формуванню сучасних систем соціального захисту у світі сприяло усвідомлення необхідності створення соціальних амортизаторів ринкових ризиків. В Україні поняття «соціальний захист» почали широко вживати лише на етапі переходу до ринку як його атрибут, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству. Багато людей ще й нині не сприймають термін «соціальний захист» щодо населення загалом, вважаючи, що він стосується лише найнужденніших або незахищених верств населення. Дедалі частіше соціальний захист передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини [1].

Право громадян на соціальний захист передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також через старість та в інших випадках, передбачених законом, закріплено у статті 46 Конституції України. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів по догляду

за непрацездатними. При цьому пенсії та інші види соціальних виплат, допомог, що є основним джерелом існування людей, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [2].

У науковій літературі зустрічаєм різні визначення поняття «соціальний захист», а саме Т. М. Кір'ян та Ю. В. Пасічник трактує соціальний захист як: «Соціальний захист населення – державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установа соціальних стандартів» [3].

В. А. Рудик тлумачить соціальний захист населення як «систему заходів економічного, організаційного та правового характеру, що реалізується державою щодо громадян, які у зв'язку з настанням соціального ризику потребують матеріального забезпечення (допомоги)» [4, с. 15]. У визначенні акцентується увага лише на компенсаційному характері соціального захисту.

У визначенні В. В. Антропова соціальний захист населення – це «система управління соціальними ризиками з метою компенсації втрат, зниження чи попередження їх впливу на процес розширеного відтворення населення», що найбільш повно розкриває його зміст [5, с. 7]. На нашу думку два останні трактування дещо обмежують сутність досліджуваного поняття. Дане трактування, як і попереднє, в основному фокусує увагу на копенсаційному характері додаючи зв'язок соціального захисту із процесом розширеного відтворення населення.

Адже захист має не лише компенсаційний, а й превентивний характер, його головне призначення – упередження бідності у суспільстві. Система соціального захисту забезпечує реалізацію права людини на соціальну допомогу у разі настання соціального ризику і передбачає існування системи заходів держави щодо реалізації цього права. Існують і інші судження та трактування сутності соціального захисту населення. Узагальючи різні підходи ми погоджуємося із думкою С. В. Качули, Д. А. Бодні, А. А. Поривая, що в Україні існує розгалужена система соціального захисту, яка об'єднує законодавчо визначені економічні, соціальні, юридичні гарантії і права, соціальні інститути, що забезпечують їх реалізацію та відповідно формують інституційні умови підтримки життєзабезпечення і діяльного існування різних соціальних верств і груп населення [6, с. 253].

В Україні діяльність держави з приводу фінансування соціальної сфери має надзвичайно важливе значення для життя суспільства. Це зумовлено як різким падінням доходів переважної більшості населення під час кризових явищ в економіці, так і традиційною орієнтацією громадян на одержання соціальних послуг саме від держави. З огляду на це, частину соціальних зобов'язань держави доцільно розглядати як певні орієнтири, які можуть бути повністю досягнуті лише за сприятливого стану економіки.

Система соціального захисту ґрунтується на таких принципах, як загальність, доступність, різноманітність видів забезпечення, адекватність рівню розвитку економіки країни [7, с. 124]. Основними елементами системи соціального захисту населення виступають соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні послуги тощо [8, с. 234]. На рис. 1 подано напрями фінансування соціального захисту з державного бюджету.

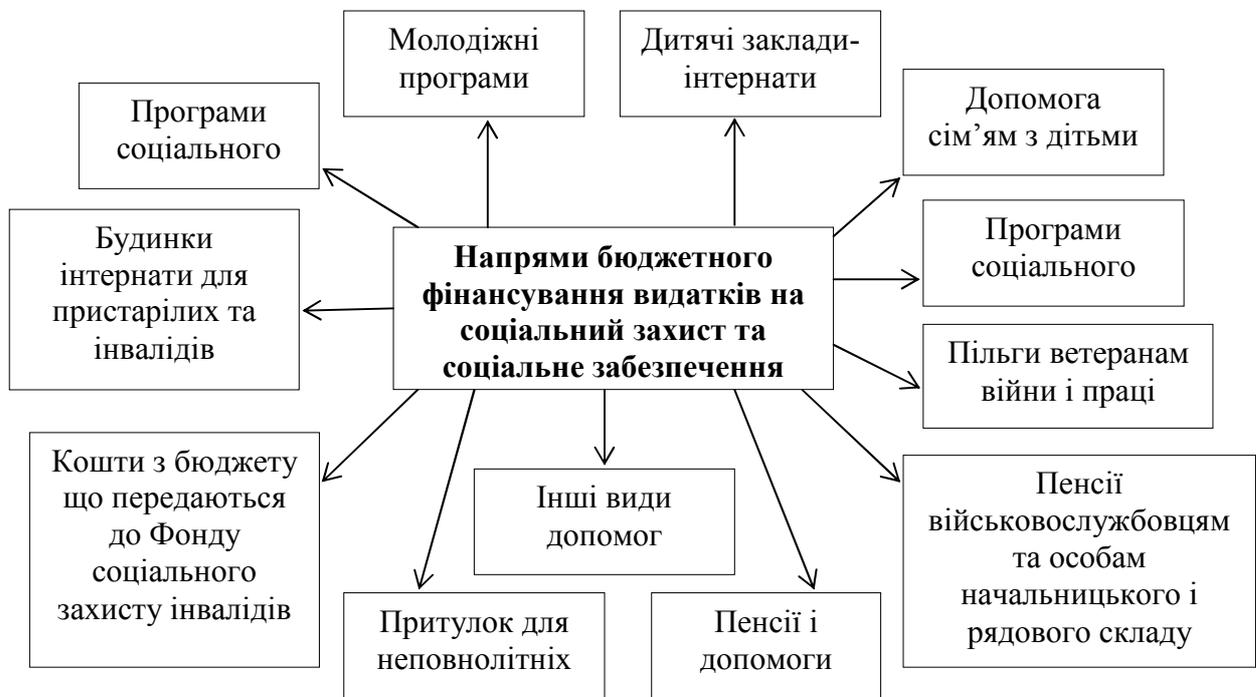

Рис. 1. Напрями бюджетного фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

Система соціального захисту включає три суб'єкти: державу, юридичних осіб і громадян. Частина заходів держави у сфері соціального захисту населення стосується усіх членів суспільства, а решта адресована окремим соціальним групам. Перша група заходів стосується забезпечення можливості для кожної особи застосування своїх здібностей і отримання доходу, визначення офіційного прожиткового мінімуму, захисту інтересів споживачів, індексації доходів. Друга група заходів соціального захисту стосується окремих груп населення, зокрема безробітних, пенсіонерів, інвалідів, ветеранів праці та

військової служби, сімей з дітьми, дітей-сиріт, вимушених переселенців та біженців, що зазнали впливу різного роду катастроф, стихійних лих.

В Україні фінансування соціального захисту та соціального забезпечення здійснюється шляхом надання соціальної допомоги та соціальних послуг в установах соціального обслуговування. Закон України «Про соціальні послуги» (як нормативно-правового акту у сфері соціального захисту) соціальні послуги фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та інших джерел, передбачених законодавством [9, с. 45].

Дослідження показало, що в нашій країні сформована переважно централізована система соціального захисту населення, про що свідчить співвідношення у зведеному бюджеті України видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення. Незважаючи на те, що в європейських країнах існують різні рівні централізації системи соціального захисту, дослідники вважають, що централізована система є менш ефективною, ніж децентралізована. Нині триває процес перебудови державних фінансів, започаткований в 2014–2015 рр. у напрямі їх децентралізації відповідно до концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення визначено забезпечення розвитку об'єктів соціального та культурного призначення та надання соціальної допомоги через територіальні центри. Структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні уповноважені також надавати ряд послуг соціального захисту населення, зокрема здійснювати виплату пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг тощо. Такий розподіл повноважень необхідний задля підвищення доступності та якості соціальних послуг, збільшення обсягу послуг, що надаються вразливим верствам населення, розширення потенціалу органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту населення. В Україні за період 2012 – 2016 рр. коефіцієнт децентралізації витрат бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення становив у середньому близько 40% [10].

В Україні бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення здійснюється сьогодні відповідно до положень ст. 87-91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів (рис. 2).

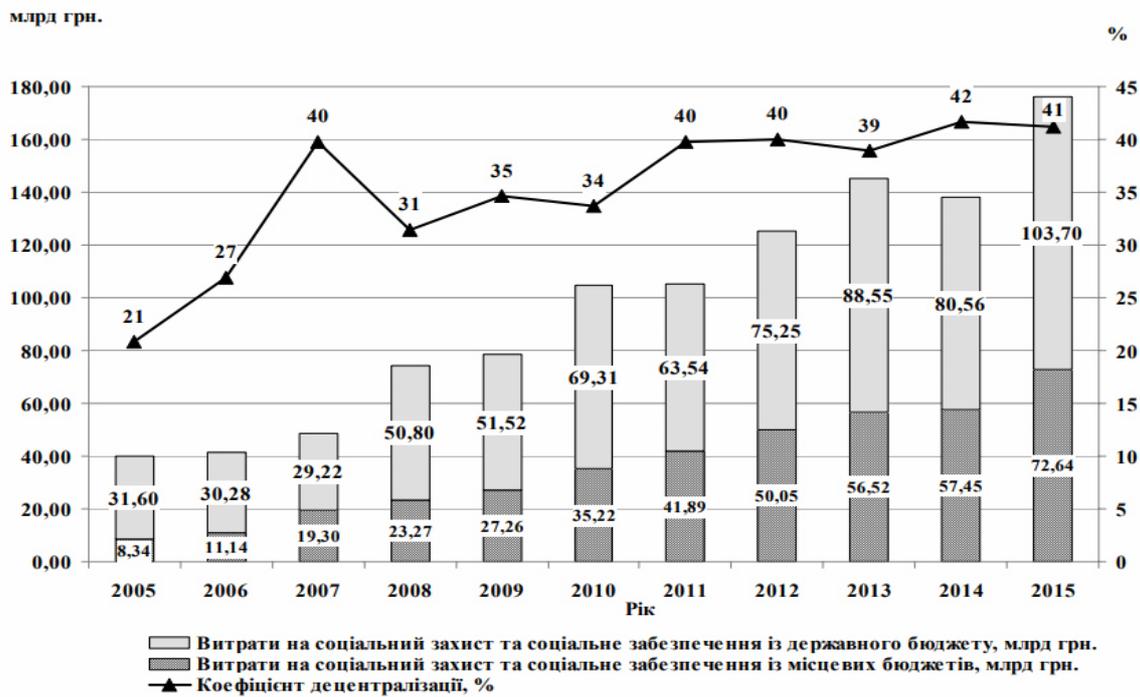

Рис 2. Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні за 2005—2015 рр.

Аналіз тенденцій фінансування системи соціального захисту за останнє десятиліття дозволяє зазначити про суттєве збільшення номінальних обсягів цих витрат (рис.2). Так, номінальний обсяг витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення з державного бюджету за період з 2005 до 2015 року збільшилися у 3,28 рази, а з місцевого бюджету в 8,7 разів. Видатки Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення на 2016 рік становлять 251 227,7 млн грн. (30 %), що більше ніж у 2015 році на 4,06 %. Так, у 2015 році бюджетне фінансування функцій соціального захисту та соціального забезпечення населення складало 176339,84 млн грн., що становило 25,94% видатків Зведеного бюджету України та 8,91 % ВВП [11, с. 75].

Розглянемо динаміку частки видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальній сумі видатків зведеного бюджету та у ВВП за остання 5 років (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що у 2016 р. частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у ВВП та у видатках зведеного бюджету досягла найвищого рівня та становила відповідно – 10,84% та 30,91%. Коливання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення за аналізований період у ВВП у межах 8,81–10,84 відсотків є доволі значним та свідчить про значимість соціальної функції держави щодо соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Частка у загальній сумі видатків зведеного бюджету на соціальний захист є порівнянним з багатьма зарубіжними країнами. Зокрема, в 2015 р. в Німеччині цей показник складав 25,0%, Італії – 28,9%,

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення у видатках зведеного бюджету та ВВП в Україні

Роки	Видатки зведеного бюджету, всього, млрд. грн	ВВП, млрд. грн	Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення		
			всього, млрд. грн	частка у загальній сумі видатків зведеного бюджету, %	частка у ВВП, %
2012	492,4	1408,9	125,3	25,5	8,90
2013	505,8	1454,9	145,1	28,69	9,97
2014	523,1	1566,7	138,0	26,38	8,81
2015	679,9	1979,4	176,3	25,93	8,91
2016	835,6	2383,2	258,3	30,91	10,84

Складено на основі [10]

Польщі – 19,4%. Набагато нижчий від України є цей показник в Ісландії– 15,7%, Ірландії– 17,0%, Канаді – 17,2%, і вищий – в Бельгії – 29,2%, Австрії – 28,0%, Данії– 28,8% [12].

Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення є однією із найбільш вагоміших часток видатків бюджету України (табл. 2)

Видатки державного бюджету за січень – червень 2014–2016 років

Видатки	2014		2015		2016	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Оборона	7696,0	3,9	20428,1	8,3	26072,1	8,7
Громадський порядок, безпека та судова влада	17260,3	8,7	20742,3	8,4	27656,8	9,2
Охорона навколишнього природного середовища	954,9	0,5	1308,9	0,5	1457,2	0,5
Житлово-комунальне господарство	42,2	0,0	0,6	0,0	3,4	0,0
Охорона здоров'я	3598,1	1,8	3010,9	1,2	3502,6	1,2
Духовний та фізичний розвиток	2266,9	1,1	3149,9	1,3	1707,2	0,6
Освіта	14691,2	7,4	14288,8	5,8	15592,8	5,2
Соціальний захист та соціальне забезпечення, з них:	44037,9	22,3	43610,6	17,8	66212,6	22,0
– соціальний захист пенсіонерів	41898,8	21,2	39852,4	16,2	62059,4	20,7
Міжбюджетні трансферти	62493,4	31,6	77731,3	31,6	93491,1	31,1

Складено на основі [13]

У 2016 році як і у 2015 році, найбільші частки видатків припадають на міжбюджетні трансферти (31,1%) і на соціальний захист та соціальне забезпечення (22,0%). Остання частка збільшилися на 4,3 в. п. за рахунок зростання видатків на соціальний захист пенсіонерів на 22,2 млрд грн [13, с.48].

Але важливим є той факт, що з 2012 по 2016 рік кількість населення, яка охоплена соціальною допомогою, а саме виплати по субсидіям, зросла з 1845,3 тис. осіб до 7677,2 тис. осіб, тобто на 75,96%, а це є свідченням катастрофічного зростання кількості неплатоспроможного населення в країні [14, с. 62; 15, с. 215]. Але абсолютний показник видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення та його частка у загальній сумі видатків зведеного бюджету та у ВВП самі по собі ще не відображають той факт наскільки повно народ країни охоплений увагою і опікою з боку держави, чи вирішено питання упередження зростання рівня бідності та чи досягнуто належного рівня якості життя у суспільстві. По-перше, обсяги ВВП наведених країн в розрахунку на душу населення неспівставні з обсягами цього показника в нашій країні. Тобто, якщо в Канаді частка у загальній сумі видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення складала у 2015 р. 17,2% це не означає, що аналогічний показник який склав 25,93% в Україні, забезпечує рівень соціального захисту на рівні вище ніж у Канаді.

Значний розрив у витратах на соціальне забезпечення та соціальний захист між Україною та зарубіжними, зокрема європейськими країнами, спостерігається після значного сплеску курсу долара та євро порівняно з національною валютою в 2014–2015 рр.. Внаслідок цього, суттєві розбіжності між обсягом витрат на соціальний захист європейських країн та України залежить від рівня розвитку економіки країни, рівномірності розподілу національного доходу між громадянами цієї країни та пов'язані з різним рівнем цін, безробіття, демографічним складом населення, відмінностями у системах соціального захисту тощо. Порівняльний аналіз структури загальних видатків на соціальний захист в Україні та ряді європейських країн свідчить, що біля 70% всіх видатків системи соціального захисту України спрямовується на осіб пенсійного віку, що зменшує ефективність соціальної політики в цілому і є значно більше частки, яку спрямовують у країнах-членах ЄС. Так, у 2012 р. в середньому по EU-27 ця частка склала 40,7%, причому, найбільше значення цієї частки у Латвії– 54%, найменше – в Ірландії – близько 21%) [12].

За стандартами Ради Європи і Європейського Союзу соціальне забезпечення віднесено до системи, яка включає крім соціального забезпечення (через соціальне страхування) також інші форми соціального захисту, зокрема державну соціальну допомогу, а також спеціальний і особливий (додатковий) соціальних захист для окремих категорій населення. Таке розуміння має важливе значення для національного законодавства, оскільки в Україні все ще немає загального закону про соціальний захист населення [16]. Найпоширенішою в Україні організаційно-правовою формою соціального забезпечення є соціальне страхування, яке становить відповідну систему

правових відносин щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам (членам їхніх сімей) у разі настання страхових випадків у розмірах і порядку, визначених законами, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів роботодавцями та особами, на користь яких здійснює страхування. Зокрема, загальний обсяг фінансування заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення збільшується в 2017 році проти показників 2016 року майже на 56% або на 40,5 млн. грн. до 91,7 млн. грн .

Ми спостерігаємо нестабільність економічної ситуації у світі, яка триває останні роки. Тому сьогодні найгострішими проблемами соціального страхування є низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою і низька адресність при наданні соціальної підтримки тощо. В умовах ринкових відносин держава не може здійснювати соціальне забезпечення усіх категорій населення, а тому роль цієї організаційно-правової форми обмежена фінансовими можливостями держави. Проте її існування є прямим наслідком проголошення Конституцією України соціальною державою, для якої соціальне забезпечення осіб, котрі не одержують виплат за рахунок соціальних страхових фондів, є прямим обов'язком.

В сучасних умовах проблема соціального захисту повинна вирішуватися шляхом трансформації політики доходів населення, а не через збільшення їх фінансування за рахунок державних коштів. Від політики встановлення системи державного захисту необхідно поступово переходити до політики, спрямованої на зростання індивідуальних доходів населення, щоб кожна працююча людина могла за рахунок власних коштів забезпечити себе необхідними соціальними послугами.

Крім того, чинне законодавство встановлює значно більше різноманітних видів пільг, соціальних виплат та соціальних послуг, ніж це передбачено Конституцією України чи міжнародно-правовими зобов'язаннями України. Не маючи необхідних ресурсів, держава бере на себе додаткові зобов'язання у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, які часто не дають жодного соціального чи економічного ефекту, окрім встановлення привілеїв для представників певних професій або окремих соціальних груп. Таким чином, фінансування соціального захисту населення в Україні супроводжується низкою глибоких проблем та недоліків, які вимагають першочергового втручання. Вирішення проблем фінансування вимагає докорінного реформування соціальної політики, яка є найважливішою сферою діяльності будь-якої країни. З метою вирішення означених проблем та досягнення в Україні європейських стандартів життя необхідно здійснити низку заходів

щодо підвищення ефективності послуг соціальної сфери. Основними напрямками удосконалення мають стати:

- забезпечення виконання державних соціальних програм, спрямованих на вирішення пріоритетних соціальних проблем регіонів, забезпечення збалансованості та координації їх положень із регіональними програмами на етапах формування та здійснення, організації належного контролю за виконанням цих програм;

- поліпшення якості розробки стратегій регіонального розвитку;

- здійснення пошуку нових ефективних нетрадиційних механізмів подолання соціальних проблем депресивних територій;

- організація соціального моніторингу діяльності державних та регіональних органів та органів місцевого самоврядування [17].

В умовах нестабільної економічної ситуації та наявності стійкого бюджетного дефіциту на рівні керівництва країни здійснюється активний пошук підходів до розв'язання нагальних проблем фінансування соціальної сфери. Визначаються й оцінюються альтернативні джерела збільшення дохідної бази державного бюджету, аналізуються різноманітні варіанти ефективного співвідношення витрат і результатів фінансування видатків тощо. Серед основних підходів до вдосконалення наповнення бюджету та оптимального фінансування соціальної сфери варто виокремити такі:

- розширення сфер використання ринкових інструментів соціального захисту (підтримка обов'язкового й запровадження добровільного страхування, розвиток накопичувальних страхових систем, задоволення диференційованого попиту на різні соціальні послуги тощо) через механізм діяльності державних пенсійних фондів, інститутів медичного страхування;

- нетрадиційні форми залучення коштів господарюючих суб'єктів та домогосподарств;

- розширення сфери платності соціальних послуг диференційованої якості;

- залучення ресурсного потенціалу некомерційного сектора до реалізації соціальних програм тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Зі змінами в економіці в Україні відбувається становлення і розвиток системи соціального захисту населення та забезпечення соціальних гарантій. В Україні діяльність держави з приводу фінансування соціальної сфери має надзвичайно важливе значення для життя суспільства. Це зумовлено різким падінням доходів більшості населення і орієнтацією громадян на отримання допомоги саме від держави. Значний рівень фінансового забезпечення соціальних видатків в Україні не свідчить, що система соціального захисту населення в Україні є ефективною з точки зору

доступності та якості надання соціальних послуг і соціальної допомоги. Тому створення ефективної системи фінансового забезпечення соціального захисту населення є домінуючим завданням на сучасному етапі в Україні та потребує її подальшого реформування. Запропоновані заходи зменшать навантаження на бюджет і сприятимуть нормальному забезпеченню фінансування соціальних виплат з відповідних джерел.

Водночас із вирішенням сучасних проблем фінансового забезпечення соціального захисту населення є також важливою реалізація державної політики зростання політики доходів населення. Це допоможе у зниженні потреби у соціальному захисті, підвищенні платоспроможного попиту в країні та прискоренню соціально-економічного розвитку України, що може бути перспективою подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Скуратівський В. А. Соціальна політика: навч. посібник / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : УАДУ, 2003. – 364 с.
2. Конституція України: Закон України № 254 к / 96 – ВР: за станом на 28 червень 1996 р. / Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Кір'ян Т. М. Державне фінансове забезпечення соціальної сфери: [монографія] / За ред. доктора філософії, професора, академіка АЕНУ Т. М. Кір'ян, д.е.н., проф. Ю. В. Пасічника. – Черкаси, видавець Чабаненко Ю., 2012. – 398 с.
4. Рудик В. А. Соціальний захист громадян: про питання понятійно-термінологічного складу в теорії та практиці / В. А. Рудик // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 100.
5. Антропов В. В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах Европейского союза / В. В. Антропов // Социальная работа. - 2009. - № 1. - С. 78-86.
6. Качула С. В. Податки як основа реалізації соціальної функції держави / С. В. Качула, Д. А. Бодня, А. А. Поривай // Економічний вісник університету: зб. наук. праць учених та аспірантів. – 2017. – Вип. 34 /1. – С. 251–259.
7. Бендасюк О. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки / О. Бендасюк // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 1(26). – С. 123-126.
8. Василик О. Д. Бюджетна система України: підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 544 с..

9. Соціальний звіт за 2016 рік. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/zvitu/sz2016.doc>
10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>
11. Степанова О. В. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії [Електронний ресурс] / О. В. Степанова // Інвестиції: практика та досвід. - 2016. - № 22. - С. 73-79.
12. Social Expenditure Database / OECD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SOCX_AGG
13. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-червень 2016 р. // Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. – 2016. – С. 48.
14. Україна у цифрах 2016 // Державна служба статистики України. – 2017. – С. 62.
15. Україна у цифрах 2012 // Державна служба статистики України. – 2013. – С. 215.
16. Щодо вдосконалення пенсійного законодавства в Україні. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2016. – № 15.
17. Марценюк О. В. Соціальний захист населення України / О. В. Марценюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. - 2015. - Вип. 2(3). - С. 166-170.

References

1. Skurativskyi, V. A., Palii, O. M., Libanova, E. M. (2003), *Sotsialna polityka* [Social policy], UADU, Kyiv, Ukraine.
2. “Constitution of Ukraine”, *Zakonodavstvo Ukrainy*, available at: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Kirian, T. M. (2012), *Derzhavne finansove zabezpechennia sotsialnoi sfery* [State financial support of the social sphere]; Ed. T. M. Kirian, Yu. V. Pasichnyk, vydavets Chabanenko Yu., Cherkasy, Ukraine.
4. Rudyk, V. A. (2006), “Social protection of citizens: on the issue of conceptual terminology in theory and practice”, *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, vol. 3, p. 100.
5. Antropov, V. V. (2009), “Economic models of social protection of the population in the states of the European Union”, *Sotsyalnaia rabota*, vol. 1, pp. 78-86.

6. Kachula, S. V., Bodnia, D. A., Poryvai, A. A. (2017), "Taxes as the basis for the implementation of the social function of the state", *Ekonomichnyi visnyk universytetu: zb. nauk. prats uchenykh ta aspirantiv*, vol. 34/1, pp. 251–259.
7. Bendasiuk, O. (2010), "State management of social protection of the population in a market economy", *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 1(26), pp. 123-126.
8. Vasylyk, O. D. and Pavliuk, K. V. (2004), *Biudzhetna systema Ukrainy: pidruch.* [Budget system of Ukraine], Tsentri navch. l-ry, Kyiv, Ukraine.
9. *Sotsialnyi zvit za 2016 rik. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy* [Social report for 2016], available at: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/zvitu/sz2016.doc>
10. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy* [Official site of the State Treasury Service of Ukraine], available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>
11. Stepanova, O. V. (2016), "Financing social protection in conditions of decentralization: foreign experience and national realities", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 73-79.
12. Social Expenditure Database, OESD, available at: http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SOCX_AGG
13. "Budget monitoring: Analysis of budget execution for January-June 2016" (2016), *Instytut biudzhetu ta sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, p. 48.
14. "Ukraine in figures 2016" (2017), *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, p. 62.
15. "Ukraine in figures 2012" (2013), *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, p. 215.
16. "On the improvement of pension legislation in Ukraine. Analytical note" (2016), *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*, vol. 15.
17. Martseniuk, O. V. (2015), "Social protection of the population of Ukraine", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol. 2(3), pp. 166-170.

Osyova L., Ph.D. in Economics, Associate Professor, Plakhtii V., student, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of KNTEU

Financial provision of social protection in Ukraine: current state and prospects

The article deals with the economic essence of social protection and its legal basis in Ukraine. Lists the different interpretation of the definition of the essence of social protection. A comprehensive monitoring of the implementation of the State budget expenditure on social protection and social security in Ukraine. Contrasted the budget of Ukraine and foreign countries on social protection. Reasonably inefficient constant growth "unproductive expenditures" budget, which may cause the consumer mood among the population and constant dependence on public income support. The basic problems are revealed the social policy of the State. Disclosed financial directions ensuring the modernization of social protection.

Key words: social protection, social security, financial security, costs, social insurance, state budget, social sphere.

Осипова Л.В., к.э.н., доцент; Плахтий В.Г., студентка, Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ

Финансовое обеспечение социальной защиты населения в Украине: современное состояние и перспективы

В статье рассмотрена экономическая сущность социальной защиты населения и ее организационно-правовые основы в Украине. Представлены различные толкования определения сути социальной защиты. Проведен комплексный мониторинг осуществления расходов государственного бюджета на социальную защиту и социальное обеспечение в Украине. Осуществлено сравнение расходов бюджета Украины и зарубежных стран на социальную защиту. Аргументировано неэффективность постоянного роста «непроизводительных расходов бюджета», которые могут вызвать потребительские настроения у населения и постоянную зависимость от государственной материальной помощи. Выявлены основные проблемы социальной политики государства. Раскрыты направления улучшения финансового обеспечения модернизации социальной защиты.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, финансовое обеспечение, расходы, социальное страхование, государственный бюджет, социальная сфера.

УДК 330.341.1:339.9.01

И. Д. ТКАЧЕНКО,
*магистр финансов и кредита,
аспирант кафедры финансов,
Национальная металлургическая академия Украины*

Н. И. ТКАЧЕНКО,
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры политической экономики,
Национальная металлургическая академия Украины*

ПРИРОДНАЯ РЕНТА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ ИЗЪЯТИЯ, РАСПРЕДЕЛЕНИЯ И ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЯ

В статье рассматривается международный опыт и сформированный в Украине экономический механизм изъятия, распределения и перераспределения ренты в условиях рентоориентированного поведения субъектов рентных отношений относительно объемов присвоения ренты, получаемой после переработки шламоотвалов и шлакохранилищ с целью повторного обогащения ранее переработанного и обогащенного сырья. Выделены принципиально важные составляющие процесса повторного обогащения, а именно: социальная и экологическая. На основании анализа фактических данных деятельности горно-обогатительного предприятия обоснована целесообразность вывода из эксплуатации двух карьеров по производству марганцевого концентрата.

Ключевые слова: рента, рентоориентированное поведение, социально-экономическая составляющая, шламоотвал, шлакохранилище.

Постановка проблемы. Формирование эффективного экономического механизма использования недр в контексте решения актуальных вопросов защиты окружающей среды и эколого-экономической безопасности становится одним из приоритетов любой страны в сложившихся условиях. Преодоление

последствий современного социально-экономического кризиса, который затронул все страны, не обойдется без решения проблем, связанных с разработкой и использованием имеющихся на территории страны сырьевых ресурсов, а также без пересмотра отношения к сформированным ранее отвалам ранее переработанного и обогащенного сырья.

Социально-экономическое развитие современного общества отдельной страны связано с использованием недр, которые находятся на территории данной страны и ограничены ее границами. Украина имеет существенные залежи разработанных месторождений полезных ископаемых, которые находятся в государственной собственности, а следовательно должны приносить доход в государственный бюджет в виде рентных платежей, которые могут быть направлены не только на техническую модернизацию изношенных основных фондов, но и быть использованы в сфере оптимизации критериев безопасности и экологичности производства. Рассмотрение определенного рода возникающих экономических противоречий относительно присвоения ренты с учетом специфики Украины имеет первостепенное значение, поскольку экономические интересы триады субъектов рентных отношений (а именно: государства, хозяйствующего субъекта и гражданина страны) направлены на получение рентного дохода и на расширение своего бюджетного ограничения. Учет же имеющегося международного опыта изъятия, распределения и перераспределения природной ренты позволит прийти к более осознанному формированию стратегии рентоориентированного поведения субъектов рентных отношений, нивелированию сложившихся противоречий в экономических интересах относительно размеров присвоения ренты.

Анализ последних исследований и публикаций. Внимание ученых-теоретиков в последнее время привлечено к проблемам формирования планетарной ренты, как источника формирования Планетарного бюджета на основании парадигмы «всеобщей гармонии». А. В. Безгодков в монографии «Планетарная рента как инструмент решения глобальных проблем» уделяет особое внимание проблемам распределения мирового дохода от природных ресурсов, в том числе, и проблемам изъятия рентных доходов от использования недр [1, С. 203-231]. Рассмотрением проблем глобальной ренты, источников ее формирования занимаются представители современного классического направления политэкономического направления, обосновывая смену приоритетов делового цикла в данной конкретной стране на основании рентораспределения и формирования дополнительного источника доходов государства [2]. Ряд работ посвящено рассмотрению теоретических основ международной конкурентоспособности стран в современном мире [3,4].

Однако, по сути интересующей нас проблемы, которая касается международного опыта изъятия рентных доходов, их распределения и перераспределения с учетом дополнительного использования ранее переработанного и обогащенного сырья работ экономистов-теоретиков и экономистов-практиков нет.

Изложение основного материала. Теория ренты и рентных отношений построена на том, что производится добыча полезного компонента из недр с оценкой «природного фактора» на основании которого возможным становится анализ созданной дифференциальной ренты I рода, а после обогащения и получения полезного компонента с учетом технико-экономического уровня производственного процесса и внесенного дополнительного капитала (основного и оборотного) – возможно проведение анализа полученной дифференциальной ренты II рода. Поскольку природные богатства недр исчерпаемы и невозпроизводимы (в краткосрочной и долгосрочной перспективах) возникает необходимость рассмотрения возможности добычи полезного компонента из уже сформированных отвалов ранее обработанной породы, но содержащих полезный компонент в достаточном для эффективного проведения изъятия полезного компонента масштабах.

Современные авторы, которые занимаются проблемами рентных отношений в сфере недропользования в основном уделяют внимание проблемам рационального использования природно-ресурсного потенциала, как элемента устойчивого развития [5-8] (Б. Данилишин, Н. Игнатенко, Н. Соколова и др.); рассматривают проблемы оптимизации систем в сфере недропользования [9, 10] (А. Сухоруков, В. Матюха, М. Мовчан, М. Хвесик); уделяют внимание международной практике рентных платежей [11-12] (И. Дияк, Т. Решетилова).

В ходе формирования и европейско-ориентированного вектора развития экономики Украины необходимым становится решение вопросов относительно согласования экономических интересов субъектов недропользования в части распределения ренты на части предпринимателя-арендатора недр и государства, как собственника недр.

Вне сферы научных интересов экономистов пока находятся проблемы закрепления прав собственности на недра в Украине и полное отсутствие законодательно-нормативных актов относительно повторного извлечения полезного компонента из ранее добытого и обогащенного сырья, которое находится в шламоотвалах и шлакохранилищах. Именно это приводит к снижению уровня инвестиционной привлекательности горно-обогатительных предприятий в целом и Орджоникидзевского ГОКа в частности.

Формирование стратегии экономического поведения при проведении добычи остаточного полезного компонента при разработке шламоотвалов и шлакохранилищ необходимо оценивать как качественно, так и количественно.

Дефиниция понятия «экономическая стратегия» разработана Я. Жалило: «Экономическая стратегия – это целостная система действий субъекта, направленная на реализацию целей, заданий и приоритетов его экономического воспроизводства с учетом комплекса влияния эндогенных и экзогенных факторов, рассчитанная на длительный период времени...» [13, с. 14]. Экономическая стратегия является результатом согласования интересов государства (власти), бизнеса и гражданского общества. Учет интересов субъектов каждого уровня позволяет разработать взаимовыгодную, прозрачную, непротиворечивую стратегию на определенную перспективу. Примером разработанной экономической стратегии государства может служить Стратегия устойчивого развития "Украина - 2020" [14].

Стратегия дополнительного изъятия полезного компонента не из первоначально добытой руды, а из уже ранее обогащенной, отвечает задачам в экологической и социальной сферах, а именно:

- экологической. Уменьшение выделяемых площадей под шламоотвалы и шлакохранилища позволяет во первых, снизить занимаемые ГОКом площади и получить экономию на земельном налоге; во вторых, существует возможность проведения рекультивационных мероприятий с целью введения данных площадей в сельскохозяйственный оборот;

- социальной. Создание дополнительных рабочих мест на предприятии, выплата заработных плат и налогов, снижение социальной напряженности на данной конкретной территории, повышение жизненного уровня работников, формирование уверенности в завтрашнем дне;

Для решения вопросов о целесообразности проведения предложенных технологических мероприятий необходимо определить субъектный состав заинтересованных в нем участников, которых можно классифицировать на: непосредственно и опосредованно заинтересованных.

В категорию непосредственно заинтересованных субъектов попадает государство, как собственник недр и предприниматель-арендатор недр, который проводит производственно хозяйственную деятельность на основании выданной лицензии в четко отведенных границах недропользования.

В категорию опосредованно заинтересованных лиц попадают граждане Украины, работники предприятия, общественные организации, работники предприятия и члены их семей, территориальные громады.

Правовые аспекты недропользования и прав собственности на недра закреплены в действующих законодательных актах, Кодексах и в Конституции

Украины. С целью понимания сущности действующей системы градации и спецификации прав собственности на недра целесообразным является рассмотрение существующей в Украине иерархической системы законодательных и подзаконных актов. Иерархическая структура законодательных актов в сфере недропользования включает в себя следующие «ступени»: 1. Конституцию Украины; 2. Кодифицированные законодательные акты (Кодексы); 3. Законы Украины; 4. Декреты Кабинета Министров Украины; 5. Международные соглашения.

Иерархическая структура подзаконных актов в сфере недропользования имеет следующую структуру: 1. Указы Президента Украины; 2. Постановления и распоряжения Кабинета министров Украины; 3. Приказы, письма министерств, ведомств и учреждений; 4. Акты органов местной власти и местного самоуправления; 5. Локальные акты (уставы предприятий).

Поскольку, основой построения всего законодательства Украины является Конституция Украины, - следует обратить внимание на статью 13 «Земля, ее недра, атмосферный воздух, водные и другие природные ресурсы, находящиеся в пределах территории Украины, природные ресурсы ее континентального шельфа, исключительной (морской) экономической зоны являются объектами права собственности Украинского народа. От имени Украинского народа права собственника осуществляют органы государственной власти и органы местного самоуправления в пределах, определенных настоящей Конституцией. Каждый гражданин имеет право пользоваться природными объектами права собственности народа в соответствии с законом. Собственность обязывает. Собственность не должна использоваться во вред человеку и обществу. Государство обеспечивает защиту прав всех субъектов права собственности и хозяйствования, социальную направленность экономики. Все субъекты права собственности равны перед законом» [15]. Таким образом, в Конституции Украины четко указано, что недра являются собственностью Украинского народа, а от имени народа права собственника осуществляют органы государственной власти и местного самоуправления. Более детально права собственности рассмотрены в Гражданском кодексе Украины, Кодексе Украины про недра, Хозяйственном кодексе Украины.

Обязанности субъектов хозяйствования относительно использования природных ресурсов приведены в ст. 153 ХКУ: «использовать природные ресурсы в соответствии с целевым назначением, определенным при их предоставлении (приобретении) для использования в хозяйственной деятельности; эффективно и экономно использовать природные ресурсы на основе применения новейших технологий в производственной деятельности;

осуществлять мероприятия по своевременному воспроизведению и предотвращения порчи, загрязнению, засорению и истощению природных ресурсов, не допускать снижения их качества в процессе хозяйствования; своевременно вносить соответствующую плату за использование природных ресурсов; осуществлять хозяйственную деятельность без нарушения прав других собственников и пользователей природных ресурсов; возмещать убытки, причиненные им владельцам или первичным пользователям природных ресурсов».

Более детально проблемы правового режима недропользования в Украине рассматриваются в Кодексе Украины про недра [16], который более предметно рассматривает аспекты и особенности правового регулирования недропользования, права и обязанности недропользователей, особенности платы за пользование недрами, затрагивая вопросы охраны недр и ответственности за нарушение использования недр.

Налоговый кодекс Украины [17] рассматривает особенности взимания платы за недропользование, определяет круг субъектов, которые платят за использование недр и объекты налогообложения. В разделе XI «Плата за пользование недрами» выделено 2 категории общегосударственного платежа, а именно, в статье 1 разделены плательщики-недропользователи относительно их роли в недропользовании, связанном и не связанном с добычей полезных ископаемых. В ст. 252 Налогового кодекса Украины выделены субъекты, которые обязаны платить рентную плату за недропользование, к ним относятся: субъекты хозяйствования, в том числе граждане Украины, иностранцы и лица без гражданства, зарегистрированные в соответствии с законом как предприниматели, которые приобрели право пользования объектом (участком) недр на основании полученных специальных разрешений на пользование недрами (далее - специальное разрешение) в пределах конкретных участков недр с целью осуществления хозяйственной деятельности по добыче полезных ископаемых, в том числе во время геологического изучения (или геологического изучения с последующей опытно-промышленной разработкой) в пределах указанных в таких специальных разрешениях объектов (участков) недр (ст. 252.1.1 ПКУ).

В ст. 252.3 ПКУ выделяется объект налогообложения рентной платой за пользование недрами для добычи полезных ископаемых по каждому предоставленному в пользование участку недр, которая определена в соответствующем специальном разрешении, является объем товарной продукции горного предприятия - добытого полезного ископаемого (минерального сырья), что является результатом хозяйственной деятельности по добыче полезных ископаемых в налоговом (отчетном) периоде,

приведенной в соответствие со стандартом, установленным отраслевым законодательством. Однако, в данном случае речь идет лишь о сугубо налоговом платеже, а не о рентной плате в классическом понимании.

Деятельность ОГОКа относительно повторного обогащения ранее обогащенного сырья не противоречит существующим законодательным и нормативным актам Украины.

Оценка целесообразности и экономической эффективности повторного обогащения, произведенная на основании фактических технико-экономических показателей работы предприятия за период 2010-2016 гг.

Общие технико-экономические показатели производства горно-обогатительных фабрик Никопольского марганцеворудного бассейна УМС-1 (с 2010 по 2016 г.) представлены на рис. 1.

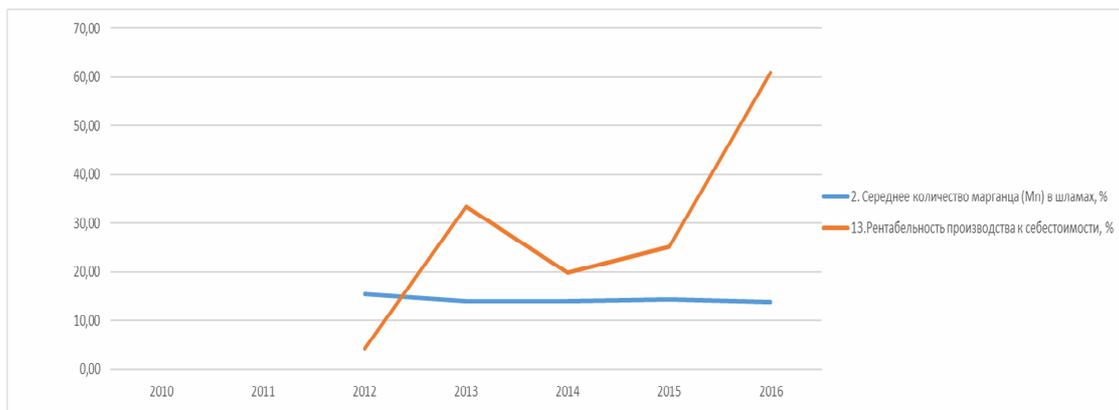

Рис. 1. Анализ среднего количества марганца в шламах (%) и рентабельности производства к себестоимости (%) УМС-1 за 2010-2016 гг.
(разработано авторами)

Фактические показатели работы УМС-2 за 2016 год составляют 86,4%.

В современных условиях, достигнутая в 2016 году рентабельность производства к себестоимости продукции на уровне 60,9% является довольно серьезным показателем. В целом по промышленности Украины уровень рентабельности выпуска промышленной продукции находится в пределах 15-18%.

Рис. 2. Рентная плата за использование недр Орджоникидзевский ГОК, грн.
(рассчитано авторами)

Анализ количества уплаченных в доходную часть Государственного бюджета Украины рентных платежей показывает нестабильную динамику, что связано с постоянно изменяющимся законодательством в вопросах уплаты налогов, сборов и обязательных платежей. Установленный на законодательном уровне норматив в размере 127,55% достигнут лишь в 2015 году, что связано с резким ростом курса доллара на рынке (рис. 3).

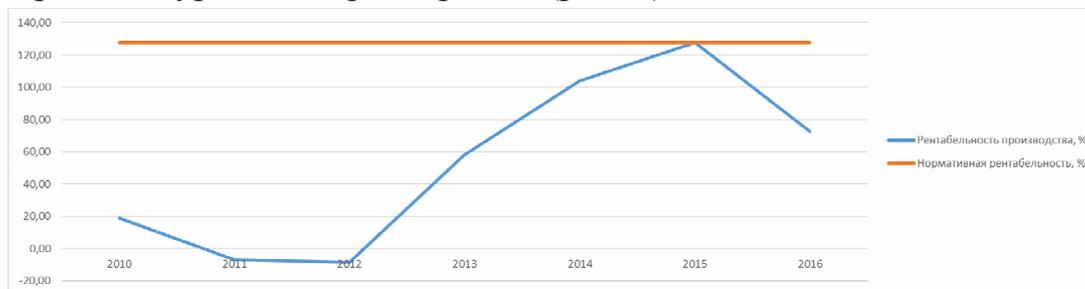

Рис. 3. Показатели нормативной и фактической рентабельности производства концентрата

Анализ деятельности горнообогатительных комбинатов Никопольского марганцеворудного бассейна (2010-2016 гг.) при классической схеме обогащения марганцеворудного сырья позволяет сделать вывод о безусловной экономической целесообразности проведения данного вида работ по обогащению шламохранилищ.

Срок окупаемости капитальных вложений, по предварительной оценке, составляет 4,5 года.

Следует заметить, что выведение из эксплуатации 2 карьеров (Чкаловского № 1 и Запорожского) в 2013 году (табл. 1) при выходе на запланированную мощность новой системы обогащения марганца позволит не только сохранить рабочие места, но и не приведёт к потере объемов выпуска продукции.

Если оценивать не только экономический, но социально-экологический эффекты, то выведение из эксплуатации двух карьеров по сути закладывает основы «фонда будущих поколений» для производства марганцевого концентрата. При позитивной конъюнктуре рынка марганцевых концентратов в любой момент времени работа карьеров может быть восстановлена.

Таким образом, экономическая целесообразность проведения технологических мероприятий по повторному обогащению ранее добытого и обогащенного марганцеворудного сырья не вызывает сомнений и, безусловно, является эффективной.

**Основные показатели работы карьеров Орджоникидзевского ГОКа
Никопольского марганцеворудного бассейна (2010-2016 гг.)**

Показатели	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Чкаловський №1 кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	30,0	34,2	22,1				
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	23,42	26,30	24,40				
Чкаловський №2 кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	804,5	512,9	330,0	627,0	667,7	611,5	348,8
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	28,03	27,84	28,14	28,59	28,90	29,43	28,51
Северний кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	623,0	226,3	113,8	496,8	253,8	613,8	378,4
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	23,32	23,15	23,86	21,20	20,17	18,88	18,88
Шевченківський кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	1 069,0	402,7	506,3	805,1	969,6	769,7	515,4
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	23,74	23,96	22,82	22,66	22,40	21,85	23,06
Запорізький кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	62,1	45,2	15,0				
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	23,91	23,96	24,47				
Александровський кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	592,7	298,7	192,0	278,9	321,0	270,6	298,1
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	14,95	14,77	14,77	14,63	14,61	14,68	15,36
Покровський кар'єр							
1. Всего добыто руды, тыс. т	152,5	179,5	172,8	134,6	157,0	195,7	145,1
2. Среднее содержание марганца (Mn) в руде, %	17,00	15,81	15,19	15,59	14,89	14,64	15,39

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Рассмотренные украинские реалии и международный опыт изъятия, распределения и перераспределения природной ренты в условиях рентоориентированного поведения субъектов рентных отношений позволяет констатировать факт недостаточной проработанности проблемы на теоретическом и практическом уровнях. С точки зрения целесообразности введения в практику хозяйствования повторной переработки ранее обогащенного сырья, которое было ранее переработано (добыто и обогащено) открывает перспективы для формирования не только рентоцентрированной стратегии поведения предприятий-недропользователей, но и формирования экологоцентрированной стратегии, направленной на выведение земельных участков их под шламохранилищ в сельскохозяйственный оборот, получение предприятием дополнительной

прибыли за счет переработки отвалов шламов, более рациональное отношение к природному компоненту, добываемому в настоящее время.

Изучение международного опыта изъятия ренты позволяет сделать вывод о необходимости проведения исследований в плоскости принадлежности добываемого полезного компонента, извлекаемого из переработанного ранее сырья, обоснования механизмов получения и присвоения рентного дохода, а в самом грубом приближении просто поиска ответа на вопрос: «А рента ли это?»

Список использованной литературы

1. Безгодков А. В. Планетарная рента как инструмент решения глобальных проблем / А.В. Безгодков. – СПб: Издательский дом "Питер", 2017. - 480 с.
2. Лемещенко П. С. Глобальные политэкономические стратегии и смена приоритетов делового цикла Беларуси / П.С. Лемещенко // Сб. 15-й Междунар. научн. конфер. «Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития». – Минск: НИИЭИ, 2014. – С. 26-27.
3. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л.Л. Антонюк. - К.: КНЕУ, 2004. - 275 с.
4. Антонюк Л. Л. Інноваціна стратегія підвищення конкурентного статусу України в умовах економічної глобалізації / Л.Л. Антонюк // Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Моногр., Т. I; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – 816 с.
5. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко, Я.В. Коваль, О.С. Новоторов, М.М. Паламарчук. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
6. Данилишин Б. М. Україна: Проблеми сталого розвитку / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Е.М. Лібанова // Наукова доповідь. – Київ: РВПС України НАН України. – 1997. – 149 с.
7. Игнатенко Н. Г. Природно-ресурсный потенциал территории: географический анализ и синтез / Н.Г. Игнатенко, В.П. Руденко. – Львов: Вища школа, 1986. – 263 с.
8. Соколова Н. В. Природно-ресурсный потенциал территории: содержание понятия, методы оценки / Н.В. Соколова // Вестник Ленингр. ун-та 1988. – Вып. 3. Сер.7. – С. 125-130.
9. Сухоруков А. І. Особливості інституціоналізації сфери надрокористування в Україні / А.І. Сухоруков, В.В. Матюха, М.Т. Мовчан // Стратегічні пріоритети. – 2009. – С. 151-158.

10. Хвесик М.А. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / М.А. Хвесик, С.О. Лизун. – К.: ДУ ІСПСР НАН України, 2013. – 64 с.
11. Дияк И. Без закона. Правовое регулирование взимания ренты / И. Дияк // Голос Украины. – 2002. - № 124 (2875) - С. 5.
12. Решетилова Т. Б. Систематизация современных воззрений на ограничение деятельности предприятий, эксплуатирующих истощаемые ресурсы / Т.Б. Решетилова // Проблемы теории та практики економічної політики України на сучасному етапі: збірник наукових праць. Вип. 1. – Дніпропетровськ: НГУ, 2003, - С. 9-18.
13. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія методологія, практика: Моногр. / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
14. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” [Електронний ресурс]: Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>; <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
15. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
16. Кодекс України про надра [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 36. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>
17. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]// Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 13-14, № 15-16, № 17. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

References

1. Bezghodov, A. V. (2017), *Planetarnaia renta kak ynstrument resheniya hlobalnikh problem* [Planetary rent as a tool for solving global problems], Yzdatelskiy dom "Pyter", SPb, Russia.
2. Lemeshhenko, P. S. (2014), “Global'nye politjekonomicheskie strategii i smena prioritetov delovogo cikla Belarusi” [Global political economy strategies and business cycle priorities in Belarus], *Sb. 15-j Mezhdunar. nauchn. konfer. «Problemy prognozirovaniya i gosudarstvennogo regulirovaniya social'no-jekonomicheskogo razvitija»*, NIIJeI, Minsk, Belarus.
3. Antonjuk, L. L. (2004), *Mizhnarodna konkurentospromozhnist' krain: teorija ta mehanizm realizacii* [International Competitiveness of Countries: Theory and Mechanism of Implementation], KNEU, Kyiv, Ukraine.

4. Antonyuk, L. L. (2006), “Innovatsina stratehiya pidvyshchennya konkurentnoho statusu Ukrayiny v umovakh ekonomichnoyi hlobalizatsiyi”, *Upravlinnya mizhnarodnoyu konkurentospromozhnistyu v umovakh hlobalizatsiyi ekonomichnoho rozvytku*, vol. I; Ed. D.H. Lukyanenko, A.M. Poruchnyka, KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Danylyshyn, B. M., Dorohuntsov, S. I., Mishchenko, V. S. and others (1999), *Pryrodno-resursnyy potentsial staloho rozvytku Ukrayiny* [Natural Resource Potential for Sustainable Development of Ukraine], RVPS Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

6. Danylyshyn, B. M., Dorohuntsov, S. I., Libanova, E. M. (1997), *Ukrayina: Problemy staloho rozvytku* [Ukraine: Sustainable Development Problems], RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

7. Ignatenko, N. G. and Rudenko, V. P. (1986), *Prirodno-resursnyy potentsial territorii: geograficheskyy analiz i sintez* [Natural and resource potential of the territory: geographical analysis and synthesis], Vishcha shkola, L'vov, Ukraine.

8. Sokolova, N. V. (1988), “Natural resource potential of the territory: content of the concept, methods of evaluation”, *Vestnyk Lenynhr. un-ta*, vol. 3, ser. 7, pp. 125-130.

9. Cukhorukov, A. I., Matyukha, V. V., Movchan, M. T. (2009), “Features of institutionalization of the sphere of subsoil use in Ukraine”, *Stratehichni priorityty*, pp. 151-158.

10. Khvesyk, M. A. and Lyzun, S.O. (2013), *Suchasni napryamy ekonomichnoho zabezpechennya ratsional'noho pryrodokorystuvannya v Ukrayini* [Modern directions of economic support of rational nature management in Ukraine], DU IEPSR NAN Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

11. Dyyak, Y. (2002), “Without a law. Legal regulation of rent collection”, *Holos Ukrayny*, vol. 124 (2875), p. 5.

12. Reshetylova, T. B. (2003), “Systematization of modern views on limiting the activity of enterprises that exploit depleted resources”, *Problemy teorii ta praktyky ekonomichnoyi polityky Ukrayiny na suchasnomu etapi: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 1, p. 9-18.

13. Zhalilo, Ya. A. (2003), *Ekonomichna stratehiya derzhavy: teoriya metodolohiya, praktyka: Monohrafiya* [The economic strategy of the state: theory methodology, practice: Monograph], NISD, Kyiv, Ukraine.

14. *Pro Stratehiyu staloho rozvytku “Ukrayina – 2020”* [About the Strategy of Sustainable Development "Ukraine 2020"], Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 5/2015, vid 12.01.2015, available at: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>; <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

15. “Constitution of Ukraine” (1996), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 30, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

16. “Code of Ukraine on Subsoil” (1994), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 36, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/132/94-vr>

17. “The Tax Code of Ukraine” (2011), *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 13-14, 15-16, 17, available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Ткаченко І.Д., магістр фінансів та кредиту, аспірант; Ткаченко Н.І., к.е.н., доцент, Національна металургійна академія України

Природнича рента: міжнародний досвід та українські реалії вилучення, розподілу та перерозподілу

У статті розглядається міжнародний досвід і сформований в Україні економічний механізм вилучення, розподілу та перерозподілу ренти в умовах рентоорієнтованої поведінки суб'єктів рентних відносин щодо обсягів присвоєння ренти, яка одержана після переробки шламовідвалів та шлакосховищ з метою повторного збагачення раніше переробленої та збагаченої сировини. Виділено принципово важливі складові процесу повторного збагачення, а саме: соціальну та екологічну. На підставі аналізу фактичних даних діяльності гірничо-збагачувального підприємства обґрунтовано доцільність виведення з експлуатації двох кар'єрів з виробництва марганцевого концентрату.

Ключові слова: рента, рентоорієнтована поведінка, соціально-економічна складова, шламовідвал, шлакосховище.

Tkachenko I., Master in Finance and Credit, Tkachenko N., Ph.D. in Economics, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Natural rent: international experience and Ukrainian's realities of exemption, distribution and redistribution

The article examines the international experience and the economic mechanism of the withdrawal, distribution and redistribution of rent in Ukraine in the conditions of rent-oriented behavior of subjects of rental relations in relation to the volume of rent appropriation received after processing of slurry pits and slag storage facilities in order to re-enrich the processed and enriched raw materials. Essentially important components of the process of re-enrichment are identified, namely: social and ecological. Based on the analysis of the actual data of the mining and processing enterprise, it is justified to decommission two quarries for the production of manganese concentrate.

Key words: rent, rent seeking behavior, socio-economic component, sludge dump, slag storage.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 005.21:504.06

С. Б. ДОВБНЯ,
*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та підприємництва
ім. Т. Г. Беня,
Національна металургійна академія України*

Т. М. ЧАБАНЕЦЬ,
*здобувач кафедри економіки та підприємництва
ім. Т. Г. Беня,
Національна металургійна академія України*

УДОСКОНАЛЕНИЙ МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядається удосконалена методика аналізу зовнішнього середовища. Розроблено перелік напрямків зовнішнього середовища, які доцільно розглядати в процесі аналізу. По кожному напрямку визначено фактори (можливості та загрози), що характерні для сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки. Удосконалено методичний підхід до аналізу можливостей та загроз, який на відміну від існуючих дозволяє виконати їх кількісну оцінку по двох критеріях: рівень поточного впливу та прогноз посилення (послаблення) впливу, що є край важливим в стратегічному плануванні та підвищує обґрунтованість формування стратегії. Запропоновано метод оцінки динаміки зовнішнього середовища, який базується на використанні обґрунтованих макроекономічних показників та їх динаміки. Розроблено рекомендації щодо формування стратегії підприємства в залежності від результатів кількісного аналізу зовнішнього середовища.

Ключові слова: стратегічне управління, аналіз зовнішнього середовища, стратегія, фактори, загрози, можливості, експертна оцінка, узагальнююча оцінка, інтегральна оцінка.

Постановка проблеми. Сучасні висококонкурентні умови, що характеризуються підвищеними ризиками, динамічністю та викликами зовнішнього середовища вимагають стратегічного підходу до управління

підприємствами. Першим етапом стратегічного управління, який визначає обґрунтованість стратегії підприємства та його цільових установок, є стратегічний аналіз. За змістом стратегічний аналіз можна розглядати як наукове підґрунтя стратегічного планування, в межах якого аналізується стан зовнішнього середовища та підприємства (його потенціал та рівень використання), що є основою обґрунтування цілей та вибору стратегічних альтернатив. Слід підкреслити особливу значущість та складність аналізу зовнішнього середовища, враховуючи те, що він має прогностичний характер та здійснюється в умовах обмеженої та недостовірної інформації. В силу вищезазначеного удосконалення методів проведення аналізу зовнішнього середовища є актуальним науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідники багато уваги приділяють аналізу зовнішнього середовища [1-7], розглядаючи, зокрема аналіз галузі, досліджуючи вплив зовнішніх факторів одночасно з аналізом внутрішнього стану: PEST – аналіз, SWOT – аналіз [3,4] та ін. При цьому, головним чином, використовуються методи, що базуються на експертних оцінках та прогнозах, результати яких суттєво залежать від компетентності експертів. Таким чином особливої важливості набуває розробка такої процедури експертизи та формування висновків по результатах аналізу, яка забезпечила б їх об'єктивність та коректність.

Формулювання цілей статті. Враховуючи динамічність зовнішнього середовища, що характеризується підвищенням швидкості змін, його складність, яка пов'язана з сукупним впливом різних факторів, а також непередбаченість, слідством якої є недостатність або навіть відсутність об'єктивної інформації, використання кількісних формалізованих методів для аналізу зовнішнього середовища стикається з рядом труднощів. Зрозуміло, що для успішного функціонування в довгостроковій перспективі підприємства повинні чітко розуміти можливості, які вони мають, передбачати складності та страхувати ризики. Тому **ціллю статті** є розробка методичного підходу до проведення аналізу зовнішнього середовища, який враховував би об'єктивну динаміку його факторів та передбачав коректність та обґрунтованість висновків щодо формування стратегії підприємства.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення методики аналізу зовнішнього середовища є пріоритетним завданням оскільки:

- 1) саме динамізм зовнішнього середовища є першопричиною та обумовлює необхідність відповідної адаптації підприємств;
- 2) зміни зовнішнього середовища можуть бути непередбачуваними та незрозумілими для робітників підприємства (в порівнянні з внутрішньою

діагностикою), що обумовлює підвищену складність такого аналізу та необхідність розробки відповідного методичного інструментарію;

3) аналіз проводиться, як правило, в умовах недостатньо достовірної інформації та складності з її отриманням;

4) такий аналіз повинен носити прогностичний характер, тобто дозволяти оцінювати перспективи розвитку зовнішнього середовища та його впливу на підприємство;

5) як правило, можуть мати місце різні сценарії зміни зовнішнього середовища, тому його аналіз повинен забезпечувати формування альтернативних варіантів можливостей та загроз та поведінки підприємства в залежності від фактичного сценарію.

У зв'язку з цим розроблено методику, яка базується на кількісній оцінці впливу факторів зовнішнього середовища і полягає в реалізації наступних логічно-пов'язаних етапів.

Етап 1 - формування переліку факторів зовнішнього середовища, які мають позитивний (можливості) або негативний (загрози) вплив на діяльність підприємства в теперішній час або в перспективі.

Доцільно відзначити, що якість проведення стратегічного аналізу в значній ступені визначається обґрунтованістю напрямків та груп факторів, що підлягають дослідженню. У зв'язку з цим запропоновано перелік аналітичних напрямків зовнішнього середовища та сформовано групи факторів по кожному з них, які рекомендовано розглядати в процесі аналізу. З нашої точки зору, доцільно виділяти наступні аналітичні напрямки зовнішнього середовища: політичний, економічний, ринковий, фінансовий, виробничо-технологічний, управлінський, соціальний, екологічний. По кожному аналітичному напрямку наведено перелік можливостей та загроз, які існують у зовнішньому середовищі і є в теперішній час значущими. Систематизований перелік можливостей та загроз зовнішнього середовища представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Систематизація можливостей та загроз зовнішнього середовища

Можливості	Загрози
1	2
Політичний напрямок	
Ефективні політичні та економічні міжнародні зв'язки	Нестабільна політична ситуація в світі
Сприятлива політична ситуація в країні	Слабка гілка виконавчої влади
Компетентний та дієвий уряд	Нестабільне та неякісне законодавче поле
Стабільне та мотивуюче законодавче поле	Недіюча судова система
Ефективна судова система	Корупція та її негативні прояви
	Відсутність підтримки та мотивації розвитку бізнесу з боку державних органів управління

1	2
Відсутність корупції Відсутність втручання в діяльність підприємства з боку державних наглядових органів	
Економічний напрямок	
Підйом світової економіки Високий рівень ВВП (ВВП на душу населення) та національного доходу Раціональна система оподаткування Забезпеченість сировинними та енергетичними ресурсами по доступним цінам	Світові та регіональні кризи Низький рівень ВВП та національного доходу Завищені ставки оподаткування Недостатність сировинних та енергетичних ресурсів Висока вартість енергоресурсів
Ринковий напрямок	
Конкурентоспроможність продукції на світових ринках Значний обсяг експорту продукції Відсутність торгових бар'єрів Розвинутість маркетингових технологій	Низький рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників Слабка присутність вітчизняних товаровиробників на світових ринках Торгівельні бар'єри на шляху просування вітчизняної продукції на світових ринках Недостатній розвиток маркетингових технологій
Фінансовий напрямок	
Високий кредитний рейтинг країни Присутність на фінансовому ринку міжнародних установ Наявність достатньої кількості дешевих фінансових ресурсів Розвиненість фінансово-кредитної системи Різноманітність інструментів фінансового ринку Стабільна та низька ставка рефінансування Стабільність банківського сектору	Низький кредитний рейтинг країни Відсутність (незначна присутність) на фінансовому ринку міжнародних установ Обмеженість фінансових ресурсів та інструментів вітчизняного фінансового ринку Слабкість фінансово-кредитної системи Висока вартість залучення зовнішніх ресурсів на ринку Нестабільна банківська система, ненадійність банківських установ Висока ставка рефінансування
Виробничо-технологічний напрямок	
Високий науковий потенціал країни Висока частка людей з науковими ступнями, з вищою освітою Високий рівень науково-технічного розвитку держави Сучасні галузеві технології Високий рівень інвестування фундаментальної та галузевої науки, а також освіти Наявність та ефективне функціонування науково-дослідних установ	Техніко-технологічна відсталість, використання застарілих технологічних процесів Зменшення частини населення, що мають наукові ступені, вищу освіту Недостатнє фінансування закладів вищої освіти Недостатність інвестицій в розвиток науково-технічного прогресу Зменшення (недостатність) науково-дослідних установ

1	2
Управлінський напрямок	
Впровадження стандартів управління якістю Прозорість систем менеджменту і контролю на всіх рівнях державного управління Розвиток інноваційних технологій і методів управління Широке використання електронних технологій	Не прозорість систем менеджменту та контролю Використання застарілих методів та технологій управління Низьке впровадження електронних технологій в управлінську діяльність
Соціальний напрямок	
Раціональна вікова структура Високий рівень доходів населення Висока соціальна захищеність всіх верств населення Висока середня тривалість життя	Нераціональна вікова структура Низький рівень доходів населення Суттєва диференціація населення по рівню доходів Низькі соціальні стандарти Невисока середня тривалість життя населення
Екологічний напрямок	
Наявність еколого-орієнтованих стратегій та державних програм Контроль додержання норм забруднення навколишнього середовища Високий рівень інвестицій в захист довкілля	Відсутність державних програм захисту навколишнього середовища Недостатній контроль додержання екологічних норм Недостатність інвестування захисту довкілля

Таким чином результатом реалізації першого етапу є формування переліку можливостей та загроз зовнішнього середовища, які мають суттєвий вплив на діяльність підприємства. Цей перелік доцільно формувати з використанням систематизації факторів зовнішнього середовища (табл.1), а також специфічних особливостей конкретного підприємства.

Етап 2 - оцінка можливостей та загроз зовнішнього середовища. Особливістю запропонованого підходу є кількісний вимір важливості кожного фактору (можливості чи загрози) по двох критеріях: оцінка впливу в поточному періоді та імовірність зміни сили впливу фактора в майбутньому, що, на наш погляд, є необхідним, для обґрунтування стратегії підприємства та формування його стратегічного плану.

Для визначення кількісної оцінки впливу зовнішнього середовища запропоновано використовувати метод експертних оцінок ступеню впливу кожного окремого фактора, що входить до відповідного оціночного напрямку. В якості шкали оцінювання може бути рекомендована оцінка від «1» до «10» балів (фактор, що має найбільший вплив на діяльність підприємства отримує «10» балів, найменший – «1»). Фактори, які не мають впливу (нульова оцінка), в перелік оцінюваних не включаються.

Оцінку вірогідності зміни сили впливу фактору в майбутньому пропонується здійснювати у частках одиниці, як підвищуючий або понижуючий коефіцієнт. Так, якщо очікується підвищення сили впливу фактору, то відповідний коефіцієнт буде перевищувати одиницю, і чим більше підвищення, тим він більше. І, навпаки, при зниженні сили впливу, коефіцієнт буде менше 1. Таким чином в межах кожного напрямку експерти оцінюють силу впливу та імовірність її зміни по окремому фактору, формуючи при цьому масив вихідної інформації для прийняття подальших рішень щодо їх важливості для розробки стратегії.

Для підвищення об'єктивності оцінки імовірності впливу факторів запропоновано підхід, який є доволі трудомістким, оскільки передбачає створення відповідної інформаційної бази та постійного її моніторингу. Він полягає в тому, що по кожному аналітичному напрямку встановлюється показник (або група показників), який в діючих умовах характеризує його стан, та оцінюється його динаміка - темп росту. Далі по динамічним характеристикам показника визначається імовірність посилення впливу. Слід відзначити, що показник (показники) по кожному оціночному напрямку, діапазон зміни показника, якісна оцінка імовірності змін та коефіцієнт оцінки імовірності змін як методично, так і кількісно визначаються з урахуванням стану економіки країни та рівня її макроекономічних показників, а також специфіки та стану конкретного підприємства. Фрагмент рекомендацій щодо оцінки динаміки економічного напрямку наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Оцінка імовірності посилення впливу загроз та можливостей зовнішнього середовища по економічному напрямку (фрагмент)

Показник	Діапазон зміни показника	Якісна характеристика імовірності зміни	Коефіцієнт оцінки імовірності зміни
1	2	3	4
Темп зростання національного доходу у зіставних цінах (Т)	$T < 0,9$	Економічна ситуація характеризується як неблагоприємна у зв'язку зі зменшенням рівня національного доходу	$\leq 1,0$ - для можливостей $\geq 2,0$ – для загроз
	$0,9 \leq T < 1,0$	Економічна ситуація характеризується як «негативна» стагнація	$\leq 1,0$ - для можливостей $\geq 1,5$ – для загроз
	$1,0 \leq T < 1,1$	Економічна ситуація характеризується як повільне зростання	$\leq 1,0$ - для загроз $\geq 1, 10$ – для можливостей
	$T > 1,1$	Економічна ситуація характеризується покращенням	$\leq 0,9$ - для загроз $\geq 1,50$ – для можливостей

Етап 3 – розрахунок кількісних оцінок окремих факторів зовнішнього середовища та напрямків впливу.

Узагальнена оцінка кожного фактора зовнішнього середовища визначається як добуток оцінки впливу та оцінки імовірності зміни впливу за формулою:

$$O_{ij} = OB_{ij} * OM_{ij}, \quad i = 1 \dots n, \quad j = 1 \dots m, \quad \text{де} \quad (1)$$

O_{ij} - узагальнена оцінка впливу i -го фактора j -го напрямку на діяльність підприємства;

OB_{ij} - оцінка поточного впливу i -го фактора j -го напрямку на діяльність підприємства;

OM_{ij} - оцінка імовірності зміни впливу i -го фактора j -го напрямку на діяльність підприємства в майбутньому.

Таким чином визначаються узагальнені оцінки кожної можливості та кожної загрози зовнішнього середовища.

Наступний крок полягає в визначенні комплексної оцінки впливу всіх факторів окремого напрямку, який визначається як їх сума (середня величина)

$$KO_j = \sum_{i=1}^n O_{ij} \quad \text{або} \quad (2)$$

$$KO_j = \frac{\sum_{i=1}^n O_{ij}}{n}, \quad \text{де} \quad (3)$$

KO_j – комплексна оцінка впливу j -го напрямку на діяльність підприємства, яка враховується при формуванні його стратегії;

O_{ij} - узагальнена оцінка впливу i -го фактора j -го напрямку на діяльність підприємства.

Такі оцінки розраховуються як по можливостях (KM_j), так і по загрозах (KZ_j), характерних для діяльності підприємства. Для визначення загального впливу факторів зовнішнього середовища розраховуються відповідні узагальнюючі показники по кожному напрямку, як різниця між комплексними оцінками його можливостей та загроз:

$$UO_j = KM_j - KZ_j \quad j = 1 \dots m, \quad \text{де} \quad (4)$$

UO_j - узагальнююча оцінка впливу можливостей та загроз j -го напрямку на діяльність підприємства;

KM_j , KZ_j – відповідно, комплексна оцінка впливу можливостей та загроз j -го напрямку на діяльність підприємства.

Запропоновані оціночні показники мають наступну інтерпретацію:

- чим більше значення показника KM_j , тим більше можливостей має підприємство по цьому напрямку, які доцільно оптимально використовувати при формуванні стратегії підприємства. Відповідно, не високе значення цього

показника свідчить про обмежені можливості розвитку підприємства за рахунок факторів цього напрямку;

- чим більше значення показника $KЗ_j$, тим більше загроз у зовнішньому середовищі, які необхідно враховувати при формуванні стратегії. В свою чергу низьке значення цього показника свідчить про невеликий вплив загроз;

- позитивне значення узагальнюючого показника $УО_j$ свідчить про те, що фактори-можливості j -го напрямку перевищують існуючі загрози. Підприємство повинно максимально використовувати цю позитивну для свого розвитку ситуацію;

- від'ємне значення узагальнюючого показника $УО_j$ свідчить про те, що фактори-загрози j -го напрямку перевищують існуючі можливості. Підприємству необхідно намагатися, в першу чергу, мінімізувати існуючі загрози в своїй діяльності.

Інтегральна оцінка впливу факторів зовнішнього середовища визначається як сума узагальнюючих оцінок всіх можливостей та всіх загроз.

$$IЗ = \sum_{j=1}^m УО_j, \quad \text{де} \quad (5)$$

$IЗ$ – інтегральна оцінка впливу факторів зовнішнього середовища з урахуванням всіх можливостей та загроз.

$УО_j$ - узагальнююча оцінка впливу можливостей та загроз j -го напрямку на діяльність підприємства.

Зрозуміло, що при позитивному значенні інтегрального показника підприємство має більше можливостей ніж загроз, що дає йому кращі перспективи розвитку і є підґрунтям використання більш «агресивних» стратегій. При від'ємному значенні $IЗ$ загрози зовнішнього середовища домінують над можливостями, що вимагає ще більш ретельного підходу до формування стратегії підприємства.

При розрахунку інтегрального показника в деяких випадках раціональним є врахування значущості окремих напрямків по їх впливу на діяльність підприємства. Така оцінка є доцільною при виконанні двох умов. Перша умова – високий рівень компетентності та неупередженість експертів. Друга умова – можливість прогнозування впливу факторів, тобто відсутність не прогнозованих, неочікуваних змін (кардинальна зміна політичної ситуації, форс-мажорні обставини і т. ін.). Якщо ці умови не виконуються, визначення значущості напрямків зовнішнього середовища, на наш погляд, не є доцільним.

Етап 4 - розробка рекомендацій щодо формування стратегії підприємства і визначення напрямів діяльності, на які необхідно звернути увагу для посилення конкурентних позицій на ринку або запобігання їх втрати. Цей етап дозволяє зробити стратегічні висновки, структурувати проблеми та задачі,

що виникли перед підприємством, та знайти шляхи їх подолання з урахуванням наявних ресурсів. Він є найбільш складним, оскільки передбачає прийняття важливих стратегічних рішень, що базуються на результатах попередньої оцінки.

В залежності від отриманих загальних оцінок щодо сильних та слабких сторін підприємства, а також його можливостей та загроз розроблені наступні рекомендації щодо вибору стратегії.

Якщо підприємство має більше можливостей ніж загроз, тобто підсумкова оцінка $I3 \geq 0$, стратегія повинна бути спрямована на використання сильних сторін для реалізації можливостей. При цьому діюча стратегія підприємства може кардинально не змінюватись. Доцільні види стратегій, які може вибирати підприємство:

стратегії розвитку (зростання) - інтенсифікація, диверсифікація, інтеграція, техніко-технологічний розвиток;

стратегії стабілізації - збирання врожаю, постійної адаптації до зовнішнього середовища, збереження науково-технічного і кадрового потенціалу.

В разі, коли підприємство має більше загроз ніж можливостей (підсумкова оцінка $I3 < 0$), необхідним є безперервний моніторинг зовнішнього середовища з метою усунення загроз. Рекомендована спрямованість стратегії: використання потенціалу підприємства для нейтралізації загроз або адаптації до них. Стратегія повинна бути гнучкою. В такій ситуації не виключена можливість диверсифікації, диференціації і навіть переорієнтації діяльності. Доцільні види стратегій:

стратегії розвитку - інтенсифікація, диверсифікація, інтеграція, техніко-технологічний розвиток;

стратегії стабілізації - економії витрат, постійної адаптації до зовнішнього середовища, збереження науково-технічного і кадрового потенціалу.

стратегії виживання - маркетингова та операційна реструктуризація.

Необхідно зауважити, що рішення щодо вибору стратегії повинні базуватися на спільному аналізі можливостей та загроз зовнішнього середовища та їх прогнозованих змін, а також результатів оцінок сильних та слабких сторін роботи підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропоновано удосконалений методичний підхід до аналізу зовнішнього середовища підприємства, використання якого на етапі стратегічного аналізу буде сприяти обґрунтованості стратегії підприємства та його цільових установок. Розроблено систематизовані по визначених напрямках вичерпні списки можливостей та

загроз, що є підґрунтям для формування переліку факторів впливу зовнішнього середовища в умовах конкретного підприємства.

Удосконалено методичний підхід та розроблено алгоритм аналізу факторів зовнішнього середовища, який на відміну від існуючих дозволяє виконати кількісну оцінку впливу можливостей та загроз. Така оцінка здійснюється по двох критеріях: рівень поточного впливу та прогноз посилення (послаблення впливу), що є край важливим в стратегічному плануванні та підвищує обґрунтованість формування стратегії

Запропоновано метод прогнозу факторів зовнішнього середовища, який базується на використанні макроекономічних показників та їх динаміки.

Розроблений методичний підхід проведення стратегічного аналізу зовнішнього середовища має наступні переваги:

- забезпечує повне визначення основних аналітичних напрямків та окремих факторів за рахунок їх систематизації та представлення розширеного переліку;

- дозволяє отримати кількісні оцінки щодо впливу на діяльність підприємства можливостей та загроз;

- базується на оцінюванні не тільки поточного стану того чи іншого фактору, а й перспектив його зміни, що є край важливим при прийнятті рішень щодо формування стратегії;

- дає можливість формування комплексних оцінок по кожному напрямку зовнішнього середовища, які дозволяють визначити сукупну перевагу можливостей (при позитивному значенні показника) або загроз (при його від'ємному значенні);

- формує базу для прогнозування зміни зовнішнього середовища, що є дуже важливим при стратегічному плануванні;

- дозволяє отримати інтегральну оцінку підприємства з урахуванням поточного та майбутнього впливу факторів зовнішнього середовища, та перспектив його зміни.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методичного інструментарію щодо обґрунтування цільових параметрів стратегічних установок підприємства в залежності від стану та розвитку факторів впливу зовнішнього середовища.

Список використаної літератури

1. Грабовецький Б. Є. Стратегічний аналіз в управлінні виробництвом / Б. Є. Грабовецький, А. С. Краєвська // Економічний простір. – 2013. - № 76. – С. 187-199.

2. Демиденко С. Л. Стратегічний аналіз як інструмент управління підприємством / С. Л. Демиденко, О. В. Кулинич // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. - 2012. - Вип. 30(1). - С. 43-47.

3. Довбня С. Б. Стратегія підприємства. Част. 1: Навч. посібник / С. Б. Довбня, А. О. Найдовська, М. М. Хитько. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2011. – 70 с.

4. Дьолог Т. І. Стратегічний аналіз середовища підприємства / Т. І. Дьолог // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - № 15. – С. 46-48.

5. Луців О. Стратегічний аналіз оптимальної поведінки підприємства в умовах невизначеності / О. Луців // Галицький економічний вісник. – 2013. - № 4. – С. 125-130.

6. Пуцентейло П. Р. Стратегічний аналіз як важливий елемент управління підприємством / П. Р. Пуцентайло, О. О. Гуменюк // Інноваційна економіка. – 2016. - № 3-4. – С. 196-205.

7. Шурпенкова Р. К. Стратегічний аналіз як складова процесу управління підприємством / Р. К. Шурпенкова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 2.

References

1. Hrabovetskyi, V.Ye. and Kraievskaya, A.S. (2013), “Strategic analysis in production management”, *Ekonomichnyi prostir*, vol. 76, pp. 187-199.

2. Demydenko, S. L. and Kulynych, O. V. (2012), “Strategic analysis as an enterprise management tool”, *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*, vol. 30(1), pp. 43-47.

3. Dovbnia, S.B., Naidovska, A.O., Khytko, M.M. (2011), “Enterprise strategy”, *Stratehiia pidpriemstva. Chastyna 1: Navch. posibnyk*, NMetAU, Dnipropetrovsk, Ukraine.

4. Doloh, T.I. (2013), “Strategic analysis of the enterprise environment”, *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 46-48.

5. Lutsiv, O. (2013), “Strategic analysis of optimal behavior of the enterprise in conditions of uncertainty”, *Halyts'kyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 4, pp. 125-130.

6. Putsenteylo, P.R. and Humenyuk, O.O. (2016), “Strategic analysis as an important element of enterprise management”, *Innovatsiyina ekonomika*, vol. 3-4, pp. 196-205.

7. Shurpenkova, R.K. (2015), “Strategic analysis as part of enterprise management process”, *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 2 (112), pp. 96-99.

Dovbnya S., Doctor of Economic Science, Professor; Chabanez T., Applicant, National Metallurgical Academy of Ukraine

Improved methodical approach to analysis of the external environment

In the article the method of analysis of the external environment is considered. The list of directions of the external environment, which it is expedient to consider during the analysis, is developed. In each direction, the factors of the environment that are characteristic of the modern stage of development of the national economy are determined. The methodical approach to analysis is improved, which, in contrast to existing ones, allows to carry out quantitative estimation of the influence of factors of the environment on two criteria: the level of current influence and the forecast of strengthening (weakening) of influence, which is an edge important in strategic planning and raises the validity of strategy formation. The method of estimating the dynamics of the external environment based on the use of sound macroeconomic indicators and their dynamics is proposed. Recommendations for forming the strategy of the enterprise are developed, depending on the results of the quantitative analysis of the external environment.

Key words: strategic management, analysis of the external environment, strategy, factors, threats, opportunities, expert assessment, general evaluation, integral assessment.

Довбня С.Б., д.э.н., профессор; Чабанец Т.Н., соискатель, Национальная металлургическая академия Украины

Усовершенствованный методический подход к анализу внешней среды

В статье рассматривается усовершенствованная методика анализа внешней среды. Разработан перечень направлений внешней среды, которые целесообразно рассматривать в процессе анализа. По каждому направлению определены факторы (возможности и угрозы), характерные для современного этапа развития отечественной экономики. Усовершенствован методический подход к анализу возможностей и угроз, который в отличие от существующих позволяет выполнить их количественную оценку по двум критериям: уровень текущего влияния и прогноз усиления (ослабления) влияния, что очень важно при стратегическом планировании и повышает обоснованность формирования стратегии предприятия. Предложен метод оценки динамики внешней среды, базирующийся на использовании обоснованных макроэкономических показателей и их динамики. Разработаны рекомендации по формированию стратегии предприятия в зависимости от результатов количественного анализа внешней среды.

Ключевые слова: стратегическое управление, анализ внешней среды, стратегия, факторы, угрозы, возможности, экспертная оценка, обобщающая оценка, интегральная оценка.

O. V. HONCHARUK,
Candidate of Economic sciences, Associate Professor,
Associate professor of Department of Economics and
Entrepreneurship Named after T. G. Ben,
National Metallurgical Academy of Ukraine

A. A. BABENKO,
Master in Business, Trade and Exchange Activities,
Department named after T.G. Ben,
National Metallurgical Academy of Ukraine

THE RESEARCH OF THE PRINTING INDUSTRY ENTERPRISES POTENTIAL IN UKRAINE

The article examines the current state and potential of development of enterprises of the printing industry in Ukraine. The comparison of the results between the Ukrainian and other countries printing industry was carried out. The main trends of this industry in Ukraine and in the world were described.

The features of printing enterprises as an object of assessment of their potential, factors influencing the level of potential, the consequences of their influence were revealed in this article. The ways of increasing the enterprises potential in the printing industry were outlined, recommendations for the improvement of the current state of the industry were given.

Key words: potential, ways of improvement, printing industry, volume of production, volume of sales, price of printing products, development, trend, printing, factors of potential.

Formulation of the problem. Any state, including Ukraine, needs to realize the size of its industrial potential as a whole, as well as its individual industries. Taking into account the importance of the aspects related to the delivery of information to the population, the research of the potential of enterprises of the Ukrainian printing industry and its enhancement are really relevant today.

Both native and foreign printing industry have been experiencing a difficult period recently. The complexity and unpredictability of external factors leads to the increasing risk in the activity of the printing companies, reducing the growth of their economic potential. Printing and publishing companies are facing a lot of new rivals which appeared as a result of the rapid globalization and the development of computer technology. Online resources, e-books, for example, are pushing out such traditional sources of information as newspapers, magazines and books. Digital management and printing technologies are absolutely changing the basis of printing, pulling the printing industry to a new stage of development.

Taking into account these facts, the survival and development of printing in Ukraine will directly depend on the development of enterprises potential, in particular innovative potential, according to the vectors of change in this sphere. To define the correct ways to improve the state of the Ukrainian printing companies, it is necessary to analyze the current situation and dynamics of the industry, compare them with the foreign countries, to study the features of printing companies as an object of valuation of their potential and factors of its growth.

Analysis of recent research and publications. Researchers such as L.E. Dovhan devoted their work to the studying the current state and potential of the development of the printing industry. Dovhan [1], V.B. Bazylyuk [2], K.A. Prib [3], B.V. Durniak, A.M. Shtanhret, V.V. Martyniv [4], L.A. Schwaika [5], S. Buryak [6], S.I. Miklusha [7], M.O. Zelenskaya [8]. However, some of them had been developed before the political and economic crisis in the country and information in them to some extent is already outdated, moreover, in some publications there are no recommendations for further development of the industry and its potential.

Selection of previously unsettled parts of the general problem. Taking into account the importance of printing activity in modern conditions and the rapid changes in it, it is vital to understand the situation in the industry at the different levels: global and Ukrainian; results of the enterprises, the factors and ways to increase their potential.

Formulating the goals of the article. The purpose of this research is to analyze the current state, peculiarities and vectors of the development of the printing industry in Ukraine and the world, factors and ways of development of the potential of the Ukrainian printing companies.

Presentation of the main research material. Today the volume of printed materials in the world is estimated at 477 billion euros. According to analysts' forecasts, in the near future, its growth will rise 2.2% a year, and by 2020 it will reach 553 billion euros [2].

The developed countries concentrate about 88% of print production in the world. The share of developing countries is 11%, and undeveloped - about 1% [2].

North America (33%) is a leader on the world's printed market, followed by Central and Eastern Europe (24%). Eastern Asia and Oceania occupy 14%, whereas Africa and Middle East take only 5% [2].

In the structure of printing, digital small printers specializing in the production of small cassettes and the printing of variable data, will receive more rapid development. World's selling books and magazines volume growth rate for the period of 2010-2015 amounted to 0.6%, packages - 2.5%, commercial printing products - 0.8% [7].

The largest growth potential is on the markets of Eastern Europe, Southeast Asia and Latin America. The volume of the Eastern European market in 2016 amounted to 11.5 billion euros.

Let's consider the situation in the printing industry in some countries of the world. The largest production potential is in US printing. Moreover, the US today is also the world's largest producer and consumer of paper [7].

The scale of the printing industry in the USA is 30,000 printers with millions of employed, with a total turnover of \$ 166.6 billion USA. The level of productivity in American printing industries is significantly higher than in most developed countries, however, it is inferior to the printing industry in Japan.

In Japan, there are about 30 thousand printing companies, employing 350 thousand people. The total turnover of all printing companies exceeds 80 billion dollars USA, including \$ 2.5 billion dollars which US through the usage of the digital printing equipment. The main feature of the Japanese printing industry is that 98.6% of enterprises have fewer than 100 people in staff, while almost 45% of the volume of all output comes from the rest of the printing houses (1,4%). The majority of these companies are concentrated in the main corporations of the country - Dai Nippon Printing (DNP) and Toppan Printing.

As it can be seen from tab. 1, Germany has the strongest printing base among the countries of Europe.

Today there are about 10,000 printing companies in Germany with a workforce of 158,000 people who do the work estimated more than 20 billion euros. The use of production capacities in printing houses of the country exceeds 80%.

The structure of the printing industry in Germany is represented mainly by small and medium-sized printing enterprises. On average, one enterprise employs no fewer than 16 people, and on the 80% of printing houses there are less than 20 employees.

The annual turnover of the industry in terms of one printing enterprise is 2.3 million euros, the average labor productivity in the German printing industry reaches 140 thousand euros per person.

Indicators of the printing industry in the countries of Europe as of 2013

Source: author's adaptation according to [7, 8, 9]

Country	Annual turnover, billion euros	Number of enterprises	Number of employees, thousand people	Average annual turnover of one enterprise, million euro	Productivity, thousand euros / person
Germany	21	10000	158	2,1	132,9
Lithuania	0,12	380	3,8	0,3	31,6
Poland	2,5	10114	39,2	0,2	63,8
Slovakia	0,24	209	3,9	1,1	61,5
Slovenia	0,42	1087	4,8	0,4	87,5
Finland	1,713	1101	9,7	1,6	176,6
Ukraine	0,814	1931	24,6	0,4	33,1

The share of the largest members of the German printing market is rather huge - 650 printing houses (or 6.5% of the total number of printing houses), which provide almost 60% in the total turnover of the industry.

The assortment structure of the printed production produced in Germany is presented in such a way - books, magazines, newspapers, in the total volume of production make respectively 6,6%, 11,3% and 11,4%. The share of printed ad-products reaches a total value of over 60% of the printing amount produced in Germany. At the same time, the ratio of export and import of printing production to the foreign trade balance of the country is estimated at 70:30.

According to the results of 2016, the German printing industry is in a state of deep depression, which is characterized by numerous bankruptcies and sales of firms, reducing the volume of output produced by the offset printing method. At the same time, the share of digital printing is increasing, 10% of the book production is now printed on digital machines [8].

Poland is in the second place among the European countries, according to indicators characterizing the results of the printing industry. The number of printing companies in there exceeds their number in Germany, but for all other indicators printing industry of Poland is significantly behind German.

Unfortunately, the results of the printing industry of Ukraine are somewhat worse (tab. 1). According to the data on the number of printing industry enterprises, as well as the number of employees, by 2013, Ukraine is in third place in the researched countries, but by productivity, the average annual turnover as a whole and per enterprise is inferior to other countries, occupying the last place.

Since the independence of Ukraine, the number of printing enterprises has gradually diminished. In recent years, this trend has not changed. Fig. 1 shows the dynamics of changes in the number of enterprises in the polygraph industry of Ukraine over the last six years, that is, for the period of 2010-2016 - their number has decreased by 268 units, or by 15%. With a slight increase in the number of printing companies in 2013, the average annual reduction for this period amounted to 1.55%.

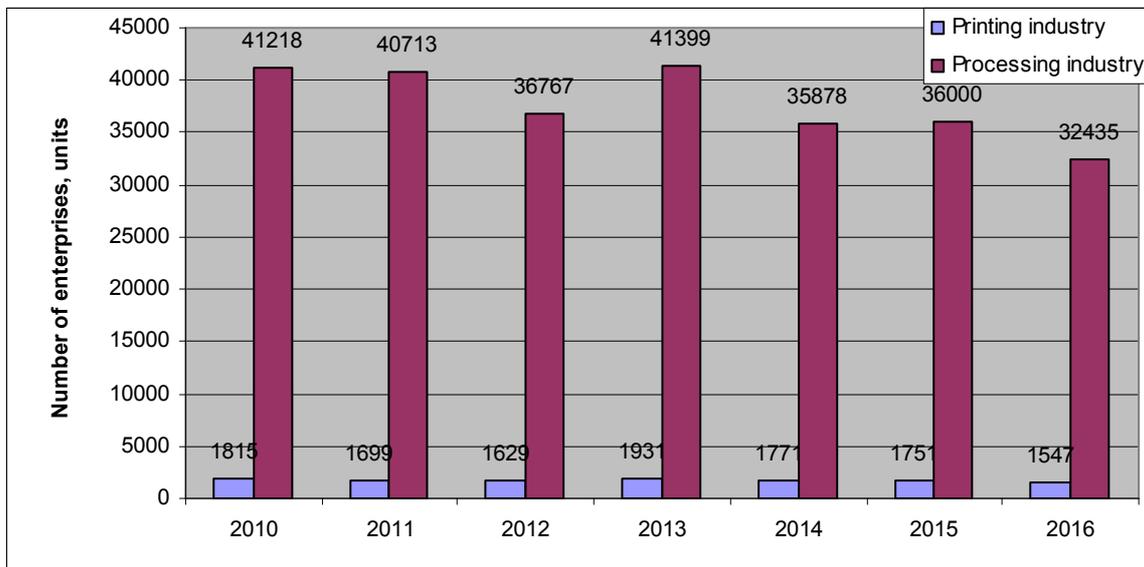

Fig. 1. Number of enterprises of the printing industry of Ukraine in the total number of enterprises of the processing industry, units [9]

The same negative trend is observed with the number of employees in the industry. Thus, from 2010 to 2016, the number of employees engaged in printing and related services decreased from 20.7 to 18.8 thousand people i.e. 9.2%.

The volume of sales of products from 2010 to 2016 increased, unevenly and in 2017, significantly decreased (tab. 2, fig. 2).

Table 2

Volume of products sold by printing companies

Source: author's adaptation according to [9]

Indicator	Year							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Volume of sales by printing companies, UAH million	4844,1	4290,3	7060,8	7691,3	8249,2	10507,5	13088,7	8952,6
The share of the indicator in the processing industry,%	0,68	0,49	0,79	0,92	0,91	0,92	1,00	0,71
Index of volume of sold products by printing enterprises,%	-	88,6	164,6	108,9	107,3	127,4	124,6	68,4
Price index for printing products,%	-	104,8	101,2	100,6	116,8	127,6	105,5	-

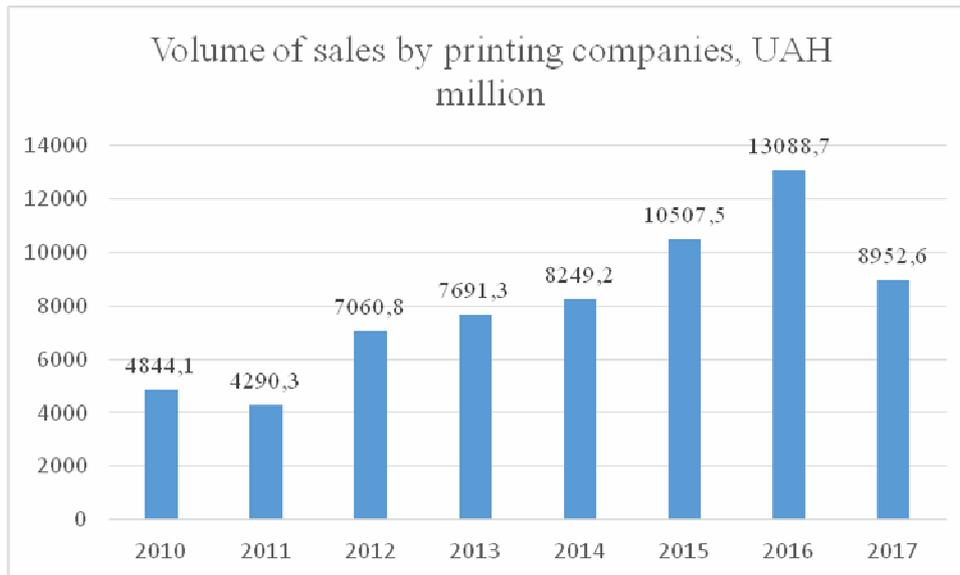

Fig. 2. Dynamics of the volume of sales of Ukrainian printing enterprises, million

In general, during the analyzed period, this factor increased 1.8 times (fig. 2), in 2015-2016 it increased by more than 20%, and in 2017 it decreased by almost 32%.

At the same time, the significant growth of sales in monetary terms took part in 2011 - 2016 due to a large extent, and in 2014, 2015, even to a greater extent, the increase in prices for products. Thus, in the considered time interval, the physical volumes of sales of printing products or increased insignificantly, or even decreased, in general.

At the same time, sales volumes declined at the highest rates in periodicals (tab. 3). Thus, the number of printed newspapers, magazines and other periodicals for the period from 2011 to 2015 declined by an average of almost 29% annually, advertising directories - by 18.9%, books, brochures, etc. - by 4.9%.

Table 3

Printing of periodicals, books and other printing products in 2011-2015, million units. Source: author's adaptation according to [9]

Type of product / Year	2011	2012	2013	2014	2015	Average rate of change of the indicator, %
Periodicals: newspapers, magazines	236	160,4	115,2	91,1	61	-28,7
Advertising catalogues	3	3,6	3,9	2,2	1,3	-18,9
Promotional products: brochures, posters	8	10,5	49,3	20	23,7	31,2
Books, brochures, etc.	48,3	52,5	63,4	61,3	39,5	-4,9
Calendars	2,7	2,7	2,4	3,3	2,5	-1,9

According to the results of the research in 2015, less than one book (0,85) fell on one inhabitant of Ukraine (1.28 books in 2014, 1.53 books in 2013) [6, 10]. This situation formed because of some issues: high cost of printed materials, decrease in incomes and a general tendency of reducing interest in reading.

However, Ukrainians are still a reading nation. Demand for Ukrainian books is still growing: in 2016 it increased to 45 million copies in total, compared with 39.5 million copies in 2015. This increase is caused by the refusal of the Ukrainian readers from the Russian books. Before military invasion, Russian literature occupied 80% of all sales, and now - up to 40-60%. And this share continues to decrease [10].

Also, the Internet has a great influence on the decline in the sales of printed media (newspapers, magazines). Since 2010, printed periodicals have changed policy - they have switched to online format, which has proven to be more effective.

The only type of high-speed printed materials (tab. 3) is the production of promotional products (ads, posters) - 31.2% on average annually.

Consequently, the recession in the development of the Ukrainian printing industry requires enterprises to continuously review their activities in order to make more effective use of available resources and competences, that is, to increase their potential.

Given the identified trends that exist in the Ukrainian printing industry, and the peculiarities of this business, we can summarize the main factors that influence the level of economic potential printing companies (tab. 4). Understanding how these factors affect the printing industry, we will give recommendations on how to increase its economic potential.

Table 4

Factors of the economic potential of printing companies and ways to improve it

Factor	Results of influence of the factor on the printing industry	The direction of increasing the potential of printing companies
Development of digital technologies in Ukraine and in the world. Reducing the need for printed products	Reducing the volume of print production on a global scale.	Revision of strategy, expansion of assortment of services provided; introduction of innovations
Fast moral depreciation, high cost of modern equipment	Transmission of print media to online format.	Reorientation of production for advertising products; state programs of crediting printing industry enterprises on preferential terms
The high cost of consumables, which are mostly imported	High production cost	Implementation of lean production, total cost analysis in order to reduce the cost of production

Factor	Results of influence of the factor on the printing industry	The direction of increasing the potential of printing companies
Economic instability in the country. Lack of financial assistance from the state.	High risk of printing business	Development of new markets with new products.
Outdated equipment and technology	Low competitiveness of products by value and quality	Investing in equipment upgrades
Lack of skilled personnel	Low level of personnel qualification, insufficient amount of creative ideas, innovative offers	State support of educational programs in higher educational establishments, which train specialists in the field of printing, training and qualification improvement of personnel by the enterprise.

Conclusions and suggestions. The obtained results make it possible to conclude that on a worldwide scale the volume of printing products is gradually increasing, but the pace of this growth is negligible. A larger share (88%) of production falls on developed countries, but in the future it will decline in favor of developing countries. The largest manufacturer of printing in the world is the United States. Among Europe's most powerful base is Germany. Ukraine in terms of the number of printing enterprises and the number of workers is inferior to Germany and Poland only, but the performance is low compared to European producers.

The volume of sales in the Ukrainian printing industry in value terms over the past seven years has almost doubled, but this increase is due to a greater increase in prices for products. The number of printed products, with the exception of advertising, for the years studied steadily declined. The reduction was also found in the number of printing companies - by 15% from 2010.

Such tendencies in the printing industry are caused by a general decrease in public interest in reading, inadequate state support of the industry, low competitiveness of Ukrainian products due to the constant rise in prices for it, a decrease in real incomes and the emergence of innovative types of printing, the transfer of print media to the online format, lack of coordination of the participants publishing and printing activity, general decline in the industry of the country, etc.

Therefore, further searches in the direction of increasing the economic potential of Ukrainian printing companies, especially innovative ones, are relevant. Without this, in today's conditions of rapid development of scientific and technological progress and information technologies, Ukrainian printing companies will find it extremely difficult to maintain the competitiveness and efficiency of functioning.

References

1. Dovhan', L. Ye. and Vorzhakova, Yu. P. (2013), "Polihrafichna promyslovist' Ukrayiny: suchasnyy stan ta tendentsiyi rozvytku", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 34-38.
2. Bazylyuk, V. B. (2014), "Osoblyvosti funktsionuvannya ta transformatsii pidpryyemstv vydavnycho-polihrafichnoi haluzi v umovakh instytutsiinykh peretvoren", *Visnyk uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 3, pp. 65-68.
3. Prib, K. A. (2014), "Formuvannya stratehiyi rozvytku pidpryyemstv vydavnycho-polihrafichnoyi haluzi", *Intelekt XXI*, vol. 6, pp. 30-38, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2014_6_6.
4. Durnyak, B. V., Shtanhret, A. M., Martyniv, V. V. (2008), "Stan i tendentsiyi rozvytku pidpryyemnytstva u vydavnycho-polihrafichniy haluzi", *Naukovi zapysky*, vol. 14, pp. 77-82.
5. Shvayka, L. A., Shtanhret, A.M. (2008), *Ekonomika vydavnycho-polihrafichnoyi haluzi* [Economics of the publishing and printing industry], Ukrainska akademiia drukarstva, L'viv, Ukraine.
6. Buryak, S. (2016), "Analitychnyy ohlyad knyhovydavnychoyi diyal'nosti za pidsumkamy 2015 roku", *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, vol. 4, pp. 9 -17.
7. Myklusha, S. I. (2014), "Innovatsiynyy potentsial pidpryyemstv u knyhovydavnychiy haluzi: ponyattya, struktura, skladovi", *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 4 (66), pp. 76 - 82.
8. Zelens'ka, M. O. and Krush, P. V. (2013), *Upravlinnya potentsialom polihrafichnoho pidpryyemstva* [Managing the potential of a printing company], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.
9. Hryhor'ev, V. V. (2013), *Rosсыyskaya polyhrafyya. Sostoyanye, tendentsyy, perspektyvi. Otrasleyoy doklad* [Russian printing. Status, trends, prospects. Industry report], Moscow, Russia.
10. Hryhor'ev, V. V. (2017), *Rosсыyskaya polyhrafyya. Sostoyanye, tendentsyy, perspektyvi. Otrasleyoy doklad* [Russian printing. Status, trends, prospects. Industry report], Moscow, Russia.
11. Ofitsiynnyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. (2018), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Ohlyad rynku. Knyhovydannya. (2017), available at: <https://msb.aval.ua/news/?id=26190>.
13. Doslidzhennya chytannya knyzhok v Ukrayini. (2014), available at: <https://www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading2014for-uploading-38932265>.

Гончарук О.В., к.е.н, доцент; Бабенко А.А., магістр підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Національна металургійна академія України

Дослідження потенціалу підприємств поліграфічної промисловості в Україні

В статті проаналізовано сучасний стан та потенціал розвитку підприємств поліграфічної галузі в Україні. Виконано порівняння виробничої бази та результатів роботи вітчизняної поліграфії з результатами роботи цієї галузі в інших країнах. Охарактеризовано основні тенденції, що існують в галузі в Україні та світі. Виявлено особливості поліграфічних підприємств, як об'єкту оцінки їх потенціалу, чинники, що впливають на рівень потенціалу, наслідки їх впливу. Окреслено напрями збільшення потенціалу підприємств поліграфічної галузі, надано рекомендації щодо поліпшення результатів їх роботи та подальшого розвитку.

Ключові слова: потенціал, напрями підвищення, поліграфічна промисловість, обсяг виробництва, обсяг реалізації, ціна поліграфічної продукції, розвиток, тенденція, друк, чинники потенціалу.

Гончарук О.В., к.э.н., доцент; Бабенко А.А., магистр предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Национальная металлургическая академия Украины

Исследование потенциала предприятий полиграфической промышленности в Украине

В статье проанализировано современное состояние и потенциал развития предприятий полиграфической отрасли в Украине. Выполнено сравнение производственной базы и результатов работы отечественной полиграфии с результатами работы этой отрасли в других странах. Охарактеризованы основные тенденции, существующие в отрасли в Украине и мире. Выявлены особенности полиграфических предприятий, как объекта оценки их потенциала, факторы, влияющие на уровень потенциала, последствия их воздействия. Определены направления увеличения потенциала предприятий полиграфической отрасли, даны рекомендации по улучшению результатов их работы и дальнейшему развитию.

Ключевые слова: потенциал, направления повышения, полиграфическая промышленность, объем производства, объем реализации, цена полиграфической продукции, развитие, тенденция, печать, факторы потенциала.

О. В. ЛЕТУЧА,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри політичної економії,
Національна металургійна академія України*

Т. Б. ІГНАШКІНА,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та підприємництва
ім. Т. Г. Беня,
Національна металургійна академія України*

А. А. ЛЕТУЧА,
*магістр підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності,
Національна металургійна академія України*

СТРАТЕГІЇ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

В статті проаналізовано альтернативні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності, принципів та функцій стратегій фінансового оздоровлення підприємств. Визначено напрямки реалізації стабілізаційної стратегії фінансового оздоровлення металургійних підприємств, домінантною сферою якої стає формування достатнього рівня його міжнародної фінансової безпеки. Розглянуто особливості та пріоритетні напрямки реалізації стратегій фінансового оздоровлення для підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації.

Ключові слова: підприємство, металургія, стратегії фінансового оздоровлення підприємств, стабілізаційна стратегія фінансового оздоровлення, металургійний комплекс України, фінансові моделі, глобалізація.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття глобалізація охоплює усі сфери суспільства, закладає його матеріальну, інституційну та політичну основу. Асинхронність темпів зростання реального виробництва й фінансових ринків, властива сучасній глобальній економіці, сприяє зростанню диференціації в суспільстві, перенесенню виробничих потужностей у країни, що розвиваються, посиленню навантаження на світову екосистему, знижує цінність праці в реальному секторі економіки, забезпечує формування нестабільних економічних моделей, вкрай залежних від негативних екстерналій. Процеси глобалізації, економічна нестійкість національної економіки України актуалізують визначення стратегії фінансового оздоровлення підприємств металургійного комплексу, що спиралася б на сучасні ефективні механізми використання глобального потенціалу для забезпечення сталого економічного розвитку. А це вимагає переходу до нової системи управління металургійним комплексом на основі формування стратегії фінансового оздоровлення підприємств в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження механізму фінансового оздоровлення підприємства внесли А. Чандлер, І. Ансофф, М. Чарльз, Дж. Ким, С. Слатт, К. Бернар, Г. Мінцберг, С.В. Горбунов, З.Є. Шершньова, Р.А. Фатхутдінов, Л.В. Дикань, Ю.В. Лукіна, О.М. Станіславчик, Г.К. Таль, Є.В. Джамай, А.М. Поддєрьогін, І.О. Бланк, А.Г. Семенов, В.В. Бочаров, Н.В. Моїсеєва, М.В. Щербаков, Б.Г. Юн.

З тими чи іншими варіаціями у працях провідних економістів стратегії розвитку підприємств ототожнюються з системою норм і правил розробки та прийняття стратегічних рішень, що визначають майбутній стан організації у періоди спаду відповідно до концепції довгих хвиль М.Д. Кондратьєва, аналізу процесу економічного розвитку Й. Шумпетера, теорії технологічних укладів С.Ю. Глаз'єва, схем еволюції В.І. Маєвського [4-7]. Але ці гіпотези не аргументують важливий феномен обґрунтування ефективної стратегії фінансового оздоровлення металургійних підприємств в умовах глобалізації.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в аналізі альтернативних теоретико-методологічних підходів до визначення стратегії фінансового оздоровлення підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації, розробці пріоритетних напрямків подолання наслідків економічної нестійкості національних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Економічною наукою нагромаджено суттєвий потенціал підходів до визначення стратегії фінансового оздоровлення

підприємства. В працях Г. Мінцберга, А. Чандлера, І. Ансоффа, В.В. Бочарова, С.В. Горбунова стратегія фінансового оздоровлення розглядається з позицій фінансового менеджменту та визначається як послідовна, погоджена і інтегрована система управлінських рішень, що ототожнюється зі складанням планів оптимізації фінансових ресурсів, які використовуються з метою контролю ефективності досягнення визначених орієнтирів [1,2]. Таке трактування є звуженим, оскільки стратегія фінансового оздоровлення ототожнюється з заходами в області фінансового менеджменту, спрямованими на відновлення короткотермінової платоспроможності підприємства.

І.А. Бланк, В.В. Бандурин, В.В. Григор'єв, Л. І. Єгорова, А.Н. Ільченко, Н.В. Моїсеєва, Г.К. Таль, Ю.В. Черніков розглядають оздоровлення підприємств як інструмент антикризового управління та підкреслюють, що стратегія фінансового оздоровлення підприємства забезпечує основні напрями, орієнтовані на виведення підприємства зі стану кризи, спрямована на вибір найбільш ефективних методів використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища [2-5]. Такий підхід є вузьким, оскільки стратегія фінансового оздоровлення ототожнюється з комплексом заходів, що застосовується лише у період подолання кризи.

У роботах С.А. Ільмінської, Н.В. Моїсеєвої, І.В. Солнцева, Р.А. Фатхутдінова стратегія фінансового оздоровлення підприємства розглядається як комплекс заходів, спрямованих на управління його фінансовими ресурсами під час процедури банкрутства. Нормативно-правові акти відображають досить істотну частину теоретичної бази стратегії фінансового оздоровлення підприємства, але не розкривають її економічної сутності [3-8].

Викликають зацікавленість роботи М.А. Бендиктова, Є.В. Джамая, М.Н. Крейниної, І.Г. Кукукіної, М.В. Щербакова, А.Г. Семенова, І.Л. Юрзінової, в яких обґрунтовуються методики діагностики фінансового стану підприємства, а стратегія фінансового оздоровлення ототожнюється з оптимізацією комплексного управління його активами і пасивами. На нашу думку, управління активами і пасивами підприємства виходить за рамки стратегії фінансового оздоровлення. Тут можна говорити про взаємозв'язок стратегії фінансового оздоровлення з загальною системою управління підприємством, однією з напрямів якої є управління його активами і пасивами

Серед робіт зарубіжних вчених, що стосуються питань управління фінансами кризового підприємства, відомі праці таких економістів, як А. Чандлер, І. Ансофф, М. Чарльз, Дж. Ким, С. Слатт, К. Бернар, Г. Мінцберг, в яких стратегія фінансового оздоровлення розглядається з позицій кризис-менеджменту на підприємстві [8].

В цілому можна констатувати, що навіть в умовах такої уваги та глибокої вивченості даного питання, потребує уточнення понятійний апарат стратегії фінансового оздоровлення підприємства, обґрунтування її вибору на основі удосконалення методичних підходів до оцінки його фінансового стану.

Аналіз розглянутих в роботі визначень сутності фінансового оздоровлення дозволив зробити висновок про те, що їх загальним недоліком є орієнтація тільки на відновлення короткотермінової платоспроможності підприємства. Відновлення платоспроможності є метою лише початкового етапу оздоровлення підприємства, що дозволяє не допустити розвитку ситуації його банкрутства. На нашу думку, стратегія фінансового оздоровлення підприємства передбачає, у вузькому розумінні, створення довготермінових умов для стабільної підтримки його платоспроможності та фінансової стійкості.

Ґрунтуючись на вищезазначеному, нами запропоновано визначення стратегії фінансового оздоровлення підприємства, у широкому розумінні, як процесу розробки і реалізації комплексу заходів, спрямованих на відновлення його платоспроможності у короткотерміновому періоді та забезпечення оптимального використання його фінансового потенціалу в довгостроковій перспективі, що сприятиме максимізації доходу акціонерів і забезпеченню його достатнім капіталом для реінвестування; підтримки матеріально-технічної бази і товарно-матеріальних запасів на рівні, що забезпечує постійний приріст виробництва.

При обґрунтуванні стратегії фінансового оздоровлення підприємства необхідно враховувати принципи, функції, що забезпечують найбільш раціональне і швидке досягнення поставлених стратегічних цілей. Проведений критичний аналіз наукових праць виявив, що для реалізації методів управлінської діяльності пропонуються принципи: науковості, функціональної спеціалізації, послідовності, безперервності, контролю і координації діяльності, забезпечення єдності прав і відповідальності в кожній ланці, максимального залучення виконавців в процесі підготовки рішень [1,2]. Деякі автори виділяють серед принципів стратегії фінансового оздоровлення: фінансовий підхід до вибору довготермінових цілей і засобів їх досягнення; конкурентні переваги; мінімізацію кумулятивних витрат; чітке формулювання цілей інвестиційної діяльності; діагностику ринку і вибір місії підприємства [2-5].

На основі розглянутих вище принципів ми вважаємо, що для стратегії фінансового оздоровлення металургійних підприємств, вони мають ґрунтуватись на: аналізі галузі, конкуренції і ринку; ефективному виборі ресурсних альтернатив і обґрунтованій їх оцінці; раціоналізації стратегічно визначеної цінової політики; спеціалізації складових стратегії у поєднанні з

універсальністю, що відповідає спрямованості і особливостям конкретної стратегії; наявності фінансових резервів, гнучкість.

Для того, щоб досягнути ефективний результат реалізації, стратегія фінансового оздоровлення підприємства може виконувати функції, до яких відносять:

- стимулюючу, що сприяє підвищенню ефективності залучення і використання фінансових ресурсів;

- адаптивну, суть якої полягає у використанні показників фінансової діяльності підприємства, відповідності фінансових ресурсів його потребам;

- антикризову, спрямовану на вирішення завдань відносно його поведінки, як у внутрішньому, такі в зовнішньому середовищі;

- контрольну, що полягає у моніторингу динаміки рівня розвитку підприємства на основі виявлення відхилень фактичних від цільових значень показників;

- інформаційну, що полягає у централізації та систематизації інформації та формуванні на її основі рекомендацій з організації фінансової, виробничої та розподільчої діяльності підприємства, розробці пропозицій за напрямками стратегічної діяльності;

- організаційну, яка полягає у забезпеченні процесу розробки та реалізації фінансової стратегії необхідними трудовими, інтелектуальними ресурсами, засобами праці, координації їх дій, мотивації, контролю над їх діяльністю;

- ресурсозабезпечуючу, що полягає у своєчасному забезпеченні підприємства необхідними для здійснення ефективної діяльності фінансовими ресурсами, прогнозуванні та плануванні їх надходжень, пошуку оптимального поєднання джерел їх залучення;

- розподільчу, яка полягає у прогнозуванні та плануванні строків та обсягів інвестицій, інших видатків, пошуку об'єктів капіталовкладень;

- прогнозуючу, що полягає у прогнозуванні ймовірності виникнення банкрутства та оцінки негативного впливу несприятливих факторів зовнішнього та внутрішнього середовища та коливань ринкової кон'юнктури;

- оптимізаційну, суть якої зводиться до пошуку найбільш ефективного співвідношення між фінансовими вкладеннями та залученням фінансових ресурсів [2-4].

У процесі обґрунтування та реалізації стратегії фінансового оздоровлення металургійного підприємства крім функцій та принципів враховуються її зовнішні та внутрішні фактори, до яких слід віднести:

- зовнішні: обсяг ВВП, стан бюджету країни, інфляційні процеси; законодавство, фіскальне навантаження; територіальне розміщення, динаміка

кон'юнктури та загальні тенденції розвитку ринку, мотивація споживачів, збутова мережа ринку тощо.

- внутрішні: інвестиційний та фінансовий потенціали підприємства, можливість оптимізації витрат, темпи зростання обсягу виробництва, політика управління ризиками; якість управління підприємством тощо [5].

У науковій літературі виділяють альтернативні класифікації видів стратегій фінансового оздоровлення [7,8]. Залежно від стратегічної фінансової мети підприємство може обрати один з видів стратегії, серед яких виділяють: експансійну; поступового розвитку; захисну; стабілізаційну; антикризову.

Експансійна стратегія (стратегія розширення) спрямована на стрімке зростання та розвиток металургійного підприємства. Таку стратегію доцільно застосовувати в умовах глобалізації, якщо підприємство планує здійснювати розширення виробництва, вихід на нові ринки або збільшення своєї частки на вже існуючих ринках. Для такої діяльності підприємству необхідні додаткові фінансові активи, тому підприємство активізує залучення кредитних коштів, інвестиційну діяльність, збільшує витрати на маркетингові дослідження, рекламу.

Найбільш характерною для металургійних підприємств є стратегія поступового розвитку. При її реалізації підприємство концентрується на зростанні рівня рентабельності продукції за рахунок зниження її собівартості, визначенні оптимального рівня між залученими та власними коштами для підтримки поточної платоспроможності підприємства, збільшення обіговості обігових коштів тощо.

Захисна стратегія застосовується при зростанні інтенсивності негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Така стратегія характеризується зменшенням виробничих потужностей металургійного підприємства, скороченням обсягів інвестиційної та інноваційної діяльності з метою збереження поточного рівня прибутковості і фінансової стійкості.

При погіршенні показників фінансово-економічного стану металургійному підприємству доцільно застосовувати стабілізаційну стратегію для підвищення показників прибутковості підприємства.

Антикризова стратегія використовується для уникнення кризи на металургійному підприємстві або для її подолання, якщо криза вже настала. Метою цієї стратегії є стабілізація фінансового стану підприємства, відновлення його платоспроможності (ліквідності) та кредитоспроможності.

Досліджено, що у запропонованих класифікаціях недостатньо акцентовано увагу на взаємозв'язку фінансового стану підприємства та якісного рівня стратегічної фінансової мети. Відповідно до виконаного аналізу фінансових результатів діяльності підприємств металургійного комплексу, що

свідчить про їх погіршення внаслідок залежності підприємства від зовнішніх інвесторів і кредиторів, зменшення фінансової стійкості ми пропонуємо наступну класифікацію стратегій фінансового оздоровлення:

- «стратегію фінансового оздоровлення на основі прискореного зростання підприємства») - спрямовану на забезпечення прискореного зростання операційної діяльності, в першу чергу, - обсягів виробництва і реалізації продукції. Відповідно, пріоритетною домінантною сферою стратегічного фінансового оздоровлення підприємства в умовах глобалізації є зростання потенціалу формування фінансових ресурсів;

- «стратегію фінансового оздоровлення на основі стійкого зростання підприємства» - спрямовану на збалансування параметрів стійкого зростання операційної діяльності і необхідного рівня фінансової безпеки підприємства. Стабільна підтримка таких параметрів в процесі стратегічного фінансового оздоровлення підприємства висуває в умовах глобалізації як пріоритетну домінантну сферу забезпечення ефективного розподілу і використання його фінансових ресурсів;

- «стабілізаційну стратегію фінансового оздоровлення підприємства» - покликану забезпечити фінансову стабілізацію підприємства в процесі виходу з кризи, скорочення об'ємів виробництва і реалізації продукції. В умовах глобалізації пріоритетною домінантною сферою стратегічного фінансового оздоровлення підприємства стає формування достатнього рівня його фінансової безпеки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ретроспектива теоретико-методологічних підходів до стратегій фінансового оздоровлення металургійних підприємств переконує у необхідності перегляду традиційних поглядів на їх сутність, принципи та функції. Національна політика подолання кризогенних нестабільностей повинна реагувати на глобальні виклики, з визначенням, як спільного напрямку заходів провідних країн світу, так і специфічних особливостей стабілізації економічного розвитку металургійного комплексу України. В умовах глобалізації рекомендується застосування стабілізаційної стратегії фінансового оздоровлення металургійних підприємств, спрямованої на нарощування обсягів виробництва та розширення асортименту металопродукції, підвищення її якості та конкурентоспроможності, модернізацію виробничого процесу, впровадження політики зменшення витрат виробництва, залучення додаткових інвестиційних ресурсів. Запропонована стабілізаційна стратегія фінансового оздоровлення підприємства дозволяє визначити перспективні тенденції розвитку підприємств металургійного комплексу України, механізму їх стратегічного управління, збільшення

ефективності виробництва, покращення фінансово-економічних результатів їх діяльності в умовах глобалізації.

Список використаної літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; пер. с англ. – М.: Экономика, 2006.–560 с.
2. Беллон Б. Финансовый капитал и промышленность во Франции / Б. Беллон. – М.: Экономика, 2005.– 230 с.
3. Войнарченко М. П. Інноваційні стратегії управління підприємством за умов глобалізації / М. П. Войнарченко. – Вінниця: Науковий світ, 2009. – 160 с.
4. Дзеніс О.О. Обґрунтування вибору стратегії фінансування розвитку підприємства / О.О. Дзеніс // Економічний простір. – 2008. – № 12/2. – С. 104-109.
5. Дикань Л. В. Стратегічне управління фінансовими ресурсами промислового підприємства / Л. В. Дикань // Фінанси України. – 2008. – № 3. – С. 12-18.
6. Летуча О. В., Летуча А. А. Стратегія фінансового оздоровлення підприємств металургійного комплексу України в умовах глобалізації / О.В. Летуча, А.А. Летуча // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2017. – № 1. – С. 124-130.
7. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа; 12-е изд.; пер. с англ. / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М.: Экономика, 2007. – 928 с.
8. Chandler A. D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise / A. D. Chandler, New York: Press, 1962. – 455 p.

References

1. Ansoff, I. (2006), *Strategicheskoye upravleniye* [Strategic Management], Ekonomika, Moscow, Russia.
2. Bellon, B. (2005), *Finansovyy kapital i promyshlennost vo Frantsii* [Financial capital and industry in France], Ekonomika, Moscow, Russia.
3. Voynarenko, M. P. (2009), *Innovatsiyni strategii upravlinnya pidpriemstvom za umov globalizatsii* [Innovative strategies of enterprise management in the conditions of globalization], Naukoviy svit, Vinnitsya, Ukraine.
4. Dzenis, O. O. (2008), “Justification of the choice of financing strategy for enterprise development”, *Yekonomichnyi prostir*, vol. 12 (2), pp. 104-109.
5. Dikan, L. V. (2008), “Strategic management of financial resources of an industrial enterprise”, *Finansi Ukraini*, vol. 3, pp. 12-18.
6. Letucha, O. V. and Letucha, A. A. (2017), “Strategy of financial rehabilitation of enterprises of metallurgical complex of Ukraine in the conditions of

globalization”, *Yekonomichniy visnik Natsiono lnogo girnichogo universitetu* , vol. 1, pp. 124-130.

7. Tompson, A. A.(2007), *Strategicheskiy menedzhment: kontseptsii i situatsii dlya analiza* [Strategic Management: Concepts and Situations for Analysis], Ekonomika, Moscow, Russia.

8. Chandler, A. D. (1962), *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*, Press, New York, USA.

Letucha O., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Ignashkina T., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Letucha A., Master's Degree, National Metallurgical Academy of Ukraine

Strategies of financial recovery of enterprises of the metallurgical complex of Ukraine in globalization conditions: theory and methodology

The article analyzes alternative theoretical and methodological approaches to determining the essence, principles and functions of strategies for financial recovery of enterprises. The directions of the implementation of the stabilization strategy of financial recovery of metallurgical enterprises are determined, the dominant sphere of which is the formation of a sufficient level of its international financial security. The features and priority directions of implementing financial recovery strategies for the enterprises of the metallurgical complex of Ukraine under the conditions of globalization are considered.

Key words: enterprise, metallurgy, strategies of financial recovery of enterprises, stabilization strategy of financial recovery, metallurgical complex of Ukraine, financial models, globalization.

Летучая А.В., к.э.н., доцент; Игнашкина Т.Б., к.э.н., доцент; Летучая А.А., магистр, Национальная металлургическая академия Украины

Стратегии финансового оздоровления предприятий металлургического комплекса Украины в условиях глобализации: теория и методология

В статье проанализированы альтернативные теоретико-методологические подходы к определению сущности, принципов и функций стратегий финансового оздоровления предприятий. Определены направления реализации стабилизационной стратегии финансового оздоровления металлургических предприятий, доминантной сферой которой является формирование достаточного уровня его международной финансовой безопасности. Рассмотрены особенности и приоритетные направления реализации стратегий финансового оздоровления для предприятий металлургического комплекса Украины в условиях глобализации.

Ключевые слова: предприятие, металлургия, стратегии финансового оздоровления предприятий, стабилизационная стратегия финансового оздоровления, металлургический комплекс Украины, финансовые модели, глобализация.

UDC 338.27

I. O. ROMANOVSKIY,
Candidate of Technical sciences, Associate Professor,
Associate professor of Department of Economics and
Entrepreneurship Named after T. G. Ben,
National Metallurgical Academy of Ukraine

FORECASTING OF ACTUAL SALES QUANTITY OF A TRADING COMPANY

The database of a trading company has been analyzed to evaluate the influence of seasonality on actual sales quantity. Conclusion has been made as to autoregressive nature of the data under examination.

Due to analysis of existing approaches to determining seasonality and their tailoring to peculiar features of a trading company, an advanced toolkit has been set forth to tackle the problem. An introduction of a modulo operation term substantially facilitates taking into account the impact of periodicity on actual sales quantity of a company.

Calculations have been done to evaluate the reliability of the model set forth. The model proved to be more accurate and reliable as compared to an ordinary autoregressive and moving average model.

Key words: seasonality, sales, forecast, model, method, autoregression, moving average, value, prediction, error, reliability, coefficient, advantage, enterprise.

Formulation of the problem. In the context of increasing competition, the issue of determining the seasonality indexes of sales become particularly relevant. The correct definition of future actual sales quantity enables a company to make the most of its own resources. In addition, the company acquires ability to avoid the void stockpiling of unsold products, which also increases the efficiency of company's performance. The stocks of goods are brought in line with demand, competitive advantages grow due to more complete and rapid satisfaction of consumers' needs.

Therefore, research on seasonality of sales is timely and relevant.

Analysis of recent research and publications. In present conditions, the definition of seasonal indexes, as a rule, is based on the examination of «historical» databases, which consider the volume of consumption of goods (or its sales) as a function of time[1].

Plotting a trendline and its further adjustment with the help of seasonal factors is widely used to predict actual sales quantities[2]. The advantage of this approach is

that due to the least squares method, the trend of changes (either growth or fall) is determined. The disadvantage of this approach is that when determining the seasonal indices for a given period (month, quarter, etc.), the value of an analyzed parameter is taken at the corresponding periods of previous cycles, so, the intensity of the changes of parameters and periodicity are missed.

In general, a toolkit dealing with time series is widely used to predict seasonality.

Moving average method should be mentioned as historically most widely applied method for determining seasonal indexes.

The advantage of the moving average lies in its relative flexibility (as compared to least squares method). However, the moving average in equal shares takes into account the influence of a few previous periods, while values of earlier periods of time either are taken into account to a lesser extent or are missed at all.

This discrepancy is partially eliminated by application of weighted moving average, when a Y_t parameter at the t -period is determined by formula

$$Y_t = \alpha_{t-1} \times Y_{t-1} + \alpha_{t-2} \times Y_{t-2} + \dots + \alpha_{t-k} \times Y_{t-k}, \quad (1)$$

where $Y_t, Y_{t-1}, \dots, Y_{t-k}$ – values of the parameter under examination at $t, t-1, t-k$ periods;

$\alpha_{t-1}, \alpha_{t-2}, \dots, \alpha_{t-k}$ – weights that are determined from conditions

$$\sum_{i=t-1}^{t-k} \alpha_i = 1, \quad (2)$$

To determine coefficients $\alpha_{t-1}, \alpha_{t-2}, \dots, \alpha_{t-k}$ while plotting time series, equation

$$\sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2 \rightarrow \min \quad (3)$$

must be solved.

Function $\sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2$ defines the square of errors and is denoted as SSE.

To find the coefficients satisfying Conditions (3), generalized reduced gradient method (GRG) is being applied.

In addition to absolute indicators (sales), relative indicators (indexes, percentage) are widely used to assess seasonality, making it easier to visualize trends.

The nature of seasonality process (time cyclicity) facilitates the application of toolkits which involve the repetition of a phenomenon with a certain multiplicity in time. First of all, trigonometric functions (sinusoidal time dependence) and Fourier terms, represented by formulas (4) and (5) respectively, should be noted [3].

$$Y_i = a + bt + \alpha \sin(2\pi\omega T_i + \Phi) + E_i \quad (4)$$

$$Y_i = a + bt + \sum_{k=1}^k (\alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{m} + \Phi\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{m} + \Phi\right)) + E_i \quad (5)$$

In both cases, the solution of problem is reduced to definition of constant coefficients (parameters $a, b, \alpha, \alpha_k, \beta_k$) satisfying Equation (3).

Moreover, attention should be noted to techniques which combines simultaneous application of moving average and auto-regressive approaches. Depending on completeness and nature of the coverage of variables being considered, ARMA (autoregressive moving average) [4], ARIMA (autoregressive integrated moving average) [5], SARIMA (seasonal autoregressive integrated moving average) [6] should be noted.

ARMA model, which depicts the primary concept of autoregressive concept, is as follows[4]

$$Y_t = c + \varepsilon_t + \sum_{i=1}^p \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \beta_i \varepsilon_{t-i} \quad (6)$$

where c – a constant,

ε_t – a sequence of independent and identically normally distributed random variables, with zero mean;

Y_t, \dots, Y_{t-i} – real numbers;

α_i – autoregressive coefficients;

β_i –moving average coefficients.

The difference between seasonal models and cyclic patterns is that seasonality is usually associated with a fixed-time period, while cyclicity is due to changes in time without interconnection with a fixed period.

Among the models that determine seasonality with additive parameters, it is necessary to note Holt-Winters model [7] which takes into account the exponential trend and additive seasonality. Due to additivity, the formulation of cyclic impact on the value of a predicted parameter is substantially simplified. However, this techniques necessitates an enhanced database and is rather «sensitive» in its application.

Highlighting the previously unsettled issues and the formulation of the problem. As shows the analysis of publications on the problem of seasonality, the issue is sufficiently well considered and studied. Along with this, there are no practical recommendations in the literature on the use of certain methods depending on specifics of database and peculiar features of the enterprise. In this regard, the author considers it appropriate to formulate the main criteria for a toolkit being involved in assessing the impact of seasonality on sales of the company.

The model should be easy to use and provide reliable results. Moreover, it is uncontested that formulation of individual recommendations on its utilization will

contribute to widespread the application of the model in determining seasonal indexes.

Formulating the goals of the article (task statement). The purpose of the paper is to assess the impact of seasonality on the sales of a trading company with substantiation of such a toolkit that thoroughly takes into account the features of initial database. In addition, statistical evaluation of the results is needed to confirm validity of the author’s hypothesis as to application of the model selected. Recommendations on the limits of model’s validity and peculiar features of its application will contribute to its scientific and practical value.

Presentation of the main research material with full substantiation of received scientific results. To solve the research problem, it is proposed to apply the approach provided by ARMA model (autoregressive + moving average). The primary sales information for four years (48 months) is shown in tab. 1.

Table 1

Sales over 4 years (48 months)

Month	Actual sales quantity	Month	Actual sales quantity	Month	Actual sales quantity
1	1037.84	17	643.43	33	803.28
2	995.73	18	637.06	34	938.11
3	895.43	19	661.19	35	1076.69
4	862.67	20	722.63	36	1087.02
5	618.48	21	742.95	37	1058.10
6	527.76	22	877.87	38	1160.25
7	803.75	23	1090.30	39	973.28
8	761.86	24	914.93	40	915.80
9	779.24	25	1078.07	41	661.92
10	783.83	26	983.89	42	719.90
11	1090.89	27	806.63	43	646.76
12	1168.02	28	842.98	44	696.17
13	1095.73	29	593.05	45	856.39
14	1038.25	30	701.70	46	846.25
15	903.01	31	665.02	47	1049.55
16	910.45	32	664.87	48	1104.51

In order to visualize the data in tab. 1, they are presented as a graph in fig. 1, from which a sales cycle is clearly traceable due to the seasonality of sales.

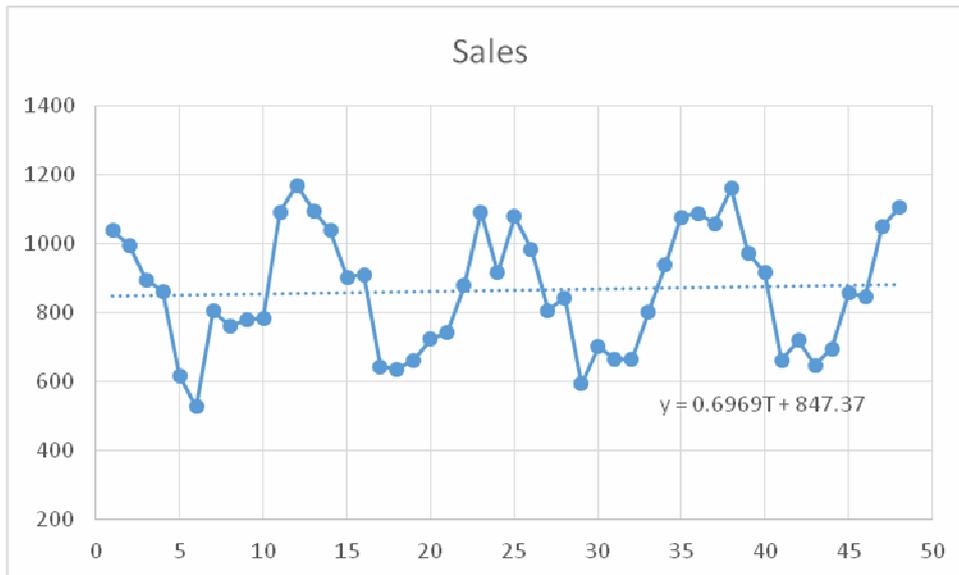

Fig. 1. Sales within 48 months

The mean of the population shown in tab. 1 equals \bar{Y} -864.45, the standard deviation $\sigma = 177.48$.

The trend line, shown in fig. 1, has the form

$$Y = 0.6969 \cdot T + 847.3, \tag{7}$$

Despite the obvious cyclicity in Figure 1, to prove (or refute) the validity of autoregressive approach we carry out Dickey-Fuller test to check our suggestion.

Applying usual linear regression techniques, due to t-coefficient failure to follow a bell-shape curve we cannot use the usual t test. The coefficient under investigation follows a tau distribution, so we have to determine whether the tau statistic τ is less than τ_{crit} based on a table of critical tau statistics shown in Dickey-Fuller Table.

As shown in [8], the set of data should be considered as a unit-root (stationary) system if the calculated tau exceeds the critical value. Among the three varieties of the Dickey-Fuller test, we choose Type Constant without Trend, which is described by the equation

$$\Delta y_i = \beta_0 + \beta_1 y_{i-1} + \varepsilon_i \tag{8}$$

The results of calculating tau statistics using the linear regression approach are given in tab. 2.

For statistical data evaluation, we additionally apply the following criteria of ARMA(p,q) function.

Aikike's Informational Criterion (AIC)

$$AIC = nLN\left(\frac{SSE}{n}\right) + 2k \tag{9}$$

Bayesian Information Criteria (BIC)

$$BIC = nLN\left(\frac{SSE}{n}\right) + kLN(n), \tag{10}$$

in our case (a constant term included)

$$k = p + q + 2, \tag{11}$$

where p is the order of the autoregressive part and q is the order of the moving average part.

The output of regression analysis is shown in tab. 2.

Table 2

Output of regression analysis

Regression Analysis						
OVERALL FIT						
Multiple R	0.379012			AIC	448.7891	
R Square	0.14365			AICc	449.3605	
Adjusted R Square	0.124188			BIC	452.4464	
Standard Error	128.6236					
Observations	46					
ANOVA				Alpha	0.05	
	df	SS	MS	F	p-value	sig
Regression	1	122109.2	122109.2	7.380867	0.009389	yes
Residual	44	727936.8	16544.02			
Total	45	850046				
	coeff	std err	t stat	p-value	lower	upper
Intercept	260.943	97.04932	2.688767	0.010091	65.35293	456.533
Sales	-0.30227	0.11126	-2.71678	0.009389	-0.5265	-0.07804

Since $t_{crit} < 2.71678$, the time series under investigation should be considered as not stationary.

To confirm the validity of autoregressive approach, we plot a correlogram drawing upper and lower bounds (respectively B_{up} and B_{low}) for autocorrelation r_h with significance level $\alpha = 0.05$ using equation

$$B = \pm z_{1-(1-\alpha/2)} SE(r_h), \tag{12}$$

Having found the autocorrelation function of each time period, we plot the correlogram shown at fig. 2.

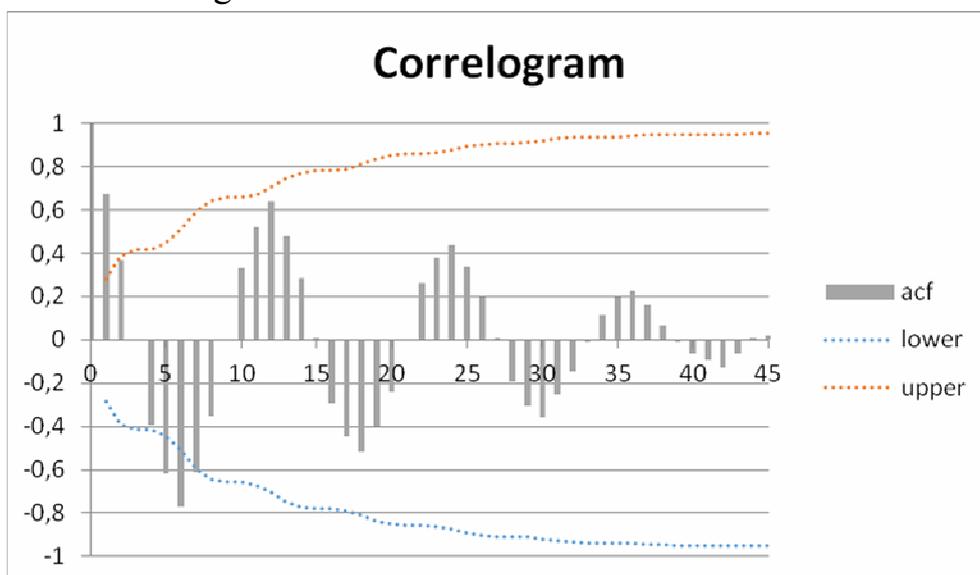

Fig. 2. Correlogram of the «historical database»

Data shown in fig. 2, refute the hypothesis of the randomness of the data array. Using equation (11) to determine the lower and the upper bounds for autocorrelation (significance level $\alpha=0.05$) of each value of the autocorrelation function. These bounds are also shown in fig. 2

Since the autocorrelation functions are located within B_{up} and B_{low} boundaries, the function we are investigating should be defined as autoregressive.

To determine the equation that describes the time series, we use

$$y_i = \sum_{j=1}^p \phi_j y_{i-j} + \varepsilon_i + \sum_{j=1}^q \theta_j \varepsilon_{i-j}, \quad (13)$$

in which factors ϕ_j and θ_j are being determined by criterion of the minimum sum of squares of errors

$$\sum_{i=1}^p \varepsilon_i^2 \rightarrow \min \quad (14)$$

The search for the coefficients ϕ_j and θ_j satisfying (14) is being performed by an optimization process.

We present the autoregressive series ARMA (3,3) in the form of a correlation dependence

$$y_i = \Phi_0 + \sum_{j=1}^{p=3} \phi_j y_{i-j} + \varepsilon_i + \sum_{j=1}^{q=3} \theta_j \varepsilon_{i-j} \quad (15)$$

Statistics of calculations is shown in tab. 3.

Table 3

Statistics of ARMA (3,3)

Regression Analysis							
OVERALL FIT							
Multiple R	0.9119		AIC	370.26			
R Square	0.8316		AICc	374.62			
Adjusted R Square	0.8027		SBC	382.42			
Standard Error	76.1223						
Observations	42						
ANOVA				Alpha	0.05		
	df	SS	MS	F	p-value	sig	
Regression	6	1001491.2	166915.2	28.81	3.68758E-12	yes	
Residual	35	202811.33	5794.61				
Total	41	1204302.59					
	coeff	std err	t stat	p-value	lower	upper	vif
Intercept	-1098.11	246.5080	-4.4547	0.0000823	-1598.5510	-597.6755	
Y_{i-1}	3.5287	0.4940	7.1429	0.00000003	2.5258	4.5316	53.0231
Y_{i-2}	-1.5673	0.5268	-2.9751	0.0052791	-2.6368	-0.4978	61.0156
Y_{i-3}	0.3151	0.2923	1.0779	0.2884573	-0.2784	0.9086	18.7946
ε_{i-1}	-3.3990	0.5345	-6.3591	0.0000003	-4.4841	-2.3139	26.6529
ε_{i-2}	-0.8889	0.2770	-3.2087	0.0028518	-1.4513	-0.3265	7.4232
ε_{i-3}	-1.5275	0.2961	-5.1584	0.0000099	-2.1287	-0.9264	8.4239

The statistics of tab.3 indicate that the model is sufficiently reliable in determining the auto-regression dependence within the «historical» database.

However, its application in order to obtain predictive indicators is complicated due to the fact that to determine each consequent parameter Y_i we need to apply two «historical» parameters: Y_{i-1} and ϵ_{i-1} . We face the uncertainty of these two parameters already while determining the second predictive parameter running. This condition reduces the reliability of the model, and with each subsequent prognosis step the number of uncertain parameters doubles. Therefore, it is necessary to apply a more reliable model, in limits of which the number of uncertain parameters in predicting would be less. Moreover, to evaluate the accuracy of models, we suppose, that in compliance with conditions of comparability, the number of terms of the techniques we intend to formulate, should not exceed the number of terms in (15).

To achieve our aim, our steps should be as follows.

First, we need to reduce the number of uncertain parameters $(Y_{i-j}, \epsilon_{i-j})$ of equation (15) for each Y_i being predicted.

This can be achieved by simultaneously taking into account autoregressive nature of the model, the smoothing effect (moving average) in relation to periodicity of the process. The latter is being achieved by entering a function *modulo* term, which determines the periodicity of the process involving the remainder of division.

To facilitate the aim of our research, the author proposes to determine the value y_i , which is defined within i-th period of the cycle by formula

$$\hat{y}_i = \Phi_0 + \sum_{j=1}^p \Phi_{i-j} \times y_{i-j} \times (T_c \text{ mod } T_{i-j}) \quad (16)$$

The actual value y_i is related to the predicted value of \hat{y}_i by equation (17) applying the i -period error

$$y_i = \hat{y}_i + \epsilon_i, \quad (17)$$

Combining equations (16) and (17) we obtain equation (18), which we use to identify unknown $\Phi_0, \Phi_{i-j}, \dots, \Phi_{i-p}$

$$y_i = \Phi_0 + \sum_{j=1}^p \Phi_{i-j} \times y_{i-j} \times (T_c \text{ mod } T_{i-j}) + \epsilon_i \quad (18)$$

The coefficients $\Phi_0, \Phi_{i-j}, \dots, \Phi_{i-p}$ are being calculated by solution of a multiple linear regression equation.

The results of the calculation applying the author's model are shown shown in tab. 4.

Applying data in Table (4), we formulate the time series equation of y_i as

$$y_i = 428.6336 + 0.0038y_{i-1} + 0.0274y_{i-2} + 0.0134y_{i-3} + 0.0242y_{i-4} + 0.0146y_{i-5} + 0.0134y_{i-6} + \epsilon_i, \quad (19)$$

Statistics of the author’s model

Regression Analysis							
OVERALL FIT							
Multiple R	0.919547		AIC	366.6217			
R Square	0.845566		AICc	370.9853			
Adjusted R Square	0.819091		BIC	378.7854			
Standard Error	72.8963						
Observations	42						
ANOVA				Alpha	0.05		
	df	SS	MS	F	p-value	sig	
Regression	6	1018317	169719.5	31.93896	8.36E-13	yes	
Residual	35	185985.5	5313.871				
Total	41	1204303					
	coeff	std err	t stat	p-value	lower	upper	vif
Intercept	428.6336	39.18227	10.93948	7.68E-13	349.0893	508.1778	
y_{i-1}	0.003809	0.004064	0.937409	0.354972	-0.00444	0.012059	1.245117
y_{i-2}	0.02742	0.004299	6.377681	2.46E-07	0.018692	0.036148	1.355967
y_{i-3}	0.013429	0.004297	3.125196	0.003562	0.004705	0.022152	1.338448
y_{i-4}	0.024199	0.004276	5.659044	2.17E-06	0.015518	0.03288	1.348849
y_{i-5}	0.01456	0.004283	3.399157	0.001702	0.005864	0.023256	1.398854
y_{i-6}	0.013433	0.003897	3.447235	0.001491	0.005522	0.021344	1.279163

Using equation (19), we determine y_i for 49-60 months (next two years). For the interval $i > 48$, due to the unknown values of ε_i , we accept $y_i = \hat{y}_i$. It should be noted, that unlike equation (15) with at least two unknown parameters ($\varepsilon_i, \varepsilon_{i-1}$), each equation of \hat{y}_i we use contains only one unknown parameter (ε_i).

As an alternative to suggestion $y_i = \hat{y}_i$, we can apply Monte Cristo method to simulate ε_i under a classic Bell-shaped curve (normal distribution).

The results of comparison with «historical» database statistics are shown in fig. 3.

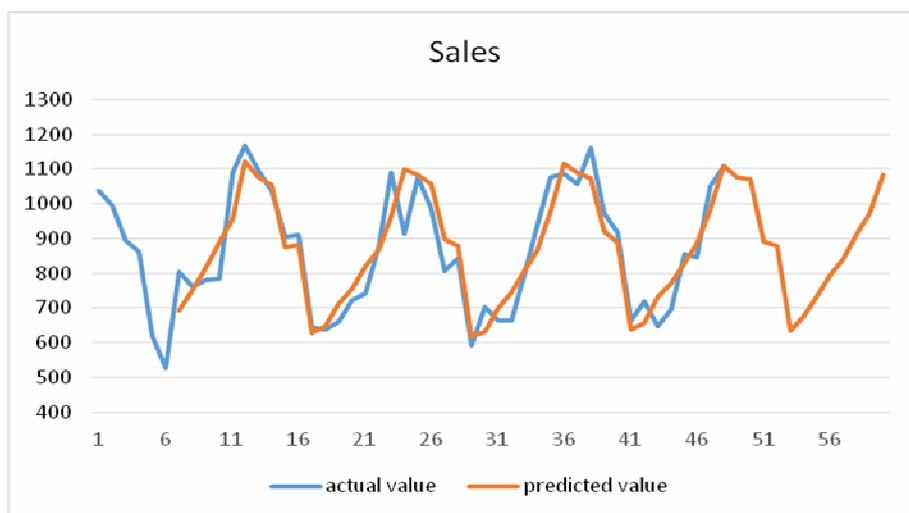

Fig. 3. Results of calculation

The trend line of the predicted data array is described by equation

$$Y = 0.3819 \times T + 859.73 \quad (20)$$

Analyzing (7) and (20), one can conclude that in (20) there is a tendency to maintain an average sales growth rate and a slight decrease of its intensity.

Tab. 5 shows the statistics of calculations performed with application of the author's model and classic ARMA (p=3, q=3) model.

Table 5

Comparison of statistics

<i>Coefficient / criterion</i>	<i>Author's model</i>	<i>ARMA (p =3, q=3)</i>	<i>Preferable level of indicator</i>
<i>Multiple R</i>	0.9195	0.9119	<i>high</i>
<i>R Square</i>	0.8456	0.8316	<i>high</i>
<i>Adjusted R Square</i>	0.8191	0.8027	<i>high</i>
<i>Standard Error</i>	72.8963	76.1223	<i>low</i>
<i>Observations</i>	42	42	
<i>AIC</i>	366.62	370.26	<i>low</i>
<i>AICc</i>	370.99	374.62	<i>low</i>
<i>BIC</i>	378.79	382.42	<i>low</i>

As evidenced by tab.4, application of the author's techniques (an autoregressive approach with introduction of a **modulo operation** term to take into account the periodicity of sales) has yielded reliable and more accurate results in comparison with a classic ARMA model.

Conclusions and suggestions. The database of a real trading company regarding the seasonality of sales was analyzed. Using the Dickey-Fuller test and plotting a correlogram, a conclusion has been made as to autoregressive nature of the data under examination.

Due to analysis of approaches to determining seasonality, an advanced toolkit has been set forth. It enables us to take into account the seasonality influence on the sales of a trading company.

The author's approaches is based on ARMA (p,q) techniques. To enhance the reliability of the model due to periodicity of sales, we introduce a modulo operation term. In comparison with traditional ARMA (p,q) model, our model yields more reliable and accurate results while plotting a multilinear correlation functions basing on «historical» data array. As to forecasting of actual sales quantity, the model we set forth in this article is more preferable due to the following fact. To apply our toolkit we need to determine (or stimulate) only one parameter (ϵ_t), while existing ARMA (p,q) techniques involves at least two unknown parameters ($\epsilon_t, \epsilon_{t-1}$).

As an alternative to suggestion $y_t = \hat{y}_t$ we use while forecasting y_t (i.e. $\epsilon_t = 0$), the simulation under a traditional bell-shaped curve involving Monte Cristo

method can be applied. However, the application of author's techniques provides a model with a lower level of uncertainty as compared to ARMA (p,q).

As further research topic, the author outlines the further investigation of issues of relationship between scope of information, the pace of the average moving and duration of cycle. In addition, the simulation of predicted errors using different stochastic methods will increase the reliability of the approach we set above.

References

1. Cellini, R. and Rizzo, G (2012), "Private and Public Incentive to Reduce Seasonality: A Theoretical Model", *Innovar (electronic journal)*, vol. 28, nom. 67, enero-marzo DEl 2018, pp. 41-57, available at: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2012-43>.
2. Time series forecasting [Electronic resource]: available at: <https://http://myy.haaga-helia.fi/~taaak/q/forec.pdf>.
3. Franses, Ph. H. (1998), *Time series models for business and economic forecasting*, Cambridge University Press, Cambridge, USA.
4. Box, G. and Jenkins, G. (1976), *Time series analysis: Forecasting and control*, CA: Holden-Day, San Francisco, USA.
5. Modelo autorregresivo de media móvil [Electronic resource], available at: https://es.wikipedia.org/wiki/Modelo_autorregresivo_de_media_m%C3%B3vil.
6. Asamoah-Boaheng, M. (2014), "Using SARIMA to Forecast Monthly Mean Surface Air Temperature in the Ashanti Region of Ghana", *International Journal of Statistics and Applications*, vol. 4, no. 6, pp. 292-298, available at: <http://article.sapub.org/10.5923.j.statistics.20140406.06.html>.
7. Theil, H. and Wage, S. (1964), "Some Observations on Adaptive Forecasting", *Management Science (electronic journal)*, vol. 10, issue 2, pp. 198–206, available at: <https://pubsonline.informs.org/doi/pdf/10.1287/mnsc.10.2.198>.
8. Dickey, D.A., Hasza, D.P., Fuller, W.A. (1984), "Testing for Unit Roots in Seasonal Time Series", *Journal of the American Statistical Association*, No. 79, pp. 355-367.

Романовський І.Г., к.т.н, доцент, Національна металургійна академія України Прогнозування обсягів продаж торгівельної компанії

Проаналізовано базу даних торгівельної компанії в контексті оцінки впливу сезонності на фактичний обсяг продажів. З використанням статистичного апарату зроблено висновок про авторегресивний характер даних, що досліджуються. На підставі аналізу існуючих підходів до визначення сезонності та їх адаптації до особливостей торгівельної компанії розроблено вдосконалений інструментарій для вирішення завдання. Введення операції ділення по модулю в функцію визначення сезонних обсягів продажів суттєво полегшило облік впливу періодичності на авторегресивний характер сезонності. Для оцінки надійності запропонованої моделі здійснено її статистична апробація і порівняння з

аналогічними показниками базової моделі. Підтверджено більш високу надійність розробленої моделі в порівнянні зі звичайною моделлю авторегресії і ковзної середньої.

Ключові слова: сезонність, продаж, прогноз, модель, метод, авторегресія, ковзаючи середня, показник, надійність, прогнозування, посилка, коефіцієнт, перевага, підприємство.

Романовский И.Г., к.т.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Прогнозирование объемов продаж торговой компании

Проанализирована база данных торговой компании в контексте оценки влияния сезонности на фактический объем продаж. С использованием статистического аппарата сделан вывод о авторегрессивном характере исследуемых данных. На основании анализа существующих подходов к определению сезонности и их адаптации к особенностям торговой компании разработан усовершенствованный инструментарий для решения задачи. Введение операции деления по модулю в функцию определения сезонных объемов продаж существенно облегчило учет влияния периодичности на авторегрессивный характер сезонности. Для оценки надежности предложенной модели осуществлена ее статистическая апробация и сравнение с аналогичными показателями базовой модели. Подтверждена более высокая надежность разработанной модели в сравнении с обычной моделью авторегрессии и скользящей средней.

Ключевые слова: сезонность, продажи, прогноз, модель, метод, авторегрессия, скользящая средняя, показатель, надежность, прогнозирование, ошибка, коэффициент, преимущество, предприятие.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.526:330.564.2

А. М. КОЛОТ,
*доктор економічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

О. О. ГЕРАСИМЕНКО,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління персоналом
та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

ІНСТИТУТИ ЗАЙНЯТОСТІ І ДОХОДІВ В НОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ

Обґрунтовано неоднозначний вплив нової економіки на сучасні трансформації інститутів зайнятості і доходів. Висвітлюються глобальні тренди у царині зайнятості та доходів, що сформувалися на початку XXI століття на фоні суперечливих тенденцій соціально-трудового розвитку. Дано наукове пояснення взаємозв'язку і взаємовпливу ключових індикаторів та показників функціонування соціально-трудової сфери. Наведено ієрархію глобальних явищ і процесів, під впливом яких в останні десятиліття відбувалося зростання нерівності доходів.

Ключові слова: трансформація зайнятості, тренди у сфері доходів, взаємозв'язок та взаємовплив інститутів соціально-трудової сфери, виклики і загрози нової економіки.

Постановка проблеми. Проблематика нинішнього та прийдешнього майбутнього соціально-трудової сфери в цілому, і особливо у царині зайнятості і доходів економічно активного населення набуває нині доленосного значення. Усі ми є мимовільними свідками того, що нова економіка і постіндустріальне

суспільство не демонструють стійкої соціалізації відносин у сфері праці та очікуваної людиноцентричності. Масштаби та глибина проблем, пов'язаних із зайнятістю, із доходами у найширшому їх розумінні, асиметріями у царині економічного і соціального розвитку є такими, що ставлять під загрозу соціальну безпеку не тільки країн з перехідною економікою, або країн, що розвиваються, але й країн, які дотепер вважались успішними [6].

Змушені констатувати, що домінуючі у суспільстві очікування, за якими нова економіка – це новий рівень соціалізації відносин у сфері праці, нові можливості самореалізації та утвердження людиноорієнтованих цінностей, новий рівень якості трудового життя залишаються, за нашими оцінками, частогусто райдужними передбаченнями, які не мають реального втілення.

Наголошуємо й на тому, що як сніжний ком наростають проблеми адаптивного характеру у зв'язку з конвергентним розвитком нано-, біо-, інформаційно-комунікаційних та інших технологій. Тож маємо підстави для твердження, що світ загалом і світ праці, зокрема, дедалі більше поляризуються, розшаровуються, а, отже, стають дедалі нестійкішими й несправедливішими й асиметрії за таких умов – уже не виняток, а правило.

Неоднозначний, нерідко негативний вплив нової економіки на основні параметри ринку праці (попит, пропонування, ціну послуг з праці), на показники, що характеризують рівень, структуру і динаміку доходів, на стан соціальної нерівності та інші індикатори розвитку соціально-трудої сфери важко заперечувати. Невтішні прогнози щодо подальшого дрейфу інститутів зайнятості і доходів підбивають віру в цінності та інститути нової економіки і постіндустріального суспільства, які ще донедавна уявлялися незаперечними.

За умов наростання глобальних проблем економічного, соціального, демографічного, антропо-технологічного характеру набуває неабиякого значення опрацювання середньо- і довгострокових сценаріїв розвитку навколишнього світу, зокрема світу праці та соціально-трудої сфери. І важливим кроком до розробки таких сценаріїв постає виокремлення тенденцій розвитку інститутів зайнятості та доходів як системоутворюючих, ключових компонентів соціально-трудої сфери.

Є підстави для твердження, що існуюче наукове забезпечення стійкої позитивної соціальної динаміки не відповідає потребам сьогодення. Маємо визнати, що у більшості наявних публікацій (і не лише вітчизняних) означена вище проблематика розглядається фрагментарно, ізольовано, бракує використання міждисциплінарної методології дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед економістів сучасної доби одним із перших, хто на десятиліття опередив наукову спільноту прозорливим баченням ролі інформації та нового формату економіки XXI ст.,

був П. Друкер. Класик теорії і практики сучасного менеджменту у свої 90 років на рубежі двох тисячоліть закликав науковців усвідомити той факт, що традиційні фактори виробництва – земля, праця і капітал – набувають якщо й не вторинного, то якісно нового значення по відношенню до інформації та знань. «Той факт, – писав П. Друкер на початку 1990-х років, – що знання стали *єдиним*, а *не одним із* ресурсів, робить наше суспільство «посткапіталістичним». Він докорінним чином змінює структуру суспільства. Він створює нову соціальну динаміку. Він створює нову економічну динаміку. Він створює нову політику» [31, с. 40]. П. Друкер виокремлював в історії промислового капіталізму чотири фази: механічна революція, що тривала упродовж більшої частини ХІХ ст.; революція менеджменту після 1945 року, викликана застосуванням знань у процесах ведення бізнесу; інформаційна революція, що має місце за «застосування знань до знань». Фундатор сучасного менеджменту неодноразово привертав увагу до необхідності по-іншому виписати та зрозуміти історію праці. Економіка ринку праці, на думку П. Друкера, все ще мало досліджена, продовжує зосереджуватися навколо безробіття і заробітних плат у традиційному розумінні їх сутності і взаємозв'язку. Натомість наука має, за баченням П. Друкера, виписати як насправді інформація впливає на працю, на співвідношення між працею і вільним часом, на життєдіяльність людини в цілому.

Втім, прозорливі, науково виважені думки і передбачення П. Друкера і ряду його послідовників та однодумців – це скоріше виключення, аніж правило у баченні сутнісних характеристик та закономірностей розвитку нової, мережевої економіки. Маємо констатувати, що ще на початку 2000-х років соціально-економічна література за незначним виключенням була переповнена описом нової економіки як системи, у якій більшість зайнятих буде виконувати роботу, що заснована на інноваціях і знаннях; у трудових функціях переважатимуть компоненти інтелектуального характеру; економічний простір буде заповнюватися нематеріальним, а трудові, соціальні конфлікти приречені до мінімізації.

Як насправді буде функціонувати нова економіка – над цим мало хто задумувався. Натомість продукувалися міфи та ілюзії, за якими нова економіка уявлялась, переважно, як результат еволюції економіки індустріальної доби; як економіки з більшим насиченням «розумних» машин. І лише наприкінці першого-початку другого десятиліття ХХІ ст. розпочалося масове прозріння та усвідомлення, що ера «комунізму» у сфері праці та соціально-трудова відносин віддаляється у часі та просторі і зароджуються сумніви стосовно того, чи взагалі ця ера може настати.

Наголошували і продовжуємо наголошувати на тому, що нова економіка – це не прояв механічного приросту технічних, організаційних, інноваційних та інших якостей дотеперішньої економічної системи; це не екстраполяція закономірностей останньої на економічне буття нового століття [9].

В економічній системі, що інтенсивно формується, цілі її пласти, сегменти, кластери починають функціонувати за іншими принципами, розвиваються за іншими, аніж дотепер сценаріями, рухаються в іншому ритмі та з іншими швидкостями. Вже сьогодні реальністю є небачені раніше мережеві зв'язки, нові форми власності, нові форми кредитування, паралельні валюти, самоуправлінські структури тощо [28].

Новий капіталізм стає одночасно і глобальним, і фрагментарним, і мережевим; частково – ринковим, принаймні таким, що прокладає шлях відходу від суто ринкової системи. Не буде перебільшенням твердження, що для нової економіки характерним є феномен поєднання віртуального і реального світу.

П. Мейсон, автор теорії «посткапіталізму» як економічної системи, яка має замінити діючий устрій, оскільки останній, на його думку, нездатний адаптуватися до викликів сьогодення, наголошує на трьох наслідках розвитку нових технологій в останні 25 років. «По-перше, – зазначає П. Мейсон, – інформаційні технології зменшили необхідність праці, розмили кордони між працею і вільним часом і послабили зв'язок між роботою і зарплатами. По-друге, інформаційні товари роз'їдають здатність ринку до правильного ціноутворення. Це відбувається тому, що ринки виходять із принципу дефіциту, тоді як інформація присутня в достатку. Захисний механізм системи породжує монополії у небачених в останні 200 років масштабах – а це не може тривати вічно. По-третє, ми спостерігаємо самовільне піднесення спільного виробництва: поява товарів, послуг і організацій більше не відповідає диктату ринку і управлінської ієрархії. Найбільший інформаційний продукт у світі – Вікіпедія – безкоштовно створюється зусиллями 27 тис. добровольців, із-за чого знищується енциклопедичний бізнес, а рекламна індустрія втрачає щорічно доходи у розмірі 3-х млрд. доларів» [15, с. 14-15]. І далі П. Мейсон зазначає: «У 1990-ті роки, по мірі того, як зростало усвідомлення наслідків, до яких призвели інформаційні технології, представники різних наук одночасно прийшли до однієї і тієї ж думки: капіталізм стає якісно іншим. З'явилися стійкі словосполучення: економіка знань, інформаційне суспільство, когнітивний капіталізм. Вважалося, що інформаційний капіталізм і модель вільного ринку працюють у тандемі, і вони породжують і укріплюють один одного. Деякі передбачали, що зміни настільки важливі, що не поступаються за своїм значенням переходу від торгового капіталізму до промислового у XVIII ст. Але

як тільки економісти стали пояснювати, як цей «третій тип капіталізму працює», вони зіштовхнулися з однією проблемою – він не працює. З'являється усе більше підтверджень тому, що інформаційні технології не створюють нову, більш стабільну форму капіталізму, а розгойдують його, рушають ринкові механізми, підточують права власності і підривають дотеперішні взаємозв'язки між зарплатами, працею і прибутком» [15, с. 164-165].

З наведеного вище маємо зробити чи не головний висновок: нову економіку як одну з домінант першої половини ХХІ ст. не можна зрозуміти, керуючись усталеними, традиційними судженнями, перенесенням закономірностей розвитку економіки індустріальної доби на «грунт» нових реалій в оточуючих нас світах. Інформаційно-комунікаційні та інші технологічні, суспільні блага, інститути, що є уособленням нової економіки, за багатьма ознаками, принципами функціонування тощо суттєво відрізняються від тих, що були домінуючими в індустріальній економіці. А тому й економіка та суспільство вже в першій половині ХХІ ст. без перебільшення стають новими (наголошуємо – не кращими чи гіршими, а новими).

Формулювання цілей статті. Автори статті не ставлять за мету дослідити зайнятість та доходи як такі. Теоретичні і прикладні аспекти цієї проблематики стали предметом низки попередніх публікацій [7; 10; 13; 21]. На передньому плані результатів цього дослідження – глобальні тренди у царині зайнятості та доходів, що сформувалися на початку ХХІ століття під впливом процесів глобалізації, становлення нової економіки та інших чинників економічного і позаекономічного характеру. Водночас міститься наукове пояснення взаємозв'язку і взаємовпливу ключових індикаторів та показників соціально-трудої сфери.

Виклад основного матеріалу. Результати власних досліджень, які будуть доповнені висновками багатьох авторитетних вчених, переконують у тому, що розгортання сфери дії нової економіки дедалі інтенсивніше супроводжується дією численних суперечливих тенденцій у царині людського розвитку та функціонуванні соціально-трудої сфери. Остання все більше асоціюється з унікальним симбіозом явищ, процесів, досягнень, втрат і тенденцій розвитку, які не мають однозначної оцінки [6].

Соціально-трудова сфера як симбіоз протирічливих явищ і процесів. На багатьох прикладах розвинених країн та й з вітчизняної практики можемо вже тепер переконатись у складному переплетінні суперечливих тенденцій у царині соціально-трудоого, людського розвитку [21], серед яких виокремимо такі:

✓ У багатьох сегментах підвищується попит на висококваліфікований, креативний персонал як носій потужного людського капіталу, що дедалі більше

уживається з неоднозначною динамікою попиту на працівників низької кваліфікації, які до того ж недостатньо мобільні й не здатні набути нових компетенцій, що їх вимагають сучасне виробництво та сфера послуг.

✓ Набуває гіпертрофованих розмірів диференціація трудових доходів працівників, яка нерідко перевищує реальні відмінності в рівнях нагромадженого людського капіталу та результатах його використання.

✓ На тлі інтелектуалізації праці та в цілому стабільного підвищення середніх трудових доходів працівників, зайнятих на робочих місцях, що є уособленням четвертої промислової революції, розширюється гетто маргінальної зайнятості у багатьох секторах економіки з неприйнятною винагородою за надані послуги, яка не забезпечує гідних умов життя. Бідність серед економічно активного населення зберігається у значних масштабах і є одним з факторів, що знижує соціальну згуртованість суспільства.

✓ Відбуваються багатовекторні й широкомасштабні зміни на ринку праці, які, однак, далеко не завжди відповідають інтересам найманих працівників. Так, набуває небачених раніше масштабів неформальна зайнятість, застосування нестандартних форм зайнятості та режимів робочого часу й атипових трудових договорів. Поширення зазначених форм зайнятості та трудових договорів чимраз частіше стає наслідком як реальних змін у структурі виробництва й організаційно-економічних особливостях його функціонування, так і послаблення співвідношення сил роботодавців і найманих працівників унаслідок слабкості (неадекватності) національного законодавства у сфері праці та зниження ролі соціального діалогу. Трудове законодавство має тенденцію до лібералізації, а колективно-договірне регулювання не охоплює всього різноманіття форм зайнятості, які є реальністю сьогодення.

✓ З'являються ознаки десоціалізації соціально-трудова відносин, виявом яких є: зниження частки заробітної плати у ВВП багатьох країн, у т. ч. розвинених; ускладнення доступу економічно активного населення до наявних дотепер форм і видів соціального захисту; збільшення відрахувань працівників у фонди соціального страхування; намагання владних структур розв'язати проблеми, породжені погіршенням демоекономічних показників, перекладанням на економічно активне населення.

✓ Інтереси підвищення конкурентоспроможності економіки і створення передумов для стійкого соціального розвитку потребують дедалі більшої уваги до проблем соціально відповідальної поведінки бізнесу. Утім частка бізнесових структур, які системно підтримують свій імідж, наполегливо працюючи над поліпшенням ділової репутації та здійснюючи свою діяльність на принципах соціальної відповідальності, залишається низькою.

✓ Основні сегменти соціальної структури суспільства все більше різняться за рівнем добробуту, стилем життя, нормами поведінки. Розкол суспільств, що їх посилює економічна глобалізація в її нинішньому форматі, ускладнює формування і функціонування демократичних інститутів держави та громадянського суспільства, оскільки розхитується основа демократії – соціальна злагода з приводу базових цінностей і принципів життєдіяльності.

✓ За умов лібералізації економічних відносин і глобальних змін у поведінці економічних інститутів відбувається ерозія «культури солідарності». Натомість набирають сили тенденції, в основу яких покладено індивідуалізацію в найширшому її розумінні. Зміни, що відбуваються в культурі соціальної поведінки людей, намагання останніх розв'язувати наявні соціальні проблеми самотужки, масові настрої десолідарності дають підстави стверджувати про формування у світі, що глобалізується, «індивідуалізованих суспільств» або принаймні про зростаючі масштаби індивідуалізації як сучасного феномену, що спричинює зниження соціальної згуртованості.

За умов наростання глобальних проблем економічного, соціального, демографічного, антропотехнологічного характеру набуває неабиякого значення опрацювання середньо- і довгострокових сценаріїв розвитку навколишнього світу, зокрема світу праці та соціально-трудового розвитку.

Куди дрейфує інститут зайнятості? Проведений нами аналіз також переконує, що динамізм, масштабність, багатовекторність змін у всіх сферах життєдіяльності людини будуть визначальним трендом найближчих десятиліть. Триватиме зміна всіх світів, що оточують людину, – природи, техніки, інститутів, праці, як і світу самих людей. І ці зміни не можна буде оцінювати однозначно позитивно чи однозначно негативно.

У новій економіці для людини з'являтимуться одночасно і нові можливості, і нові виклики та випробування. Серед останніх чи не основне – загострення проблем зайнятості. Уже не як футурологічне передбачення, а як можливий реальний сценарій теоретики і практики обговорюють відоме співвідношення 20 : 80, згідно з яким нова економіка потребуватиме використання не більше від 20 % економічно активного населення. Скоріше, така оцінка є не виправдано песимістичною. Однак результати практично всіх досліджень і теоретичного, і прикладного, емпіричного характеру свідчать, що становлення нової економіки, у якій інформаційно-комунікаційні, цифрові технології та мережеві принципи функціонування провідних інститутів набувають домінантного значення, обумовлює суттєві зміни у масштабах, структурі зайнятості населення, трансформуючи всі складники ринку праці та його інститути.

Радикальні зміни в інституті зайнятості – це об'єктивна відповідь економічної системи та її соціально-трудового складника на виклики динамічних змін – технологічних, організаційних, мотиваційних, демоекономічних, споживчих тощо. Водночас це є свідченням розвитку відносин постіндустріальної економіки (економіки знань) у функціонуванні сучасного ринку праці. Нова ієрархія факторів економічного розвитку, інтенсивне впровадження нових прогресивних технологій, передусім інформаційно-комунікаційних, дедалі більше зумовлюють як трансформацію форм зайнятості, так і зростання вимог до суб'єктів трудової діяльності. Посилення ролі творчої людини у виробництві сприяє нарощенню попиту на інтелектуальну, креативну працю, на висококваліфікованих працівників зі схильністю до постійного навчання, засвоєння та інтерпретації нового. Людський капітал стає провідним фактором економічного розвитку, найефективнішим економічним ресурсом. Разом із тим, слід пам'ятати, що постійне зростання вимог до кваліфікації й мобільності працівників дедалі більше поєднуюватиметься з проблемою зайнятості низькокваліфікованих і недостатньо мобільних громадян.

В Україні, як і у більшості країн світу, також відбувається глибинна трансформація зайнятості. Йдеться про зміну її основних форм, видів та змісту. Вітчизняний ринок праці поступово запозичує загальносвітові тенденції. Вже сьогодні принциповими інноваціями у сфері зайнятості можна вважати лізинг персоналу, дистанційну зайнятість, нестандартні графіки робочого часу тощо. Нової якості набуває гнучкість ринку праці у різноманітних її формах та виявах. Зазначені процеси у сфері зайнятості справляють значний вплив на соціально-трудова сферу, адже вони спричиняють зміну як структури, так і змісту соціально-трудова відносин.

Результати проведених авторами досліджень дають підстави виокремити низку взаємозв'язаних процесів, які відбулись у світовій практиці за останні 10-15 років та набувають усе більших масштабів, інтенсивності й змінюють зайнятість і усталені параметри ринку праці [21], а саме:

- поширення нових, нестандартних форм зайнятості і атипових моделей організації робочого часу;
- підвищення гнучкості ринку праці, яка поширюється на усі його параметри - попит, пропонування, ціну послуг із праці;
- децентралізація колективно-договірного регулювання відносин з приводу зайнятості;
- посилення диференціації сегментів ринку праці, у якому примхливо уживаються елементи доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної епох;

– посилення тренду, коли істотна частина робіт з високою і надвисокою складністю уживається з такою ж часткою робіт з низькою і наднизькою складністю;

– різновекторність процесів, що відбуваються в змісті і характері праці. Подібно тому, як на початку ХХ століття з'явилися сотні тисяч робочих місць на конвеєрних лініях з монотонною примітивною працею, на межі двох тисячоліть подібні робочі місця з'являються в офісах, в інших структурах за використання сучасних інформаційних технологій.

Важливо усвідомлювати, що трансформація інституту зайнятості – це, перш за все, небувалі раніше масштаби застосування нестандартних (атипових, нетрадиційних) форм зайнятості і серед них:

- зайнятість на умовах неповного робочого часу або неповна зайнятість;
- зайнятість на умовах строкових трудових договорів;
- тимчасова, непостійна зайнятість, у тому числі запозичена праця;
- вторинна зайнятість;
- дистанційна зайнятість;
- зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру;
- неформальна зайнятість, у тому числі самозайнятість;
- незареєстрована зайнятість у формальному секторі.

Слід враховувати, що межі між різними формами нестандартної зайнятості є розмитими і рухливими. Що стосується самого поняття “нестандартна зайнятість”, то визначаючи його сутність і характерні риси, більшість дослідників ринку праці та зайнятості цілком виправдано відштовхуються від зворотнього, а саме поняття “стандартна зайнятість”. Під останньою розуміється зайнятість у режимі повного робочого дня на основі безстрокового трудового договору і на стандартному робочому місці.

Розглядаючи природу феномену нестандартної зайнятості акцентуємо увагу на тому, що довгостроковим і глибинним її джерелом є симбіоз двох факторів, які діють у просторі і в часі. Йдеться про те, що дедалі більша потреба роботодавців (попит на нетипову зайнятість) поєднується з одночасною трансформацією пропонування праці.

Серед чинників, що продукують підвищення попиту на нетипову зайнятість, виділимо:

- структурні зрушення в процесі переходу від масового конвеєрного виробництва до виробництва, що притаманне новій економіці (економіці знань);
- посилення глобальної конкуренції;
- значне розширення сектору послуг;

- небували раніше масштаби застосування інформаційних і комунікаційних технологій;

- наростання гнучкості ринку праці та виробництва.

Зміни в структурі пропонування робочої сили стимулюють такі чинники, як:

- зростаюче залучення жінок, молоді, зокрема, студентів, в економічно активне життя;

- підвищення добробуту домогосподарств;

- комп'ютеризація і збільшення технічного оснащення домогосподарств;

- поступове перетворення “людини економічної” на “людину творчу”;

- підвищення значення нематеріальних мотивів у життєдіяльності економічно активного населення.

Статистичні дані, матеріали спеціальних досліджень свідчать, що поширення нестандартної зайнятості характерно для більшості країн світу. Як відзначають російські дослідники цієї проблематики В. Гімпельсон і Р. Капелюшников, розширення масштабів нестандартної зайнятості – це не короткочасова аномалія і не політичний прорахунок, які можна легко усунути за допомогою відповідних “правильних” законів чи інших важелів державної економічної політики. Тут проявляється глобальна тенденція, яка має глибоке соціальне, економічне, політичне та технічне коріння [17, с. 386].

Як узгоджується поширення феномену нестандартної зайнятості з інтересами найманих працівників? Яким є співвідношення зисків і збитків суб'єктів соціально-трудова відносин від застосування нетипової зайнятості? Чи стають за таких умов більш здоровими відносини у сфері безпосереднього докладання праці? Відповіді на ці питання є ключем до отримання об'єктивної оцінки наслідків застосування нестандартної зайнятості.

Намагаючись відповісти на поставлені запитання, будемо враховувати, що застосування тих чи інших форм нестандартної зайнятості в багатьох випадках має добровільний, умотивований характер. Це – бажання поєднувати навчання і роботу за атиповим трудовим договором, робота впродовж неповної зміни з можливістю догляду за дітьми; тимчасова або інша нестандартна зайнятість з можливістю мати більше вільного часу для самореалізації людини в інших сферах життєдіяльності.

Однак є й інший, більш складний і небажаний для економічно активної людини, бік цієї проблеми. Результати спеціальних досліджень, численні публікації з питань ринку праці та зайнятості переконують у тому, що застосування нестандартних форм зайнятості все більше і більше має не добровільний, а вимушений характер. Останнє пов'язано з дефіцитом гідних робочих місць і відсутністю можливості працювати на умовах стандартного

трудового договору (не обмеженого певним періодом і повну норму робочого часу) [1].

До першопричин трансформації інституту зайнятості. Пояснюючи першопричини цих змін та їх наслідки, засновник і президент Світового економічного форуму К. Шваб закликає, щоб уявити, що відбувається, порівняти Детройт 1990 р. (на той момент основний центр традиційної промисловості) з Кремнієвою долиною 2014 р. У 1990 р. сукупна ринкова капіталізація трьох найбільших компаній Детройта становила 36 млрд. дол. США з чисельністю працюючих до 1,2 млн. осіб. У 2014 р. сукупна ринкова капіталізація трьох найбільших компаній Кремнієвої долини була значно вищою (1,09 трлн. дол. США) з приблизно такою самою сумою прибутку (247 млрд. дол. США) і майже в 10 разів меншою чисельністю співробітників (137 тис. осіб) [27, с. 19–20].

Конкретизуючи вплив інформаційно-комунікаційних та інших сучасних технологій на масштаби і структуру зайнятості, К. Шваб підкреслює, що створення одиниці цінності із залученням значно меншої робочої сили, аніж 10 або 15 років тому, стало можливим завдяки мінімальній вартості цифрового бізнесу, яка наближується до нуля. Крім того, реальність цифрової сфери полягає в тому, що багато нових компаній надають «інформаційні товари» з практично нульовими витратами на зберігання, транспортування і тиражування. Деяким компаніям, заснованим на дизруптивних технологіях, для процвітання майже не потрібний капітал. Наприклад, таким компаніям, як Instagram або WhatsApp, для старту фактично не знадобилося фінансування, що змінило роль капіталу і масштабування бізнесу в контексті четвертої промислової революції. Загалом це демонструє, як ефект масштабу стимулює зростання і впливає на зміну цих галузей [27, с. 20].

Розвиваючи свою думку, К. Шваб зауважує, що четверта промислова революція створює проблеми в основному на боці пропонування, у світі праці та виробництва. За останні кілька років переважна більшість розвинених країн, а також швидко зростаючих світових економік, таких як Китай, відчули суттєве відсоткове зниження частки праці у ВВП. Таке зниження значною мірою сталося в результаті спаду відносної ціни засобів виробництва, що, у свою чергу, було викликано розвитком інновацій (що спонукає компанії замінювати працю капіталом) [27, с. 23].

Економічну систему, що формується, можна визначити і як інформаційний капіталізм, який завдяючи комп'ютеризації набуває нових, мережевих, небачених раніше джерел доступу до всього, що накопичило суспільство знань. Це відкриває нові можливості, але, як завжди, є й інший «бік медалі».

За результатами дослідження, проведеного школою Оксфорд-Мартін [27, с. 175-177], через один-два десятиріччя близько 47 % робочих місць в США, скоріше всього, стануть комп'ютеризованими. Розподіл професійної зайнятості за вірогідністю комп'ютеризації наведено на рис. 1.

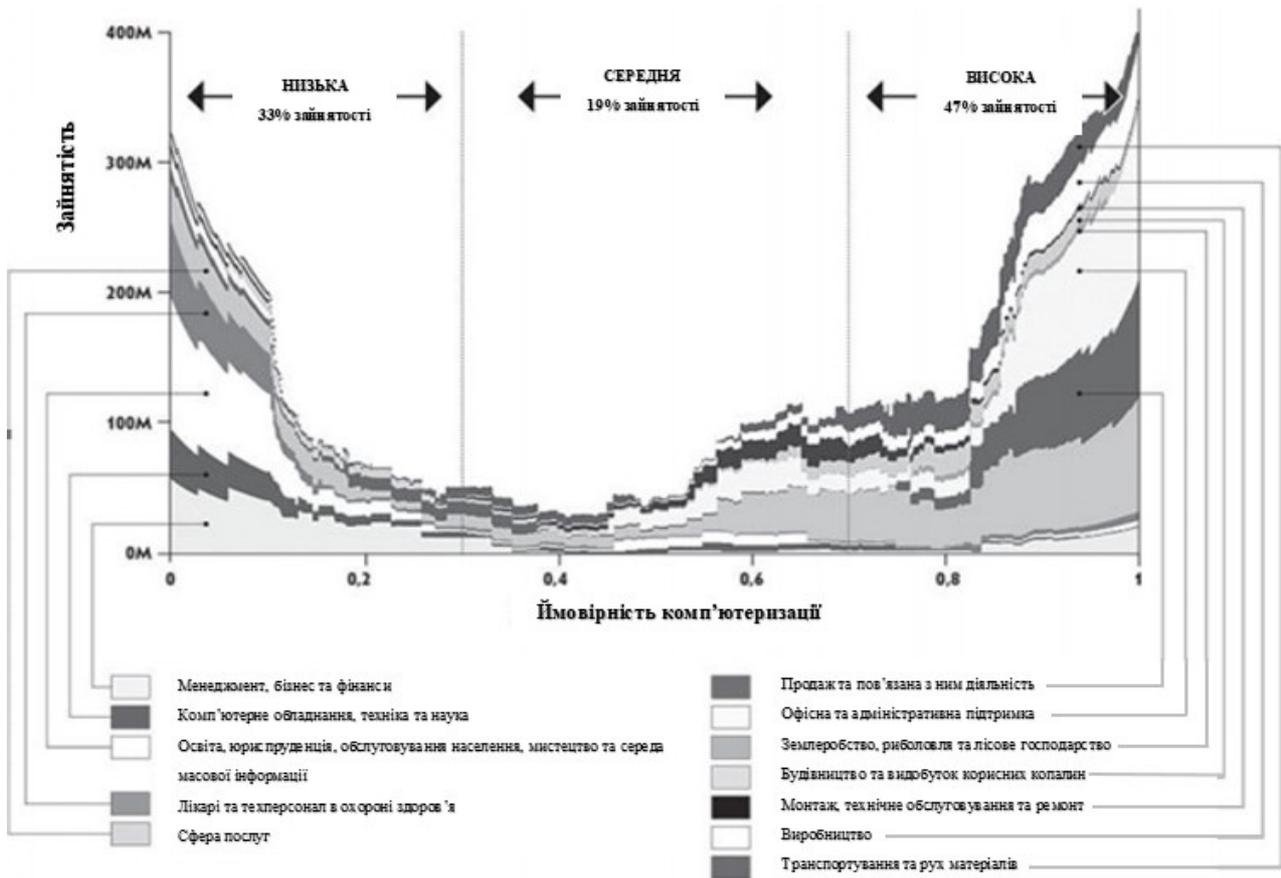

Рис. 1. Розподіл професійної зайнятості за вірогідністю комп'ютеризації [27, с. 176]

Зазначене вище призведе не лише до позитивних ефектів. Одним з найбільш вагомих негативних наслідків стане суттєва втрата робочих місць в окремих сферах професійної зайнятості.

В табл. 1 наведено перелік професій, які мають максимальну та мінімальну вірогідність автоматизації.

Президент Американської соціологічної асоціації Р. Коллінз у статті «Середній клас без роботи: виходи зачиняються», яка увійшла до колективної монографії, підготовленої п'ятьма відомими соціологами США, зазначає, що довгострокова структурна слабкість капіталізму сьогодні виходить на передній план. Це технічне заміщення людської праці машинами, до чого призводить комп'ютеризація і поширення інформаційних технологій в останні двадцять років. Нині цей процес прискорюється й уже загрожує існуванню середнього класу [3, с. 61]. І далі відомий соціолог сучасності наголошує, що краху капіталізму через технологічне заміщення досі не траплялося. Аж до 1980-

Вірогідність	Професії
<i>Найбільш схильні до автоматизації</i>	
0,99	Фахівці з телефонних продажів
0,99	Фахівці з оформлення податкової документації
0,98	Фахівці страхових компаній з оцінювання автомобільних збитків
0,98	Судді, арбітри та інші посадові особи у сфері спорту
0,98	Секретарі з правових питань
0,97	Офіціанти та хостеси
0,97	Агенти з продажу нерухомості
0,97	Підрядники у сфері сільського господарства
0,96	Секретарі, помічники з адміністративної роботи, за винятком юридичної та медичної сфер, а також помічників для вищого керівництва
0,94	Кур'єри та працівники з доставки
<i>Найменш схильні до автоматизації</i>	
0,0031	Соціальні працівники, що надають допомогу людям, які страждають психічними розладами та наркотичною залежністю
0,0040	Хореографи
0,0042	Терапевти та хірурги
0,0043	Психологи
0,0055	Менеджери з персоналу
0,0065	Аналітики комп'ютерних систем
0,0077	Антропологи й археологи
0,0100	Морські інженери та фахівці у сфері суднобудування
0,0130	Менеджери з продажів
0,0150	Генеральні директори

1990-х років механізація в першу чергу заміщувала ручну працю. Але остання технологічна хвиля принесла із собою заміщення управлінської праці і перше скорочення середнього класу. Інформаційні технології – це технології комунікації, і вони відкривають другу велику епоху скорочення робочих місць, заміщення комунікативної діяльності, яку, власне, і здійснює середній клас. До механізації нині додалися роботизація й електронізація, які визначатимуть наше довгострокове майбутнє [3, с. 63–64]. І далі Р. Коллінз пише, що коли через автоматизацію скоротився робітничий клас, капіталізм врятувався, пересунувши вивільнені маси у зростаючі ряди середнього класу. Нині комп'ютеризація, Інтернет і вплив нових мікроелектронних пристроїв починає скорочувати середній клас. Чи може капіталізм пережити цю другу хвилю технологічного заміщення? – запитує він. У минулому капіталізм обминав кризу технологічного заміщення п'ятьма основними шляхами. Я берусь показати, – запевняє він, – що нині всі п'ять шляхів виявляються заблокованими. Усі шляхи заводять у глухий кут [3, с. 64].

Р. Коллінз критично сприймає оптимізм представників наукових шкіл, які, взявши на озброєння концепцію «створюваного зруйнування»

Й. Шумпетера, намагається довести, що кількість робочих місць, які створюються завдяки новим товарам і послугам, неодмінно компенсує втрату робочих місць у старих галузях, що руйнуються. Р. Коллінз безспідставно вважає, що такий оптимізм – не більше ніж екстраполяція минулих тенденцій, та наголошує, що жодна з цих теорій не бере до уваги технологічного заміщення комунікативної діяльності – того рятувального клапана, який раніше компенсував створення нових робочих місць замість утрачених. Стверджується, що в міру того, як телефонні оператори і канцелярські службовці втрачатимуть роботу через упровадження автоматизованих і комп'ютерних систем, рівно така сама кількість робочих місць створюватиметься для розробників програм, комп'ютерних техніків і продавців мобільних телефонів. Але ще ніхто не навів переконливих пояснень, чому ця кількість має бути рівною, не кажучи вже про те, чому автоматизація технічних і комунікативних завдань (наприклад, поява онлайн-магазинів) не може абсолютно зменшувати кількість робочих місць для офісних працівників [3, с. 66].

Заслуговують на увагу й не можуть не спонукати до роздумів такі твердження Р. Коллінза: комп'ютеризація середнього класу не заміщується створенням нових робочих місць. Нові робочі місця створюються, але їх кількість менша порівняно з тією, що була раніше, рівно як менші й доходи. Тому всі програми перекваліфікації для скорочених працівників не особливо впливають на показники структурного безробіття. Комп'ютеризація й Інтернет створили нові сфери праці: розроблення програмного забезпечення, створення веб-сайтів, різноманітні надомні он-лайніві інформаційні й консультаційні послуги (останні зазвичай погано оплачуються). Навіть якщо ІТ створюють нові види діяльності, вони не гарантують оплачуваних вакансій у кількості, рівній тій, яка була ними знищена [14, с. 66].

Ще один дослідник – американський соціолог Р. Інглхарт – у своїй останній монографії дає містке найменування сучасним модернізаційним процесам у розвинених країнах – наступ суспільства штучного інтелекту. За результатами його дослідження, що спирається на унікальну базу (створення якої започатковане у 1981 р. в рамках проектів Всесвітнього дослідження цінностей і Європейського дослідження цінностей, якими охоплені більш як 100 країн і 90 % населення планети), наступ суспільства штучного інтелекту має вкрай суперечливі, різновекторні наслідки для суспільного розвитку. Штучний інтелект, як зазначає Р. Інглхарт, вихолощує економіку, витісняючи гарантовані й добре оплачувані роботи негарантованими і погано оплачуваними. Спочатку промислові робітники із сильними профспілками були заміщені не об'єднаними у профспілки робітниками з більш слабкими можливостями обстоювати свої інтереси і низькими гарантіями

працевлаштування; нині юристи замінюються комп'ютерами, а професори з постійними контрактами замінюються погано оплачуваними лекторами, які зайняті неповний робочий день [4, с. 282–283].

Загальні тенденції у цій царині графічно зображено на рис. 2 і 3, а саме показано зміну чисельності зайнятих у США (у розрізі – низькооплачувані, середній клас, високооплачувані) за періоди 1979–1999 рр. і 1999–2012 рр.

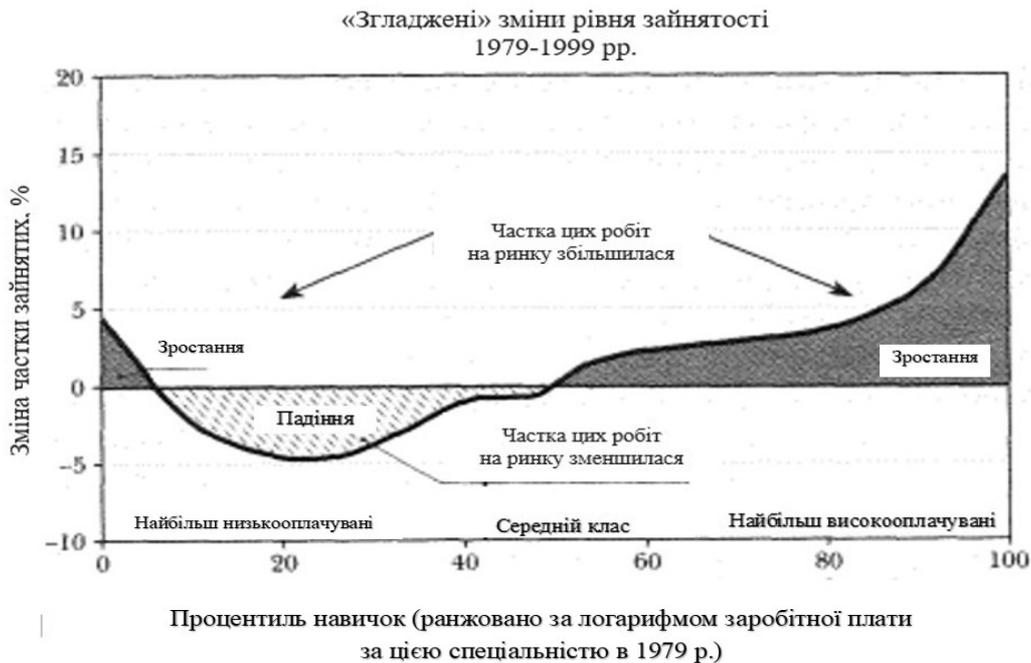

Рис. 2. Зміни у структурі робочої сили США у 1979–1999 рр. [4, с. 285]

За даними рис. 2 чисельність зайнятих протягом 1979–1999 рр. зростала, при цьому низькооплачувані види робіт замінювалися більш високооплачуваними, що вимагало більш кваліфікованої робочої сили. У суспільстві домінувало переконання, що цей тренд збережеться, і кожне наступне покоління матиме більш безпечні і якісніші умови життя. Однак після 1999 р. сталося, за образним висловлюванням Р. Інглхарда, вихолощення економіки.

У період з 1999 до 2012 рр. (рис. 3) частка робочих місць для середнього класу скоротилася. Водночас сталося інтенсивне зростання низькооплачуваних, нестандартних робочих місць. Незначно, але зростали кількість і частка високооплачуваних робочих місць, які потребують високої кваліфікації. Однак ці показники були значно меншими, ніж у попередній період (1979–1999 рр.).

Рис. 3. Зміни у структурі робочої сили США у 1999–2012 рр. [4, с. 285]

Тож іще раз наголошуємо, що *інформаційно-комунікаційні технології і нова економіка загалом обумовлюють заміщення праці, тимчасом як інвестування стає дедалі менш капіталомістким*. Разом з тим на ринках праці перевага віддається найбільш креативним працівникам, які є носіями унікальних компетенцій, а тому цифрові платформи і ринки, що побудовані на основі глобальних сполучень, готові виплачувати високу винагороду лише невеликій кількості «зірок». На думку К. Шваба, у ситуації, коли будуть реалізовані всі описані тенденції, переможцями стануть ті, хто зможе повною мірою брати участь в інноваційно орієнтованих екосистемах через надання нових ідей, бізнес-моделей, продукції та послуг, а не ті, хто буде здатний запропонувати лише низькокваліфіковану робочу силу або звичний капітал [27, с. 112].

За умов наростання нових викликів та випробувань, що чекають на економічно активну людину в найближчій перспективі, більш складні вимоги постають перед економічною наукою, основним завданням якої було і залишається дослідження об'єктивних закономірностей еволюції суспільства загалом і його економічної системи зокрема, а також з'ясування тенденцій і домінант соціально-економічного розвитку. Треба бути готовими до відповіді на безліч нових запитань, які виникають перед соціумом за умов глобальних трансформацій усього, що оточує людину. Нагальне завдання, що вже постало перед кожною свідомою людиною, а особливо перед науковцем, – оцінивши свої потенціал і можливості, розпізнати й усвідомити глибину викликів сучасності, дати відповідь на них, з тим щоб навколишній світ був безпечнішим, сприятливішим для стійкого розвитку.

Отже, вважаємо, що до основних наукових завдань на сучасному етапі слід віднести зміщення акценту з констатації «кінця знайомого світу» на окреслення контурів і опрацювання механізмів функціонування «незнайомого світу», яким він стає для більшості економічно активного населення. Також висловимо сподівання, що викладені концепти і судження стануть, так би мовити, цеглинками в підвалинах оновленої моделі зайнятості економічно активної людини в новій інформаційно-мережевій економіці та в постіндустріальному суспільстві.

«Вимивання середнього класу» і його вплив на трудові доходи та їх нерівність. Великомасштабні, різновекторні зміни, що відбуваються у царині зайнятості, як безпосередньо, так і побічно впливають на рівень, структуру та диференціацію доходів економічно активного населення. Не буде перебільшенням твердження, що трудові доходи є дзеркальним відображенням по-перше, змін, що відбуваються на ринку праці [4; 27], а по-друге, спрямованості політики розподільних відносин, рівня їх соціалізації [11].

Неупереджений аналіз свідчить, що за нових технологій та структури, устрою нової економіки немало представників колишнього середнього класу інтенсивно перекочують до сегменту низькооплачуваних працівників. В узагальненому, дещо спрощеному вигляді можна пояснювати цей тренд двома причинами. Перша пов'язана зі скороченням сфери докладання праці, скороченням трудомісткості суспільного виробництва за впровадження інформаційно-комунікаційних та інших сучасних технологій. Друга причина пов'язана зі спрощенням трудових процесів, переведенням багатьох робіт із розряду складних до більш простих і відповідно менш оплачуваних, оскільки виконання складних операцій усе більше перебирають на себе мережеві, інформаційні системи.

Один з парадоксів сьогодення абсолютної більшості країн, включно найрозвиненіших, є таким: ті, хто працює за найманням, чимраз більше часу перебувають на роботі (з урахуванням позаурочного часу), і вони більш освічені, проте їхня погодинна заробітна плата зростає значно нижчими темпами за темпи підвищення продуктивності праці. У перші десятиліття після Другої світової війни економічне зростання асоціювалося зі значним стійким скороченням бідності. Але реалії останніх десятиліть є такими, що отримані суспільствами блага дедалі менше і менше сприяють подоланню бідності. Нагадаємо, що цей негативний тренд утворився із 1970-х років.

На рис. 4 на прикладі США відображені фактичний і гіпотетичний рівні бідності, одержані за моделлю статистичної взаємодії зростання подушового ВВП і рівня бідності, що домінував у 1959–1973 рр. Дана модель бідності

доволі точно віддзеркалювала взаємодію двох зазначених показників у середині 1970-х рр.

Тож гіпотетичний рівень бідності засвідчує таке: якби статистична кореляція ВВП на душу населення і рівня бідності зберігалася такою, якою вона була в період 1959–1973 рр., то рівень бідності мав наблизитися до нульової позначки вже в середині 1980-х рр.

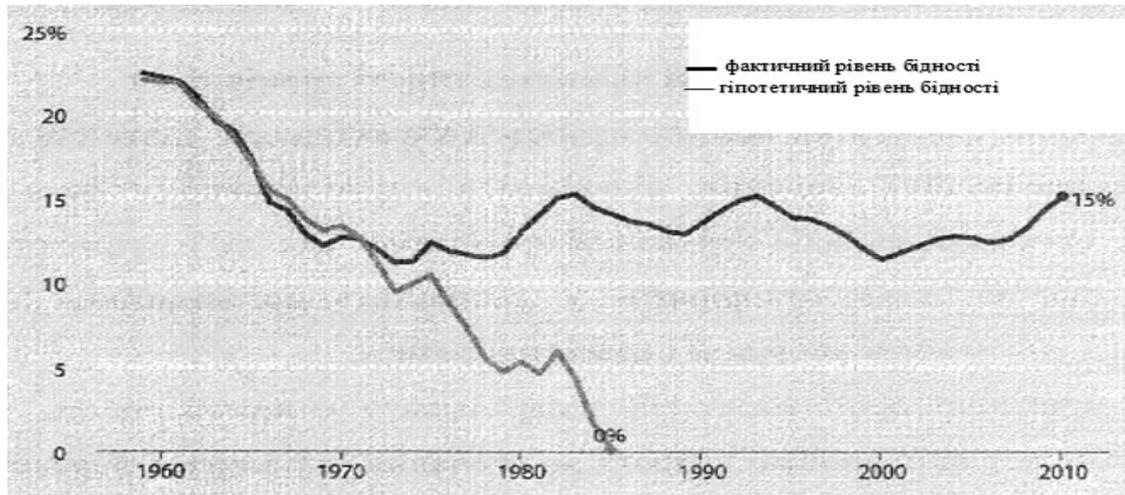

Рис. 4. Фактичний і гіпотетичний рівні бідності у США, 1959–2012 рр.
Джерело: Інститут економічної політики (EPI)

Комплексне дослідження динаміки заробітних плат, яке провадилось останніми роками Американським національним інститутом економічної політики й на яке ми вже посилалися, корелює за висновками з результатами інших прикладних досліджень деяких організацій і авторитетних науковців США, і вони такі. За останні три з половиною десятиліття спостерігалось інтенсивне зростання заробітної плати топ-менеджерів, працівників середньої і вищої ланки фінансового сектору, керівного персоналу найбільш успішних компаній. Водночас почасова оплата праці працівників низької і середньої кваліфікації у більшості сфер діяльності стагнувала або спостерігалось лише перманентне її підвищення. Подібна ситуація значною мірою протилежна тій, що була протягом трьох десятиліть після завершення Другої світової війни, коли почасова заробітна плата зростала і більш рівномірно, і більш високими темпами.

Заслужують на увагу й такі факти. Згідно з виконаними в грудні 2016 р. розрахунками та прогнозами американських фахівців шанси на те, що 30-річні американці зароблятимуть більше від своїх батьків в аналогічному віці, нині дорівнюють лише 51 %, тимчасом як 40 років тому цей показник був 86 % [4, с. 283]. Важливо зазначити, що така ситуація характерна не тільки для США. За наявними даними в найбільш розвинених країнах Європи у період з 1993 до

2010 рр. також відбувались вихолощення економіки та втрата значної кількості робочих місць для середнього класу [4, с. 283].

Чи збережеться така тенденція на майбутнє? Р. Інглхарт, відповідаючи на це запитання, зазначає, що майбутнє непередбачуване за визначенням, але сили ринку створюють потужні стимули для подовження цієї тенденції. З погляду топ-менеджменту заміна робочої сили неорганізованими працівниками, іноземцями, які отримують малу платню, максимізує доходи корпорацій і посилює їхні конкурентні позиції. В ідеалі можна обійтися взагалі без робочої сили. Однак якби кожна корпорація так зробила, країна опинилася б у ще глибшій депресії, аніж у 1930-ті роки: більшість людей не змогли б нічого купити. Але з погляду кожної окремої корпорації практично не можна встояти й не почати витискати робочу силу в подібний спосіб, і сьогодні це – їхня домінуюча стратегія [4, с. 283–284]. І як одну з основних причин стримування доходів переважної більшості працюючих Р. Інглхарт убачає зміну в співвідношенні позицій соціальних сил щодо здатності захищати свої соціально-трудоі інтереси.

Позитивні наслідки зростаючої нерівності, як і віра в позитивні наслідки феномену «багатства, що просочується», – це один з міфів, що їх свідомо чи несвідомо поширюють науковці, які сприймають навколишній світ крізь рожеві окуляри. Натомість лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліц – один із представників сучасної економічної еліти, хто послідовно розвінчує даний міф щодо позитивного впливу неоліберальної політики і зростаючої соціальної нерівності. Звернімо увагу на таке його застереження: компанія, що стала іконою американського успіху, «Apple», ринкова вартість якої у 2012 р. оцінювалася вище, ніж «General Motors» у свої ліпші роки, має штат усього в 47 тис. співробітників у США. *У глобальному світі формування ринкової вартості і створення нових робочих місць являють собою абсолютно різні явища* (курсив наш). Немає причин вірити в те, що коли ми дамо грошей американським багатіям, то це приведе до припливу великих інвестицій у США: гроші інвестують тоді, коли очікують від них віддачу. Із ситуацією спаду в Сполучених Штатах віддачу слід очікувати від інвестицій у ринки, що формуються. А коли у США здійснюються інвестиції, то це зовсім не обов'язково вкладання в діяльність зі створення нових робочих місць. Навпаки, більша частка потоків спрямовується на створення механізмів, які запроєктовані задля заміщення ручної праці, тим самим розгойдуючи ринок праці [23, с. 17].

Концентрація доходів на верхніх щаблях в системі чинників нерівності. Зростаюча нерівність, як підтверджують проведені дослідження, усе більше зумовлена концентрацією доходів і статків на верхніх щаблях суспільства, а саме в населення, яке належить до багатих і надбагатих. Це потребує

усвідомлення природи, причин такої концентрації, пояснення того, що лежить в основі означеного феномену. Відповісти на запитання: чому багаті багатіють, а очікуваного «просочування» багатства, більш рівномірного розподілу не спостерігається? – не можна мовою сухої статистики або мовою усталених штамтів, класичних формулювань, однозначних безапеляційних суджень.

Ієрархія причин зростаючої концентрації доходів і багатства у верхньому сегменті, на вершині піраміди є такою, що розпочинати їх розгляд слід з того, що стосується усіх і кожного, а саме глобалізації світової і зростання відкритості національних економік. Не буде перебільшенням твердження, що глобалізація як явище і процес світового масштабу, з одного боку, і неолібералізм як теоретична, ідеологічна платформа, рупор сучасного глобального капіталізму – з другого, є основними силами, вони ж причини, чинники, які сформували передумови для нерівності у тому форматі, який має місце на межі двох тисячоліть.

Глобальна економіка – це економіка, яка не знає кордонів; економіка, у якій постійні структурні зрушення, переміщення виробництва, перелив капіталу, мобільність у найширшому її розумінні – це нормальні, іманентні їй природі явища. Локомотивом цих глобальних зрушень та перетворень є транснаціональні корпорації, у яких відбувається інтенсивна концентрація і виробництва, і капіталу, і доходів. Транснаціональні корпорації (ТНК) перетворилися на держави в державах. Їхні активи нерідко перевищують активи цілих країн. Проблематика формування, розвитку, функціонування, трансформації ТНК достатньо широко досліджена у сучасних наукових виданнях і не є предметом нашої розвідки. Для нас принципово важливо наголосити на існуванні прямого, безпосереднього, інтенсивно відтворювального взаємозв'язку між інститутом, яким є ТНК, і концентрацією доходів, статків у цьому інституті. Принципово важливо наголосити і на такому. ТНК, як і інші інституції глобального капіталізму, мають свою піраміду, на вершині якої перебувають власники, топ-менеджмент, які визначають політику розвитку цих корпорацій, їх стратегію, зокрема й у сфері розподільних відносин.

Слід підкреслити, що глобалізація як феномен сьогодення охоплює весь світ, утім міра її проникнення в окремі регіони, галузі, сфери, сегменти економіки різна. Отже, глобалізація за мірою її проникнення, глибиною інтеграційних процесів та взаємозалежностей неоднорідна. Справедливим є твердження, що глобалізуються не національні господарства, а економічні процеси, складники економічної системи. Інакше кажучи, межі між глобальними і локальними світами пролягають не між країнами, а всередині них.

Вплив процесів глобалізації на ситуацію у сфері доходів працівників далеко не однозначний [5]. Результати досліджень свідчать про різке збільшення прибутковості найбільших міжнародних корпорацій та поляризацію в рівні доходів найвищої управлінської ланки й пересічних працівників цих компаній. Так, в останні три десятиліття в США спостерігається різке зростання заробітних плат управлінців вищої ланки порівняно з винагородою за працю працівників середньої і нижньої ланок. Якщо на початку 1970-х рр. середня заробітна плата 100 найбільш високооплачуваних генеральних директорів у США перевищувала середню заробітну плату працівників у 10 разів, то вже у 2000 році таке перевищення сягнуло 1000 разів (рис. 5).

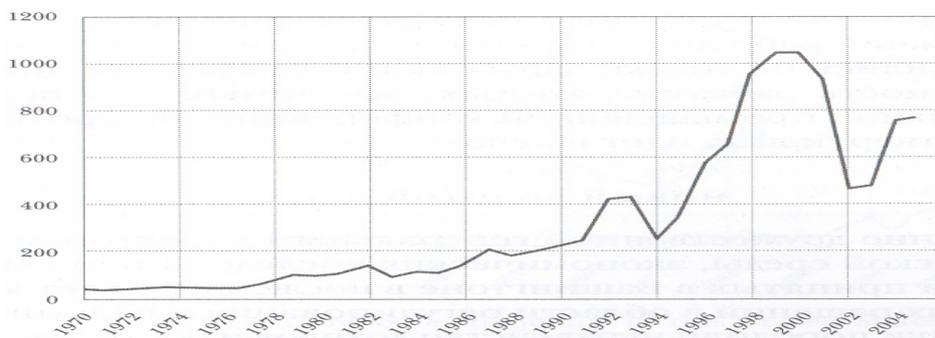

Рис. 5. Співвідношення заробітків 100 провідних генеральних директорів компаній США і працівників (усереднені дані)

Джерело : Income Inequality in the United States (Saez and Picketty)

Тимчасом як заробітки топ-управлінців різко зростали, у працівників вони залишалися майже незмінними. Про це свідчать дані рис. 6, на якому наведено медіанні заробітки працівників (чоловіків) з повною зайнятістю з поправкою на рівень інфляції.

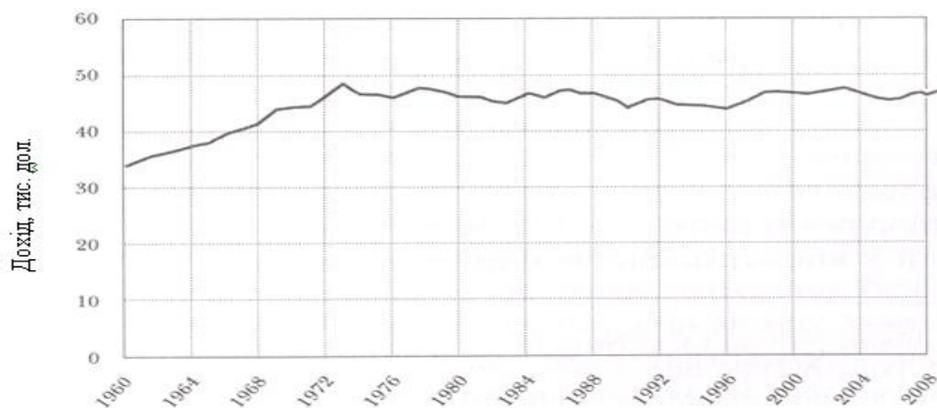

Рис. 6. Реальна медіанна заробітна плата працівників (чоловіків) з повною зайнятістю у 1960–2009 рр. (у доларах 2009 року)

Джерело: U. S. Census Bureau

Один з відомих економістів сучасності Дж. Сакс у монографії «Ціна цивілізації» пише, що ми живемо в новому золотому столітті, ексцеси якого перевищують ексцеси, що були у 70-х роках XIX ст. й у 20-х роках XX ст. Більшість американців не можуть уявити масштаби багатств, акумульованих на вершині піраміди розподілу доходів і багатств. Особливо коли кожний восьмий американець залежить від талонів на купівлю продуктів за пільговими цінами [20, с. 36].

Тренд у розподільних відносинах на користь обмеженої кількості «зірок», зниження попиту на робочу силу, яка в останні десятиліття становила основу середнього класу, призвели до суттєвих змін у політиці і практиці формування доходів. Як наслідок, доходи населення, яке ще донедавна було фундаментом середнього класу й далі асоціює себе з ним, не мають позитивної динаміки або навіть знизилися.

За даними, що містяться у звіті «Добробут у світі у 2015 році», половину всіх активів у світі контролює один відсоток світових багатіїв, і водночас нижня за рівнем доходів половина населення світу в сукупності володіє менш як одним відсотком світового багатства [29]. За наявними даними середній дохід найбагатших 10 % населення в країнах ОЕСР приблизно в 10 разів більший, ніж у такого самого відсотка найбідніших. Треба також зазначити, що нерівність має тенденцію до збільшення й у країнах, де останніми роками відбувалось інтенсивне прирощення доходів у всіх сегментах населення та знижувалася частка бідних. Зокрема, у Китаї індекс Джині підвищився з 30 одиниць у 1980-х роках до більш як 45 одиниць у 2010 р. [24].

За даними, що наводить Дж. Сакс, активи 1 % найбільш заможних американських родин перевищують чисті активи 90 % решти родин, а доходи 1 % осіб з максимальними доходами перевищують доходи 40 % людей з мінімальними доходами [20, с. 36]. За розрахунками Б. Мілановича співвідношення між 10 % найбагатших домогосподарств і 10 % найбідніших у глобальному масштабі дорівнює 98 : 1 [16].

Випереджальне зростання доходів від власності як домінанта поширення нерівності. Передусім підкреслимо: нерівність у доходах формується під впливом двох чинників – нерівності в доходах від праці (трудових доходах) та нерівності в доходах від власності (табл. 2 і 3).

Звертаємо увагу на те, що нерівність у власності на капітал, а отже, і нерівність у доходах від власності значно вища, ніж нерівність у розподілі за працею. За нашою оцінкою, що збігається з висновками багатьох учених, передусім іноземних, ключова суперечність капіталізму нинішньої доби – стійке й надто тривале в часі перевищення темпів зростання доходності капіталу над темпами доходів від трудової діяльності і

Нерівність у доходах від оплати праці в часі та просторі [19, с. 258]

Частка різних груп у сукупному доході від оплати праці	Низька нерівність (≈ Скандинавія, 1970–1980-ті рр.)	Середня нерівність (≈ Європа, 2010 р.)	Висока нерівність (≈ США, 2010 р.)	Дуже висока нерівність (≈ США, 2030 р. ?)
Багаті 10 % (вищий клас)	20 %	25 %	35 %	45 %
Включно з 1 % найбагатших (панівний клас)	5 %	7 %	12 %	17 %
Включно з наступними 9 % (заможний клас)	15 %	18 %	23 %	28 %
Середні 40 % (середній клас)	45 %	45 %	40 %	35 %
Найбідніші 50 % (найбідніший клас)	35 %	30 %	25 %	20 %
Відповідний коефіцієнт Джині (синтетичний індекс нерівності)	0,19	0,26	0,36	0,46

Примітка. У суспільствах, де нерівність у доходах від оплати праці відносно низька (як у скандинавських країнах у 1970–1980-х рр.), найбагатші 10 % найбільш високооплачуваних осіб отримують близько 20 % від сукупного доходу від неї; нижні 50 % найнижче оплачуваних осіб – близько 35 %; 40 % середньооплачуваних працівників – близько 45 %. Відповідний коефіцієнт Джині (синтетичний індекс нерівності, величина якого становить від 0 до 1) дорівнює 0,19.

виробництва. Так, один з найавторитетніших економістів сучасності Т. Пікетті подібну нерівність пояснює тим, що рекапіталізація майна, нагромадженого у минулому, відбувається швидше, ніж зростають виробництво і заробітна плата. Ця нерівність відображає фундаментальну логічну суперечність: підприємець неминуче схильний перетворюватись на рантиє і посилювати своє панування над тими, хто володіє лише власною працею. Нагромаджений капітал відтворює сам себе швидше, ніж збільшується виробництво [19, с. 32-33].

У сучасній історії докорінні, принаймні суттєві, зміни в розподільних відносинах розпочались у середині 1970-х років: доходи від фізичного і фінансового капіталу вийшли на траєкторію зростання, а трудові доходи (доходи від людського капіталу) – на траєкторію до зниження. Чи не виникає тут парадоксу? Людський капітал набирає значних обертів, а дохід від цього капіталу зменшується.

Нерівність у власності на капітал у часі та просторі [19, с. 259]

Частка різних груп у сукупному капіталі	Низька нерівність (ніколи не спостерігалася; ідеальне суспільство?)	Низька нерівність (≈ Скандинавія, 1970–1980-ті рр.)	Середня нерівність (≈ Європа, 2010 р.)	Висока нерівність (≈ США, 2010 р.)	Дуже висока нерівність (≈ Європа, 1910 р.)
Багаті 10 % (вищий клас)	30 %	50 %	60 %	70 %	90 %
Включно з 1 % найбагатших (панівний клас)	10 %	20 %	25 %	35 %	50 %
Включно з наступними 9 % (заможний клас)	20 %	30 %	35 %	35 %	40 %
Середні 40 % (середній клас)	45 %	40 %	35 %	25 %	5 %
Найбідніші 50 % (найбідніший клас)	25 %	10 %	5 %	5 %	5 %
Відповідний коефіцієнт Джині (синтетичний індекс нерівності)	0,33	0,58	0,67	0,73	0,85

Примітка. У суспільствах із «середньою» нерівністю у власності на капітал (як у скандинавських країнах 1970–1980-х рр.) найбагатші 10 % володіють близько 50 % сукупного багатства; 50 % найбідніших – близько 10 %; а середні 40 % – приблизно 40 %. Відповідний коефіцієнт Джині дорівнює 0,58.

Варто наголосити, що на сучасному етапі на рівень і динаміку доходів зайнятих в економіці значний вплив справляють зміни, пов'язані зі зростаючими масштабами та зміною структури світових ринків, мобільністю виробництва у світовому вимірі. Наведемо деякі дані, що дають уявлення щодо трансформації складного світу ринку праці під впливом процесів глобалізації та щодо його неоднозначного, суперечливого впливу на політику оплати праці. Так, у 2001–2011 рр. зростання експорту зі США в Китай забезпечило створення 538 тис. робочих місць у США. Заробітна плата у секторах, пов'язаних з експортом товарів і послуг у Китай, становила у 2009–2011 рр. у середньому 872,89 дол. на тиждень. Зростання імпорту в США з Китаю в 2001–2011 рр. витіснило до 3,3 млн робочих місць у США, а заробітна плата на них дорівнювала у 2009–2011 рр. у середньому 1 021,6 дол. на тиждень. За наявними даними загальні втрати з заробітної плати від торгівлі з Китаєм досягли 37 млрд дол. у 2011 р. [18, с. 142].

Змушують замислитись і такі дані. Із 3,3 млн працівників, які втратили роботу у США у зв'язку зі зростанням імпорту, 538 тис. знайшли роботу в

нових секторах, пов'язаних з експортом, і їхня заробітна плата була на 148 дол. на тиждень, або на 7736 дол. на рік, менша. Інші 2,7 млн працівників, які були витіснені збільшенням імпорту в США з Китаю, знайшли роботу в інших секторах економіки, де їхня плата за роботу за найманням була на 230 дол. на тиждень, або на 11 987 дол. на рік, менша, ніж раніше [18, с. 145]. Про втрати американської робочої сили через зростання торговельного дефіциту США з Китаєм і вимивання робочих місць свідчать і такі дані. Лише в промисловості США внаслідок вимивання робочих місць останніми роками втратили роботу 958 800 працівників, а їхні грошові втрати в заробітній платі лише у 2011 р. досягли 10 485 дол. на одну особу, або 10,1 млрд дол. [18, с. 146].

Вельми красномовними є й такі цифри. У 2001–2011 рр. з американського ринку праці через зростання експорту з Китаю було витіснено до 1,1 млн робочих місць у сфері виробництва комп'ютерів та інших електронних продуктів. Зауважимо також, що 74,3 % працівників у цій галузі економіки традиційно мали заробітки значно вищі, ніж інші зайняті на американському ринку праці [18, с. 144].

Напрями дрейфу системи розподільних відносин та їх зв'язок з нерівністю. Останні десятиліття демонструють дрейф усієї системи розподільних відносин у напрямку обслуговування інтересів у першу чергу і здебільш великого капіталу і топ-менеджменту [8]. Цьому сприяли й далі сприяють багатопланові зміни, які відбулись у розстановці соціальних сил, які, у свою чергу, стали наслідком:

- краху колишньої соціалістичної системи (глобальному капіталізму більше не треба зважати на соціальні завоювання цієї системи і здійснювати свою соціалізацію);

- усе більшого злиття влади і власності, посилення впливу великого капіталу на визначення державної соціально-економічної політики, активного лобіювання інтересів великого капіталу на всіх рівнях – від корпорацій до наднаціонального;

- лібералізації політики держав під впливом сучасного гегемона у царині економічної теорії – неолібералізму;

- нових можливостей для підприємницької діяльності та її результатів, у т. ч. у вигляді доходів, статків, що відкриваються для найбільш креативних, творчих, обдарованих, інноваційно налаштованих в умовах сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та відкритості національних економік;

- «фінансизації» світової економіки, феномену її віртуалізації, відриву від реального сектору з усіма як позитивними, так і масштабними негативними

наслідками (мильні пузири, відверта глобальна спекуляція, віртуалізація, на «виході» якої не віртуальні, а реальні доходи, статки);

– появи низки нових, нетипових або й небачених у минулому явищ і процесів у розподільних відносинах.

Неупереджений аналіз свідчить, що навіть у країнах, які дотепер розглядалися у якості взірця соціалізації відносин між працею і капіталом, відбувається відкат від колишніх соціальних завоювань [5].

У більшості розвинених країн реальністю сьогодення є зростаючий розрив між підвищенням заробітної плати і продуктивності праці та зниження частки витрат на оплату праці в структурі ВВП. Підкреслимо, що означена тенденція є характерною для багатьох розвинених країн, а особливо рельєфно вона проявилася в останні десятиліття у найбільш розвиненій країні – США.

На підтвердження цієї тези наведемо такі дані. За публікаціями Міжнародної організації праці в останні 20 років зростання продуктивності праці було вищим за зростання заробітної плати у більшості розвинених країн Європи і в Японії. Як наслідок, частка заробітної плати у ВВП зменшилась з 77 % у 1980 р. до 64 % у 2013 р. [32].

Заслужують на детальний аналіз дані серії досліджень, проведених останніми роками Американським національним інститутом економічної політики (м. Вашингтон). Загальний висновок є таким: у найбільш розвиненій країні світу все гостріше виявляються негативні наслідки зростаючої нерівності доходів та різкого зниження якості життя американців з низькими і середніми доходами. Дані, що містяться у звітах згаданого Інституту, демонструють розрив між зростанням продуктивності праці і погодинної компенсації працівників середньої кваліфікації, зайнятих на неуправлінських посадах, за період 1948–2014 рр. (рис. 7).

З рис. 7 бачимо, що продуктивність праці і погодинна компенсація працівників у США (за винятком керівних посад) зростали приблизно однаковими темпами у період з 1948 р. до середини 1970-х рр. У наступні роки продуктивність праці й далі зростала, хоч дещо повільніше. Водночас величина погодинної оплати праці збільшувалася мінімальними темпами, а то й стагнувала. У період з 1979 р. до 2013 рр. продуктивність праці підвищилася на 64,9 %, тимчасом як погодинна компенсація – лише на 8,2 %. Тобто стагнація заробітної плати характерна не тільки для працівників середньої і низької кваліфікації. Навіть у працівників, зайнятих у сфері науки, технологій, математики, інженерної справи, заробітна плата у 2014–2016 рр. залишалася незмінною, а в 2016 р. мала незначний приріст (2,9 %) [37].

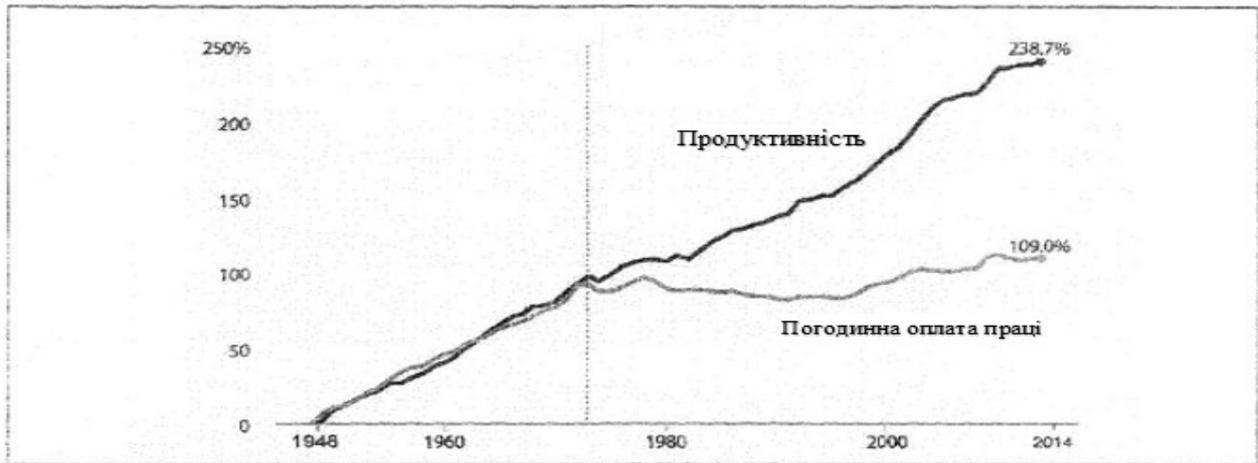

Рис. 7. Розрив у зростанні показників продуктивності праці і розміру компенсаційних виплат працівників середньої кваліфікації, зайнятих на неуправлінських посадах, 1948-2014 рр.

До потреби перегляду усталених уявлень щодо причин нерівності. Дослідники сучасних проблем нерівності, як правило, звертають увагу на вади сучасної системи розподільних відносин, але трактують їх, як правило, упереджено, фрагментарно; не зачіпають ієрархії чинників, що зумовлюють нерівність. Навіть у таких авторитетних дослідників проблематики глобальної нерівності, як А. Дітон, не знаходимо переконливих, систематизованих за ієрархією впливу обґрунтувань щодо зростання нерівності в цілому та концентрації багатства на одному полюсі зокрема. Складається таке враження, що для багатьох визнаних гуру в економічній науці дія таких чинників, як поширення феномену «золотих парочок», поява у бізнесі таких неординарних, креативних особистостей, як Б. Гейтс, С. Джобс, Л. Пейдж, є чи не найбільш визначальними чинниками шокуючої нерівності.

Нерідко пояснення причин зростаючої нерівності, особливо у верхньому сегменті, базується на непереконливих, заполітизованих аргументах, як наприклад: розподіл доходів у верхньому сегменті, хоч і відрізняється, але незначно порівняно з іншими сегментами, і справа лише у більших абсолютних приростах доходів і статків, оскільки «нові» багаті і раніше були заможними. Але звідки тоді з'являються небачені раніше асиметрії у доходах населення, що належать до різних груп? Звідки взялися «нові» американці, «нові» китайці, «нові» українці? Чому активи 1 % найбільш багатих американських сімей більші чистих активів 90 % інших сімей, а доходи 1 % осіб з максимальними доходами більші доходів 40 % людей з мінімальними доходами? [20, с. 36].

Розмірковуючи над причинами зростаючої нерівності, не можемо не згадати про неоднозначну роль фінансового сектору в забезпеченні

економічного зростання та трансформації розподільних відносин. Про явища і процеси, які мають назву «мільні пузирі», про віртуалізацію фінансового сектору; «стрижку купонів» кредитними установами навіть під час фінансової кризи та за використання тих фінансових ресурсів, які спрямовувалися урядами на рятування банківської системи від краху, написано вже немало. Маємо лише підтримати тих авторів, які вважають, що на сучасному етапі банківська система чи не в усіх країнах є інституцією, що продукує нерівність доходів та нехтує принципами соціальної справедливості і соціальної відповідальності; свідомо чи несвідомо віддаляється від потреб реального сектору економіки і його як такого. Якщо інформація про лобіювання інтересів банківського капіталу з боку урядових структур вірогідна хоча б частково, як і інформація про масові фінансові махінації у кредитних, страхових, інших установах фінансової сфери, то, за А. Дітоном, існує загроза того, що швидке зростання високих доходів лише посилиться завдяки доступу до влади, який, у свою чергу, забезпечується грошима. Правила встановлюються не в інтересах суспільства, а в інтересах багатих, які користуються цими правилами для того, щоб забезпечити собі ще більше багатства та впливу. У країнах, що входять в ОЕСР, де спостерігалось найбільш значне зростання частки доходів у найвищому сегменті, відбулися і найбільш значні скорочення податків на ці доходи [2, с. 241].

Наголошуючи на суперечливому впливі фінансового сектору на формування та реалізацію політики доходів, А. Дітон наводить і такі аргументи: фінансові послуги відіграли важливу роль у фінансуванні інновацій у всіх галузях економіки, а ефективне розміщення капіталу являє собою одне з найбільш важливих завдань в умовах ринкової економіки. Однак значного поширення набула думка про те, що деякі високоприбуткові фінансові операції не приносять особливої користі населенню в цілому і навіть можуть являти загрозу стабільності фінансової системи – те, що інвестор і бізнесмен У. Баффет назвав фінансовою зброєю масового знищення. Якщо це так, то надто висока плата за проведення подібних операцій уявляється і несправедливою, і малопродуктивною. Посилене залучення кращих мізків у сферу фінансового інжинірингу зашкоджує іншим галузям економіки, призводить до скорочення кількості інновацій і вповільнення зростання в інших галузях [2, с. 237-238].

Конкретизуючи вплив означених щойно чинників, що обумовлюють зростання нерівності, звернімо увагу на дію й таких явищ і процесів. Значний вплив на продукування нерівності справляє поляризація у рівнях заробітної плати та інші чинники «трудового», «соціального» характеру, що спостерігається у розвинених країнах та багатьох із тих, що мають статус країн

з перехідною економікою. На це звертає увагу А. Дітон, який пише, що диференціація в оплаті праці збільшилася, причому це збільшення було різноспрямованим, що було особливо помітним в оплаті праці, яка перевищує медіанне значення. Поляризація в оплаті праці в умовах, коли праця багатьох працівників із середньою заробітною платою заміщується машинами або на заміну їй приходять аутсорсинг, тимчасом як низькооплачувані працівники в основному зберігають свої місця, схоже, набуває дедалі більшого поширення в багатих країнах. Поляризація, яка стала новим явищем, перешкоджає зростанню нерівності у нижньому сегменті шкали розподілу доходів. Набули поширення й інші тенденції, зокрема зростання кількості неповних сімей у нижньому сегменті і збільшення кількості «зіркових парочок» у найвищому сегменті. Системи оподаткування і перерозподілу доходів, досконаліші в Європі, аніж у США, і більшою мірою спрямовані на обмеження нерівності, схоже, виявилися не в змозі запобігти зростанню нерівності в останній час [2, с. 290-291].

Конкретизуючи «зарплатний» чинник зростання нерівності, зазначимо, що практика сьогодення демонструє зростаючий попит на висококваліфіковану робочу силу, з одного боку, та одночасно підвищений попит на робочу силу, що не вирізняється високою кваліфікацією. Робоча сила загалом стала більш диференційованою за рівнем підготовки. Роботодавця часто-густо цікавить не просто кваліфікована робоча сила, а конкретні потенційні працівники, які мають не одну, а дві-три вищі освіти, знають не одну, а дві-три іноземні мови; є не просто прилежними виконавцями, а творчими, креативними особистостями.

Водночас зазначимо, що структурні зрушення в економіці в останні десятиліття були такими, що вони продукували і тепер формують попит на робочу силу низької і нижчої за середню кваліфікацію (сфера послуг, банківська справа, офісні працівники тощо). На практиці це «працює» на зростання відмінностей у доходах, зважаючи особливо на те, що доходи креативного класу зростають високими і надвисокими темпами. Окремий феномен – це феномен «золотої парочки», коли двоє членів родини – це представники креативного класу, які не мають дітей або ж максимум одну дитину; вирізняються мобільністю; народилися у «вдалій» країні; мали підтримку з боку батьків, особливо в здобутті престижної, якісної освіти; отримують доходи і від праці (заробітну плату), і від капіталу (дивіденди, відсотки). Інший приклад – це багатодітна родина з одним працюючим, до того ж останній належить до сегмента малокваліфікованої робочої сили; недостатньо мобільний; не володіє здатністю і бажанням до навчання протягом життя; з низькими мотиваційними настановами та схильністю до утриманства. Це лише два приклади, які демонструють складне переплетіння явищ і

процесів, що продукують нерівність. Зазначимо, що практично кожна родина – це своя, окрема історія, за якою – реальні відмінності у доходах, статках, можливостях, місці в ієрархії нерівностей.

Фундаментальна економічна наука звикла (навіть за часів недавнього минулого) мати готові відповіді, заздалегідь підготовлені креслення, криві, залежності, гіпотези, як наприклад, гіпотеза С. Кузнеця. Але все перелічене сьогодні вже не працює або ж працює з точністю до навпаки. Світ економіки, світ людей на межі двох тисячоліть, образно кажучи, перевернувся.

Нерівність, і особливо значна, як правило, не викликає симпатії у більшості населення (бідних, незаможних, осіб із середніми статками, яких більшість), але це той «діагноз», «хронічна хвороба», з якою соціум приречений жити. Якою є причина «хронічної хвороби» – нерівності – відповісти можна, врахувавши безліч чинників та обставин – від демографічних, економічних, соціальних, політичних, історичних до суто побутових, випадкових, успадкованих. При цьому слід зважати на нездатність середніх величин віддзеркалювати реальний стан у царині розподільних відносин.

Протягом останніх десятиліть, і особливо з початку 2000-х років, чинником зростання нерівності доходів у багатьох розвинених країнах і тих, що належать до країн з перехідною економікою, постало зниження податків на високі доходи. Ідеться про те, що прогресивні шкали оподаткування доходів переглянуті і стали більш плоскими. Продемонструємо це на прикладі США. У цій країні податки на високі доходи були переглянуті на початку 2000-х років. За даними Бюджетного управління Конгресу США у період з 1979 до 2007 рік нерівність доходів (визначена за коефіцієнтом Джині) зросла приблизно на чверть за розрахунками до сплати податків і майже на третину, якщо оперувати даними після сплати податків.

Слід зазначити, що такі розбіжності стали й наслідком змін у політиці трансфертів, які збільшилися на користь політично сильніших в американському суспільстві похилих людей порівняно з трансфертами політично слабших бідних.

Демоекономічний чинник зростання нерівності. Одна з причин зростаючої нерівності у світовому вимірі має демоекономічний характер і пов'язана зі швидким постарінням населення – явищем, що є характерним для багатьох країн світу. Особливо рельєфно зв'язок постаріння населення і розшарування за рівнем доходів можна простежити на прикладі Японії. У цій країні чисельність громадян старше 65 років перевищила чисельність громадян молодше 15 років ще наприкінці 1990-х років (у багатьох європейських країнах, зокрема, у Німеччині, Італії, Іспанії це відбулося на 10 років пізніше). На початку 2010-х років у Японії частка населення старшої вікової групи досягла

23 % [38]. Варто зазначити, що більшість людей похилого віку у цій країні припиняють трудову діяльність за настання права виходу на пенсію. Більшість із них, не маючи прибуткових активів, можуть розраховувати лише на пенсії та допомогу найближчих родичів. Акцентуємо увагу ще на одній обставині. В останні роки чимраз більше пенсіонерів Японії проживають самотньо, не маючи підтримки від своїх дітей. І це, безумовно, негативно впливає на рівень добробуту населення старших вікових груп.

Що ж стосується тих, хто з настанням пенсійного віку й далі працює, то й вони стикаються з новими проблемами у царині доходів. Люди пенсійного віку в умовах Японії (і не лише у цій країні), як правило, отримують заробітну плату, що є нижчою, ніж у працівників середніх вікових груп. Цей висновок підтверджують дані табл. 4.

Таблиця 4

Середній річний дохід за віковими групами у низці країн

Країна	Одиниця виміру	Вікова група						
		0-17	18-25	26-40	41-50	51-65	66-75	76 +
Велико-британія	ф.т. ст.	17 758	18 225	21 426	22 340	22 029	16 983	15 087
Німеччина	євро	20 884	21 417	22 346	25 563	25 970	21 311	18 273
Італія	євро	17 371	20 287	20 190	20 452	24 074	19 845	17 043
Канада	канад. дол.	35 260	39 565	38 970	42 349	44 792	37 644	36 418
США	дол. США	31 231	31 437	35 431	39 600	43 235	36 292	28 067
Франція	євро	22 246	22 288	23 193	25 732	27 879	24 916	22 174
Японія	єна	2 717 035	3 017 992	2 888 827	3 172 675	3 251 262	2 564 472	2 482 776

Джерело: UN. World Population Prospects: the 2012 Revision. Population Database. URL: <https://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

Постаріння населення слід розглядати як один з чинників зростання нерівності в доходах, утім цей чинник має далеко не провідну позицію у поясненні феномену зростаючої нерівності.

Значний вплив на рівень та диференціацію доходів населення справляє такий чинник, як зміна структури зайнятості і, зокрема, збільшення частки непостійно зайнятих. Так, наприклад, у Японії за наявними даними частка непостійно зайнятих у загальній чисельності зайнятих збільшилася з 10,5 % у 1984 р. до 30,9 % у 2014 р. [34; 35]. Трудові доходи непостійно зайнятих звично є значно нижчими за доходи, які отримують працюючі за стандартним трудовим договором.

Варто зауважити, що серед непостійно зайнятих зростає частка тих, хто змушений вибрати таку форму зайнятості. Наведемо такі дані. У Великобританії частка вимушено непостійно зайнятих у загальній чисельності

непостійно зайнятих із середини 1980-х років до початку 2010-х років зростає з 8,6 до 16,5 %; в Італії – з 10,9 % до 45,1 %; в Японії – з 7,7 % до 18,3 %.

За визнанням більшості фахівців, які досліджують проблематику доходів та причин їх нерівності, найбільш вразливими верствами стосовно до рівня та динаміки трудових доходів є люди пенсійного віку, молоді спеціалісти, матері-одиначки.

Зростання нерівності у розподілі доходів загалом та між різними верствами населення, яке значно інтенсифікувалося наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. і далі дрейфує в бік підвищення, має стати серйозною проблемою для держав, суспільств, соціуму загалом. За нашою оцінкою, у суспільній свідомості, особливо тих, від кого залежить формат та зміст соціально-економічної політики, вкрай повільно формується усвідомлення загрози, які породжує галопуюча нерівність.

Отже, викладене дає змогу стверджувати, що концентрація доходів і статків у верхніх сегментах є нічим іншим, як складовою провалів глобальної економіки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На прикладах країн, які найбільше просунулися у розбудові нової економіки, маємо змогу відслідкувати причинно-наслідковий зв'язок у сфері зайнятості, доходів і нерівності останніх. Цей зв'язок, як продемонстровано авторами статті, є обоюстороннім та протирічливим. Висновки, що є результатом власних досліджень та узагальнень, такі:

- основні риси нового світу праці є лише приблизно такими, якими їх уявляли дослідники цієї проблематики ще 15-20 років тому і яких очікував соціум від нової, постіндустріальної економіки;

- науковці, які робили свої прогнози у середині та другій половині ХХ ст. щодо розвитку світу праці, не змогли передбачити глобальності наслідків надскладних, надрізновекторних змін, що нині прогресують у соціально-трудої сфері як результат гнучкості, нестандартності всіх складових ринку праці і зайнятості;

- чимало оцінок щодо майбутнього світу праці виявилися занадто райдужними, а тому, образно кажучи, «епоха комунізму» у сфері праці віддаляється;

- твердження про настання ери дематеріалізації праці, перемогу цінностей постіндустріального, інформаційного, мережевого капіталізму межують з фантазмагорією, і соціум чекає на нові, більш зважені оцінки щодо трудової платформи найближчого і більш віддаленого періоду, на якій доведеться працювати в подальші десятиліття.

Суспільства, як нині, так і у віддаленій перспективі, за нашим баченням, будуть мати серйозні проблеми у царині зайнятості; прогнозується збереження надмірної нерівності доходів. Чи не найбільшим викликом для майбутніх поколінь залишаться асиметрії в матеріальному добробуті та морально-духовному стані соціуму [6]. Великою є ймовірність домінування індивідуалізму в його негативних формах, за яких цінності довіри, солідарності, взаємодопомоги, згуртованості, колективізму дедалі більше відходитимуть на узбіччя суспільного поступу.

Водночас маємо усвідомити, що наявні передбачення майбутнього світу праці – це в ліпшому разі зважений погляд на прийдешнє за дрейфу тих тенденцій і домінант розвитку, що започатковані в останні десятиліття та відтворюються за участі інститутів ринку, національних і наднаціональних інституцій; дії концептів, що притаманні глобальній економіці. Будь-які прогнози, навіть найвиваженіші та найобґрунтованіші – це ще не припис і не фатальність. Майбутнє світу праці та соціально-трудоного розвитку – це насамперед віддзеркалення трансформації соціуму, а саме його світогляду та цінностей життєдіяльності.

Один з найвідоміших футурологів сучасності Р. Уотсон справедливо наголошує на такому: «Майбутнє не написано, одначе те, яким ми його уявляємо, може вплинути на образ нашого життя і поведінку у нинішньому часі точно так же, як наші особисті і колективні історії можуть визначити, хто ми такі і які вчинки робимо... Іншими словами, і минуле, і майбутнє завжди є у нинішньому» [25, с. 3].

І далі Р. Уотсон підкреслює: «Роздуми про майбутнє – спроба розворошити нинішнє і розкопати наші стійкі уявлення про те, що буває, а чого бути не може, – уявлення міцно вшиті у наше бачення майбутнього. І окрім цього, це спосіб нагадати людям, що майбутнє створюється вчинками і рішеннями, які здійснюються у нинішній період, а ми про це часто-густо забуваємо» [25, с. 3].

За умов наростання викликів і випробувань, що постають перед економічно активною людиною, все нові й нові та складніші вимоги постають перед економічною наукою в цілому, основним завданням якої було і залишається дослідження об'єктивних закономірностей еволюції суспільства загалом і його економічної системи зокрема, з'ясування тенденцій і домінант соціально-економічного розвитку. Першорядне завдання, що постало вже нині перед кожною свідомою людиною, а особливо перед науковцями, – розпізнати, усвідомити глибину викликів сучасності, оцінити свій потенціал і можливості відповісти на них, з тим щоб навколишній світ був безпечнішим, сприятливішим для стійкого розвитку. Принципово важливо, аби науково-

технологічний прорив, пов'язаний з інформаційно-комунікаційними перетвореннями та не менш значущими за наслідками нано-, біо-, когнітивними, соціальними технологіями, супроводжувався випереджальними змінами морально-духовного характеру, які мають унеможливити зруйнування живої природи і самого соціуму. Ідеться про трансгуманістичні перетворення, духовне відродження, усвідомлення справжніх сенсу, цінностей і цілей життя.

Соціум має навчитися мислити за логікою Д. Медоуза, автора широко відомої у світі доповіді «Межі зростання», або ж принаймні дослухатися до нього. Д. Медоуз наполягає, зокрема, на такому: «Взагалі це невірна ідея, що якісь там технології, або прогрес, або якісь нові види обладнання зможуть вирішити наші проблеми. Наші проблеми походять не від технологій, а від нашої культури. Від того, що ми егоїсти, ми не хочемо турбуватися про тих, хто поруч. Від того, що ми думаємо лише про день сьогоднішній і не думаємо про довгострокову перспективу. Від того, що для нас важливіше стати багатими, а соціальні питання не важливі. Ніякі технології це не замінять» [14, с. 13].

Водночас Д. Медоуз наполягає на необхідності глобальних змін світоглядного характеру, відмови від культури конс'юмеризму та індивідуалізму у якості єдиної моделі поведінки людини. Приблизно такої ж думки дотримується і видатний соціолог сучасності Ф. Фукуяма. «Нерозуміння того, – зазначає Ф. Фукуяма, – що основи економічної поведінки знаходяться в царині свідомості і культури, призводить до тієї поширеної помилковості, за якої матеріальним причинам приписують ті явища у суспільстві, які за своєю природою в основному належать області духу» [30, с. 57].

Наведемо сформовану нами ієрархію глобальних явищ і процесів, під впливом яких в останні десятиліття відбувалося зростання нерівності доходів:

1. Найбільший внесок у сукупну нерівність доходів – це дія наявного формату розподільних відносин, за якого частка доходів від власності і в абсолютному, і у відносному виразі зростала і далі зростає більш високими темпами, аніж показники розподілу за працею. Отже, чимраз більша частка «суспільного пирога» дістається власникам не людського, а інших видів капіталу (фізичного, фінансового тощо).

2. Посилюється вплив політико-економічної складової формування та підвищення нерівності доходів. Ідеться про посилення впливу на політику доходів з боку органів законодавчої, виконавчої влади, топ-менеджменту компаній, що, у свою чергу, є наслідком:

✓ посилення економоцентризму, неоліберальної ідеології у прийнятті управлінських рішень на всіх рівнях ієрархічної структури суспільства на користь владних структур і топ-менеджменту;

✓ формування національних моделей соціально-трудо­вих відносин, для яких характерна асиметрія прав та обов'язків роботодавців і працюючих за найманням [12]. За таких моделей не існує балансу інтересів між провідними соціальними силами, натомість більшість рішень у сфері праці і соціально-трудо­вих відносин ухвалюється на користь домінування інтересів роботодавців. Соціальний діалог, апогей розвитку і результативності якого припадає на 1970–1980-ті роки, у глобальному вимірі перестає бути суспільно значущим інститутом, здатним оптимізувати інтереси провідних соціальних партнерів на принципах справедливості і соціальної відповідальності.

3. Інтенсивне зростання диференціації робочої сили за ознаками креативності, мобільності, компетентності, а отже, поляризація економічно активного населення за можливістю доступу до суспільних благ, самореалізації. З'являються і зростають суспільні прошарки «нових багатих» працюючих («золоті парочки», «зірки креативу» тощо) і водночас «нових бідних» зайнятих у суспільному виробництві. Справді, реальність така, що на одному полюсі зайнятих у суспільному виробництві (топ-менеджмент, фінансовий сектор міжнародних корпорацій, посередницькі структури, інвестиційні фонди тощо) відбувається концентрація доходів унаслідок гіпертрофованого розподілу одночасно і за власністю, і за працею, що демонструє асиметричність між результатами діяльності даних категорій зайнятих і отримуваними доходами. А на другому полюсі спостерігається розширення гетто нестандартної зайнятості й ринку робочих місць, що потребують середньої й нижчої за середню кваліфікації робочої сили. Цілком логічно, що наявні статистичні дані країн не тільки з перехідною, а й з розвинутою ринковою економікою демонструють стагнацію заробітної плати працівників, які належать до середнього і нижчого за середній класу.

4. Кардинальні зміни у масштабах, структурі, умовах зайнятості під впливом техніко-технологічних, інституціональних, організаційних особливостей нової економіки. Ідеться про інтенсивне відносно здешевлення інформаційно-комунікаційних технологій, зниження трудомісткості суспільного виробництва, посилення мотивації роботодавців до заміщення живої праці.

5. Утвердження нового формату глобальної економіки, для якого характерні масштабні зміни в суспільному поділі праці, небачена раніше мобільність виробництва, вимивання робочих місць в одних країнах і створення нового ринку робочих місць в інших залежно від змін у структурі й масштабах міжнародної торгівлі.

Отже, взаємозв'язок і взаємовплив зайнятості, доходів і соціальної нерівності є обопільними. Явища і процеси, що пов'язані з описаними соціальними інститутами, перебувають, так би мовити, у тіні, впливаючи на

соціально-трудоий розвиток не ізольовано, а в комплексі, за складного переплетіння причин та їх наслідків. Питання лише в тому, як це відбувається. А щоб пояснити це, треба відмовитися від традиційних уявлень щодо функціонування інститутів соціально-трудої сфери, які віддзеркалювали явища, процеси, закономірності дотеперішньої економічної системи. Утім розказати просто про складне, пояснити, як у реальному вимірі та за умов, коли все або все (ресурси, технології, інститути, мотиви, цінності) стає іншим, як насправді функціонує складний механізм нової економіки, а значить, і механізм нової соціально-трудої сфери, можна лише за допомогою оновленого методологічного інструментарію, іншої логіки мислення, іншого, нетрадиційного, сприйняття закономірностей соціально-трудоого розвитку. Водночас вельми важливо підкріплювати теоретичні дослідження фактичними статистичними даними в царині зайнятості, доходів, нерівності, але в жодному разі не намагатися підганяти останні під заздалегідь сформовані теоретичні конструкції.

І на завершення ще раз наголошуємо на такому. Науково виважені сценарії розвитку навколишнього світу, зокрема світу праці та соціально-трудоого розвитку – це перший крок до уникнення найнеприйнятніших перспектив розвитку людської цивілізації. Це водночас і крок до пошуку тієї реальної сили, яка здатна протистояти небажаним, а часто і згубним процесам, володіє здатністю і готовністю мислити по іншому, змінюватися сама та змінювати навколишні світи.

Список використаної літератури

1. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення: монографія / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [А. М. Колот, В. М. Данюк, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. А. М. Колота. – Київ : КНЕУ, 2017. – 504 с.
2. Дитон А. Великий побег: Здоровье, богатство и истоки неравенства // А. Дитон ; пер. с англ. А. Гуськова. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара: Фонд «Либеральная Миссия», 2016. – 368 с.
3. Есть ли будущее у капитализма? // Сб. статей И. Валлерстайна, Р. Коллинза, М. Манна, Г. Дерлугьяна, К. Калхуна / пер. с англ. под ред. Г. Дерлугьяна. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2015. – 320 с.
4. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир / Р. Инглхарт ; [пер. с англ. С. Л. Лопатиной под ред. М. А. Завадской, В. В. Косенко, А. А. Широкаковой ; науч. ред. Э. Д. Панарин]. – М.: Мысль, 2018. – 347 с.
5. Колот А. Зарубіжний досвід матеріального стимулювання персоналу / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 1. – С. 16-21.

6. Колот А. М. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: прояви, причини, передумови подолання / А. М. Колот // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – С. 205-211.

7. Колот А. М. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки / А. М. Колот, О. О. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. – 2017. – № 2(14). – С. 8–47.

8. Колот А. М. До проблеми розвитку теорії розподільчих відносин / А. М. Колот // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 8. – С. 3–11.

9. Колот А. М. Людина і нова економіка: теоретико-методологічний аналіз взаємодії та доміант розвитку / А. М. Колот, О. І. Кравчук // Економічна теорія. – 2015. – № 1. – С. 5-25.

10. Колот А. М. Майбутнє світу праці та соціально-трудового розвитку очима відомих економістів / А. М. Колот // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. – 2016. – № 1(11). – С. 8–21.

11. Колот А. М. Організаційно-економічний механізм регулювання заробітної плати і шляхи його вдосконалення (на матеріалах промислових підприємств України): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.01 / Колот А. М.; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 1998. – 36 с.

12. Колот А. Проблеми розбудови національної моделі соціально-трудових відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 5. – С. 23–28.

13. Колот А. Соціальна нерівність доходів: глобальний вимір / А. Колот, О. Герасименко // Економічна теорія. – 2017. – № 4. – С. 76–107.

14. Медоуз Д. Рост должен прекратиться // Однако. – 2012.– №17(126). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ideasforworld.org/files/publications/10.pdf>

15. Мейсон П. Посткапитализм: путеводитель по нашему будущему / П. Мейсон – М.: Ад Маргинем Пресс, 2016. –416 с.

16. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый подход для эпохи глобализации / Б. Миланович; пер. с англ. Д. Шестакова. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2017. – 336 с.

17. Нестандартная занятость в российской экономике / Под ред. В. Е. Гимпельсона и Р. И. Капелюшникова. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. – 400 с.

18. Новиков С. Стагнация зарплат и неравенство в США / С. Новиков // Мир перемен. – 2017. – № 1. – С. 139–150.

19. Пікетті Т. Капітал у ХХІ столітті / Т. Пікетті; пер. з англ. Н. Палій. – Київ: Наш Формат, 2016. – 696 с.

20. Сакс Д. Цена цивилизации / Д. Сакс; пер. с англ. А. Калинина; [под ред. В. Ю. Григорьевой]. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2012. – 352 с.

21. Соціально-трудові відносини зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку: монографія / [А. М. Колот, І. Ф. Гнибіденко, О. О. Герасименко та ін.] ; за

наук. ред. А. М. Колота, І. Ф. Гнибіденка, М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2015. – 336 с.

22. Стиглиц Дж. Великое разделение. Неравенство в обществе, или что делать оставшимся 99 % населения? / Дж. Стиглиц; [пер. с англ. Ф. А. Исраилова]. – М.: ЭКСМО, 2016. – 480 с.

23. Стиглиц Дж. Е. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему // Дж. Е. Стиглиц. – М.: ЭКСМО, 2017. – 512 с.

24. Солт Ф. Стандартизированная база данных неравенства доходов во всем мире: рабочий доклад [Электронный ресурс] / Ф. Солт; SWIID, версия 5.0. – октябрь 2014 г. – Режим доступа: <http://myweb.uiowa.edu/fsolt/swiid/swiid.html>.

25. Уотсон Р. Будущее. 50 идей, о которых нужно знать / Р. Уотсон; пер. с англ. Ш. Мартыновой. – М.: Фантом Пресс, 2014. – 208 с.

26. Через 100 лет: ведущие экономисты предсказывают будущее / под ред. И. Паласиоса-Уэрты; [пер. с англ. А. Шоломицкой; науч. ред. перевода Т. Дробышевская]. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2016. – 304 с.

27. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб. – М.: Э, 2017. – 208 с.

28. Kolot A. Market, state and business in coordinates of the new economy [Electronic resource]/ A. Kolot, O. Herasyenko // Problems and Perspectives in Management. – 2017, Volume 15, Issue 3. pp. 76–97. – available at: <https://businessperspectives.org/component/zoo/market-state-and-business-in-coordinates-of-the-new-economy>

29. Credit Suisse. Отчет о мировом благосостоянии в 2015 году. – октябрь 2015 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/fle/index.cfm?fleid=F2425415DCA7-80B8-EAD989AF9341D47E>

30. Culture Matters. How Values Shape Human Progress. - New York, 2000.

31. Drucker P. Post-capitalist Society / P. Drucker, Oxford, 1993. - P. 40.

32. Global Wage Report 2014-2015 [Electronic resource]. – available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_324678.pdf

33. Keynes J. M. Economic Possibilities for our Grandchildren / J. M. Keynes // Essays in Persuasion. – New York: Harcourt Brace, 1932. – pp. 358–373.

34. Ro:do:ryoku-cho:sa (tokubetsu cho:sa) 1984. So:mu-sho. [Labor Force Survey (special summary)], Ministry of Internal affairs and Communications, 1984.

35. Ro:do:ryoku-cho:sa (sho:sai:shu:kei) 2014. So:mu-sho. [Labor Force Survey (detailed summary)], Ministry of Internal affairs and Communications, 2014.

36. Scott R. E. Globalization Lowers the Wages of U. S. Workers / R. E. Scott ; Economic Policy Institute // Fact shett. – March 2015. – P. 2–3.

37. The State of American Wages 2016. Economic Policy Institute. – March 2017.

38. UN. World Population Prospects: the 2012 Revision. Population Database [Electronic resource]. – available from: <https://esa.un.org/unpd/wpp/index.html>

References

1. Kolot, A. M., Daniuk, V. M., Herasymenko, O. O. (2017), *Hidna pratsia: imperatyvy, ukrains'ki realii, mekhanizmy zabezpechennia* [Decent work: imperatives, Ukrainian realities, implementation mechanisms], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Diton, A. (2016), *Velikij pobeg: Zdorov'e, bogatstvo i istoki neravenstva* [The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality], Izd-vo Instituta Gajdara; Fond «Liberal'naja Missija», Moscow, Russia.
3. Vallerstajn, I., Kollinz, R., Mann, M., Derlug'jan, G., Kalhun, K. (2015), *Est' li budushhee u kapitalizma?* [Does Capitalism Have a Future?], Izd-vo Instituta Gajdara, Moscow, Russia.
4. Inghart, R. (2018), *Kul'turnaja jevoljucija: kak izmenjajutsja chelovecheskie motivacii i kak jeto menjaet mir* [Cultural Evolution: How People's Motivations are Changing and How this is Changing the World], Mysl', Moscow, Russia.
5. Kolot, A. (1998), “Foreign experience of material motivation of employees”, *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 1, pp. 16–21.
6. Kolot, A. M. (2012), “Asymmetries in social labour sector development : manifestations, causes and preconditions”, *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 205–211.
7. Kolot, A. M. and Herasymenko, O. O. (2017), “Global social income inequality: nature, trends and implications”, *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, vol. 2 (14), pp. 8–47.
8. Kolot, A. M. (20108), “For the problem of the development of the theory of distributive relations”, *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 8, pp. 3–11.
9. Kolot, A. and Kravchuk, O. (2015), “Human and the new economy: theoretical and methodological analysis of the interaction and dominant development”, *Ekonomichna teoriia*, vol. 1, pp. 5–25.
10. Kolot, A. M. (2016), “Future of the world of labor and social and labor development in terms of well-known economists”, *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, vol. 1 (11), pp. 8–21.
11. Kolot, A. M. (1998), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm rehuliuвання zarobitnoi platy i shliakhy joho vdoskonalennia (na materialakh promyslovykh pidpryemstv Ukrainy)* [Organizational and economic mechanism of regulation of wages and ways of its improvement (according to the materials of industrial enterprises of Ukraine)], KNEU, Kyiv, Ukraine.
12. Kolot, A. (2002), “Problems of developing a national model of social and labor relations”, *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 5, pp. 23–28.
13. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2017), “Social income inequality: global dimension”, *Ekonomichna teoriia*, vol. 4, pp. 76–107.
14. Medouz, D. (2012), “The growth must stop”, *Odnako*, vol. 17(126), available at: <http://ideasforworld.org/files/publications/10.pdf>.
15. Mejson, P. (2016), *Postkapitalizm: putevoditel' po nashemu budushhemu* [PostCapitalism. A Guide to Our Future], Ad Marginem Press, Moscow, Russia.

16. Milanovich, B. (2017), *Global'noe neravenstvo. Novyj podhod dlja jepohi globalizacii* [Global inequality: A new approach for the age of globalization], Izd-vo Instituta Gajdara, Moscow, Russia.
17. Gimpel'son, V. E. and Kapel'jushnikov, R. I. (2006), *Nestandardnaja zanjatost' v rossijskoj jekonomike* [Non-standard employment in the Russian economy], Izdatel'skij dom GU VShJe, Moscow, Russia.
18. Novikov, S. (2017), "Wage stagnation and inequality in US", *Mir peremen*, vol. 1, pp. 139-150.
19. Piketti, T. (2016), *Kapital u XXI stolitti* [Capital in the Twenty-First Century], Nash Format, Kyiv, Ukraine.
20. Saks, D. (2012), *Cena civilizacii* [The Price of Civilization], Izdatel'stvo Instituta Gajdara, Moscow, Russia.
21. Kolot, A. M., Hnybidenko, I. F., Herasymenko, O. O. (2015), *Sotsial'no-trudovi vidnosyny zajniateosti: suchasni tendentsii, vyklyky, shliakhy rozvytku* [Social Labor Relations of Employment: current trends, challenges, ways of development], KNEU, Kyiv, Ukraine.
22. Stiglic, D. (2016), *Velikoe razdelenie. Neravenstvo v obshhestve, ili chto delat' ostavshimsja 99% naselenija?* [The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them], Jeksmo, Moscow, Russia.
23. Stiglic, D. (2017), *Cena neravenstva. Chem rassloenie obshhestva grozit nashemu budushhemu* Jeksmo [The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future], Moscow, Russia.
24. Solt, F. (2014), *Standartizirovannaja baza dannyh neravenstva dohodov vo vsem mire* [The Standardized World Income Inequality Database], available at: <http://myweb.uiowa.edu/fsolt/swiid/swiid.html>
25. Uotson, R. (2014), *Budushhee. 50 idej, o kotoryh nuzhno znat'* [The Future. 50 Ideas You Really Need to Know], Fantom Press, Moscow, Russia.
26. Palasiosa-Ujerty, I. (2016), *Cherez 100 let: vedushhie jekonomisty predskazyvajut budushhee* [In 100 Years: Leading Economists Predict the Future], Izd-vo Instituta Gajdara, Moscow, Russia.
27. Shvab, K. (2017), *Chetvertaja promyshlennaja revoljucija* [The fourth industrial revolution], Izd-vo «Je», Moscow, Russia.
28. Kolot, A. and Herasymenko, O. (2017), "Market, state and business in coordinates of the new economy", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 15, issue 3, pp. 76-97, available at: <https://businessperspectives.org/component/zoo/market-state-and-business-in-coordinates-of-the-new-economy>
29. Credit Suisse, *Otchet o mirovom blagosostojanii v 2015 godu* [The Global Wealth Report 2015], available at: <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/index.cfm?fleid=F2425415DCA7-80B8-EAD989AF9341D47E>
30. Culture Matters. How Values Shape Human Progress (2000), New York, USA.
31. Drucker, P. (1993), *Post-capitalist Society*, Oxford, UK.

32. Global Wage Report 2014-2015, available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_324678.pdf
33. Keynes, J. M. (1932), *Economic Possibilities for our Grandchildren* (1930), *Essays in Persuasion*. Harcourt Brace, New York, USA.
34. Ro:do:ryoku-cho:sa (tokubetsu cho:sa) 1984. So:mu-sho. [Labor Force Survey (special summary)], (1984), Ministry of Internal affairs and Communications.
35. Ro:do:ryoku-cho:sa (sho:sai:shu:kei) 2014. So:mu-sho. [Labor Force Survey (detailed summary)], (2014), Ministry of Internal affairs and Communications.
36. Scott R. E. *Globalization Lowers the Wages of U. S. Workers*. Economic Policy Institute. Fact shett, March 2015, pp. 2–3.
37. *The State of American Wages 2016*, Economic Policy Institute, March 2017.
38. UN. *World Population Prospects: the 2012 Revision*. Population Database. Available at: <https://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>.

Kolot A., Doctor of Economic Science, Professor; Herasymenko O., Ph.D. in Economics, Associate Professor, SHEI «Kiev national economic university named after Vadym Hetman»

Institutes of employment and income in the new economy: global trends

The ambiguous influence of the new economy on the modern transformations of the institutes of employment and incomes has been substantiated. Global trends in employment and incomes formed in the beginning of the XXI century under the conditions of contradictory trends in social and labour development have been highlighted. A scientific explanation of the interconnection and mutual influence of key indicators of the functioning of the social and labour area is given. The hierarchy of global phenomena and processes that influenced an increase in income inequality in recent decades has been presented.

Key words: transformation of employment, trends in the area of income, interconnection and mutual influence of institutes of social and labour area, challenges and threats of the new economy.

Колот А.М., д.э.н., профессор; Герасименко О.О., к.э.н., доцент, ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

Институты занятости и доходов в новой экономике: глобальные тренды

Обосновано неоднозначное влияние новой экономики на современные трансформации институтов занятости и доходов. Освещаются глобальные тренды в области занятости и доходов, сформировавшиеся в начале XXI века на фоне противоречивых тенденций социально-трудового развития. Представлено научное объяснение взаимосвязи и взаимовлияния ключевых индикаторов и показателей функционирования социально-трудовой сферы. Приведена иерархия глобальных явлений и процессов, под влиянием которых в последние десятилетия происходил рост неравенства доходов.

Ключевые слова: трансформация занятости, тренды в сфере доходов, взаимосвязь и взаимовлияние институтов социально-трудовой сферы, вызовы и угрозы новой экономики.

О. Г. ЯВОРСЬКА,
*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри туризму і фізичного виховання,
Київський національний лінгвістичний університет*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ

У публікації розглядається “соціальний капітал” як сучасне поняття, яке впливає на бізнес-процеси та проекти підприємств сфери туризму та індустрії гостинності. Дослідження оцінки інтелектуальних активів та зовнішніх нематеріальних ресурсів суб'єктів господарської діяльності охоплює широкий спектр запропонованих методів та теорій за останній час, що активізує ступінь вивчення та розробку з даного напрямку. В роботі приділено увагу питанням оцінки та застосування соціального капіталу підприємств малого бізнесу. Результати вивчення можуть бути використані для покращення методів управління та реалізації політики, спрямованої на підвищення ефективності менеджменту людських ресурсів.

Ключові слова: соціальний капітал, інтелектуальний капітал, туризм, індустрія гостинності.

Постановка проблеми. Перехід підприємницьких суб'єктів господарювання індустрії туризму та гостинності на інноваційну модель розвитку у сфері послуг передбачає запровадження новітніх стратегій їх управління за умов нової структури бізнес-процесів. Провідну роль в забезпеченні ефективного функціонування, постійного удосконалення та стійкого розвитку підприємств в умовах інноваційної економіки відіграє людський капітал, який на сьогодні розглядається з економічних, соціальних, управлінських, правових та інших підходів. Проте, проблема оцінки та контролю реальної вартості нематеріальних резервів залишається актуальною на рівні підприємств. Як зазначає К.А. Андрющенко “у сучасній вітчизняній практиці ставлення до інтелектуальних активів як до капіталу, який потребує управління, на жаль, зустрічається дуже рідко” [8, с. 55].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальний капітал як складова інтелектуального капіталу підприємства став спеціальним об'єктом дослідження порівняно недавно, проте як явище економічного життя суспільства проявляв себе вже на ранніх етапах розвитку людської цивілізації.

Ми приєднуємося до думки дослідників, які вважають, що термін “соціальний капітал” запровадив американський дослідник Л.Дж. Ханіфан у 1920 р. для визначення “субстанцій, важливих у повсякденному житті людини”, а саме: солідарності та соціальних зв'язків між тими, хто утворює соціальну групу [3]. Перші ж теоретичні розробки стосовно поняття соціальний капітал знаходимо у працях Ф. Тенніса, Е. Дюркгейма та М. Вебера. Аналіз соціального капіталу як виокремлюваного соціального феномену став можливим з появою теорії соціального обміну та аналізу соціальних мереж. В подальшому, категорія соціального капіталу отримала більш глибоку концептуалізацію і на початок ХХІ ст. більшість дослідників визначали два підходи (два рівні аналізу): макро- та мікрорівні, що представлені працями М. Пелдам, М. Шифф, Ф. Фукуяма, Дж. Коулман, Р. Патнем, П.С. Адлер, С.В. Квон, П. Еванс, Р. Бурт, О. Демків, П. Шихирев та інших. На сьогодні, принаймні в полі західних дослідників, запропоновано трирівневу структуру соціального капіталу. Порівняно з двохрівневою структурою соціального капіталу, за якої перший підхід опирається на визначення соціального капіталу як якісної характеристики індивідуального соціального капіталу, а другий – групи, переважно спільнот та людської цивілізації загалом; трирівнева структура акцентує увагу на необхідності виділення мезорівня, на який покладено функції накопичення і примноження соціального капіталу організацій [2]. Також значні напрацювання та висвітлення окремих складових елементів соціального капіталу підприємств знаходимо у цілому колі публікацій, які власне відповідають заявленому мезорівню. Питання неформальних стосунків в організаціях, феномен командної роботи та соціального партнерств, ролі участі персоналу в управлінні присвячено праці Дж. Доннелі, М. Армстронг, Дж. В. Н'юстромі, К. Девіс, С.Ю. Алашеева, С.Ю. Барсукова, Н.Ю. Булохова, І.В. Макарова, С.Н. Іспулова, Т.П. Галкіна, Г. Штейбок, Ф. Гельмана та інших. Проблеми вивчення людського ресурсу як інтелектуального капіталу підприємства висвітлені у роботах Г. Беккера, Т. Шульца, Т. Стоун'єра, О. Тоффлера, Б. Хансена, Й. Бен-Пората, Ф. Листа, М. Мелуона, Е.К. Свейби, Й. Рууса, С. Пайка, Р. Петті, Т. Стюарта, К. Тейлора та інших.

Власне проведений огляд літератури з означеного питання засвідчує високу ступінь висвітлення соціальних, економічних та методологічних аспектів соціального капіталу загалом та функцій його складових, досліджені детально питання формування та значення соціального капіталу на макроструктурному рівні. Актуальним залишаються питання навколо проблеми теоретичного та практичного розроблення механізмів, технологій управління соціальним капіталом, а також виявлення умов і шляхів удосконалення такого управління на рівні підприємств та організацій. Вважаємо, що удосконалення

управління соціальним капіталом можливе за умов встановлення перемінних або показників соціального капіталу, які піддаються управлінню в умовах підприємства, а також шляхом визначення діапазону їх можливих змін.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз існуючих концепцій нематеріальних активів підприємства та моделей оцінки його складових, систематизація та критичний огляд провідних теоретичних підходів з розгляду соціального капіталу суб'єктів господарської діяльності та виявлення аналітичних параметрів даного ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Основна увага у даному дослідженні переважно концентрувалася на питаннях структурування інтелектуального та власне і соціального капіталу з варіантами обґрунтування впливу людських ресурсів на діяльність підприємств, хоча, безумовно, проблематика соціального капіталу має аналітичну та прагматичну цінність при адекватному виборі і загальної стратегії соціально-економічного та політичного управління в сучасному українському суспільстві. Нами були взяті для аналізу підприємства сфери послуг – туристичні фірми та суб'єкти підприємницької діяльності індустрії гостинності, також з огляду на наявність публікацій з проблем розвитку науко- та ресурсомістких виробництв, в той час, як компанії сфери послуг в Україні залишаються поза активною увагою науковців. Між тим, серед переваг малого бізнесу сфери туризму та індустрії гостинності можна вказати високу гнучкість, оперативність у прийнятті рішень, інтерес до нововведень у сфері управлінської діяльності та порівняно низькі витрати з управління, швидку адаптивність до ринкового середовища та місцевих умов, іноді високий ступінь спеціалізації як наслідок глобального процесу диверсифікації туристичного продукту та послуг, швидкий обіг капіталу і т.д. Як відомо, реальна допомога розвитку малого бізнесу в Україні з боку держави має цілу низку об'єктивних перепон, не забезпечується їх належний розвиток міжнародними організаціями та зарубіжними інвесторами у рамках міждержавних домовленостей. Серед основних причин, які визначають необхідність оцінки нематеріальних активів в креації вартості підприємства можна вказати приватизацію, повторний продаж, зміну власника, злиття та поглинання підприємств, коли ринкова вартість підприємства перевищує його балансовий кошторис. Зі зміною керівництва чи власника юридично на паперах відбувається продаж самої фірми без існуючої мережі клієнтів, постачальників, яка була сформована в результаті кількох років співпраці фірми зі своїми клієнтами та підрядниками, постачальниками. Нове керівництво може примножити соціальний капітал фірми чи компанії, або ж певний час використати добру репутацію попередника. Специфіка соціального капіталу рекреаційної сфери послуг полягає у доволі швидкій його руйнації декількома

невдалими діями. Окрім того, практика недооцінки та нехтування нематеріальними активами суб'єктів господарської діяльності призводить до величезних ресурсних втрат та значно знижує ринкову вартість фондів підприємств. Сучасна динаміка розвитку концепції соціального капіталу засвідчує введення даного поняття з метою врахування впливу соціокультурних факторів на економічний розвиток. Згідно поглядів відомого економіста Ф. Фукуями, соціальний капітал як сукупність неформальних цінностей і норм певної соціогрупи, забезпечує їй співпрацю [18]. Е. Остром та Т. Ахн розглядають соціальний капітал не лише як атрибут окремих осіб, але і взаємозв'язок між ними, причому останній здатен посилювати вирішення проблеми шляхом колективної дії (“as an attribute of individuals and of their relationships that enhance their ability to solve collective-action problems”); дослідники також зазначають, що соціальний капітал існує у різноманітних формах [5, с. 20]. З цього приводу хочеться навести думку К. Вілліамса та Ю. Дюрансе, які розглядали відносини та зв'язки як потік ресурсів, які можуть бути матеріальними, а також нематеріальними, включаючи соціальну та емоційну підтримку, товариство, час, інформацію, експертизу, ділові операції, спільну діяльність тощо) [7]. В нещодавно виданій праці Т. Єнгберса, М. Томпсона та Т. Спалера наведено типологію соціального капіталу, яка включає п'ять виокремлених елементів даного активу [1]. Також нам видається цікавим твердження А. Хабіш та Хр. Адаї щодо сутності соціальних інновацій: “not unlike technical innovations, social innovations do not form a punctual achievement of an individual; rather they owe themselves to a recombination of relationships among different actors, which are grounded in an extension or transformation of their social or cultural capital” [2]. В рамках прийнятої авторами концепції, пропонується визначення і соціоноватора – “з точки зору соціального капіталу, ми можемо сформулювати більш точно: соціальний новатор – це особа, яка змінює ситуацію колективної дії відповідної групи в такий спосіб, що їх соціальний або культурний капітал модифікується або розширюється, щоб досягти взаємного співробітництва у виробництві суспільних благ», а також автори зауважують, що “поки теоретично отримані дослідження щодо співвідношення соціального капіталу та інновацій потребують більше емпіричних доказів” [2].

Я. Нахапет і С. Джошел доводять, що соціальний капітал базується на створенні та дифузії знань, проте за О.М. Собко “соціальний капітал є значно ширшим поняттям, ніж сукупність колективних знань, бо він з'являється і зростає лише тоді, коли є довіра між членами суспільства, відкритість і готовність до колективної співпраці... рівень розвитку соціального капіталу впливає на формування як людського, так і інших елементів інтелектуального

капіталу”, а відтак, пропонує провадити моніторинг інтелектуального капіталу підприємства у розрізі його детермінант – у сфері індивідуального, соціального та колективного інтелектуального капіталів. [18].

Серед вітчизняних дослідників, які виокремлюють в структурі інтелектуального капіталу підприємства людський капітал можна назвати праці А.Л. Гапоненко, Ю.В. Гава, П.М. Цибульов, С.М. Ілляшенко [10, 12, 14, 22]; людський і споживчий капітали – А.А. Чухно, А.С. Тельнов, С.А. Попель, розуміючи під споживчим капіталом зокрема і систему ділових стосунків з контрагентами, ділову репутацію та імідж підприємства, систему комунікацій тощо [19, 23]. Якщо брати за основу підхід, запропонований Т. Стюартом, який виділив три складові інтелектуального капіталу: людський капітал, структурний капітал, споживчий капітал, розуміючи під людським капіталом властивість пропонувати клієнтам рішення, тобто, по-перше, наявність знань і, по-друге, уміння використовувати їх для задоволення потреб клієнтів, а під споживчим – відносини організації зі споживачами її продукції [20], то такі визначення також близькі до сучасного розуміння клієнтського та соціального капіталу. Моделі Л. Едвінссона, У. Буковича і Р. Уільямса має складовими людський та клієнтський капітали, як і у розробках К.А. Андрющенко, О.В. Кендюхова, С.В. Хомич – також виокремлюють клієнтський капітал [15, 18, 24]. Е. Брукінг виділяє ринкові та людські активи, розуміючи під останніми сукупність колективних знань співробітників підприємства, їх творчих здібностей, управлінських і підприємницьких якостей, поведінки в різних ситуаціях, а ринковими – потенціал, який забезпечується нематеріальними активами, що пов'язані з ринковими операціями (марки товарів, споживча прихильність, корпоративне ім'я, портфель замовлень тощо) [9]. Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстрем виокремлюють людський капітал та капітал відносин.

Виокремлюють соціальний капітал як самостійний елемент інтелектуального капіталу підприємства Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова, О.М. Ковальова [11, 16]. Згідно моделі інтелектуального капіталу підприємства М. Мак-Ілрея, соціальний капітал має формуватися трьома складовими:

I. Інтра-соціальний капітал, який включає егоцентричний та соціоцентричний соціальний капітали;

II. Соціально-інноваційний капітал;

III. Інтер-соціальний капітал, який включає клієнтський та партнерський капітали [4].

У моделі інтелектуального капіталу підприємства М. Братніцького і Я. Стрижини соціальний капітал структурований наступним чином [18]:

I. Структурним капіталом (конфігурація мережі, відповідальність підприємств, зв'язки в мережі);

II. Пізнавальним капітал (спільна лексика, одна мова, спільна відповідальність);

III. Вимір міжлюдських відносин (довіра, норми, зобов'язання, ідентифікація).

Згідно дослідження Логвінова В.І., соціальний капітал як і інші види капіталу має наступні характеристики: продуктивність, накопичуваність, конвертованість, ліквідність та інвестиційність; а також має свої специфічні ознаки: нематеріальність, відносна відчуженість, незведення до індивідуальних властивостей, контекстність, релятивність, мережевий та символічний характер, доцільність, усвідомленість, сформованість на основі існуючих соціальних груп, якісний рівень, інтегрований характер, здатність безпосереднього впливу на економічні параметри, соціокультурна обумовленість [17]. Структура соціального капіталу організації включає три компоненти: соціальні мережі (організаційні мережі), норми спільнот (організаційні норми) та довіру; та існує у трьох формах (обумовлені траєкторією організаційних зв'язків): поєднувана (організовує зовнішньоспрямовані зв'язки), охоплююча (організовує внутрішньоспрямовані зв'язки) та соціальний капітал, заснований на зовнішніх і внутрішніх зв'язках [17].

Таким чином, наше розуміння сутності соціального капіталу ґрунтується на синтезі численного кола праць зарубіжних та вітчизняних дослідників і економістів з питань теорії та практики формування і оцінки людського капіталу, і приймається в наступному формулюванні: соціальний капітал – багаторівневе та багатофакторне утворення, яке виникає на основі соціальних контактів (враховуючи мережу сучасних інформаційно-технічних засобів) шляхом передачі не лише інформації (знань), але і соціальних норм, які здатні впливати на виробничий ефект підприємства. Зокрема, від типу структури соціальних відносин та характеру зв'язків в організаціях в значній мірі залежить ефективність діяльності персоналу. Таким чином, концепція соціального капіталу поглиблює розуміння неформальних відносин в якості управлінських практик, що має практичне значення для оптимізації управлінських рішень на виробництві. Загалом, соціальний капітал у публікаціях віднотовуємо за наступними параметрами:

- соціальна комунікація (взаєморозуміння співробітників, рівень задоволення працею, формування відчуття причетності до роботи підприємства, участь працівників в управлінні організацією, соціальна згуртованість, соціальна, мотиваційна, інноваційна та креативна диференціація)
- організаційна культура (цінності, базові уявлення працівників, феномен групової ідентичності)

- конвенційно-договірна культура (єдність слова та діла, наявність конвенційних відносин та норм, запровадження неформальних та конвенційних санкцій, ступінь виконання персоналом своїх обов'язків та обіцянок, рівень відповідальності працівників)

- довіра та її види (деперсоніфікована, репутація та імідж як зовнішня довіра, внутрішня довіра, особистісна).

До провідних властивостей соціального капіталу підприємств сфери туризму та індустрії гостинності нами віднесені наступні:

- здатен до самозростання (або самообесцінення) та накопичення,
- персоніфікований та гомофільний, оскільки формується соціогрупою на довірі, переконаннях, нормах та правилах, обумовлюючи групову ідентичність,

- цілеспрямований і міжособистісні стосунки серед іншого являють собою потік ресурсів, необхідних для отримання комерційного успіху,

- виступає результатом (продуктом) попередньої діяльності людей.

На підприємствах сфери туризму та індустрії гостинності існує у формі іміджу як торгової марки (бренду) та персоналу, так і засновників, керівництва та споживачів послуг, а також віртуального, соціального та бізнес-іміджу; репутації, суспільного рейтингу та результатів оцінки діяльності підприємств даної сфери органами СМІ; групової ідентичності, можливістю участі в прийнятті рішень, достовірністю, надійністю, норм взаємності, довіри. Також слід вказати на взаємообумовленість та взаємовплив, які існують між соціальним капіталом, іншими нематеріальними активами та матеріальними ресурсами підприємств сфери туризму, причому цей зв'язок має нелінійний та багатовекторний характер, а за силою та наслідками не є монотонним, відтак, існують специфічні проблеми його оцінки. Також іноді соціальний капітал підприємства виникає як побічний продукт інших видів діяльності. Варто також звернути увагу на провідну роль довіри в роботі турфірм з клієнтами, субпідрядниками та постачальниками, а також самого персоналу, що лежить у площині забезпечення соціальної інтеграції на підприємстві, а також на інших рівнях виробничого процесу. З огляду на майбутнє, сучасний дефіцит раціональної трудової етики та відповідальності, корпоративної ідентичності, відсутність довіри ускладнить реалізацію на практиці інноваційних та перспективних комерційних задумів у сфері туризму та індустрії гостинності, унеможливить як соціальне, так і бізнесове партнерство. Вважаємо, що соціальні інновації не є пунктуальними досягнення особистості, а являють собою рекомбінації відносини між різними суб'єктами, які засновані на подовженні або трансформування їх соціального або культурного капіталу. На жаль, аналіз стану суб'єктів господарської діяльності у сфері туризму та

індустрії гостинності засвідчує доволі часто навіть кризовий характер функціонування соціального та інтелектуального капіталів фірм та компаній.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Оскільки інтелектуальний капітал визнано провідним фактором успішного функціонування інноваційного та інвестиційного проектів, соціальний капітал як його складова набуває значення не лише для економістів-теоретиків, але і для суб'єктів підприємництва малого бізнесу. Зарубіжні консультанти та менеджери надають великого значення накопиченню не лише інтелектуального, але і соціального капіталу як найбільш цінного серед всіх видів капіталів. Актуальність дослідження обумовлена і тим, що за сучасних кризових умов розвитку національної економіки, значення соціального капіталу як фактору стійкості суспільного виробництва також набуває ваги. Соціальний капітал розглядається як один з регуляторних механізмів не лише внутрішньокорпоративних відносин, але і взаємодії між підприємствами та іншими соціоакторами у сфері туризму та індустрії гостинності, оскільки власне соціальний капітал відображає ступінь передбачуваності, стійкості та стабільності соціальних зв'язків, пронизуючи всю сучасну економічну систему різних рівнів. Таким чином, соціальний капітал можна виміряти в контексті проблем колективної підприємницької діяльності рекреаційної сфери послуг. Нами вбачається, що реально можна покращити соціальний капітал підприємств туризму та індустрії гостинності шляхом підвищення корпоративного іміджу та капіталу відносин (клієнтського капіталу). Акцентування уваги на формуванні власної культури підприємства, і як результат – формування її високого рівня, забезпечить максимізацію комерційної вигоди для туристичних фірм, оскільки поширить високі принципи соціальної культури на роботі з клієнтами, постачальниками та іншими учасниками рекреаційноорієнтованого бізнесу, сприятиме розширенню підприємницької мережі з новими рисами, що власне і обумовить процес цілеспрямованого керування соціальним капіталом та знівелює існуючий стихійний характер його розвитку. Вважаємо, що соціальний капітал підприємств туризму та індустрії гостинності також формує новий простір (туризм і масові форми відпочинку вважають феноменом другої половини ХХ ст.), який контрастуючи з геопросторовим географічним простором, представлений сумою глобальних мобільних людських комунікативних потоків. Глобалізаційні процеси розширюють проблематику соціального капіталу як ресурсу, необхідного для підвищення ефективності економіки, збалансованого розвитку та міжнародної безпеки.

Список використаної літератури

1. Engbers T. Theory and Measurement in Social Capital Research / T. Engbers, M. Thompson, T. Slaper // Social Indicators Research. – June 2017. – Vol. 132. – P. 537–55.
2. Habisch A. A Social Capital Approach Towards Social Innovation / A. Habisch, Cr. Adai, R. Loza. – P. 65–74.
3. Hanifan L.J. The Community Centre / L.J. Hanifan. – Boston: Silver, Burdett & Company. – 1920.
4. McElroy M. W. Social innovation capital / M. W. McElroy // Journal of Intellectual Capital. – 2002. – Vol. 30. – No 1. – P. 35 [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm/journals.htm?isn=1469-1930&volume=3&issue=1&articleid=883948&show=pdf>
5. Ostrom E., Ahn T. The Meaning of Social Capital and Its Link to Collective Action / E. Ostrom, T. Ahn // Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics, Northampton, MA: Edward Elgar, 2009. – P. 17–35.
6. Portes A. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology / A. Portes // Annual Review of Sociology. - 1998. – № 24. – P. 1–24.
7. Williams K. Social Networks and Social Capital / K. Williams, J. Durrance // Rethinking Theory in Community Informatics. - 2008. – Vol. 4. – № 3. – <http://ci-journal.net/index.php/ciej/article/view/465/430>.
8. Андриющенко К.А. Інтелектуальний капітал підприємства: сучасні тенденції оцінювання та управління / К.А. Андриющенко // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. Економіка та управління. – 2015. – № 2. – С. 53–60.
9. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг: пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
10. Гава Ю.В. Структура інтелектуального капіталу / Ю.В. Гава // Науково-технічна інформація. – 2006.– № 3(29). – С. 29–32.
11. Гавкалова Н.Л. Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання / Н.Л.Гавкалова, Н.С. Маркова. – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2006. – 252 с.
13. Гапоненко А.Л. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал / А. Л. Гапоненко, Т. М. Орлова. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
14. Грішнова О. А. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. А. Грішнова // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 20–22.
15. Ілляшенко С. М. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. М. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – № 11. – С.16–26.

16. Кендюхов О.В. Гносеологія інтелектуального капіталу / О.В. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–34.
17. Ковальова О.М. Інтелектуальний капітал важлива складова капіталу підприємства / О.М. Ковальова // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (19–21 червня 2012 р.). – Суми: СумДУ, 2012. – С. 57–59.
17. Логинов В.И. Социальный капитал организации: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. социол. наук: спец. 22.00.08 “Социология управления” / В.И. Логинов. – Тверь, 2010. – 23 с.
18. Собко О.М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація–функціонування–розвиток: монографія / О.М. Собко. – Тернопіль: Крок, 2014. – 360 с.
19. Тельнов А.С. Роль інтелектуального капіталу в інноваційному розвитку підприємства / А.С. Тельнов, С.А. Попель // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2014. – Вип. 2 (43). – С. 17–21.
20. Федулова І.В. Інтелектуальний капітал як трансформований ресурс інноваційного потенціалу [Електронний ресурс] / І.В. Федулова // Наукові праці [Одеської національної академії харчових технологій]. – 2010. – Вип. 38(1). – С. 425-430. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Np_2010_38%281%29__93.
21. Хомич С.В. Особливості структури інтелектуального капіталу / С.В. Хомич // Економічний простір: збірник наукових праць. – 2011. – № 53. – С. 109–118.
22. Цибульов П.М. Кількісна оцінка інтелекту / П.М. Цибульов // Інтелектуальна власність. – 2004. – № 12. – С. 51–56.
23. Чухно А.А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48–55.
24. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе / под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999, с. 429–447.

References

1. Engbers, T., Thompson, M., Slaper, T. (2017), “Theory and Measurement in Social Capital Research”, *Social Indicators Research*, vol. 132, pp. 537–55.
2. Habisch, A., Loza Aduai, Cr. R. (2013) “A social capital approach towards social innovation” [Osburg, Th.; Schmidpeter, R. (Hrsg.) “Social innovation: solutions for a sustainable future”], Springer, Berlin, Heidelberg, Germany.
3. Hanifan, L.J. (1920), *The Community Centre*, Silver, Burdett & Company Boston, USA.

4. McElroy, M. W. (2002), “Social innovation capital”, *Journal of Intellectual Capital*, vol. 30, No 1, p. 35.
5. Ostrom, E. and Ahn, T. (2009), “The Meaning of Social Capital and Its Link to Collective Action” / *Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, MA: Edward Elgar, Northampton, USA.
6. Portes, A. (1998), “Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, *Annual Review of Sociology*, vol. 24, pp. 1–24.
7. Williams, K. and Durrance, J. (2008), “Social Networks and Social Capital: Rethinking Theory in Community Informatics”, *The Journal of Community Informatics*, vol. 4, № 3, available at: <http://cijournal.net/index.php/ciej/article/view/465/430>.
8. Andriushchenko, K.A. (2015), “Intellectual capital of the enterprise: modern evaluation and management tendencies”, *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu. Ekonomika ta upravlinnia*, (2), pp. 53–60.
9. Bruking, E. (2001), *Intellektual'nyy kapital* [Intellectual capital], Piter, SPb, Russia.
10. Hava, Yu.V. (2006), “Structure of intellectual capital”, *Naukovo-tekhnichna informatsiia*, vol. 3 (29), pp. 29–32.
11. Havkalova, N.L. and Markova, N.S. (2006), *Formuvannia ta vykorystannia intelektualnoho kapitalu: naukove vydannia* [Formation and use of intellectual capital: a scientific publication], Vyd-vo KhNEU, Kharkiv, Ukraine.
12. Gaponenko, A.L. and Orlova, T. M. (2008), *Upravlenie znaniyami. Kak prevratit' znaniya v kapital* [Knowledge management. How to turn knowledge into capital], Eksmo, Moscow, Russia.
13. Hrishnova, O.A. (2009), “Social capital: essence, significance, interconnection with other forms of capital”, *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 3, pp. 20–22.
14. Illiashenko, S.M. (2008), “The essence, structure and methodical basis for assessing the intellectual capital of the enterprise”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 16–26.
15. Kendiukhov, O.V. (2003), “Epistemology of intellectual capital”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 28–34.
16. Kovalova, O.M. (2012), “Intellectual capital is an important component of enterprise capital”, *Mizhnarodna stratehiia ekonomichnoho rozvytku rehionu: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (19–21.06.2012)*, SumDU, Sumy, pp. 57–59.
17. Loginov, V.I. (2010), *Sotsial'nyy kapital organizatsii* [Social capital of the organization], Tver', Russia.

18. Sobko, O.M. (2014), *Intelektualnyi kapital pidpriemstva: kontseptualizatsiia–funktsionuvannia–rozvytok* [Intellectual capital of the enterprise: conceptualization-functioning-development], Krok, Ternopil, Ukraine.

19. Telnov, A.S. and Popel, S.A. (2014), “The role of intellectual capital in the innovative development of the enterprise”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Ekonomika*, vol. 2 (43), pp. 17–21.

20. Fedulova, I.V. (2010), “Intellectual capital as a transformed resource of innovation potential”, *Naukovi pratsi Odes'koï natsional'noi akademii kharchovikh tekhnologiy*, vol. 38 (1), pp. 425-430, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Np_2010_38%281%29__93.

21. Khomych, S.V. (2011), “Features of the structure of intellectual capital”, *Ekonomichnyi prostir: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 53, pp. 109–118.

22. Tsybulov, P.M. (2004), “Quantitative assessment of intelligence”, *Intelektualna vlasnist*, vol. 12, pp. 51–56.

23. Chukhno, A.A. (2002), “Intellectual capital: the essence, forms and patterns of development”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 48–55.

24. Edvinsson, L. and Meloun, M. (1999), *Intellektual'nyy kapital: opredelenie istinnoy stoimosti kompanii* [Intellectual capital: determining the true value of a company]; Novaya postindustrial'naya volna na Zapade; Ed. V.L. Inozemtseva, Academia, Moscow, Russia.

Yavorska O., Ph.D. in Biology, Kyiv National Linguistic University

The social capital of the enterprises of tourism and hospitality service

This paper discusses “Social Capital” as a modern concept that has influenced business processes and plans of the enterprises of tourism and hospitality service. The research into measuring the Intellectual Capital and the External Resources of companies has produced a plethora of proposed methods and theories over the last years. It aims at exploring and assessing the extent of awareness of such concept. The research focuses on how to evaluation and exploit Social Capital. Findings are used to support existing managerial practices and policies for better retention practices and management of human resources.

Key words: social capital, intellectual capital, service industries, tourism, hospitality service.

Яворская О.Г., к.б.н., Киевский национальный лингвистический университет

Социальный капитал предприятий сферы туризма и индустрии гостеприимства

Данная статья рассматривает «социальный капитал» как современное понятие, которое оказывает влияние на бизнес-процессы и проекты предприятий туризма и индустрии гостеприимства. Исследование по оценке интеллектуального актива и внешних нематериальных ресурсов субъектов хозяйственной деятельности охватило широкий спектр предложенных методов и теорий за последний период. Это активизирует степень исследования по изучению и разработке данного понятия. В работе уделяется внимание вопросам оценки и использования социального капитала предприятиями малого бизнеса. Результаты исследования могут использоваться для улучшения существующих методов управления и реализации политики, направленной на увеличение эффективности менеджмента человеческих ресурсов.

Ключевые слова: социальный капитал, интеллектуальный капитал, сфера обслуживания, туризм, индустрия гостеприимства.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

UDC 657:658.5/659:001.8

G. O. KOROL,
Candidate of Economical Science, Professor,
Professor of the Department of Accounting and Audit,
National Metallurgical Academy of Ukraine

T. V. AKIMOVA,
Candidate of Economical Science, Ph.D.,
Assistant Professor,
Assistant Professor of the Department of
Accounting and Audit,
National Metallurgical Academy of Ukraine

I. M. IZVIEKOVA,
Candidate of Economical Science, Assistant Professor,
Assistant Professor of the Department of
Accounting and Audit,
National Metallurgical Academy of Ukraine

METHODICAL APPROACH TO FORMING (ENHANCING) INFORMATION SUPPORT OF INTERNAL CONTROL OF ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES

The article devises methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities. It establishes that such methodical approach should be grounded on the purpose and tasks of information support of internal control. The authors further define the scope of notions of “subjects of internal control and its information support”, “informational needs” and “informational requirements”. Stages of methodical approach involve

detailing of subjects of internal control, definition of their control tasks and informational needs, forming the structure of check information they need and making a list of documents containing this information. Structural divisions and officials that are internal control information support subjects must be indicated more specifically, as well as rational communication relationships between them must be established. The article also provides examples of realization of the suggested methodical approach.

Key words: business entity, methodical approach, internal control, information support.

Articulation of the problem. If the goal of commercial activity of a business entity is gaining the greatest profit possible in the given business environment [1], then the goal of enterprise management system may be considered as improving the efficiency of business administration. Achieving this goal is only possible when all functions and sub-functions of management are implemented. One of the main functions of management is control. Control of activity of business entities is carried out through such sub-functions of management as accounting, inspection and analysis. Internal control is one of control types constituting an inherent prerequisite of successful activity of a business entity. However, implementation of internal control of business entity's activity is impossible without proper information support, which is a component of all management sub-functions. This necessitates forming or enhancing information support of internal control of business entities' activities. For newly created business entities, at the time of research, it is a case of forming information support; for those already functioning — it is a case of enhancing it.

Developing methodology of information support of internal control of activities of business entities lies both in determining its theoretical foundations and elaborating methodical approach to forming (enhancing) such information support. Substantiation of theoretical foundations of **information support of** internal control of activities of business entities has been presented in previous researches [2]. To further detail on these foundations and to bring practical bearing to them, it is necessary to devote attention to development of corresponding methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities.

Analysis of recent researches and publications. The issue of forming information support of various entities has been researched by numerous Ukrainian and international scientists: F.F. Butynets, M.V. Kuzhelny, E.K. Gilde, V.F. Sytnyk, O.Y. Kuzmin, V.S. Ponomarenko, A.O. Bosak, I.V. Zakharova, I.R. Buzko, Yu.G. Kornev, M.P. Denisenko, G.A. Titorenko, L.V. Balabanova, C. Drury, V.V. Godin, E.P. Golenishchev, O.V. Shliaga and others. However, works by these authors do not touch on problems of internal control or consider them incompletely.

Problems of functioning of internal control of business entities are considered by the following scientists: M.T. Biluha, F.F. Butynets, S.F. Golov, P.L. Delfiese, M.V. Kuzhelny, A.N. Kuzminsky, V.P. Maximova, V.O. Shevchuk,

L.V. Napadovska, B.I. Valuyev, N.G. Vygovska, S.V. Ivahnenkov, S.M. Petrenko, S.M. Zubchuk and others. However, while recognizing the value of these authors' studies, it is necessary to point out that they haven't paid sufficient attention to developing methodical approach to forming (enhancing) information support itself of internal control of business entities' activities in particular. This is what determines actuality of the present research.

Stating objectives of the article. The goal of this study is efficiency improvement in business entities management system by means of developing a methodical approach to forming (enhancing) information support of their internal control.

Presentation of the main material of the study. Methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities must be based on the purpose and objectives of such information support defined in [2].

As shown in [2], the purpose of information support of internal control is to supply subjects of internal control with thorough control information to let them carry out their control functions efficiently. Control information, in this case, is understood as all information moving in the internal control system. Such information includes not only information used by subjects of internal control (regulatory, planning, factual (reporting) etc.), but also information resulting from their operation.

Objectives of internal control information support may include [2]:

- 1) ensuring that quality, thoroughness and quantity of control information meets informational needs and requirements of internal control subjects;
- 2) timely forming and delivery of control information to internal control subjects;
- 3) ensuring consistency in methods used to prepare (accumulate, sort, process) and transmit control information to each internal control information support subjects;
- 4) establishing rational communication between structural subdivisions and officials involved in internal control of the business entity.

Considering the above objectives of information support of internal control, it is necessary to clarify a few definitions.

The notion of information support of internal control, as defined in [2], includes the total of control information as well as technologies, means and operations aimed at efficient functioning of internal control system at an enterprise. It should be noted that this study does not detail on technical or technological components of information support, it is only the control information itself that is considered.

It is worth paying attention to interrelation between the notions of “subjects of internal control” and “subjects of information support of internal control”.

Subjects of internal control are defined in [3, p. 57] as “...persons, groups of persons, departments, services etc. taking control actions in relation to objects of internal control according to rights and duties stipulated by service instructions and pertinent regulations”. Subjects of information support of internal control, in their turn, are defined in [2]. They are “persons directly involved in forming, functioning, enhancing of information support of internal control”.

Studies have shown that in the context of existing business entities structural divisions and officials responsible for internal control at a certain level of management must provide information for control at the next level of management. Thus, the same structural divisions and administrative officials of a business entity, fulfilling different functions – control function and information support function – act as both subjects of internal control and as subjects of information support of internal control at the same time. In other words, if an internal control subject, while performing his/her control function, is filling out a document submitting information to some other subjects of control, he/she is also a subject of information support of this control. Analysing both production structure of an enterprise and organisational structure of its management, it is possible to conclude that among enterprise personnel categories set out in [4], such subjects are practically all management personnel (executives, specialists and professional employees). With this in mind, the use of aggregated notion “subjects of internal control and its information support” is justified.

It also makes sense to scrutinize interrelation between notions of “informational needs” and “informational requirements”. Informational needs of internal control subjects are understood as acknowledged need for information to solve the assigned control task [5]. Informational requirements are parameters that the claimed information must meet [6], i.e. these notions carry different meaning and hence use of the phrase “informational needs and requirements” is justified, as it contains no tautology. As for informational requirements, it’s worth mentioning that all control information must meet universally known requirements, such as perspicuity, aptitude, authenticity, timeliness, exhaustiveness, objectivity, sufficiency etc. [7, p. 76; 8, p. 128], hence hereafter only informational needs of internal control subjects are considered.

Suggested methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities consists of stages and steps presented in Fig.1.

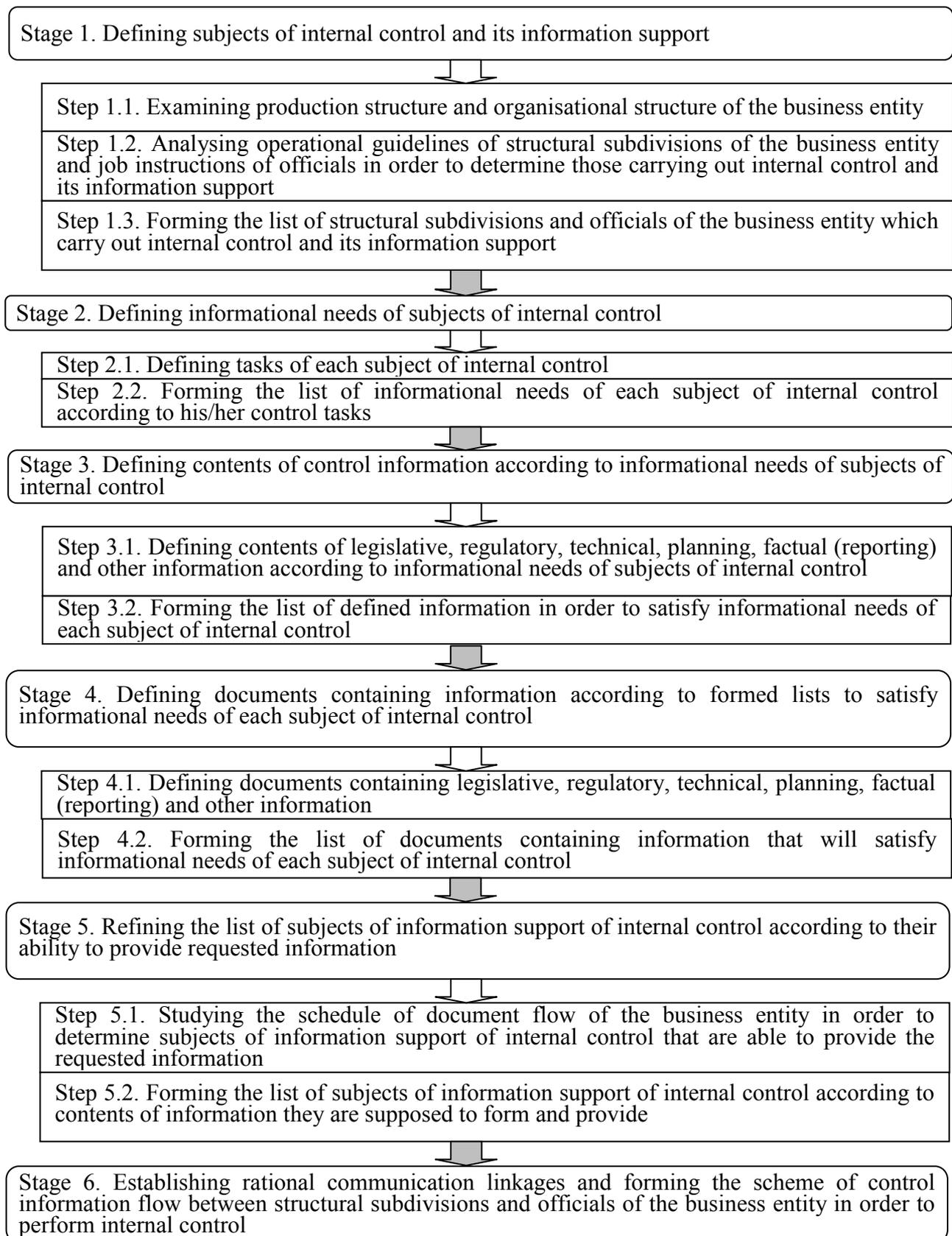

Fig.1. Stages and steps of the suggested methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of business entities

As shown in Fig. 1, in order to implement the suggested approach, at the first stage it is necessary to define subjects of internal control and its information support in the context of the given business entity.

At the first stage of the suggested methodical approach, in order to determine subjects of internal control and its information support in the context of a specific business entity, it is necessary to examine production structure and organisational structure of the business entity's management (step 1.1) and conduct analysis of operational guidelines of structural subdivisions of the business entity and job instructions of officials (step 1.2). Based on this, lists are composed, which contain structural subdivisions and officials that are supposed to carry out internal control of the business entity and provide its information support (step 1.3). Such subjects may include: supervisory board, internal audit commission, inventory taking group, security service, senior managers of the company, heads of all functional divisions of the company (chief accountant, chief power engineer, heads of departments of sales, procurement, production scheduling and financial department, human resources, quality control etc.), controllers, inspectors, economists, accountants, technologists and others [3, p. 58; 9, p. 16].

The second stage of methodical approach (see fig. 1) calls for defining informational needs of subjects of internal control. To achieve this, control tasks of such subjects are defined (step 2.1), based on which the list of informational needs of each subject of internal control is formed (step 2.2). The scope of control tasks of each internal control subject may be determined by studying operational guidelines of corresponding structural subdivisions and job instructions of employees that have been identified as subjects of internal control. Using these data and having completed analysis of information requests of internal control subjects, one can define their informational needs.

At the third stage of the suggested methodical approach contents of control information is defined. In order to carry out their control tasks, subjects of internal control need regulatory, technical, planning, factual (reporting) and other information about all objects of internal control. Furthermore, contents of such information differ depending upon subject matter, level of control and other factors. Step 3.1 of the suggested methodical approach defines contents of such information. At step 3.2 lists of information (legislative, regulatory, technical, planning, factual (reporting) etc.) are formed; each list specifies information required by a certain subject of internal control to carry out his or her control functions.

At the next (fourth) stage of the suggested methodical approach, it is necessary to define sources of the required control information. These sources are documents containing certain information needed by subjects of internal control to carry out their control functions. Documents and their specific attributes are identified separately for each component of control information (step 4.1). After that, the list of such documents is formed (step 4.2).

At the fifth stage of the suggested approach structural divisions and officials of the business entity which provide information support for internal control are further defined according to their ability to generate requested control information using documents identified at the previous stage of the methodical approach. To achieve the above, the schedule of document flow of the business entity is analysed, which allows to reveal such structural divisions and officials (step 5.1). Based on this, the list of specific structural divisions and officials involved in information support of internal control at all levels of control is formed (step 5.2). As mentioned earlier, almost all structural divisions and officials of a business entity take part in information support of internal control. Each of them accumulates, processes and transfers control information in the content, volume and format required by corresponding subject of internal control.

Studies have shown that essence and level of granularity of control information at every level of control vary. As the level of control rises, information on the same objects becomes broader and more generalized. Here rationality of information flow in the system of internal control plays an important role. This is why at the sixth stage of the suggested methodical approach (see fig.1) it makes sense to establish rational communication linkages between structural divisions and officials of the business entity in order to streamline the flow of control information.

Tables 1 and 2 demonstrate implementation of the suggested methodical approach with examples of internal control subjects such as commercial deputy director and head of sales department. Table 1 shows that based on their tasks in internal control (IC) it is possible to define the list of their informational needs and corresponding scope of information. Table 2 shows further implementation of the methodical approach, in particular – sources of information as well as subjects of internal control information support responsible for providing this information.

For instance, to satisfy informational needs of commercial deputy director (in accordance with his task to control sales and distribution of the end product), head of

sales department must provide him with End product sales report as part of information on end product sales performance.

Table 1

**Examples of implementation of the suggested methodical approach
(from subjects of IC to scope of information required by them)**

Subjects of IC	Tasks of IC subjects	Informational needs of IC subjects	Scope of information required
Commercial deputy director	1. Control sales and distribution of the end product	Information on sales and shipments of the end product	Information on accomplishment of end product sales plan Information on accomplishment of plan of end product shipments (by range of commodities, quantity, assortment, quality, delivery dates and other terms of supply)
	2. Materiel and procurement control	Information on materiel procurement at the enterprise	Information on plan completion concerning material and equipment supplies for enterprise operation
	3. Enterprise performance control	Information on enterprise performance results	Information on planned and factual expenses Information on plan completion regarding profit of the enterprise Information on use of profit of the enterprise Information on losses
Head of sales department (employees of the department)	1. Control of concluding contracts with buyers	Information on timeliness of concluding contracts with buyers	Planning information on concluding contracts Information on factual availability of contracts with buyers Information on plan completion regarding timeliness of concluding contracts
	2. Control of sales of the end product	Information on sales of the end product	Information on state of the end product in stock Information needed to assess completion of the plan on shipping the end product to buyers Information needed to assess timeliness of collection of payments for sold product
	3. Control of obligations fulfillment on delivery of the end product	Information on fulfillment of obligations on delivery of the end product	Information on end product available in stock Information on contracts signed with buyers and customers Information on fulfillment of obligations on deliveries of the end product
	4. Control of tasks completion by subordinate employees	Information on completion of tasks by subordinate employees	Information on job responsibilities of department employees Information on scheduled activities of employees Information on completion of plans by employees

Table 2

**Examples of implementation of the suggested methodical approach
(from subjects of IC to subjects of information support of IC)**

Subjects of IC	Informational needs of IC subjects	Source of information	Subjects of information support of IC
Commercial deputy director	Information on sales and shipments of the end product	Report by the head of sales department on sales of the end product	Head of sales department
	Information on materiel procurement at the enterprise	Report by the head of materiel and procurement department on materiel and procurement at the enterprise	Head of materiel and procurement department
		Report by the chief engineering officer on materiel and procurement at the enterprise	Chief engineering officer
	Information on enterprise performance results	Report by the head of economic planning (analytical) department on operation results	Head of economic planning (analytical) department
Head of sales department (employees of the department)	Information on timeliness of concluding contracts with buyers	Business plan on product output	Economic planning department
		Plan on concluding contracts with buyers	Sales (or contract) department employees
		List of concluded contracts	Sales (or contract) department employees
	Information on sales of the end product	End product sales plan for the accounting reference period	Economic planning department
Report by the warehouse keeper on end products shipment during the accounting reference period		Warehouse keeper	
Information on fulfillment of obligations on delivery of the end product	Report by the head of security on the quantity of end product that departed from the territory of the enterprise	Head of security	
	Accounts receivable journal showing payments by customers and buyers	Accounts department	
Information on completion of tasks by subordinate employees	Report by the warehouse keeper on end products available in stock	Warehouse keeper (end product store manager)	
	Contracts with buyers and customers	Sales (or contract) department employees	
Information on completion of tasks by subordinate employees	Report by the warehouse keeper on shipments of the end product during the accounting reference period	Warehouse keeper (end product store manager)	
	Job instructions of employees	Department secretary (or employees)	
Information on completion of tasks by subordinate employees	Yearly and semiyearly employee work plans	Department employees	
	Yearly and semiyearly employee reports	Department employees	

Head of sales department, in his turn, in order to draw up the above report and evaluate accomplishment of the plan of end product shipment to customers, needs the following documents: sales plan for the accounting reference period, report by the warehouse keeper on end products shipments during the accounting reference period, report by the head of security on the quantity of end product that departed from the territory of the enterprise during the accounting reference period, accounts receivable journal.

Conclusions and prospects of further researches. To conclude, the article outlines the methodical approach to forming (enhancing) information support of internal control of activities of business entities. It finds out that such methodical approach must be based on the purpose and objectives of information support of internal control. Use of the suggested methodical approach will allow forming (enhancing) information support of internal control of a business entity, which will enable improvements in its management effectiveness.

Prospects of further researches reside in implementation of the suggested methodical approach into accounting procedures of filling out control documents according to the needs of subjects of internal control.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Economic Code of Ukraine, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>, (Accessed 22 November 2017).

2. Korol, H.O. and Akimova, T.V. (2016), “Theoretical foundations of information support of internal control at an enterprise”, *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5285>, (Accessed 26 November 2017).

3. Zubchik, S.M. (2016), “Internal control at enterprises: organization and methodology”, Ph.D. dissertation, Accounting, analysis and audit, National Technical University of Lutsk, Lviv, Ukraine.

4. State Statistics Committee of Ukraine (2004), “Decree State Statistics Committee of Ukraine "On approval of the Instruction on Statistics of Wages"”, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04>, (Accessed 22 November 2017).

5. Konoval, L.V. “Informational needs: essence and definitions”, *Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii* [Proceedings of the International Scientific Conference], *Mistse i rol' bibliotek u formuvanni natsional'noho informatsijnoho prostoru* [The place and role of libraries in forming the national infosphere], Inf. bean

Council of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/350>, (Accessed 8 November 2017).

6. Dictionary Ukrainian. Academic Dictionary (1970-1980), available at: <http://sum.in.ua/s/vymogha>, (Accessed 15 November 2017).

7. Korol', G.A., Sokol'skaya, R.B., Zelikman, V.D. (2004), *Finansoviy kontrol': uchet, proverka, analiz: Monografiya* [Financial control: accounting, verification, analysis: Monograph], Nauka i obrazovanie, Dnepropetrovsk, Ukraina.

8. Akimova, T.V. "Methodical aspects of functioning of the information support system of the complex optimisation model of profit planning at an enterprise", *Materialy Vseukrains'koi zaochnoi konferentsii vykladachiv, studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh* [Conference Proceedings All-Ukrainian Correspondence Conference of Teachers, Students, Postgraduates and Young Scientists], *Finansovi mekhanizmy staloho rozvytku ekonomiky* [Financial mechanisms of sustainable economic development], National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipropetrovsk, pp. 126-129.

9. Vyhovska N.H. (2010), "Development of the financial control system in Ukraine", Ph.D. Thesis, Money, finance and credit, National Scientific Center "Institute of Agricultural Economy" Ukrainian Academy of Agricultural Sciences, Kyiv, Ukraine.

Король Г.О., к.е.н., професор; Акімова Т.В., к.е.н., доцент; Ізвєкова І.М., к.е.н., доцент, Національна металургійна академія України

Методичний підхід до формування (удосконалення) інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю діяльності суб'єктів господарювання

У статті розроблено методичний підхід до формування (удосконалення) інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю діяльності суб'єктів господарювання. З'ясовано, що такий методичний підхід повинен ґрунтуватися на меті та завданнях інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю. Уточнено зміст понять «суб'єкти внутрішньогосподарського контролю та його інформаційного забезпечення», «інформаційні потреби» та «інформаційні вимоги». Етапи методичного підходу передбачають конкретизацію суб'єктів внутрішньогосподарського контролю, визначення їх завдань з контролю, інформаційних потреб, формування складу необхідної їм контрольної інформації та переліку документів, що містять таку інформацію. Повинні бути уточнені структурні підрозділи та посадові особи, які є суб'єктами інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю, а також встановлені раціональні комунікаційні зв'язки між ними. Наведено приклади реалізації запропонованого методичного підходу.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, методичний підхід, внутрішньогосподарський контроль, інформаційне забезпечення.

Король Г.А., к.э.н., профессор; Акимова Т.В., к.э.н., доцент; Извекова И.Н., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Методический подход к формированию (усовершенствованию) информационного обеспечения внутривозвратного контроля деятельности субъектов хозяйствования

В статье разработан методический подход к формированию (усовершенствованию) информационного обеспечения внутривозвратного контроля деятельности субъектов хозяйствования. Выяснено, что такой методический подход должен основываться на цели и задачах информационного обеспечения внутривозвратного контроля. Уточнено содержание понятий «субъекты внутривозвратного контроля и его информационного обеспечения», «информационные потребности» и «информационные требования». Этапы методического подхода предполагают конкретизацию субъектов внутривозвратного контроля, определение их задач по контролю, информационных потребностей, формирование состава необходимой им контрольной информации и перечня документов, содержащих такую информацию. Должны быть уточнены структурные подразделения и должностные лица, являющиеся субъектами информационного обеспечения внутривозвратного контроля, а также установлены рациональные коммуникационные связи между ними. Приведены примеры реализации предложенного методического подхода.

Ключевые слова: субъект хозяйствования, методический подход, внутривозвратный контроль, информационное обеспечение.

ГРОШІ І КРЕДИТ, ФІНАНСИ ТА ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

УДК 336.227.1

К. Ф. КОВАЛЬЧУК,
*доктор економічних наук, професор,
декан факультету економіки та менеджменту,
Національна металургійна академія України*

Л. В. ПЕТРОВА,
*старший викладач кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України*

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ У СФЕРІ УНИКНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

В статті окреслені сучасні аспекти проблеми уникнення подвійного оподаткування. Відзначено, що на сьогодні відсутня узгоджена політика держави стосовно забезпечення дії міжнародних договорів у сфері подвійного оподаткування. Проведено аналіз причин національного та міжнародного подвійного оподаткування. Обґрунтовані види та форми подвійного оподаткування, надана їх характеристика. Розкрито випадки, що найчастіше виникають у сфері подвійного оподаткування. Зазначено, що в світовій практиці дана проблема вирішується прийняттям міжнародних угод. Запропонована класифікація та характеристика Міжнародних конвенцій, що розглядають способи уникнення подвійного оподаткування.

Ключові слова: оподаткування, подвійне оподаткування, міжнародне податкове право, види та форми подвійного оподаткування, способи усунення подвійного оподаткування.

Постановка проблеми. У сучасних умовах поширення інтеграційних процесів, інтернаціоналізації та інтенсифікації економіки значно розширилось коло проблем, які вимагають розв'язання на міжнародному рівні. Найбільш

гостро це зачіпає податкову сферу, оскільки податки визначають розвиток міжнародної торгівлі, рух інвестицій, здійснення міжнародних зв'язків [2].

На сьогодні відсутня узгоджена політика держави стосовно забезпечення дії міжнародних договорів у сфері оподаткування, що призводить як до виникнення додаткових перешкод для сумлінних платників податків, так і до збільшення кількості випадків неналежного застосування положень договорів про уникнення подвійного оподаткування.

Розширення міжнародного співробітництва неминуче породжує подвійність (багатомірність) оподаткування. З огляду на це постає нагальна потреба детального вивчення сучасного стану усунення подвійного оподаткування у світовому масштабі та визначення напрямів вирішення цієї проблеми в Україні [1].

Проблема подвійного оподаткування перебуває на своєрідному перетині публічних і приватних інтересів. З одного боку, виникає досить складна ситуація при визначенні оподатковуваної бази, оскільки її непросто виділити при різноманітті доходів як за кордонами держави, так і в її межах. З іншого боку, розмежування платників на резидентів і нерезидентів, підходів до розуміння представництв і постійної діяльності вимагає виваженого підходу до системи обліку доходів і, відповідно, податкових платежів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти усунення подвійного оподаткування неодноразово були предметом дослідження в наукових працях та статтях вітчизняних вчених. Ними були досліджені наступні аспекти окресленої проблеми: сутність, практика та методи усунення подвійного оподаткування [2, 6, 10]; роль міжнародних договорів в усуненні подвійного оподаткування [4, 5, 8]; правила уникнення подвійного оподаткування [7]; елементи системи правового регулювання діяльності держави у сфері уникнення подвійного оподаткування [2]; проблеми усунення подвійного оподаткування [3, 9].

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сучасних аспектів проблеми уникнення подвійного оподаткування та роль окремих елементів системи регулювання діяльності держави в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах податкова система України за своїм складом подібна до податкових систем розвинених європейських країн, проте вона не стала інструментом підвищення конкурентоспроможності держави та характеризується значним тіньовим обігом.

Поділ платників податків на резидентів та нерезидентів потребує певної системи обліку доходів та відповідної системи справляння податків. Тому в

кожній країні постає питання обліку доходів громадян, отриманих як на території певної держави, так і за її межами.

Прийняття Податкового кодексу України стало важливим кроком на шляху адаптації податкового законодавства України до права Європейського Союзу. Податковий кодекс спрямований на створення в Україні стабільної податкової системи з метою запобігання випадкам подвійного оподаткування, справедливий підхід до оподаткування всіх категорій платників податків, упорядкування стягнення податків та посилення відповідальності за ухилення від сплати та їх несвоєчасну сплату, підтримку пріоритетних галузей економіки, заохочення розвитку вітчизняного виробництва, стимулювання інвестиційних процесів, зниження податкового навантаження, дотримання міжнародних угод щодо оподаткування, забезпечення прав платників податків, створення дієвого механізму контролю з боку податкових органів, обмеження можливостей ухилення від оподаткування [1].

Ретельна розробка всього комплексу національних правил і норм у сфері податкового регулювання міжнародної діяльності необхідна для укладення податкових угод, оскільки саме на основі національних норм кожна країна формує свої вихідні позиції при узгодженні взаємоприйнятих компромісів по окремих статтях і режимах, що включаються до податкової угоди. Для держав, що виступають як сторони при укладенні податкових угод, їхнє значення виходить за межі лише вибору більш зручних адміністративних процедур: насправді вони поділяють між собою реальні кошти (податкові надходження) і кожна зі сторін може як виграти, так і програти від такого поділу [3].

Законодавства країн світу мають певні особливості оподаткування доходів громадян і різняться рівнем розвитку та податковим навантаженням, що призводить до міжнародного подвійного оподаткування. Недосконалість національного податкового законодавства призводить до подвійного оподаткування в межах країни [2].

У податковому праві кожної країни, крім національного законодавства, можна виділити відносини, в яких будь-яким чином бере участь іноземний елемент. Під такі відносини підпадають усі ситуації, що мають місце на території певної країни, але в яких або об'єкт оподаткування, або платник податку є іноземними, а також дії національних осіб на території інших країн. У такому разі виникає проблема подвійного оподаткування, тобто оподаткування одного податкового об'єкта або окремого платника тим самим (чи аналогічними) податком за один податковий період. У результаті виникає ідентичність податкового платежу, тотожність об'єкта й суб'єкта оподаткування і термінів сплати податків [10].

Подвійне оподаткування виникає під час обкладання одним і тим же або аналогічним податком одного об'єкта оподаткування окремого платника податків за один і той же проміжок часу.

Визначення поняття подвійного оподаткування формулюється, виходячи з норм про усунення (уникнення) подвійного оподаткування, що існують у національних законодавствах різноманітних держав, а також виходячи з практики міжнародних договорів у сфері усунення (уникнення) подвійного оподаткування.

Під подвійним оподаткуванням не завжди слід розуміти буквально використання однакових податкових важелів, адже воно можливе також за умови часткового накладання одного об'єкта на інший, причому це явище має місце як у межах національної системи податків і зборів, так і у різних податкових системах. Подвійне оподаткування виникає в рамках національної податкової системи з причин, які носять внутрішньо- та зовнішньоекономічний, а також політичний характер. Міжнародне подвійне оподаткування виникає з причин існування певних економічних передумов та суперечностей між податковими законодавствами двох або більше держав (рис. 1).

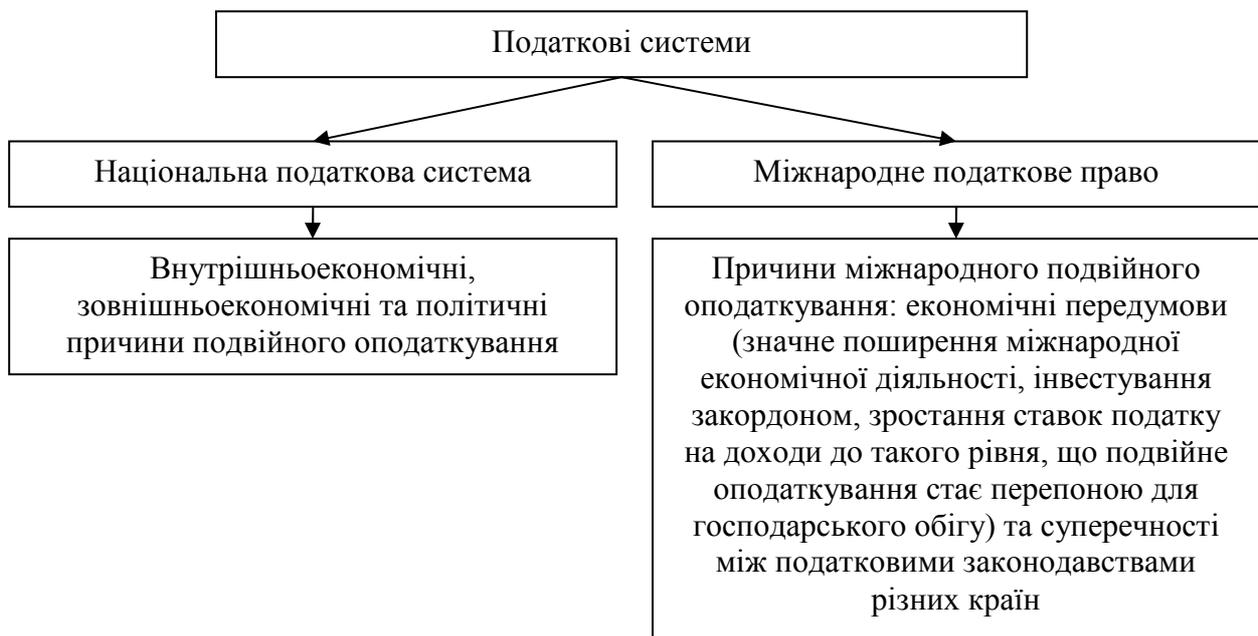

Рис. 1. Причини національного та міжнародного подвійного оподаткування
(Розроблено авторами на основі [2, 4, 6, 7, 10])

Класифікується подвійне оподаткування за поділом на зовнішнє та внутрішнє (рис. 2).

Зовнішнє, тобто *міжнародне подвійне*, оподаткування є обкладанням податками однієї особи по відношенню до однієї бази в більш ніж двох

держав за один і той же період. Як правило, кожна держава намагається максимально всіма можливими засобами збільшити власні податкові надходження, і, як наслідок, виникають випадки багатократного міжнародного оподаткування. Це явище негативно відображається на розвитку зовнішньоторговельних зв'язків, перешкоджає розвитку інтеграційних економічних процесів та сприяє ускладненню переміщення капіталів [2].

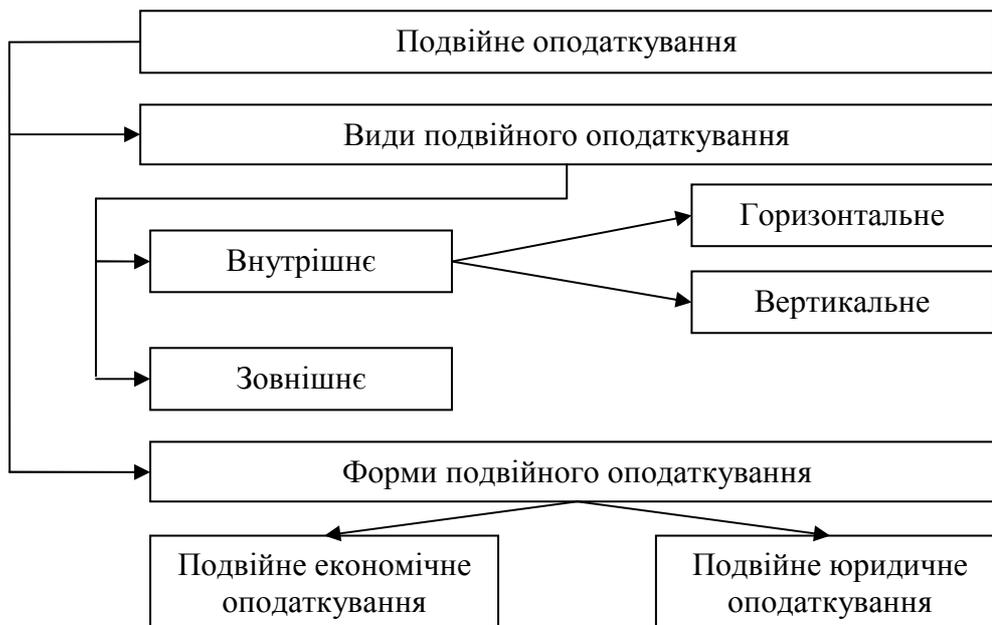

Рис. 2. Види та форми подвійного оподаткування
(Розроблено авторами на основі [1, 3, 10])

Внутрішнє подвійне оподаткування - подвійне оподаткування, коли один і той самий податок стягується на рівні різних адміністративно-територіальних одиниць однієї держави. Цей вид подвійного оподаткування виникає в рамках національної податкової системи [2].

Внутрішнє подвійне оподаткування можна поділити на горизонтальне і вертикальне. Під останнім розуміють сплату однакового податку на державному та місцевому рівнях. Прикладом існування такого виду оподаткування може бути Швеція, де сплачується як місцевий, так і державний податок на доходи. Ця ситуація свідомо планується державою з метою мобілізації додаткових фінансових ресурсів [3, 9, 10].

Горизонтальне подвійне оподаткування виникає з причини різниці у визначенні об'єкта оподаткування на одному адміністративному рівні. Яскравим прикладом такого виду подвійного оподаткування є США. Законодавство цієї країни по податкам на доходи суттєво відрізняється у визначенні об'єкта оподаткування в різних штатах. В одних штатах об'єктом

оподаткування є доходи громадян, які вони отримали в межах цього штату. В інших - тільки ті доходи, які виникли за межами штату. А в третіх оподатковуються всі доходи осіб, що проживають або працюють в штаті, а також отримані ними як в самому штаті, так і за його межами. В Україні прикладом внутрішнього подвійного оподаткування може бути одночасне оподаткування юридичних осіб та їх акціонерів [2].

Подвійне економічне оподаткування пов'язано зі справлянням двох і більше податків з однієї податкової бази і є ситуацією, коли з одного і того ж доходу податок сплачують декілька його послідовних одержувачів [10].

Під *подвійним юридичним оподаткуванням* слід розуміти ситуацію, коли один і той самий платник податків оподатковується подібними податками по відношенню до одного і того ж об'єкта оподаткування два або більше разів за один період. В цій ситуації подвійне оподаткування є збільшенням податкового тиску на платника податку. Таким чином, слід зазначити, що юридичне подвійне оподаткування обумовлено проблемами національного законодавства, а економічне - недосконалістю міжнародного права [7].

На практиці можна виділити такі найчастіші випадки виникнення подвійного оподаткування:

- 1) особа є резидентом однієї держави, одержує дохід або має майно (капітал) в іншій державі та і обидві держави обкладають цей дохід або майно;
- 2) декілька держав піддають обкладанню весь одержаний однією особою дохід;
- 3) декілька держав оподатковують одержаний в одній державі дохід особи, яка не є резидентом у жодній з цих держав [3].

Проблема усунення подвійного оподаткування в світовій практиці здебільшого вирішується прийняттям міжнародних угод.

Міжнародні конвенції (угоди, договори), що розглядають оподаткування, можуть приймати різні форми (табл. 1).

У діючих податкових угодах держави, платники податків яких є резидентами, додержуються двох головних принципів при усуненні подвійного оподаткування.

Принцип податкового звільнення - згідно якого держава резиденції не оподатковує дохід, який у відповідності з конвенцією може оподатковуватися в іншій державі.

Принцип податкового кредиту - який передбачає залік сплачених податків за кордоном у рахунок внутрішніх податкових зобов'язань.

Групи та характеристика Міжнародних конвенцій, що розглядають оподаткування

Групи конвенцій	Характеристика групи	Приклади конвенцій
Перша група конвенцій	розглядаються в основному або винятково податкові питання	конвенції, що відносяться до податків на прибуток і на капітал; конвенції по уникненню подвійного оподаткування відносно податків на маєтки, спадщину і володіння; конвенції, що розглядають обмін податковою інформацією; конвенції, у яких розглядаються питання взаємної допомоги по податковому збору та по інших питаннях
Друга група конвенцій	конвенції, що, хоча і розглядають в основному інші питання, але містять деякі додаткові податкові положення	усунення міжнародного подвійного оподаткування; запобігання податкового ухилення і уникнення; розподіл податкових прав між державами, що домовляються; забезпечення захисту вітчизняних суб'єктів господарювання, що проводять зовнішньоекономічні операції; створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій; - запобігання податкової дискримінації

Складено авторами на основі [4, 5, 6, 10]

Способи усунення подвійного оподаткування, що пропонуються науковцями представлені в табл. 2.

Усунення шляхом одностороннього врегулювання може призвести до невиправданих втрат бюджету, а також до різного роду махінацій з боку недобросовісних платників податку. Крім того, у цьому випадку країна постійного місцеперебування виступає донором тієї країни, де її громадянин (або підприємство) здійснюють економічну діяльність.

Водночас одностороннє уникнення подвійного оподаткування не вирішує проблему ще й тому, що перед кожною державою стоїть завдання і як забезпечити достатній рівень податкових надходжень до бюджету, і як створити оптимальні умови для економічного розвитку. Як наслідок, багато країн відмовляються від такого способу усунення подвійного оподаткування.

Найчастіше в міжнародній податковій практиці спостерігається двостороннє усунення подвійного оподаткування. Обов'язковою умовою уникнення подвійного оподаткування є міждержавні угоди, які стосуються взаємного погодження юридичної інтерпретації фіскальних порушень. Кожна держава самостійно обирає шляхи усунення подвійного оподаткування, при цьому використовуючи систему методів уникнення подвійного оподаткування [2].

**Способи усунення подвійного оподаткування, що пропонуються
дослідниками в наукових публікаціях**

Автор	Способи та їх характеристика
Путренко А. М. [8]	<i>відрахування</i> - обидві договірні країни обкладають дохід податком, але за умови вирівнювання до рівня податку у країні з меншим розміром податку; <i>звільнення</i> - означає право на оподаткування певного виду доходу, що належить одній з договірних сторін. При цьому перераховують доходи, оподатковувані в одній країні та звільнені від обкладання в іншій; <i>кредит</i> (зовнішній податковий кредит) як залік сплачених податків за кордоном у рахунок внутрішніх податкових зобов'язань; <i>знижка</i> , де розглядають податок, сплачений за кордоном, як витрати, на які зменшується сума доходів, що підлягають оподаткуванню.
Городніченко Ю.В. [2]	<i>односторонні заходи</i> , передбачені національним податковим законодавством, які застосовуються владою даної країни без узгодження з іншими державами; <i>багатосторонні заходи</i> , які реалізуються за допомогою міжнародних угод та конвенцій про уникнення подвійного оподаткування
Михалчич В. М. [6]	<i>податковий кредит</i> (у формі повного та звичайного кредиту); <i>звільнення</i> (у формі повного, прогресивного та зменшення зі збереженням доходів, що оподатковуються); <i>зменшення податкових ставок</i> (інтегрального зменшення, звичайного зменшення, зменшення шляхом разової знижки та зменшення із застосуванням умовної податкової знижки); <i>податковий авуар</i> (на національному рівні)

Складено авторами на основі [2, 6, 8]

Сьогодні в нашій державі існує система двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу [10]. При цьому такі договори укладаються на основі типових моделей конвенцій чи договорів про уникнення подвійного оподаткування.

Одночасно питання методів уникнення подвійного оподаткування врегульовано на рівні законодавчих актів. Так, у ст. 13 Податкового кодексу України закріплені загальні засади застосування методів уникнення міжнародного подвійного оподаткування. До прийняття вказаного акта застосування методів регулювалось ст. 18 Закону України «Про систему оподаткування» [1].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Враховуючи сучасні економічні тенденції розвитку міжнародних відносин України з країнами ЄС, потрібно ретельно ставитись до укладання угод про уникнення подвійного оподаткування, які підписуються з іншими державами. Необхідно виключити випадки, коли сума нестягнених внаслідок цих угод податків з іноземців в

Україні та з українців за межами нашої держави буде мати негативний вплив на розвиток економіки України.

Закордонний капітал приходить до тих країн, де безумовно виконують норми міжнародного права. Якщо взяти до уваги, що вітчизняні суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають не менше проблем у зв'язку з неповною урегульованістю питань з усунення подвійного оподаткування, ніж іноземці, то проблема поліпшення інвестиційного законодавства набуває також важливого значення.

Список використаної літератури

1. Вдовічена Л. І. Податковий кодекс України як елемент системи правового регулювання діяльності держави у сфері уникнення подвійного оподаткування / Л. І. Вдовічена // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 4. – С. 42–51.
2. Городніченко Ю. В. Подвійне оподаткування: його сутність та методи усунення / Ю. В. Городніченко // Економіка і суспільство. – 2017. – № 10. – С. 574–578.
3. Дубовик О. Ю. Проблеми усунення подвійного оподаткування в Україні [Електронний ресурс] / О. Ю. Дубовик // Вісник соціально-економічних досліджень. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/726/1/Дубовик%20О.Ю.%20Проблеми%20усунення%20подвійного%20оподаткування%20в%20Україні.pdf>.
4. Лепетюк О. В. Введення в дію договорів України про уникнення подвійного оподаткування з державами-членами ЄС / О. В. Лепетюк // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 1. – С. 1–14.
5. Лепетюк О. В. Характеристика договорів України про уникнення подвійного оподаткування з державами-членами ЄС (на прикладі оподаткування роялті) / О. В. Лепетюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – № 24. – С. 169–172.
6. Михалчич В. М. Методика усунення міжнародного подвійного оподаткування на національному та міждержавному рівнях / В. М. Михалчич // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 5. – С. 188–193.
7. Михалчич В. М. Правила уникнення міжнародного подвійного оподаткування в міжнародному податковому праві / В. М. Михалчич // Європейські перспективи. – 2014. – № 9. – С. 171–177.

8. Путренко А. М. Роль міжнародних договорів в усуненні подвійного оподаткування в Україні / А. М. Путренко // Фінансове право. – 2011. – № 2. – С. 16–18.

9. Черевко О. Проблематика подвійного оподаткування в контексті формування фіскальної політики держави / О. Черевко // Наука молода. – 2013. – № 19. – С. 144–147.

10. Шмиголь Н. М. Уникнення подвійного оподаткування: теорія та практика ефективного використання / Н. М. Шмиголь, А. І. Кормишова, А. А. Антонюк // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 5. – С. 98–104.

References

1. Vdovichena, L. I. (2012), “The Tax Code of Ukraine as an element of the system of legal regulation of the state's activity in the sphere of avoidance of double taxation”, *Visnyk Vyshchoi rady yustytsii*, vol. 4, pp. 42–51.

2. Horodnichenko, Yu. V. (2017), “Double taxation: its essence and methods of elimination”, *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 10, pp. 574–578.

3. Dubovyk, O. Yu. “Problems of eliminating double taxation in Ukraine”, *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/726/1/Dubovyk%20O.Iu.%20Problemy%20usunennia%20Opodviinoho%20opodatkuвання%20v%20Ukraini.pdf>.

4. Lepetiuk, O. V. (2014), “Enactment of the treaties of Ukraine on avoidance of double taxation with the EU member states”, *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*, vol. 1, pp. 1–14.

5. Lepetiuk, O. V. (2014), “Characteristics of Ukraine's treaties on avoidance of double taxation with EU member states (for example, royalty taxation)”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, vol. 24, pp. 169–172.

6. Mykhalchych, V. M. (2014), “The method of elimination of international double taxation at the national and interstate levels”, *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, vol. 5, pp. 188–193.

7. Mykhalchych, V. M. (2014), “Rules for avoiding international double taxation in international tax law”, *Yevropeiski perspektyvy*, vol. 9, pp. 171–177.

8. Putrenko, A. M. (2011), “The role of international treaties in eliminating double taxation in Ukraine”, *Finansove pravo*, vol. 2, pp. 16–18.

9. Cherevko, O. (2013), “The issue of double taxation in the context of the formation of fiscal policy of the state”, *Nauka moloda*, vol. 19, pp. 144–147.

10. Shmyhol, N. M., Kormyshova, A. I., Antoniuk, A. A. (2013), “Avoidance of double taxation: theory and practice of effective use”, vol. 5, pp. 98–104.

Kovalchuk K., Doctor of Economic Science, Professor; Petrova L., Senior Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

Research of modern problems is in the field of avoidance of double taxation

There are the outlined modern aspects of problem of avoidance of double taxation in the article. It is marked that for today is absent the concerted politics of the state in relation to providing of action of international agreements in the field of double taxation. The analysis of reasons of national and international double taxation is conducted. Kinds and forms of double taxation are reasonable, their description is given. Cases that mostly arise up in the field of double taxation are exposed. It is marked that in world practice this problem is settled by the acceptance of international agreements. Classification and description of International conventions that examine the methods of avoidance of double taxation offer.

Key words: taxation, double taxation, international tax law, kinds and forms of double taxation, methods of removal of double taxation.

Ковальчук К.Ф., д.э.н., профессор; Петрова Л.В., старший преподаватель, Национальная металлургическая академия Украины

Исследование современных проблем в сфере избежания двойного налогообложения

В статье очерченные современные аспекты проблемы избежания двойного налогообложения. Отмечено, что на сегодня отсутствует согласованная политика государства относительно обеспечения действия международных договоров в сфере двойного налогообложения. Проведен анализ причин национального и международного двойного налогообложения. Обоснованы виды и формы двойного налогообложения, предоставлена их характеристика. Раскрыты случаи, которые чаще всего возникают в сфере двойного налогообложения. Отмечено, что в мировой практике данная проблема разрешается принятием международных соглашений. Предложена классификация и характеристика Международных конвенций, которые рассматривают способы избежания двойного налогообложения.

Ключевые слова: налогообложение, двойное налогообложение, международное налоговое право, виды и формы двойного налогообложения, способы устранения двойного налогообложения.

УДК 368:658

I. Г. АБЕРНІХІНА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України

I. Г. СОКИРИНСЬКА,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України

ВИЗНАЧЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ СТРАХОВОГО РИНКУ

В статті визначено основні підходи до сутності категорій «страховий продукт», «страховий товар», «страхова послуга». Проведено аналіз визначень зазначених категорій в сучасних наукових публікаціях. Зроблено висновок про існування багатополярності їх трактувань. Обґрунтовано необхідність дослідження даних категорій комплексно з метою встановлення їх взаємозв'язку. Розкрито сутність страхового продукту в рамках конкретного виду страхування та сутність відносин обміну між страховиком та страхувальником. Запропонований та наочно представлений процес перетворення страхового продукту на страховий товар та страхову послугу, що дозволило виділити три етапи надання та реалізації страхової послуги.

Ключові слова: страховий продукт, страховий товар, страхова послуга, відносини обміну в страхуванні, етапи надання та реалізації страхової послуги.

Постановка проблеми. Вітчизняний страховий ринок набув стрімкого розвитку наприкінці минулого століття і на сьогодні є сегментом ринку фінансових послуг, що активно розвивається. Багатополярність наукових досліджень та сучасна практика надання послуг в страховій сфері свідчать про відсутність чіткого визначення фундаментальних складових страхового ринку. Зокрема, дискусійними є питання застосування і розмежування таких категорій як «страховий продукт», «страховий товар», «страхова послуга». Основні дискусійні аспекти стосуються тотожності чи нетотожності зазначених категорій за змістом та формою, а також визначення серед них первинної за походженням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасним науковим дослідженням щодо визначення фундаментальних складових страхового ринку присвячено публікації українських науковців, серед яких А. Г. Беспалова [1], О. Гаманкова [2], В. В. Мальцева [4], І. І. Мельничук [6], Л. М. Мартиненко [5], С. В. Скибінський [7], І. В. Фисун, О. В. Чернявська [8], В. І. Щербакова [9].

Формулювання цілей статті. Метою статті є науково-обґрунтоване уточнення категорій «страховий продукт», «страховий товар», «страхова послуга» і визначення їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом опубліковано значну кількість досліджень, які присвячені визначенню, аналізу розбіжностей, виділенню наукових підходів до формулювання сутності, з'ясуванню специфічних характеристик та структури категорій «страховий продукт», «страховий товар», «страхова послуга».

Для з'ясування основних підходів до сутності зазначених категорій та з метою формування власної позиції авторами статті проведено узагальнення понятійного апарату за останніми науковими публікаціями (табл. 1 та табл. 2).

Таблиця 1

Визначення поняття «страховий продукт» в науковій вітчизняній літературі

Автор	Рік	Визначення поняття «страховий продукт»
С. В. Скибінський [7]	2007	страховий продукт – сума всіх благ, які страхова компанія може надати споживачам для задоволення їхніх потреб та з метою отримання прибутку
І. В. Фисун, О. В. Чернявська [8]	2010	страховий продукт – це результат діяльності страхової компанії з метою задоволення потреб страхувальників й отримання прибутку.
В. В. Мальцева [4]	2014	страховий продукт – це комплекс умов надання страхового захисту за окремим об'єктом чи групою об'єктів убезпечення, що зафіксований в угоді між страховиком та страхувальником та підкріплений відповідним обсягом коштів (страхових резервів), з яких має бути здійснена виплата страхувальнику, застрахованому чи вигодонабувачеві за умови настання страхового випадку
Л. М. Мартиненко [5]	2014	страховий продукт – це те, що створює страховик і пропонує потенційним страхувальникам. Цей продукт виступає у формі послуги
В. І. Щербакова [9]	2014	страховим продуктом є документально формалізований результат маркетингової, актуарної і внутрішньої аквізиційної роботи страхової компанії, спрямованої на задоволення існуючої або прогнозованої потреби в певній страховій послугі і отримання прибутку
І. І. Мельничук [6]	2015	страховий продукт є комплексом відносин щодо забезпечення захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання страхових подій, визначених договором

Складено авторами за [4, 5, 6, 7, 8, 9].

Дані табл. 1 свідчать про те, що категорія «страховий продукт» характеризується певною багатополарністю в трактуванні різними дослідниками і представляється як:

- формалізований перелік зобов'язань страховика;
- документальне втілення у вигляді договору чи стандартизованого полісу;
- трирівнева маркетингова концепція товару;
- маркетингова категорія – елемент маркетинг-мікс страховика і базової складової страхової послуги.

Таблиця 2

Визначення поняття «страхова послуга» в наукових публікаціях

Автор	Рік	Визначення поняття «страхова послуга»
С. В. Скибінський [7]	2007	страхова послуга – це вид економічної діяльності, що створює цінність (корисний ефект) для споживача у вигляді страхового захисту та певні переваги (страхове відшкодування, додаткові послуги тощо) в результаті дій страховика (або його посередників) матеріального і нематеріального характеру, спрямованих на повне та якісне задоволення потреб страхувальника
О. Гаманкова [2]	2008	страхову послугу можна визначити як фінансову послугу у вигляді продажу юридично оформлених зобов'язань з надання страхового захисту, яку пропонують на ринку страховики потенційним страхувальникам
І. В. Фисун, О. В. Чернявська [8]	2010	страхова послуга являє собою специфічний товар, що реалізується страховиком на договірній основі за авансовані кошти страхувальника з метою отримання прибутку та задоволення потреб страхувальника щодо захисту його економічних інтересів від наслідків раптових несприятливих подій (страхових випадків)
В. І. Щербакова [9]	2014	страхова послуга — вид діяльності, спрямований на задоволення потреби страхувальника в страховому захисті, що знаходить своє втілення в особливому (страховому) товарі — страховій програмі, і що включає конкретизацію потреби страхувальника, страховий консалтинг, якісний супровід укладеного договору страхування
І. І. Мельничук [6]	2015	страхова послуга виступає як товар і є складовою страхового продукту
М. Ю. Клапків [3]	2016	страхова послуга – це діяльність, у процесі якої забезпечується якісний супровід основних фінансово-економічних завдань страхування: трансфер ризику, організація заощаджень страхувальниками та страховий консалтинг

Складено авторами за [2, 3, 6, 7, 8, 9].

Дані табл. 2 свідчать про те, що категорія «страхова послуга» також характеризується різновекторною спрямованістю в трактуванні окремими дослідниками. Серед визначень даної категорії можна виділити три вектори трактування «страхової послуги» як:

- виду економічної діяльності;
- специфічного товару;
- фінансової послуги.

Більшість дослідників розглядає в своїх працях лише одну-дві з трьох зазначених категорій. Категорія «страховий товар» окремо практично не досліджується, лише як допоміжний етап для з'ясування інших двох категорій.

Ми вважаємо, що ці категорії потрібно розглядати комплексно і пропонуємо проаналізувати всі три категорії та встановити їх взаємозалежність.

Для цього необхідно дослідити класичне визначення категорій «продукт», «товар», «послуга». В науковій класичній літературі під продуктом розуміється речовий або інтелектуальний результат людської праці, речовина, яка служить матеріалом для виготовлення або вироблення чого-небудь, а також товар, який задовольняє бажання чи потреби ринку. Загальною властивістю продукту на відміну від дарів природи є те, що в нього вкладена людська праця. Продукт може бути товаром, якщо він є об'єктом обміну. Продукти, виготовлені людиною для власного споживання, товарами не є [9].

Послуга визначається як дія або вчинок, що приносить користь чи допомогу іншому [9].

Товар – продукт природи і людської праці або тільки людської праці у матеріальній і нематеріальній субстанції та у формі послуг, який завдяки своїм властивостям здатен задовольняти наявні чи передбачувані суспільні потреби і призначений для обміну і купівлі-продажу; продукт праці, що виробляється не для власного споживання, а на продаж, а також матеріальні та нематеріальні активи, а також цінні папери та деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення [9].

Враховуючі результати проведеного аналізу трактувань категорій «страховий продукт», «страховий товар», «страхова послуга» в наукових публікаціях українських вчених, а також класичне визначення первинних категорій «продукт», «товар», «послуга», авторами пропонується науково-обґрунтоване їх уточнення.

Під страховим продуктом ми пропонуємо розуміти інтелектуальний результат людської праці, який задовольняє бажання і потреби страхувальників в страховому захисті. В рамках видів страхування, на здійснення яких страховиком отримано ліцензію, страхова компанія розробляє страховий продукт, який конкретизується в відповідній програмі здійснення страхування (рис. 1).

Програма страхового продукту (страхування) містить:

- характеристику страхового покриття, тобто ризиків, що покриваються програмою (згідно з рис. 1 це перелік медичних витрат, які підлягають оплаті за основною та розширеною програмою страхування),

- страхову суму,
- страхові премії,
- валюту страхування,
- період страхування,
- вступний віку до програми страхування (за програмами страхування життя, пенсійного забезпечення)
- інші характеристики за необхідності.

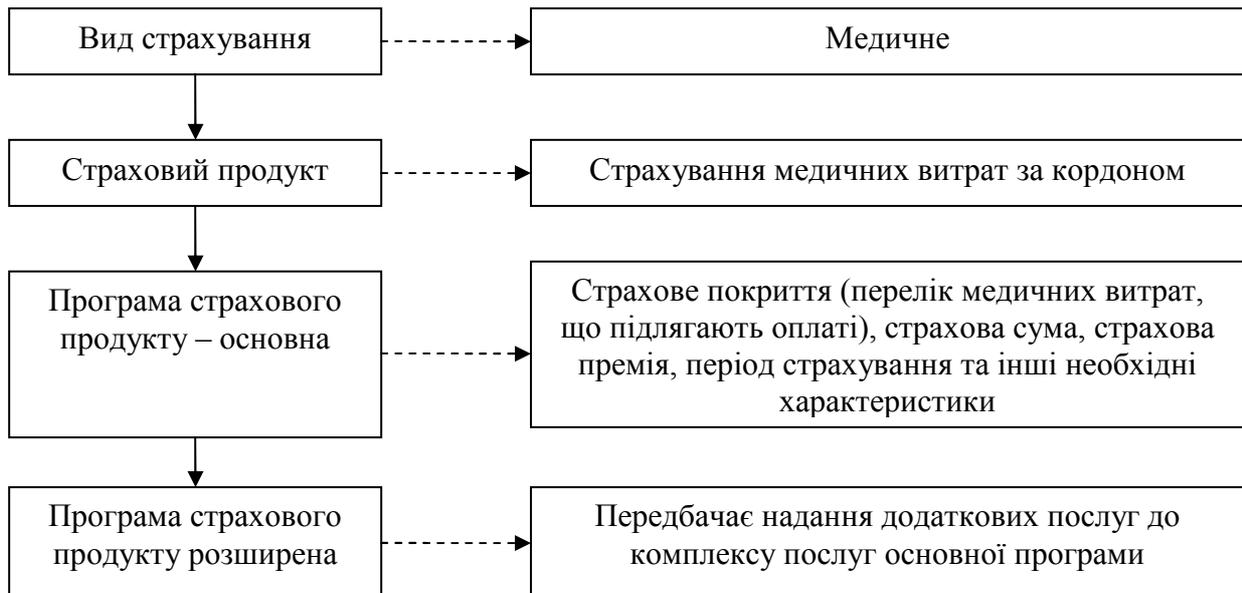

Рис. 1. Розкриття сутності страхового продукту в рамках конкретного виду страхування (Розроблено авторами)

Ми вважаємо, що об'єктами відносин обміну між страховиком та страхувальником є ризики страхувальника та страховий захист (рис. 2). Страховик приймає на себе ризики страхувальника за визначену плату (ціну страхового ризику) – страховий тариф, в обмін на надання страхового захисту.

Отже, страховим товаром, на нашу думку, є продукт людської праці у нематеріальній субстанції та у формі страхової послуги, який завдяки своїм властивостям здатний задовольнити потреби страхувальника та принести позитивний фінансовий результат страховикові.

Первинним з цих категорій є страховий продукт, який в процесі відносин обміну між страховиком та страхувальником стає товаром, що реалізується у формі страхових послуг. Страховий продукт при цьому не обов'язково стає страховим товаром. Моментом перетворення страхового продукту на страховий товар є момент початку дії договору страхування – момент внесення першого страхового платежу. Далі страховий товар починає реалізовуватись у формі страхової послуги.

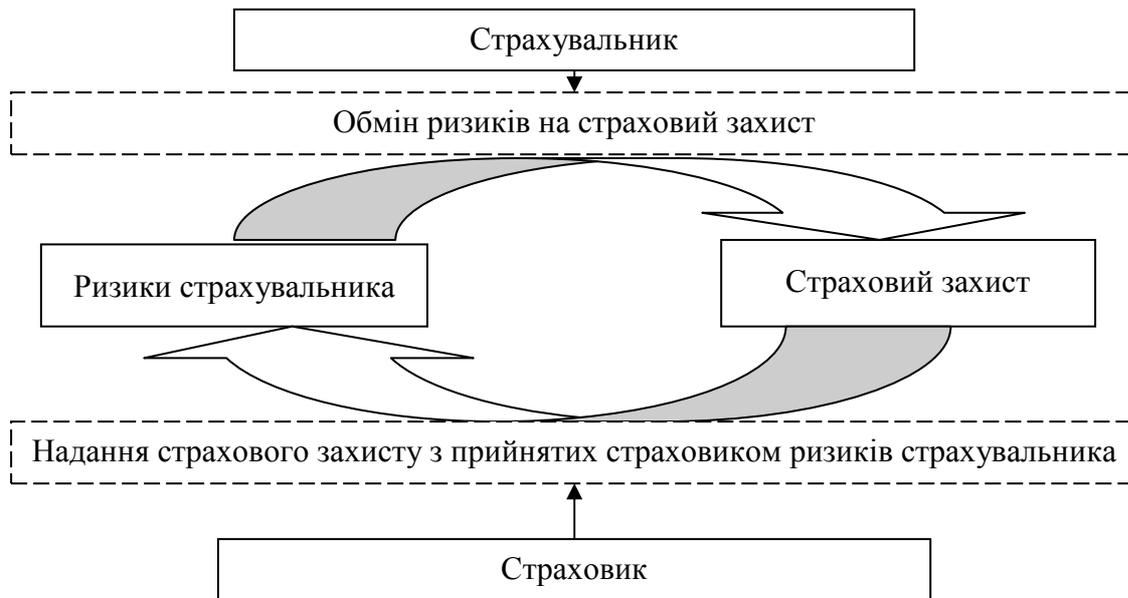

Рис. 2. Сутність відносин обміну між страховиком та страхувальником (Розроблено авторами)

Реалізація страхової послуги починається з укладання договору страхування і продовжується до закінчення строку його дії (рис. 3).

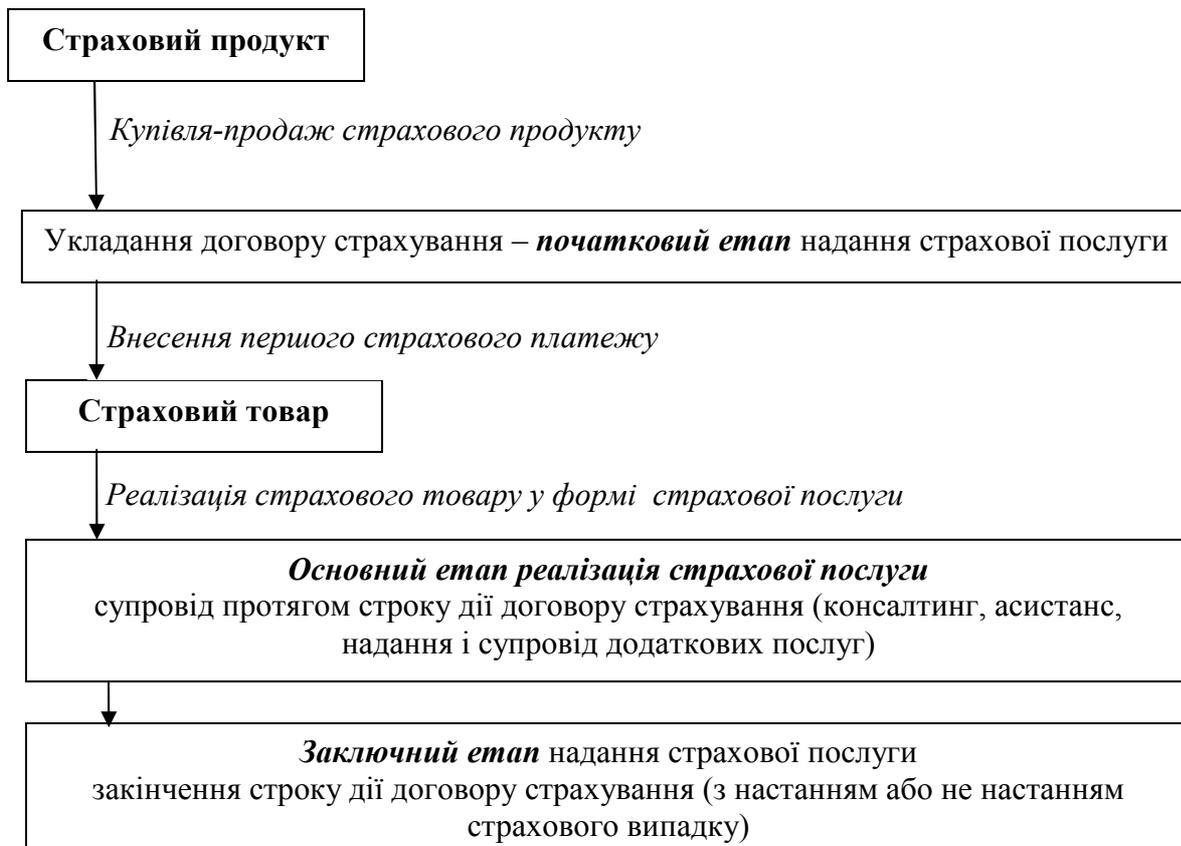

Рис. 3. Процес перетворення страхового продукту на страховий товар та страхову послугу (Розроблено авторами)

Таким чином, результати вищенаведеного дослідження свідчать, що поняття «страховий продукт», «страховий товар» та «страхова послуга» є взаємозалежними, та близькими за своїм економічним змістом, але не ідентичними.

В сучасних публікаціях науковцями багато уваги приділяється також виділенню та характеристиці особливостей страхової послуги порівняно з іншими видами послуг. Більшість науковців [1, 2, 3, 6, 7] погоджуються з тим, що страховим послугам, на відміну від товарів та інших послуг, притаманні певні специфічні характеристики, які вони умовно поділяють на загальні та специфічні. До загальних характеристик страхових послуг належать характеристики, властиві усім послугам. Структурування притаманних страховим послугам характеристик наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Характеристики страхових послуг

Загальні характеристики	Специфічні характеристики
1	2
невідчутність або нематеріальний характер - послуги неможливо продемонструвати, спробувати, відчути, транспортувати, упакувати. Оскільки немає відчутних характеристик страхової послуги до початку її покупки, то ступінь невизначеності для страхувальника зростає	ймовірність настання страхового випадку - страхова послуга це обіцянка щодо виконання зобов'язань, передбачених угодою, якщо під час договору настануть страхові події
невіддільність від джерел (одночасність виробництва і споживання) - означає, що виробництво, продаж і споживання послуги відбуваються при особистій участі страховика. Послугу на відміну від товару не можна створити про запас. Надати страхову послугу можна тільки реально існуючому клієнтові	страхова послуга може бути надана в чинність вимог закону (в обов'язковому страхуванні), що принципово змінює схему здійснення добровільного обміну при покупці товару
непостійність якості (мінливість) - всі страхові послуги стають унікальними з того моменту, як вони реалізовані споживачеві. Саме своєрідність споживача страхової послуги, специфічність ризиків, переданих їм на страхування, індивідуальність його вимог щодо умов покриття ризиків і інші характеристики страхової угоди, визначають поняття якості страхової послуги. При цьому варто пам'ятати про сталість вимоги клієнтів до якості страхової послуги: повноти покриття збитків, швидкого врегулювання претензій, наявності додаткових послуг, пов'язаних з договором страхування. Якість у значній мірі залежить від страховика, часу й місця надання послуг, оскільки в кожного страховика своє відношення до виконання обов'язків	є нормативно регульована залежність пропозиції страхової послуги від фінансових можливостей страхової компанії. Страховим законодавством обмежений розмір власного утримання відповідальності за великими договорами, що пов'язане з принципом їх соціальної відповідальності як суб'єктів підприємницької діяльності

Продовження таблиці 3

1	2
<p>недовговічність (незбереженість) - неможливість збереження страхової послуги пов'язана з головним параметром угоди – тимчасовими границями страхових відносин. Виключення може становити тільки договір довічного страхування, у якому неможливо встановити дату його закінчення, але можна ввести умову щодо досягнення віку: наприклад, у страховому законодавстві Німеччини передбачено, що особам за договорами довічного страхування при досягненні віку 85 років виплачується страхова сума</p>	<p>ціна послуги визначається індивідуально: на умовах певних правил страхування різні договори оплачуються за індивідуальними цінами, розрахованими з урахуванням особливостей клієнта, ризику й інших факторів</p>
	<p>суб'єктивність в оцінці рівня ризику з боку його носія викликає необхідність проведення андеррайтингу ризику</p>
	<p>оплата страхової послуги не має зустрічного (співпадаючого в часі) руху економічного блага</p>
	<p>труднощі переконання в необхідності страхування. Впливають психологічні, соціальні, фінансові фактори й відношення людини до придбання страхового захисту</p>

Складено авторами за [1, 2, 3, 6, 7].

Поява нових тенденцій, факторів та видів ризиків передбачає необхідність розробки нових страхових послуг, які формуються відповідно до особливостей ризиків та вимог споживачів до механізму страхового захисту. З урахуванням сучасних тенденцій розвитку страхового ринку, можна виділити такі вимоги до надання страхової послуги:

- наявність суспільної корисності послуги – сформованого страхового інтересу;
- наявність і зміст ризикової частини страхової послуги, що реалізує страховий захист;
- наявність сервісної частини – оболонки послуги, що забезпечує реалізацію ризикової частини й надає привабливість пропонованому товару, забезпечує створення фірмової послуги, по якій компанії відрізняються одна від другої;
- страхова послуга повинна бути оптимізована з урахуванням передбачуваних каналів продажів, що визначає набір сервісних послуг для клієнтів. При цьому змінюється статус страхового посередника – із продавця послуг він перетворюється в консультанта з питань страхування;
- страхова послуга повинна бути вбудована в систему управління ризиком страхувальника: страховик не просто укладає договір страхування, а створює програму економічної безпеки клієнта, де певне місце відведене страховому захисту;

- страхова послуга повинна враховувати систему факторів зовнішнього оточення: стан економіки країни, її галузеву структуру, демографічну ситуацію, законодавство країни й інші чинники.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, дослідження трактування сутності фундаментальних категорій «страховий продукт», «страховий товар» та «страхова послуга» й відповідне науково-обґрунтоване їх уточнення дозволило авторам встановити чітку взаємозалежність між ними, окреслити послідовний зв'язок цих категорій та їх трансформацію в процесі взаємовідносин між страховиком та страхувальником у відповідності до їх уточненого економічного змісту.

Наочно представлений процес перетворення страхового продукту на страховий товар та страхову послугу дозволив виділити три етапи надання та реалізації страхової послуги.

Перспективами подальших досліджень авторів є аналіз факторів розвитку ринку страхових послуг з урахуванням новацій в страховому секторі, а також розробка системи якісних показників оцінки фінансової надійності страхових послуг.

Список використаної літератури

1. Беспалова А. Г. Сучасні вимоги до страхових послуг / А. Г. Беспалова // *Фінанси, облік, банки*. – 2016. – № 1. – С. 43–53.
2. Гаманкова О. Страхова послуга як продукт діяльності страхових компаній в умовах ринку / О. Гаманкова // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2008. – № 104. – С. 16–19.
3. Клапків Ю. М. Економічна природа "страхового продукту" та "страхової послуги" / Ю. М. Клапків, В. В. Тринчук // *Економіка, фінанси, право*. – 2016. – № 8. – С. 34–39.
4. Мальцева В. В. Страховий продукт: визначення, структура та характеристики якості / В. В. Мальцева // *Економічний вісник Донбасу*. – 2014. – № 1. – С. 93–98.
5. Мартиненко Л. М. Стратегічні орієнтири розвитку страхового ринку України: дис. канд. ек. наук: 08.00.08 / Л. М. Мартиненко. – Донецьк, 2014. – 216 с.
6. Мельничук І. І. Облік та аудит фінансових результатів страхової діяльності: дис. канд. ек. наук : 08.00.09 / І. І. Мельничук. – Київ, 2015. – 243 с.
7. Скибінський С. В. Поняття страхової послуги, її специфіка та характеристики / С. В. Скибінський, Н. Р. Балук // *Науковий вісник Національний лісотехнічний університет України*. – 2007. – № 18. – С. 156–165.

8. Фісун І. В. Сутність страхової послуги як товару на страховому ринку / І. В. Фісун, О. В. Чернявська // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2010. – № 2. – С. 178–183.

9. Щербакова В. І. Від страхового продукту до страхової послуги: визначення об'єкта страхового ринку / В. І. Щербакова // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 3. – С. 50–58.

References

1. Bespalova, A. H. (2016), “Modern requirements for insurance services”, *Finansy, oblik, banky*, vol. 1, pp. 43–53.

2. Hamankova, O. (2008), “Insurance service as a product of the activity of insurance companies in the market conditions”, *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, vol. 104, pp. 16–19.

3. Klapkiv, Yu. M. and Trynchuk, V. V. (2016), “The economic nature of the "insurance product" and "insurance service"”, *Ekonomika, finansy, pravo*, vol. 8, pp. 34–39.

4. Maltseva, V. V. (2014), “Insurance product: definition, structure and characteristics of quality”, *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 1, pp. 93–98.

5. Martynenko, L. M. (2014), *Stratehichni oriientyry rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy* [Strategic benchmarks for the development of the Ukraine insurance market] (Unpublished PhD's thesis), Donetskyy derzhavnyi universytet upravlinnia, Donetsk, Ukraine.

6. Melnychuk, I. I. (2015), *Oblik ta audyt finansovykh rezultativ strakhovoi diialnosti* [Accounting and audit of the insurance activity financial results] (Unpublished PhD's thesis), Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy Natsionalna akademiia statystyky, obliku ta audytu, Kyiv, Ukraine.

7. Skybinskyi, S. V. and Baluk, N. R (2007), “The concept of insurance service, its specifics and characteristics”, *Naukovyi visnyk Natsionalnyi lisotekhnichnyi universytet Ukrainy*, vol. 18, pp. 156–165.

8. Fisun, I. V. and Cherniavska, O. V. (2010), “The essence of the insurance service as a commodity in the insurance market”, *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy*, vol. 2, pp. 178–183.

9. Shcherbakova, V. I. (2014), “From the insurance product to the insurance service: the definition of the object of the insurance market”, *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, vol. 3, pp. 50–58.

Abernikhina I., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Sokyrynska I., Ph.D. in Economics, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Determination of the insurance market fundamental categories

The article defines the main approaches to the essence of the categories "insurance product", "insurance goods", "insurance service". The analysis of these categories definitions in modern scientific publications has been carried out. The conclusion about the existence of multipolarity of their interpretations is made. The necessity of complex researching these categories in order to establish their interconnection is substantiated. The essence of the insurance product within the framework of a specific insurance type and the essence of the exchange relations between the insurer and the insured are disclosed. The process of transformation of an insurance product into an insurance goods and an insurance service is proposed and graphically represented. It made possible to allocate three specific stages of the insurance services provision and implementation.

Key words: insurance product, insurance goods, insurance service, exchange relations in insurance, stages of provision and implementation of insurance services.

Абернихина И.Г., к.э.н., доцент, Сокиринская И.Г., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Определение фундаментальных категорий страхового рынка

В статье определены основные подходы к сущности категорий «страховой продукт», «страховой товар», «страховая услуга». Проведен анализ определений указанных категорий в современных научных публикациях. Сделан вывод о существовании многополярности их трактовок. Обоснована необходимость исследования данных категорий комплексно с целью установления их взаимосвязи. Раскрыта сущность страхового продукта в рамках конкретного вида страхования и сущность отношений обмена между страховщиком и страхователем. Предложен и наглядно представлен процесс преобразования страхового продукта на страховой товар и страховую услугу, что позволило выделить три этапа предоставления и реализации страховой услуги.

Ключевые слова: страховой продукт, страховой товар, страховая услуга, отношения обмена в страховании, этапы предоставления и реализации страховой услуги.

Н. В. ВАЛЕНЮК,
*старший викладач кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України*

Г. О. СУБОТІНА,
*асистент кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВАЛЮТНО-КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ КРИЗИ

В статті визначено вплив основних факторів на формування валютного курсу національної грошової одиниці. Проведено аналіз визначення поняття валютно-курсової політики в науковій вітчизняній літературі. Зроблено висновок про те, що найважливішим фактором формування валютного курсу національної грошової одиниці є ВВП. Надана характеристика валютно-курсової політики за періодами реалізації. Обґрунтовано напрями та методи проведення ефективної валютно-курсової політики для стабільного економічного розвитку за умов підтримання виваженої макроекономічної політики. Доведено вплив валютного курсу на динаміку валютних депозитів та кредитів, що є чутливими до зміни курсу національної валюти.

Ключові слова: валютний курс, валютно-курсова політика, періоди реалізації валютно-курсової політики, стабільність економічного розвитку, курсоутворюючі фактори, політика курсової підтримки гривні.

Постановка проблеми. Валютно-курсова політика є важливою складовою валютної політики і відіграє важливу роль у функціонуванні економіки країни. Проведення валютно-курсової політики спрямоване на управління валютним курсом як інструментом макроекономічного регулювання.

Фінансово-економічний розвиток України у сучасних умовах супроводжується низкою проблем, які викликані необхідністю реформування

як фінансової сфери в цілому, так і підходів до управління фінансовими процесами на різних рівнях державного управління. Зміцнення національної валюти та ефективне її курсоутворення впливає у кінцевому підсумку як на розвиток економіки країни в цілому, так і на добробут окремого громадянина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми нестабільності валютного курсу останнім часом перебувають в центрі уваги науковців і фінансистів. Серед напрямів, що досліджуються українськими науковцями та практиками, значне місце займає дослідження: впливу валютного курсу на діяльність різних суб'єктів господарювання [14], впливу кон'юнктури ринку нафти на процеси валютного курсоутворення [9], взаємодії валютного курсу з показниками платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції країни [4] та інші. Зазначені напрями досліджувались, зокрема, Береславська О. І. [1, 2], Гаряга Л. О. [3], Голуб Р. Р. [4], Лизун М. В. [9], Суторміна А. М. [12], Тохтамиш Т. О. [13], Чирка Д. М. [14] та інші науковці.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження наслідків впливу основних факторів на валютно-курсову політику в умовах нестабільності економіки країни.

Виклад основного матеріалу. В науковій вітчизняній літературі порізнному визначається поняття валютно-урсової політики. Авторами проведено аналіз визначення поняття «валютно-урсової політики» в науковій вітчизняній літературі (табл. 1).

Таблиця 1

**Визначення поняття «валютно-урсової політики»
в науковій вітчизняній літературі**

Автор	Визначення
Мелих О. [10]	Валютно-урсова політика – це комплекс заходів стратегічного і тактичного характеру, які здійснює держава в особі центрального банку через складові національної валютної системи з метою недопущення кон'юнктурних дисбалансів валютного ринку
Береславська О. І. [1]	Валютно-урсова політика (політика обмінного курсу) є формою валютної політики держави, спрямованою на визначення порядку встановлення і особливостей регулювання курсу національної валюти стосовно валют інших країн
Крупки М.І. [8]	Валютно-урсова політика України є складовою грошово-кредитної політики НБУ, об'єктом якої виступає обмінний курс гривні, регулювання якого у разі волатильності дає змогу центральному банку впливати на реальний сектор економіки у короткотерміновому та довготерміновому періоді
Пасічник О.В. [11]	Валютно-урсова політика виступає складовою частиною як грошово-кредитної, так і валютної політики і реалізується центральним банком винятково на національному рівні та направлена на досягнення стабільності національної грошової одиниці як основного завдання Національного банку України (НБУ)

Складено авторами на основі [1, 8, 10, 11].

Відповідно до проведеного аналізу можна зробити висновки, що валютно-курсова політика в науковій вітчизняній літературі позиціонується або як складова грошово-кредитної політики НБУ [8, 10, 11], або як форма валютної політики держави [1].

Зміна валютного курсу національної грошової одиниці стосується інтересів значної частини суб'єктів економічних відносин, тому автори статті вважають, що розглядати валютно-курсову політику дуже важливо з урахуванням всіх макроекономічних показників. Курсова політика відіграє важливу роль в питаннях економічного розвитку, оскільки забезпечення стабільності національної грошової одиниці є важливим, а в деяких випадках і першочерговим завданням центральних банків у напрямку забезпечення фінансової стабільності країни.

Основним завданням валютно-курсової політики є оптимальне регулювання валютного курсу для забезпечення стабільного розвитку України у контексті забезпечення економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки [2].

Формування валютних курсів – складний процес, який відбувається під впливом взаємодії багатьох факторів, що впливають на попит та пропозицію валюти як прямо, так і опосередковано. Багатофакторність валютного курсу відображає його зв'язок з іншими економічними категоріями – вартістю, ціною, грошима, відсотком тощо. У сучасних умовах валютний курс формується під впливом попиту та пропозиції на валютному ринку, але поряд із станом платіжного балансу на його розмір впливає велика кількість інших факторів – рівень та динаміка інфляції, кількість грошової маси в обігу, рівень відсоткових ставок, обсяги та темпи зростання ВВП, ступінь розвитку фінансового ринку, політичні, психологічні фактори, очікування. Завдяки цьому формування валютного курсу на сучасному етапі розглядається як багатофакторний процес.

Сучасні дослідники процесу валютного курсоутворення групують чисельні фактори, що впливають на формування курсу валюти, за певними ознаками. Автори статті узагальнили зазначені групи факторів з відповідним розкриттям їх видів, що входять до кожної групи (табл. 2).

На думку науковців [1, 6, 8, 11] найважливішим фактором формування валютного курсу національної грошової одиниці є ВВП. ВВП – визначає вартісне наповнення національної грошової одиниці. Існує прямо пропорційне співвідношення між ВВП і валютним курсом: збільшення ВВП призводить до збільшення попиту на гривню, оскільки зростають обсяги виробництва, рівень платоспроможного попиту населення, конкурентоспроможність національних товарів, а це, у свою чергу, зумовлює підвищення курсу національної одиниці. Якщо прогнозується зниження зростання ВВП, то учасники валютного ринку

скуповують іноземну валюту, що спричинює девальвацію національної; Згідно з теорією чистої конкуренції збільшення (зменшення) ВВП країни на n % призводить за інших рівних умов до подорожчання (здешевлення) національної валюти на n %. Проте це не означає, що у кожний певний момент рівень валютного курсу співпадає із змінами цих показників. Загальні закономірності розвитку валютних курсів можна прослідкувати лише як довгострокову тенденцію, що проявляється переважно у тривалих часових періодах.

Таблиця 2

Групи факторів впливу на валютно-курсову політику

Група факторів	Види факторів
Фундаментальні фактори або фактори довгострокових тенденцій	Валютний курс по паритету купівельної спроможності
	Валовий національний продукт
	Платіжний баланс
	Рівень реальних процентних ставок
	Рівень безробіття
	Інфляція
	Індекс промислового виробництва
Технічні фактори	Технічний аналіз
	Інформаційна структура валютного ринку
Короткострокові несподівані або кон'юнктурні фактори	Форс-мажорні події
	Політичні події
	Валютні інтервенції центральних банків
	Цикли ділової активності
	Ступінь використання валюти в міжнародних розрахунках
	Девальваційні очікування, панічні настрої у суспільстві

Складено авторами на основі [1, 4, 6, 10, 13] та власними дослідженнями авторів

Якщо розглядати платіжний баланс за його складовими, то найтісніший зв'язок можна побачити між валютним курсом і поточним рахунком балансу: рівність доходів та видатків за розрахунками із зарубіжними державами означає те, що попит на іноземну валюту власників національних грошей повинен дорівнювати попиту на вітчизняну валюту власників іноземної валюти. Це є підставою для стабільності національної валюти. Пасивне сальдо платіжного балансу стимулює попит на іноземну валюту для погашення своїх зовнішніх боргових зобов'язань, тому виникає тенденція до зниження обмінного курсу національної грошової одиниці, і навпаки – активне сальдо породжує попит на національну валюту і тим самим підвищує її курс [8, 11].

Значний вплив на динаміку валютного курсу має міжнародний рух капіталів, тобто зміни на рахунках платіжного балансу, пов'язаних з операціями з капіталом, в основі яких лежать наміри великих інвесторів вкладати в національну економіку, тим самим підвищуючи попит на національну валюту і відповідно її обмінний курс. Серед капітальних операцій,

саме прямі інвестиції мають найбільший вплив на валютний курс. Масштаби впливу платіжного балансу на валютний курс визначаються ступенем відкритості економіки країни: чим вище частка експорту у ВВП, тим більш відкрита економіка і тим вища еластичність валютного курсу стосовно платіжного балансу. Поряд з прямими іноземними інвестиціями важливим джерелом надходження іноземної валюти в країну є й приватні перекази. Особливо в Україні, де обсяг приватних переказів співмірний обсягу іноземних інвестицій [7, 14].

Ще одним чинником, який пов'язаний з платіжним балансом, а отже має вплив на валютний курс, є міжнародні резерви. Саме вони покривають пасивне сальдо платіжного балансу. Також міжнародні резерви є певною демонстрацією опори національної валюти. Адже задля врегулювання курсу національної грошової одиниці центральний банк може за їх рахунок здійснити валютні інтервенції. Зростання міжнародних резервів призводить до зміцнення курсу національної валюти.

Темп інфляції – чим вищий темп інфляції в країні, тим нижчий курс її валюти. Коливання валютного курсу національної валюти впливають на інфляційні процеси. Девальвація національної валюти супроводжується підвищенням темпів інфляції, що призводить до спаду виробництва та зростання безробіття. Особливо вплив інфляції відчувають країни із великими обсягами міжнародного обміну товарами, послугами і капіталом, оскільки динаміка валютного курсу тісно прив'язана до темпів інфляції, обчислених з урахуванням експортних цін. Розглядаючи інфляцію як фактор впливу на валютний курс, не можна не звернути увагу на інфляційні очікування населення, які скоріше є психологічним фактором. Прогнозування змін динаміки обмінного курсу валюти в умовах інфляції може викликати як ажіотажний попит на неї, так і масову її втечу, що відповідно призводить до завищення або заниження валютного курсу. Особливо відчувається залежність валютного курсу від інфляції в країнах із великими оборотами зовнішньої торгівлі, що відбивається у платіжному балансі.

Не менш важливим є оцінка впливу зовнішнього боргу на валютний курс. Адже збільшення боргу призводить до пришвидшення темпів виведення іноземної валюти з країни, що в свою чергу, спричинює зниження курсу національної валюти. Розглянуті кількісні фактори впливу на валютний курс відносяться до структурних, тобто таких, які проявляються у довгостроковій перспективі.

Слід зазначити, що політика Національного банку України є одним суттєвих чинників впливу на валютний курс. Даний чинник є одним з кон'юнктурних факторів впливу на валютний курс, зокрема проведення

валютних інтервенцій, встановлення валютних обмежень тощо. Також до кон'юнктурних факторів можна віднести цикли ділової активності, ступінь використання валюти в міжнародних розрахунках, девальваційні очікування, панічні настрої у суспільстві. Короткостроковий вплив мають й форс-мажорні фактори: економічні й політичні кризи, військовий конфлікт, втрата територіальної цілісності України. Саме ці фактори в останній період мали надзвичайно суттєвий вплив на валютний курс [4, 6, 10, 14].

Авторами статті з урахування існуючої в наукових публікаціях періодизації валютно-курсової політики, що була реалізована в Україні, надана характеристика кожного періоду (табл. 3).

При аналізі валютного курсу, на думку авторів статті, не можливо не розглянути динаміку валютних депозитів та кредитів, що є чутливими до зміни курсу національної валюти.

Частка депозитів населення й бізнесу в фондуванні українських банків зростає. На кінець квітня 2017 року рахунки корпорацій становили 34% зобов'язань фінустанов, вклади домогосподарств – 40% [7].

Як і після кризи 2008 року обсяг клієнтських коштів збільшується. На сьогодні депозити фізичних та юридичних осіб є основою фондування, і їхня вага, залишатиметься значною надалі. У цілому структура фондування банків в Україні близька до структури в країнах Центральної та Східної Європи.

Попит на зовнішнє та внутрішнє фондування в іноземній валюті низький, оскільки можливості використання банками валютних пасивів обмежені. Торік валовий зовнішній борг банків скоротився на 30% до 9 млрд. дол. США [7].

Зовнішній борг здебільшого складений із кредитів міжнародних фінансових організацій державним банкам та кредитів іноземних материнських банків дочірнім структурам в Україні. Обсяги депозитів в іноземній валюті, залучених на внутрішньому ринку становили 13,5 млрд. дол. США на кінець 2016 року, тобто перевищують обсяги зовнішніх запозичень банків. Попит на фондування у валюті буде обмежений кілька наступних років. Більшість депозитів є короткими, що створює ризики ліквідності. Зниження частки зовнішнього фондування у пасивах банків призводить до зменшення їх залежності від ситуації на зовнішніх ринках боргового капіталу та бажання материнських банків підтримувати свої дочірні структури [7].

Періодизація валютно-курсової політики в наукових публікаціях

Період	Характеристика
1993–1995	Створено Українську міжбанківську валютну біржу, а також міжбанківський валютний ринок (у 1995 р.). Для регулювання обмінного курсу карбованця Національним банком України використовувався такий інструмент валютно-курсової політики, як валютні інтервенції
1996–1997	В обіг введено національну грошову одиницю – гривню
1998–1999	З вітчизняної економіки почався вплив іноземного капіталу та значні девальваційні процеси, що спричинило фінансову кризу
2000–2007	Перша за всю історію незалежної України ревальвація національної грошової одиниці, зменшення дефіциту Зведеного бюджету України, зниження рівня інфляції, скорочення рівня безробіття, зростання валового внутрішнього продукту країни
2008–2009	Початок економічної кризи в Україні. Нестабільні явища в макроекономічному середовищі вітчизняної економіки не могли не вплинути і на валютний ринок України: протягом 2008 р. відбувалися значні коливання попиту і пропозиції іноземної валюти (з вересня 2008 р. попит на валюту перевищував її пропозицію, що чинило тиск на національну грошову одиницю). Протягом 2009 р. динаміка економічної активності перебувала під впливом низької інвестиційної активності, хоча зниження показників основних видів економічної діяльності сповільнювалось
2010-2012	Відновлення економічного зростання України, чому сприяв підвищений зовнішній попит на вітчизняну продукцію. Незважаючи на те, що в Україні простежувалась певна стабілізація на валютному ринку в цьому періоді, повного виходу з фінансово-економічної кризи, яка розпочалася у вересні 2008 р не відбулось. Розмір дефіциту Державного бюджету України, обсяг зовнішнього боргу, стан платіжного балансу й інші основні макроекономічні показники держави свідчили про те, що реалізація валютно-курсової політики відбувалась в умовах кризових явищ
2013-по теперішній час	Відмовлення НБУ від традиційної політики курсової підтримки гривні, валютна динаміка національної валюти перестає бути серед пріоритетів монетарної політики, а наголос робитиметься на приборканні інфляції, що є основою макроекономічної стабілізації останніми роками. Валютний шок (2014-2015 рр.) з провокував новий довгостроковий інфляційний тиск, що означає стрімке розкручування інфляційних тенденцій у середньостроковій перспективі. Нинішнє монетарне звуження, мало впливаючи на інфляцію (у 2015 р. перевищила 43%) є гальмом відновлення та економічного зростання. Значна девальвація гривні упродовж останніх років та істотне заниження нинішнього курсу національної валюти відносно паритету її купівельної спроможності в умовах значного рівня обмежувальних монетарних заходів центрального банку дозволяє передбачати, що за відсутності політичних потрясінь значних коливань курсу національної грошової одиниці не буде. У 2016 р. гривню вдалося утримати у відносно вузькому коридорі коливань, верхнє значення якого не перевищило 28 грн./\$1 на кінець року. Країна увійшла у 2016 р. з високими рівнями внутрішніх й зовнішніх боргів. Хоча завдяки реструктуризації вдалося дещо змінити структуру зовнішнього боргу, проте сукупний зовнішній борг сягає близько 130% ВВП, і навіть короткостроковий втричі перевищуватиме обсяг валових резервів НБУ.

Складено авторами на основі [5, 8, 12] та власними дослідженнями авторів.

З іншого боку відбувається погіршення строкової структури пасивів. Внутрішнє фондування здебільшого короткострокове. Середня тривалість депозитних договорів коротка. Це змушуватиме банки тримати більшу частину активів у формі високоліквідних складових (готівка, ОВДП, депозитні сертифікати НБУ), щоб мати можливість профінансувати можливі непередбачувані відтоки.

Частка вкладів із залишковим терміном погашення понад 6 місяців поступово збільшується: з 13% у грудні 2015 року до 17% у I кварталі 2017 року. Для покращення строкової структури депозитів та зобов'язань в цілому банкам варто переглянути процентну політику та встановити більший диференціал у ставках за короткими та довгими депозитами [7]. На сьогодні криві доходності за строковими депозитами фізичних осіб є майже плоскими, що робить вкладників індиферентними між короткими та довгими депозитами.

Вкладники почали враховувати нецінові фактори Населення і бізнес надають перевагу державним та іноземним банкам, крім російських. Від початку кризи обсяг депозитів у цих групах фінустанов збільшився найпомітніше. Також прослідковується інша тенденція: фінустанови з найвищою концентрацією вкладів мали найнижчі темпи приросту їх обсягу. Російські банки втрачають довіру масового вкладника. Незважаючи на довіру населення, держбанки не поспішають знижувати ставки за депозитами, стримуючи загальне зниження ставок на ринку.

Із початку 2017 року кредитування фізичних осіб відновлюється. Зараз воно здебільшого сконцентроване в сегменті кредитів на поточні потреби та карткових кредитів. Обсяги іпотечного та автокредитування залишаються незначними. Кредити корпораціям майже не змінюються: нове кредитування обмежують старі борги, високі юридичні ризики та повільне відновлення економіки. Два роки поспіль кредитний портфель у платоспроможних банках практично не змінюється [7].

У січні – травні 2017 року валові кредити за фіксованим курсом скоротилися на 0,7%. Без урахування списань безнадійної заборгованості вони зросли на 0,8%. Чисті кредити скоротилися на 2,2%, бо банки сформували додаткові резерви. Розмір корпоративного кредитного портфеля майже не змінюється. У січні – квітні корпоративні кредити за фіксованим курсом зменшилися на 0,8%. Причина – списання банками заборгованості за кредитами в іноземній валюті. Триває конвертування валютних кредитів у гривню. Відтак гривневі кредити зростають за більшістю видів економічної діяльності. У січні – квітні цього року за динамікою гривневого кредитування лідирували харчова промисловість та металургія: темпи приросту склали 12,6% та 7,8% відповідно та обидва прискорилися в порівнянні з минулим роком [7].

До значного зменшення кредитних зобов'язань у добувній промисловості призвело списання кредитів підприємствам на неконтрольованих Україною територіях (їх повністю зарезервували в попередніх періодах), а також частковим погашенням кредитів державними монополіями.

Кредитування фізичних осіб починає зростати У січні – травні всі групи банків, крім іноземних, нарощували кредитування фізичних осіб у гривні. Із Приватбанком, який переводив на баланс Р2Р кредити, гривневі кредити зросли на 11,7%, без нього – на 6,1%. Наявний роздрібний кредитний портфель наполовину складається з валютних кредитів, виданих до запровадження заборони на валютне кредитування у 2009 році. Серед них частка непрацюючих становить 95%. Він не генерує процентного доходу та значною мірою втрачений для банків. Тому для оцінювання динаміки кредитування домогосподарств доцільно використовувати лише обсяги кредитного портфелю у гривні. Частка непрацюючих кредитів у ньому становить близько 25%. Найбільшу частку гривневого портфеля, яка зараз становить 44%, займає кредитування на поточні потреби, здебільшого без застави. Частка таких кредитів найбільша й у новому кредитування банків. Їх зазвичай беруть у готівковій формі або як оплату купівлі товарів тривалого використання у магазинах. Динаміку карткових кредитів, що складають 37% гривневого портфеля, майже одноосібно визначає Приватбанк. Частка карткових кредитів у новому кредитуванні під час кризи постійно складала близько 30%. Суттєвий приріст у 2017 році спричинений перенесенням Р2Р-кредитів на баланс Приватбанку. Частка іпотеки та автокредитів у гривневому портфелі несуттєва. Нова гривнева іпотека – це переважно результат конвертації старих валютних кредитів, яку банки проводили під час кризи. Обсяги нових іпотечних кредитів на сьогодні відносно незначні. Залишки за кредитами на купівлю автотранспорту (7% гривневого портфеля) зростають із II півріччя 2016 року, а з початку 2017 року вперше від початку кризи зростає кількість автокредитів. Другий рік поспіль зростає кількість банків, що нарощують кредитування населення у гривні: 37 із 90 банків, що залишаються платоспроможними. Проте докризового рівня цей показник поки не досяг. У цілому майже всі банки заявляють про наміри активніше кредитувати населення. За результатами опитування про умови кредитування, у I кварталі 2017 року понад 88% банків очікувало приросту кредитного портфелю фізичних осіб у наступні 12 місяців [7].

Світова економічна криза 2007-2009 рр. спричинила чимало нових викликів для сучасної валютно-фінансової системи. Якщо у передкризовий період найбільшою загрозою для макроекономічної стабільності були маніпулювання валютними курсами з метою вирішення проблем платіжного

балансу і короткострокова мінливість обмінних курсів, то нині це проблема фундаментальної незбалансованості обмінних курсів і хронічних макроекономічних дисбалансів.

Отже, автори статті вважають, що сфера валютних відносин має значний вплив на економічні процеси в країні. Мають місце взаємозалежності ВВП і грошової маси коли ціни стабільні, сума заробітної плати і обсяг товарообороту визначаються станом економіки, а для розширення виробництва потрібні додаткові платіжні засоби. В умовах гіперінфляції обсяг необхідної грошової маси залежить від зростання ВВП, оскільки підвищення цін і заробітної плати вимагає значно більшої маси грошей, нагромадження грошей різко зменшується, бо вони перестають виконувати функцію нагромадження.

Перевищення темпів зростання валових міжнародних резервів та темпів зростання ВВП свідчить про високий рівень інвестицій, продуктивність капіталу, високі темпи розвитку зовнішньої торгівлі й економіки загалом.

Аналіз зростання обсягів ВВП свідчить про не інвестиційну спрямованість запозичень, що характеризує фінансування поточних потреб, покриття дефіциту державного бюджету, відсутність інвестицій для забезпечення розширеного відтворення і економічного зростання. Тому важливо запобігати потокам капіталу, що призводять до створення боргу, в першу чергу короткострокового. Проведене дослідження дозволило авторам зробити висновок про наявність безпосереднього взаємозв'язку між станом економічного розвитку та системою валютного регулювання.

У період посилення дестабілізаційних процесів та виникнення кризових явищ на світових валютних ринках валютно-курсова політика посідає одне з центральних місць у стратегії економічного розвитку будь-якої країни. Головним завданням валютно-курсової політики є оптимальне регулювання валютного курсу для забезпечення стабільного розвитку України у напрямку структурної збалансованості економічного зростання. У цьому контексті важливим напрямком курсової політики НБУ є поетапне збільшення гнучкості обмінного курсу національної валюти, що дозволить активно реагувати на зовнішні та внутрішні шоки в економіці країни.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На думку авторів статті, серед першочергових завдань для України виокремлюється започаткування політики збалансованого зростання і розвитку, забезпечення стійкої купівельної спроможності національної грошової одиниці. Це вимагає пошуку раціональних і збалансованих механізмів валютної, монетарної та фіскальної стабілізації, а такі механізми мають бути адекватно вписані у формування сучасних інституцій забезпечення стійкого зростання і розвитку.

Ефективність валютного регулювання, як вважають автори статті, залежить від своєчасності й адекватності застосування методів та інструментів, які спрямовуються на досягнення економічних цілей держави з урахуванням особливостей стану її економіки.

У довгостроковому періоді Україна має створити підґрунтя для стабільного економічного розвитку за умов підтримання виваженої макроекономічної політики та сприятливого інвестиційного клімату. Ця лібералізація має відбуватися за обов'язкових умов гнучкості валютного курсу та відходу НБУ від фінансування фіскального дефіциту. Проте економіка країни потребує тривалої і комплексної підготовки до такого кроку. Формування ефективної системи валютного регулювання повинно базуватися на поетапній лібералізації валютного регулювання, спрямованого на забезпечення стабільності національної валюти, як одного з домінуючих чинників економічного розвитку.

Список використаної літератури

1. Береславська О. І. Валютна політика України: теорія та практика: монографія / О. І. Береславська; Держ. податк. адмін. України [та ін.]. - Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2010. - 330 с.
2. Береславська О. І. Девальваційні шоки та їх наслідки для економіки України / О. І. Береславська // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 4. – С. 29–42.
3. Гаряга Л. О. Нестабільність валютного курсу в Україні / Л. О. Гаряга // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2015. – № 2. – С. 43–50.
4. Голуб Р. Р. Взаємодія валютного курсу з показниками платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції країни: теоретико-методологічний контекст / Р. Р. Голуб // Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2015. – № 1. – С. 49–56.
5. Дідур С. В. Аналіз тенденцій коливання валютного курсу в умовах кризи в Україні / С. В. Дідур, В. І. Глухова, О. Є. Єлісеєва // Економіка і суспільство. – 2016. – № 5. – С. 338–343.
6. Жмурко Н. Чинники валютного курсоутворення в Україні / Н. Жмурко // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2012. – № 47. – С. 170–181.
7. Звіт про фінансову стабільність: Національний банк України [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=50604896>.

8. Крупка М. І. Валютно-курсова політика України : монографія / [М. І. Крупка, М. І. Кульчицький, Н. В. Жмурко, Д. В. Ванькович]. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 366 с.
9. Лизун М. В. Взаємна каузальність цін на нафту та валютних курсів [Електронний ресурс] / М. В. Лизун. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ес_n/article/view/2603.
10. Мелих О. Валютно-курсова політика та її вплив на фінансову безпеку держави / О. Мелих // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 8. – С. 50-57.
11. Пасічник О. В. Про розмежування понять «валютно-курсова» та «валютна» політика / О.В. Пасічник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 1 (30). – С. 7–9.
12. Суторміна А. М. Валютне регулювання у забезпеченні економічного розвитку України: дис. канд. ек. наук: 08.00.08 / А. М. Суторміна. – Київ, 2015. – 225 с.
13. Тохтамиш Т. О. Актуальні питання встановлення режиму валютного курсу національної грошової одиниці [Електронний ресурс] / Т. О. Тохтамиш. – 2015. – Режим доступу: <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/8095>.
14. Чирка Д. М. Валютний курс та його вплив на діяльність суб'єктів господарювання / Д. М. Чирка // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3. – С. 201–203.

References

1. Bereslavska, O. I. (2010), *Valiutna polityka Ukrainy: teoriia ta praktyka: monohrafiia* [The monetary policy of Ukraine: theory and practice: monograph], Nats. un-t DPS Ukrainy, Irpin, Ukraine.
2. Bereslavska, O. I. (2015), “Devaluation shocks and their consequences for the Ukrainian economy”, *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 4, pp. 29–42.
3. Hariaha, L. O. (2015), “The volatility of the exchange rate in Ukraine”, *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 2, pp. 43–50.
4. Holub, R. R. (2015), “Interaction of the exchange rate with the indicators of the balance of payments and the international investment position of the country: theoretical and methodological context”, *Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva*, vol. 1, pp. 49–56.
5. Didur, S. V., Hlukhova, V. I., Yelisieieva, O. Ye. (2016), “Analysis of the trends of exchange rate fluctuations in the context of the crisis in Ukraine”, *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 5, pp. 338–343.
6. Zhmurko, N. (2012), “Factors of exchange rate formation in Ukraine”, *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii ekonomichna*, vol. 47, pp. 170–181.

7. *Zvit pro finansovu stabilnist: Natsionalnyi bank Ukrainy* [Financial Stability Report: National Bank of Ukraine] (2017), available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=50604896>.

8. Krupka, M. I., Kulchytskyi, M. I., Zhmurko, N. V., Vankovych, D. V. (2012), *Valiutno-kursova polityka Ukrainy: monohrafiia* [Currency and exchange rate policy of Ukraine: monograph], LNU imeni Ivana Franka, Lviv, Ukraine.

9. Lyzun, M. V. (2015), *Vzaiemna kauzalnist tsin na naftu ta valiutnykh kursiv* [Mutual causality of oil prices and exchange rates], available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2603.

10. Melykh, O. (2008), "Currency and exchange rate policy and its impact on the financial security of the state", *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 8, pp. 50-57.

11. Pasichnyk, O. V. (2003), "About the delineation of the concepts of "exchange rate" and "currency" policy", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 1(30), pp. 7–9.

12. Sutormina, A. M. (2015), *Valiutne rehulivannia u zabezpechenni ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Currency regulation in ensuring economic development of Ukraine], dys. kand. ek. nauk: 08.00.08, Kyiv, Ukraine.

13. Tokhtamysh, T. O. (2015), *Aktualni pytannia vstanovlennia rezhymu valiutnoho kursu natsionalnoi hroshovoi odynytsi* [Actual questions of establishing the regime of the exchange rate of the national currency], available at: <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/8095>.

14. Chyrka, D. M. (2010), "The exchange rate and its influence on the activity of business entities", *Visnyk ZhDTU*, vol. 3, pp. 201–203.

Valeniuk N., Senior Lecturer; Subotina G., Assistant, National Metallurgical Academy of Ukraine

Actual issues of exchange rates policy in conditions of crisis

In the article influence of basic factors is defined on forming of rate of exchange of national monetary item. The analysis of determination of concept of currency-course politics is conducted in scientific native literature. And was made a conclusion that the major factor of forming of rate of exchange of national monetary item is GDP. Description of currency-course politics is presented on the periods of realization. Directions and methods of realization of effective currency-course politics are reasonable for stable economic development in the conditions of maintenance of the self-weighted macroeconomic politics. Influence of rate of exchange is well-proven on the dynamics of currency deposits and credits that is sensitive to the course-changing of national currency.

Key words: rate of exchange, currency-course politics, periods of realization of currency-course politics, stability of economic development, formative a course factors, politics of supporting hryvnia's rate.

**Валенюк Н.В., старший преподаватель; Субботина А.А., ассистент,
Национальная металлургическая академия Украины**

Актуальные вопросы валютно-курсовой политики в условиях кризиса

В статье определено влияние основных факторов на формирование валютного курса национальной денежной единицы. Проведен анализ определения понятия валютно-курсовой политики в научной отечественной литературе. Сделан вывод о том, что важнейшим фактором формирования валютного курса национальной денежной единицы является ВВП. Представлена характеристика валютно-курсовой политики по периодам реализации. Обоснованы направления и методы проведения эффективной валютно-курсовой политики для стабильного экономического развития в условиях поддержания взвешенной макроэкономической политики. Доказано влияние валютного курса на динамику валютных депозитов и кредитов, чувствительных к изменению курса национальной валюты.

Ключевые слова: валютный курс, валютно-курсовая политика, периоды реализации валютно-курсовой политики, стабильность экономического развития, курсообразующие факторы, политика курсовой поддержки гривны.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 621.35, 004.02

К. Д. ПІДГОРНА
*кандидат технічних наук,
доцент кафедри економічної інформатики,
Національна металургійна академія України*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПЛАНУВАННЯ РОЗКРОЮ МАТЕРІАЛІВ

У статті розглядаються методологічні засади дослідження методичних питань, щодо формування плану розкрою нарізання металу на смуги, обґрунтування об'єктивної необхідності побудови моделі для визначення оптимального плану розкрою, що забезпечить ефективне використання матеріалів, обґрунтування алгоритму розв'язання, проведення модельного експерименту, дослідження ефективності обраної математичної моделі. Для розв'язання задачі формування оптимального плану розкрою використані методи системного аналізу та економіко-математичного моделювання. Результати досліджень можуть бути застосовані при розв'язанні задачі оптимального розкрою матеріалу довільної довжини на заготовки з заданими довжинами і у замовленій кількості.

Ключові слова: економіко-математичне моделювання, симплекс-метод, метод гілок та меж, оптимальний розкрій, метод оптимізації, ефективне використання матеріалів.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день і в найближчому майбутньому в різних сферах виробництва виникають і будуть виникати проблеми ресурсо- та енергозбереження, пов'язані із задачами розкрою і упаковки (компонування) [1-3]. До таких задач відносяться:

– задача оптимального розкрою матеріалу на заготовки довільної форми, які вирішуються при виробництві виробів в машинобудівній, авіабудівній, суднобудівній, текстильній, шкіряній, деревообробній, меблевій та багатьох інших галузях промисловості;

– задача компонентування: вантажів у різноманітного виду контейнери, схем генеральних планів промислових підприємств, двигунів, радіоелементів на платах та ін.;

– задача розподілу – від пам'яті обчислювальних машин до ділянок лісу, призначених для вирубки або посадки.

Всі перераховані вище задачі відносяться до проблеми оптимізаційного геометричного моделювання, що полягає в оптимізації розміщення даного виду об'єктів в заданих областях.

Складність розв'язку цих задач полягає в тому, що вони відносяться до класу NP-важких проблем оптимізації [4], тобто для яких поки не існує методів і алгоритмів, що знаходять точне рішення за поліноміальний час.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, інформаційних інтернет-джерел дозволяє зробити висновок, що дослідженням і розробкою методів розв'язку даного класу задач займаються: Харківська школа розкрою та упаковки Академіка Ю.Г. Стояна [5]; Інститут алгоритмів і наукових обчислень Німеччини (Т. Ленгауер); В. Міленковік, К. Даніельс (США); К. Доусланд, В. Доусланд (Великобританія); ряд російських вчених, серед яких Е.А. Мухачева [6], М.А. Верхотуров [7, 8], В.В. Мартинов, А.А. Петунін, В.Д. Фроловський.

У класі задач двовимірного розкрою та упаковки на верхніх ступенях складності, по відношенню до інших задач розкрою та упаковки, перебувають задачі нерегулярного розміщення геометричних об'єктів складних форм. Це пов'язано з трудомісткістю формалізації умов взаємного неперетину об'єктів і умов їх розміщення в заданих областях розкрою та упаковки.

Розроблені на сьогоднішній день точні методи розв'язання таких задач не знаходять свого застосування на практиці, так як виявляються ефективними тільки при порівняно невеликій кількості об'єктів. При збільшенні кількості об'єктів значно ускладнюється пошук не тільки глобального, а й локальних екстремумів, точні методи перестають відповідати вимогам надійності, швидкості роботи. Дискретність роботи засобів цифрової обчислювальної техніки та трудомісткість аналітичних алгоритмів, що базуються на них, в більшості випадків обумовлюють складність математичних моделей і, як наслідок, нестійкість роботи створеного математичного забезпечення. У зв'язку з цим найпоширеніше застосування отримали наближені методи розв'язку, засновані на евристичних і метаевристичних підходах і дискретних цілочисельних моделях задач розкрою та упаковки. Основний недолік цих методів – відсутність математично обґрунтованого доказу не тільки глобальної, але навіть локальної оптимальності отриманого розв'язку. Застосування до розв'язків, отриманих такими методами, точних алгоритмів пошуку локального екстремуму дозволило б отримати математично обґрунтований локальний екстремум задачі двовимірного розміщення об'єктів різного виду при розкрої і упаковці промислових матеріалів, що веде до більшої економії матеріалів. Все

вище сказане визначає актуальність розробки ефективних і надійних методів пошуку локального екстремуму задачі двовимірного розміщення геометричних об'єктів різного виду при розв'язанні задач розкрою та упаковки промислових матеріалів.

Ця задача може бути вирішена за допомогою розробки ефективних математичних моделей і їх розв'язання за допомогою методів математичного програмування.

Формулювання цілей статті. Метою статі є розробка алгоритму розв'язання задачі розкрою та упаковки нерегулярних плоских геометричних об'єктів, заснованому на використанні методів математичного програмування та дослідження операцій для розв'язання задачі розкрою плоских геометричних об'єктів за умов забезпечення ефективного використання матеріалу.

Виклад основного матеріалу. На виробничих ділянках підприємств під час виготовлення замовлень з поздовжньо-поперечного різання матеріалу з рулонів на смуги виникає задача оптимального розкрою листів заданих розмірів на прямокутні заготовки. Це завдання полягає в наступному: відомо початковий розмір металевого рулону та розміри шматків, на які треба його розрізати. Потрібно розмістити в лист задані замовлення без перекриття між собою так, щоб можна було кроїти лист гільйотиною з мінімальними показниками відходів. Під гільйотинним розуміється розкрій, реалізований послідовністю наскрізних розрізів, паралельних кромкам матеріалу.

Оскільки проблеми ресурсо- та енергозбереження на підприємствах безпосередньо пов'язані із задачами розкрою і упаковки, то для побудови найбільш відповідної економіко-математичної моделі було проведено класифікацію цих задач (рис. 1).

Найбільш близькими до потреб підприємств можна віднести наступні:

- задача лінійного розкрою. Така модель відповідає задачам для розкрою деталей однієї довжини);
- задача прямокутного розкрою - відповідає завданню розкрою смуги на прямокутні заготовки, що розміщуються як вертикально, так і горизонтально;
- задача розміщення плоских геометричних об'єктів. Добре вирішує завдання розкрою складних елементів, але потребує значно більшої кількості ресурсів та часу для її розв'язання.

Найбільш відповідною для вирішення поставлених задач є задача лінійного розкрою.

Задача лінійного розкрою. Нехай L_3 – довжина вихідних заготовок, L_{d_i} – довжина деталей, N_{d_i} – кількість деталей, L_{o_j} – довжина відходів. При цьому необхідно притримуватися наступних обмежень: $0 < L_{o_j} < L_{d_{\min}}$ – тобто довжини відходів мають бути меншими за найменшу деталь. Розміщення деталей в

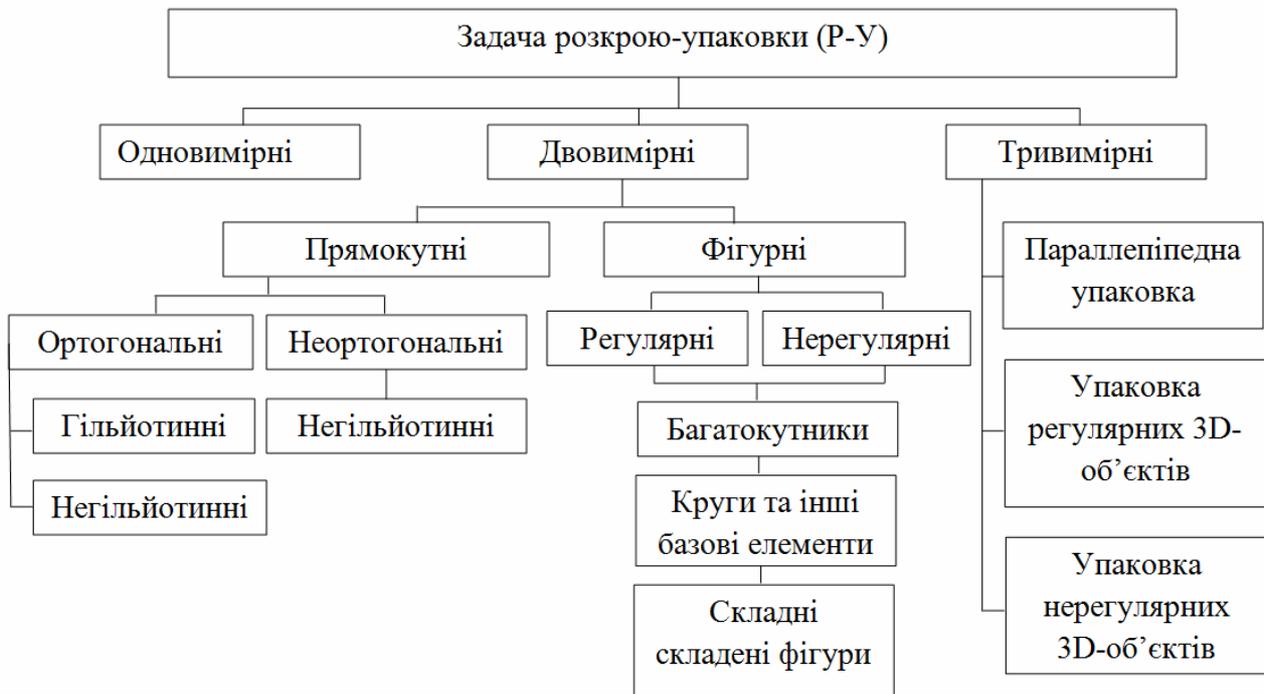

Рис. 1. Загальна класифікація задач розкрою та упаковки

заготовку розпочинаємо з найбільших деталей та з найбільшої їх кількості послідовно направляючись в сторону зменшення.

Довжини відходів (обрізків), що залишаються в результаті виконання розкрою, обчислюються за формулою:

$$L_{0j} = L_3 - \sum (L_{\partial i} * N_{\partial ij}), \quad (1)$$

де

i – типорозмір деталей, від самої довгої до самої короткої;

j – номер способу розкрою;

$N_{\partial ij}$ – кількість деталей D_i в j -му способі розкрою.

Кількість деталей кожного типорозміру, виготовлених по всім застосованим варіантам розкрою, розраховуються за формулою:

$$N_{\partial iрозр} = \sum (N_{\partial ij} * N_{зj}) \quad (2)$$

Кількість деталей в визначеному плані розкрою повинна повністю відповідати заданій кількості деталей.

Необхідна кількість заготовок для виконання оптимального плану розкрою буде визначатися за формулою:

$$N_{з\text{расч}} = \sum N_{зj} \quad (3)$$

Загальна довжина всіх заготовок, необхідних щоб виконати лінійний розкрій всіх деталей, буде обчислюватися за формулою:

$$L_{з\Sigma} = L_{з} * N_{з\text{розр}} \quad (4)$$

Загальна довжина всіх відходів, одержаних при виконанні знайденого плану розкрою, обчислюється за формулою:

$$L_{о\Sigma} = \sum (L_{oj} * N_{зj}) \quad (5)$$

Частка відходів, отриманих при виконанні оптимального плану лінійного розкрою від загальної кількості використаного матеріалу, буде обчислюватися за формулою:

$$\Omega_o = L_{о\Sigma} / L_{з\Sigma} \quad (6)$$

Таким чином визначається оптимальний план розкрою – скільки заготовок і за якими варіантами розкрою різати, щоб в результаті отримати всі необхідні деталі в потрібній кількості при мінімумі відходів.

В якості умов обмежень вказуємо необхідність рівності заданого $N_{дi}$ і розрахункового $N_{дi\text{розр}}$ кількості деталей, а так само на змінні $N_{зj}$ – розрахункова кількість заготовок за варіантами розкрою – накладаємо обмеження: це повинні бути цілі числа.

Таким чином, математична модель нашої задачі лінійного розкрою може бути записана у вигляді:

Знайти мінімальне значення функції:

$$\sum_{i=1}^M L_{\text{ei}} \times K_i \rightarrow \min, \quad (7)$$

за умов

$$K_i \geq 0, \quad K_i \in I, \quad i = \overline{1, M}, \quad (8)$$

$$\sum_{i=1}^M N_{Дij} \times K_i = N_j, \quad j = \overline{1, N}. \quad (9)$$

Наведена модель повністю відповідає потребам підприємств, що здійснюють виготовлення замовлень з поздовжньо-поперечного різання матеріалу з рулонів на смуги. Розв’язання цієї задачі можна отримати за допомогою симплекс-методу та методу «гілок та меж».

Модельний експеримент для розв’язання поставленої задачі розкрою (7) – (9) реалізовували засобами MS Excel за наступними вхідними даними: для комплектації замовлень виробничий цех повинен порубати на комбінованих ножицях з рулону металевого листа заготовки довжиною 1500 м три типорозміри деталей: 151 штуку довжиною 330 м; 206 штук довжиною 270 м; 163 штуки довжиною 190 м (див. табл. 1). Потрібно знайти оптимальний план розкрою, який використовує мінімальну кількість матеріалу і дає, відповідно, мінімальну кількість відходів.

Таблиця 1

Технічні дані замовлення

Вихідні дані		Позначення	Значення		
1	Довжина вихідних заготовок, м	$L_3=$	1500		
2	Номера деталей	$i=$	1	2	3
3	Довжина деталей, м	$L_{di}=$	330	270	190
4	Задана кількість деталей, шт	$N_{di}=$	151	206	163

Модельний експеримент для розв’язання поставленої задачі розкрою (7) – (9) реалізовували засобами MS Excel (рис. 2).

Після внесення основних вхідних даних розпочинаємо «укладання» деталей в заготовку, розпочинаючи з самих великих деталей та з найбільшої їх кількості, послідовно рухаючись у напрямку зменшення (див. рис. 2). Якщо якогось типорозміру деталей у варіанті розкрою немає, то осередок залишаємо порожній. Так спроба викроїти з однієї заготовки 5 деталей №1 неможлива, тому пишемо в клітинку 4. Додати в розкрій деталь №2 або деталь №3 також неможливо, тому записи залишаємо порожніми. За другим варіантом розкрою зменшимо на 1 від попереднього варіанту кількість деталей №1 і записуємо – 3, спроба додати 2 деталі №2 – не виходить, тому заповнюємо – 1. Залишається можливість доповнити розкрій деталлю №3, заносимо в табл. – 1. Дотримуючись наведених принципів, заповнюємо по аналогії всі можливі в даному випадку 18 варіантів розкрою.

Лінійний розкрій									
Первинні дані, дані для розрахунку				Вихідні дані					
Початкові дані			Позначення	Значення			Довжина відходів	Розрахована кількість заготовок	
1	Довжина початкових заготовок, м	L3=	1500						
2	Номера деталей	i=	1	2	3				
3	Довжина деталей, м	Ldi=	330	270	190				
4	Заданна кількість деталей, шт	Ndi=	151	206	163				
5	Кількість деталей, що нарізають з однієї заготовки за різними варіантами розкрою, шт	Ndi1=	4			180	3		
		Ndi2=	3	1	1	50	1		
		Ndi3=	3		2	130	0		
		Ndi4=	2	3		30	24		
		Ndi5=	2	2	1	110	1		
		Ndi6=	2	1	3	0	41		
		Ndi7=	2		4	80	2		
		Ndi8=	1	4		90	0		
		Ndi9=	1	3	1	170	0		
		Ndi10=	1	2	3	60	0		
		Ndi11=	1	1	4	140	0		
		Ndi12=	1		6	30	0		
		Ndi13=		5		150	6		
		Ndi14=		4	2	40	15		
		Ndi15=		3	3	120	0		
		Ndi16=		2	5	10	0		
		Ndi17=		1	6	90	0		
		Ndi18=			7	170	0		
Результати розрахунку			Позначення	Значення			$f(x_1, \dots, x_n) = L_0 \Sigma \rightarrow \min$ $N_{di\text{розр}} = N_{di}; N_{sj} \geq 0, \text{ ціла.}$		
6	Кількість деталей в розкрої, шт	NDрозр=	151	206	163				
7	Розрахункова кількість заготовок, шт	NЗрасч=	93						
8	Загальна довжина заготовок, мм	L3Σ=	139500						
9	Загальна довжина відходів мм	L0Σ=	3080						
10	Доля відходів %	Ω0=	2,21%						

Рис. 2. Вхідні та вихідні дані модельного експерименту

За допомогою функції пошуку рішень знаходимо розв’язання задачі. При цьому додаємо обмеження для розрахунку оптимального плану розкрою, додатково вказуючи, що ці значення повинні бути цілими.

За результатами модельного експерименту отримано оптимальний план розкрою, з використанням мінімальної кількості заготовок і, відповідно, з мінімальною кількістю відходів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами проведених досліджень та аналізом результатів модельного експерименту, насамперед показника долі відходів, можна стверджувати, що оптимізація плану за запропонованою моделлю пройшла успішно завдяки зменшенню

втратах, пов'язаних з утворенням відходів матеріалу, та прискоренням розрахункових робіт. Запропонований метод може бути використаний підприємствами, що здійснюють виготовлення замовлень з поздовжньо-поперечного різання матеріалу з рулонів на смуги, за короткий термін та з мінімальною кількістю відходів.

Список використаної літератури

1. Гребеннік І. В. Математичні моделі та методи комбінаторної оптимізації в геометричному проектуванні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. техн. наук: спец. 01.05.02 "Математичне моделювання та обчислювальні методи" / І. В. Гребеннік. – Харків, 2006. – 49 с.

2. Валиахметова Ю. І. Теория оптимального использования ресурсов Л. В. Канторовича в задачах раскрой-упаковки: обзор и история развития методов решения / Ю. І. Валиахметова, А. С. Филиппова // Вестник УГАТУ. – 2014. – Т. 18, № 1 (62). – 186-197 с.

3. Картак В. М. Задача упаковки прямоугольников: точный алгоритм на базе матричного представления / Картак В. М. // Вестник Уфимского государственного авиационного технического университета. – 2007. – Т. 9, № 4. – С. 104-110.

4. Основные методы решения задачи фигурной нерегулярной укладки плоских деталей [Электронный ресурс] / Р. Т. Мурзакаев, В. С. Шилов, А. В. Буркова // Электронный научный журнал: Инженерный вестник Дона. – 2013. – Режим доступа: <http://www.ivdon.ru/magazine/archive/n4y2013/2043>

5. Стоян Ю. Г. Математические модели и оптимизационные методы геометрического проектирования / Ю. Г. Стоян, С. В. Яковлев. – Киев: Наук. Думка, 1986. – 286 с.

6. Мухачева Э. А. Рациональный раскрой промышленных материалов. Применение в АСУ / Э. А. Мухачева. – М.: Машиностроение, 1984. – 176 с.

7. Верхотуров М. А. Многообразие задач раскрой и упаковки / М. А. Верхотуров, Э. А. Мухачева, Л. И. Шабрина. – Деп. в ВИНТИ, №3023-В94. – М.: 1994. – 8 с.

8. Верхотуров М. А. Математическое обеспечение автоматизированных систем нерегулярного размещения двух- и трехмерных геометрических

объектов на базе дискретных моделей: автореф. дис.... д-ра. техн. наук: 05.13.06 / М. А. Верхотуров. – Уфа, 2000. – 34 с.

References

1. Hrebennik, I. (2006), *Matematichni modeli ta metodi kombinatornoi optimizacii v geometrichnomu proektuvanni* [Mathematical models and methods of combinatorial optimization in geometrical design], Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 01.05.02, Kharkiv, Ukraine.
2. Valiakhmetova, YU. and Filippova, A. (2014), “L.V. Kantorovich's Theory of Optimal Use of Resources in Nesting-Packing Problems: A Review and History of the Development of Solution Methods”, *Vestnik*, vol. 1 (62), pp. 186-197.
3. Kartak, V. (2007), “The problem of packing rectangles: an exact algorithm based on the matrix representation”, *Vestnik Ufimskogo gosudarstvennogo aviatcionnogo tekhnicheskogo universiteta*, vol. 9, no. 4, pp. 104-110.
4. Murzakayev, R., Shilov, V., Burkova, A. (2013), “Basic methods for solving the problem of irregular irregularly laid flat parts”, available at: <http://www.ivdon.ru/magazine/archive/n4y2013/2043> (access date February 14, 2018).
5. Stojan, Ju., Jakovlev, S. (1986), *Matematicheskie modeli i optimizacionnye metody geometricheskogo proektirovanija* [Mathematical models and optimization methods of the geometrical design], Naukova dumka, Kiev, Ukraine.
6. Muhacheva, Je. (1984), *Racional'nyj raskroj promyshlennyh materialov. Primenenie v ASU* [A rational cutting of industrial materials. The use of ACS], Mashinostroenie, Moscow, Russia.
7. Verkhoturov, M., Mukhacheva, E., Shabrina, L. (1994), *Mnogoobrazie zadach raskroja i upakovki* [Variety of tasks of nesting and packaging], VINITI, no. 3023-B94, Moscow, Russia.
8. Verkhoturov M.A. (2000), *Matematicheskoe obespechenie avtomatizirovannyh sistem nereguljarnogo razmeshhenija dvuh- i trehmernyh geometricheskikh ob#ektov na baze diskretnyh modelej: 05.13.06* [Mathematical support of automated systems for the irregular placement of two- and three-dimensional geometric objects on the basis of discrete models] Thesis abstract of Dr. Sc., Ufa State Aviation Technical University, Ufa, Russia.

Pidhorna K., Ph.D. in Technical, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Study of the problems for planning the cutting of materials

The article deals with the methodological principles of the study of methodical questions concerning the formation of a cut-off plan for cutting metal on the stripes, the substantiation of the objective necessity of constructing a model for determining the optimal cutting plan, which will ensure the efficient use of materials, the rationale for the solution algorithm, the implementation of a model experiment, mathematical model. To solve the problem of forming an optimal cutting plan, methods of system analysis and economic-mathematical modeling were used. The results of the research can be applied in solving the problem of optimal cutting of material of arbitrary length on the workpieces with specified lengths and in ordered quantities.

Key words: economic-mathematical modeling, simplex method, branch and boundary method, optimal cutting, optimization method, efficient use of materials.

Подгорная Е.Д., к.т.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Исследование проблем планирования раскроя материалов

В статье рассматриваются методологические основы исследования методических вопросов, по формированию плана раскроя резки металла на полосы, обоснование объективной необходимости построения модели для определения оптимальной плана раскроя, что обеспечит эффективное использование материалов, обоснование алгоритма решения, проведения модельного эксперимента, исследования эффективности выбранной математической модели. Для решения задачи формирования оптимального плана раскроя использованы методы системного анализа и экономико-математического моделирования. Результаты исследований могут быть применены при решении задачи оптимального раскроя материала произвольной длины на заготовки с заданными длинами и в заказанной количестве.

Ключевые слова: экономико-математическое моделирование, симплекс-метод, метод ветвей и границ, оптимальный раскрой, метод оптимизации, эффективное использование материалов.

*A. S. LOZOVSKY,
postgraduate of the Department
of Economic Informatics,
National Metallurgical Academy of Ukraine*

ECONOMIC-MATHEMATICAL MODEL FOR OPTIMAL DISTRIBUTION OF SERVICE STATION

The paper studies a particular problem of optimal coverage or partitioning of a set of consumers into service areas without restrictions on the power of service stations, locating the coordinates of subset centers. We analyze existing formulations of related problems and methods for their solution. We construct an economic-mathematical model of the problem, develop an algorithm for its solution. We propose an efficiency criterion of the partition for service areas which is defined as the coefficient of uneven load on consumers. We provide examples of practical applications for the developed model and algorithm. Solving such problems requires additional research, including collecting and statistically processing additional information about possible ways of consumer movements and service station locations. An analysis of the infrastructure of a populated area or region will allow to identify bottlenecks in the functioning of various organizations, elimination of which will lead to an increase in the quality of life of the population.

Key words: economic-mathematical model, optimal partitioning, service station, algorithm criterion, partitioning efficiency, characteristic function.

Problem statement. Solving a task of distributing service stations involves a subtask of partitioning a set of consumers into subsets which ensures that consumers as located close to the service objects. After that it's essential to determine the optimal location of the service station for each subset. Such a task is usually completed in several stages. As a result, it is necessary to repeatedly combine the methods of partitioning with the methods of placement. In addition to that, it is advisable to formulate a criteria for assessing the effectiveness of service station placement and partitioning into the subsets. Such an assessment is required for populated areas or regions that are actively developing, with current infrastructure which provided sufficiently satisfactory operation for some time ago, but now became ineffective, which is the reason for assessment of its current state and development of recommendations for its modernization.

Analysis of recent research and publications. Economic problems of service station placement can be formulated as the problem of the optimum set coverage.

Such problems include, for example, the problem of placing the fixed number of cellular telephony stations and determining the minimum range of the effective communication; the problem of identifying the required number of the cellular station with fixed effective radius and placing said stations; the problem of determining the minimum required radius of water spread of a watering installation along with placing a predetermined number of these installations in the area of irrigation; the task of building a network of public service stations; and many others.

Problem formulations and solutions use the following definitions.

Ω – bounded compact set in Euclidean space E_n .

c -sphere with radius R and center τ_i in E_n – a set defined by $B(\tau_i, R) = \{x \in E_n: c(x, \tau_i) \leq R\}$, where $c(x, \tau_i)$ is a certain quasimetric [9].

A collection of centers τ_1, \dots, τ_N defines a sphere coverage of set Ω with radius R if $\Omega \subseteq \bigcup_{i=1}^N B(\tau_i, R)$.

Radius R of coverage of the set Ω defined by centers τ_1, \dots, τ_N (a vector τ^N) has form

$$R(\tau^N) = \sup_{x \in \Omega} \min_{i=1, \dots, N} c(x, \tau_i),$$

where $\tau^N \in \underbrace{E_n \times \dots \times E_n}_N$ (or $\tau^N \in \underbrace{\Omega \times \dots \times \Omega}_N$).

In order to achieve an optimal coverage one needs to determine the coverage radius $R(\tau^N) = \inf_{\tau^N} \sup_{x \in \Omega} \min_{i=1, \dots, N} c(x, \tau_i)$ and the vector $\tau^N_* = (\tau^*_1, \dots, \tau^*_N)$, which yields the radius value equal to the lowest bound [9, 12].

Research [6] formulates several coverage problems using continuous c -spheres. Such problems of optimal set coverage using a finite system of subsets have been actively researched since the 1960s and maintain continuous scientific and practical attention since then [2, 3, 6 – 12].

For example, V. Brusov and S. Piyavsky in [8] state several of the most popular formulations of the optimal set coverage problem. They study the first two problems from [6] and prove that a solution always for these problems. [8] also provides a generic algorithm for solving the problem 2, and formulates the requirements for a local minimum in the case of a real axis is covered by a set of centers which is a closed bounded region of the euclidean space.

Research [2] dissects an algorithm for solving the problem 2 in the case of two closed bounded regions of a plane X and Y are considered as the covered area and the area of possible center locations. The distance function $\rho(x, y)$ for points x and y is continuous, non-negative, and convex in X for all $y \in Y$. The problem considered in [2] is a coverage problem for the set X using convex areas of minimal radius

with centers in $y_i \in Y$, $i = 1, \dots, n$. The following notation is then used. Let $A(\bar{y})$ be the maximum distance in the Dirichlet region of \bar{y} . The center \bar{y}_i of the Dirichlet region is unimprovable if there is no point \tilde{y}_i which is infinitely close to \bar{y}_i and has $A(\tilde{y}_i) < A(\bar{y}_i)$. Otherwise the center \bar{y}_i is considered an improvable one.

The main idea of an algorithm proposed in [2] is to construct a Dirichlet-Voronoi tessellation for the region X using an initial center vector (y_1^0, \dots, y_n^0) . Then an improvable center y_i^0 , $i = 1, \dots, n$, having a maximal value of A is selected and replaced with an unimprovable center y_i^1 . The algorithm loops until all centers become unimprovable. As each iteration improves position of only one center, the algorithm does not show magnificent speed. Furthermore, the implementation of the algorithm is highly dependent of the form of the region to be covered. However, the proposed algorithm is proved to be convergent.

Research [11] considers and proposes solutions of a coverage problem for a compact connected set in E^n . The functional of the coverage problem is mathematically defined as a penalty function weighted by some statistical distribution. Thus the problem is find m points $y_1, \dots, y_m \in Y$, which minimize the following functional

$$\sum_{i=1}^m \int_X f_i(x, y_1, \dots, y_m) q(x, y_i) dF(x)$$

where X is a compact connected set in E^n ; $Y \subseteq X$; $F(x)$ is the probability distribution function defined for X ; $f_i(x, y_1, \dots, y_m)$, $i = 1, \dots, m$, m are some functions such that $\sum_{i=1}^m f_i(x, y_1, \dots, y_m) = 1$; $q(x, y)$ is the penalty function which is equal to zero for $x=y$ and is positive otherwise but the penalty function is not required to satisfy the triangle inequality.

The algorithm proposed in [11] takes into account the weight of the points in the region and describes a method to avoid the local minimum traps.

Research [12] views the continuous set coverage problem as a problem of quasidifferential optimization in R^n and provides an algorithm for the case of R^2 . They also explore finite spherical coverage of compact sets, study the properties of this problem, and propose an algorithm for the case of bounded problem of finite sphere coverage of compact sets in R^2 . The algorithm can find stationary points, but it has restrictions on the form of the set to be covered thus it is impossible to build generic set coverage software with it.

A comparative analysis of the problem of minimal radius of set coverage versus the problem of optimal set tessellation can be found in [7]. They show that optimal tessellation algorithms are not guaranteed to find a global solution of the

problem of optimal coverage using spheres with the smallest radius for arbitrary cases. However, sufficiently developed and advanced algorithms of optimal tessellation are deemed to be justified and appropriate for the problem of optimal set coverage.

Research [10] proposes a method for covering a polygonal region P with the smallest number of circles with given radius. A special kind of function is used to evaluate the coverage:

$$\Phi(v, u) = \Phi(x, y, u) = \min\{\varphi_1(v, u_1), \dots, \varphi_k(v, u_k)\},$$

where $\varphi_i(v, u_i) = (x - x_i)^2 + (y - y_i)^2 - r^2$, $i = 1, 2, \dots, k$, $v, u_i \in P$, $u = (u_1, \dots, u_k)$ is the set of center points.

If there exists $u = u^*$ such as $F(v) = \max_{v \in P} \Phi(v, u^*) \leq 0$, then it is the solution of the problem. The paper provides a generic algorithm for an ancillary problem. Each step consists of constructing a Dirichlet-Voronoi tessellation for the current center points and verifying that $\max_{v \in B} F(v) = 0$. If the condition is not true then u is minimized using the method of available directions and the algorithm takes another iteration. The resulting solution may be a local minimum, non-strict local minimum, or a saddle point. Determining the kind of the point requires solving another ancillary optimization problem which implies additional computations.

Research [6] justifies a method for solving the problem of optimal c-spherical coverage of a convex set in E^n with an arbitrarily defined metric. It is based on a generic gradient descent method with space extruded towards the difference between two consecutive generalized gradients. They develop a corresponding algorithm and study its efficiency. The algorithm can be used for set coverage problems when the sets are convex, discrete, and contain differently weighted elements.

Formulation of aims of article. The purpose of this work is to study a particular problem of optimal coverage or partitioning of a set of consumers into service areas without restrictions on the power of service stations, yielding the coordinates of the subset centers. It is necessary to construct an economic-mathematical model of the problem and to develop an algorithm for its solution. We also aim to establish a criterion for efficiency of the partitioning of service areas. The economic problems of the service station placement can be formulated as problems of optimal set coverage (partitioning) [5]. Such problems include, for example, the problem of placing a fixed number of cell phones and determining the minimum range of effective communication; the problem of determining the required number of cellular stations with a fixed effective radius and placement of these stations; the problem of determining the minimum required radius of water distribution in an irrigation installation, along with the placement of a predetermined number of these

plants in the irrigation area; the task of building a network of public service stations; and many others.

Presenting of the main material. We will assume that service stations and their consumers can be located anywhere in the region, the number of consumers at each point may be different.

Let there be a delimited closed area $S \subseteq E_2$. The consumers are located at points $(x, y) \in S$ of the area, with quantity of the consumers or their service requirements defined by a non-negative function $f(x, y) \geq 0$. Velocity of consumers is defined by a function $v(x, y)$ which depends on the terrain, quality of the road surface, fuel expenses, season, type of transport, etc. Furthermore, there is a finite number ($m > 1$) of service stations with initially unknown locations $\zeta_i = (\zeta_i^x, \zeta_i^y)$, $i = \overline{1, m}$. Then for each point $(x, y) \in S$ the minimal time required to move from (x, y) to the station ζ_i , $i = \overline{1, m}$ can be defined as

$$t_i(x, y) = \inf_{p_i(x, y) \in P} \int_{p_i(x, y)} \frac{dp_i(x, y)}{v(x, y)}, \quad i = \overline{1, m}, \quad (1)$$

where $p_i(x, y) \in P_i$, $i = \overline{1, m}$, P_i is the set of all possible routes connecting points (x, y) and ζ_i .

We need to define locations of the service stations $\zeta_i, i = \overline{1, m}$ and determine an optimal partitioning of the consumers into m subsets S_1^*, \dots, S_m^* by defining for each consumer at $(x, y) \in S$ which station $\zeta_i^* \in S_i^*$, $i = \overline{1, m}$, they should use for service in order for the total time spent for commute to the service station to be minimum, that is:

$$(((x, y) \in S_1, \dots, (x, y) \in S_m), (\zeta_1, \dots, \zeta_m))$$

$$\sum_{i=1}^m \int_{S_i} f(x, y) t_i(x, y) dx dy \rightarrow \min_{((S_1, \dots, S_m), (\zeta_1, \dots, \zeta_m))}, \quad (2)$$

(in case of continuous distribution of consumers), or

$$\sum_{i=1}^m \sum_{(x, y) \in S_i} f(x, y) t_i(x, y) \rightarrow \min_{(((x, y) \in S_1, \dots, (x, y) \in S_m), (\zeta_1, \dots, \zeta_m))}, \quad (3)$$

(in case of the number of consumers ($n > m$) is limited).

It should be noted that a solution to the problem (3) can be obtained from problem (2) with $f(x, y) = 0$ for each point $(x, y) \in S$ which is not a location of a consumer in the region S .

The problem (2) can be solved using the method proposed in [5]. This involves transforming (2) into an equivalent form using characteristic functions $\mu_i(x, y)$ of sets S_i , $i = \overline{1, m}$:

$$\mu_i(x, y) = \begin{cases} 1, & \text{якщо } (x, y) \in S_i \\ 0, & \text{якщо } (x, y) \notin S_i \end{cases} \quad (4)$$

With a pair of values $(\mu_*(x, y), \zeta_*)$ such that

$$F(\mu_*(x, y), \zeta_*) = \min_{(\mu(x, y), \zeta) \in M \times S^m} F(\mu(x, y), \zeta), \quad (5)$$

where

$$F(\mu(\cdot), \zeta) = \int_S \sum_{i=1}^m f(x, y) t_i(x, y) \mu_i(x, y) dx dy \quad (6)$$

$$M = \{\mu(x, y) = (\mu_1(x, y), \dots, \mu_m(x, y))\}:$$

$$\sum_{i=1}^m \mu_i(x, y) = 1, \quad \text{м.в. } (x, y) \in S, \quad (7)$$

$$\mu_i(x, y) = 0 \quad \text{або} \quad 1 \quad \text{м.в. } (x, y) \in S, \quad i = \overline{1, m},$$

$$\zeta = (\zeta_1, \dots, \zeta_m) \in \underbrace{S \times \dots \times S}_m = S^m.$$

Let us describe the solution for this problem.

It is obvious from [5] that

$$F(\mu_*(\cdot), \zeta_*) = \min_{(\mu(\cdot), \zeta) \in M \times S^m} F(\mu(\cdot), \zeta) = \min_{\zeta \in S^m} (\min_{\mu(\cdot) \in M} F(\mu(\cdot), \zeta)). \quad (8)$$

As in [5], an optimal solution for the internal subtask in (8) is achieved when $\zeta \in S^m$ is fixed for a vector function $\mu_*(x, y) = (\mu_{*1}(x, y), \dots, \mu_{*m}(x, y))$ with i-th component defined as:

$$\mu_{*i}(x, y) = \begin{cases} 1, & \text{якщо } (x, y) \in S_{*i} \\ 0, & \text{якщо } (x, y) \notin S_{*i} \end{cases}, \quad i = \overline{1, m}, \quad (9)$$

where

$$S_{*i} = \{(x, y) : t_i(x, y) = \min_{l=1, m} t_l(x, y)\}. \quad (10)$$

Let us define

$$P(\zeta) = \min_{\mu(\cdot) \in M} F(\mu(\cdot), \zeta), \quad \zeta \in S^m. \quad (11)$$

Following [5], the external subtask in (8) is defined like this:

$$P(\zeta) = \int_S \min_{l=1, m} f(x, y) t_l(x, y) dx dy \rightarrow \min, \quad (12)$$

$$\zeta \in S^m.$$

Let us describe the algorithm for solving this problem.

The basis of the algorithm is formed by equations (9-10) and a certain variation on generalized gradient descent with space expansion in the direction of the difference between two consecutive generalized gradients (so called r-algorithm),

which was developed for finding local minimums of an undifferentiable multi-extremum function $P(\zeta)$ from the problem (12).

Detailed descriptions of different variations of the r-algorithm can be found in [13].

We use the H-form of the r-algorithm [13] (H_k is a symmetric matrix where $H_k = B_k B_k^T$) which results in the following iterative equation:

$$\zeta^{k+1} = \zeta^k - h_k \frac{H_{k+1} g_P(\zeta^k)}{\sqrt{(H_{k+1} g_P(\zeta^k), g_P(\zeta^k))}}, \quad k = 0, 1, 2, \dots \quad (13)$$

where

$$H_{k+1} = H_k + (1/\alpha_k^2 - 1) \frac{H_k \Delta_k \Delta_k^T H_k}{(H_k \Delta_k, \Delta_k)},$$

$$\Delta_k = g_P(\zeta^k) - g_P(\zeta^{k-1}).$$

Coefficient of space expansion is $\alpha_k=3$. Iteration multiplier h_k is adaptively controlled in accordance with [13].

Inscribe area S into a parallelepiped Π with sides parallel to coordinate axes. Let $f(x, y) = 0$ for $(x, y) \in \Pi \setminus S$. Cover parallelepiped Π with rectangular grid and let the initial guess be $\zeta = \zeta^{(0)}$. Compute value $\mu^{(0)}(x, y)$ for grid nodes using equations (9) with $\zeta = \zeta^{(0)}$, and the gradient value $g_P(\zeta^{(0)})$ with $\mu(x, y) = \mu^{(0)}(x, y)$, $\zeta = \zeta^{(0)}$, after which select the initial r-algorithm step $h_0 > 0$ and compute

$$\zeta^1 = PR_{\Pi} \left(\zeta^0 - h_0 \frac{H_1 g_P(\zeta^0)}{\sqrt{(H_1 g_P(\zeta^0), g_P(\zeta^0))}} \right),$$

where PR_{Π} denotes projection onto Π .

Repeat r-algorithm iterations.

After k iterations we have certain values of $\zeta^{(k)}$, $\mu^{(k)}(x, y)$ in grid nodes. Let's describe the $(k+1)$ -th iteration.

1. Compute values $\mu^{(k)}(x, y)$ in grid nodes with $\zeta = \zeta^{(k)}$.

2. Determine the value of $g_P(\zeta)$ with $\mu(x, y) = \mu^{(k)}(x, y)$, $\zeta = \zeta^{(k)}$.

3. Perform $(k+1)$ -th iteration of the H-form of the r-algorithm [13] which has the following iterative equation:

$$\zeta^{k+1} = PR_{\Pi} \left(\zeta^k - h_k \frac{H_{k+1} g_P(\zeta^k)}{\sqrt{(H_{k+1} g_P(\zeta^k), g_P(\zeta^k))}} \right).$$

4. If the following condition

$$\|\zeta^{k+1} - \zeta^k\| \leq \varepsilon, \quad \varepsilon > 0, \quad (14)$$

does not hold then proceed to $(k+2)$ -th iteration. Otherwise go to step 5.

4. Let $\zeta_* = \zeta^{k+1}$, $\mu_*(x, y) = \mu^{k+1}(x, y)$.

5. Compute the optimal value of the goal function

$$P(\zeta) = \int_S \min_{l=1, m} f(x, y) t_l(x, y) dx dy,$$

with $\zeta = \zeta_*$.

This concludes the algorithm description.

Efficiency of the partitioning of service areas can be estimated using the coefficient of uneven load on consumers [1]:

$$k_i = \frac{\int_{S_i} f(x, y) dx dy}{\min \left\{ \int_{S_1} f(x, y) dx dy, \dots, \int_{S_m} f(x, y) dx dy \right\}}, \quad i = \overline{1, m}. \quad (15)$$

Here the value $\int_{S_i} f(x, y) dx dy$ denotes the number of consumers in the service area of the station ζ_i , $i = \overline{1, m}$.

Conclusions and recommendations for further research. We have examined a particular problem of optimal coverage or partitioning of a set of consumers into service areas without restrictions on the power of service stations, locating the coordinates of subset centers. We have analyzed existing formulations of related problems and methods for their solution. We have constructed an economic-mathematical model of the problem, developed an algorithm for its solution. We proposed an efficiency criterion of the partition for service areas which is defined as the coefficient of uneven load on consumers.

For example, problems (2) or (3) can be applied to placement of post offices or stores selling essential goods, planning locations of pedestrian crossings, waste recycling facilities and other objects as well as determining the boundaries of these services. Solving such problems requires additional research, including collecting and statistically processing additional information about possible ways of consumer movements and service station locations. An analysis of the infrastructure of a populated area or region will allow to identify bottlenecks in the functioning of various organizations, elimination of which will lead to an increase in the quality of life of the population.

References

1. Bandorina, L.M. and Lozovskiy, O.S. (2016), *Modelyuvannya viznachennya optimalnih mezh zon obslugovuvannya pri fiksovanih polozhennyah stantsiy obslugovuvannya* [Simulation of determination of optimal limits of service areas at

fixed positions of service stations], *Materiali dopovidey mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferentsiyi «Suchasniy stan i tendentsiyi rozvitku ekonomiki krayini»*, Klasichniy privatniy universitet, Zaporizhzhya, pp. 190-192.

2. Brusov, V.S. and Piyavskiy, S.A. (1971), “Computational algorithm for optimal coverage of planar regions”, *Zhurnal vyichislitelnoy matematiki i matematicheskoy fiziki*, vol. 11, № 2, pp. 304-312.

3. Brusov, V.C. and Piyavskiy, S.A. (1970), “Low thrust propulsion system, universal for a two-dimensional range of parameters”, *Kosmicheskie issledovaniya*, vol. 8, No. 4.

4. Gavryushov, A.A. and Lozovskiy, O.S. (2016), “Rozv'yazannya zadachi bagatokratnogo optimalnogo pokrittya mnozhini minimalnoyu kikistyu kul zadanogo radiusa” [The solution of the problem of multiple optimal covering of a set with the minimum number of balls of a given radius]; *Zbirnik nauk. prats za materialami Vseukr. konferentsiyi «Ekonomichna kibernetika: problemi upravlinnya sotsialno-ekonomichnimi sistemami»*, Porogi, Dnipro, pp. 100-104.

5. Kiselova, O.M., Bandorina, L.M. and Lozovska, L.I. (2015), “Algoritm rozv'yazannya spetsialnogo tipu zadachi optimalnogo rozbittya mnozhin u razi obmezhen na potuzhnosti iz zadanim roztashuvannyam tsestriv pidmnozhin” [Algorithm for solving a special type of the problem of optimal splitting of sets in the case of power constraints with a given location of centers of subsets]; *Pitannya prikladnoyi matematiki i matematichnogo modelyuvannya*, DNU, Dnipropetrovsk, pp. 88-98.

6. Kiselova, O.M., Lozovskaya, L.I. and Timoshenko, E.V. (2009), “The solution of continuous problems of optimal covering by balls using the theory of optimal partitioning of sets”, *Kibernetika i sistemniy analiz*, vol. 3, pp. 98-117.

7. Kiseleva, E.M. and Shor, N.Z. (1997), “O shodstve i razlichii nekotorykh nepreryivnykh zadach o pokryitii i razbieni” [On the similarity and difference of some continuous problems on covering and splitting]; *Voprosyi prikladnoy matematiki i matematicheskogo modelirovaniya*, DGU, Dnepropetrovsk, pp. 68-77.

8. Piyavskiy, S.A. (1968), “On the optimization of networks”, *Izvestiya AN SSSR. Tehnicheskaya kibernetika*, vol. 1, pp. 68-80.

9. Suharev, A.G. (1998), *Minimaksnyie algoritmyi v zadachah tselochislennogo analiza* [Minimax algorithms in integer analysis problems], Nauka, Moscow, Russia.

10. Stoyan, Yu.G. and Patsuk V.N. (2006), “Coating a polygonal region with a minimum number of identical circles of a given radius”, *Dop. NAN UkraYini*, vol. 3, pp. 74-77.

11. Friedman, M. (1976), “On the analysis and solution of certain geographical optimal covering problems”, *Comput. And Oper. Rex*, vol. 17, pp. 848-856

12. Jandl, H. and Wieder, K. (1988), "A continuous Set Covering Problemas a Quasidifferentiable Optimization Problem", *Optimization 19*, vol. 6, pp.781-802.

13. Shor, N.Z. (1979), *Metodyi minimizatsii nedifferentsiruemyih funktsiy i ih prilozhenie* [Methods for minimizing nondifferentiable functions and their application], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.

**Лозовський О.С., аспірант, Національна металургійна академія України
Економіко-математична модель оптимального розміщення станцій
обслуговування**

У статті досліджена одна спеціального вигляду задача оптимального покриття або розбиття множини споживачів на зони обслуговування без обмежень на потужності станцій з відшукуванням координат центрів підмножин, проведено аналіз існуючих постановок споріднених задач та методів їх розв'язання. Побудована економіко-математична модель задачі, розроблено алгоритм її розв'язання, запропоновано критерій ефективності розбиття на сегменти обслуговування, що визначається як коефіцієнт нерівномірності навантаження по споживачам. Наведено приклади практичних задач, для розв'язання яких можна застосувати розроблену модель та алгоритм. Для розв'язання таких задач необхідно проведення додаткових досліджень, зібрати та статистично обробити додаткову інформацію про можливі шляхи пересування споживачів та можливі місця розміщення станцій обслуговування. Аналіз інфраструктури населеного пункту або регіону дозволить з'ясувати вузькі проблемні місця в функціонуванні різних організацій, усунення яких призведе до підвищення якості життя населення.

Ключові слова: економіко-математична модель, оптимальне розбиття, станція обслуговування, алгоритм, критерій, ефективність розбиття, характеристична функція.

**Лозовский А.С., аспирант, Национальная металлургическая академия Украины
Экономико-математическая модель оптимального размещения станций
обслуживания**

В статье исследована одна специального вида задача оптимального покрытия или разбиение множества потребителей на зоны обслуживания без ограничений на мощности станций с отысканием координат центров подмножеств, проведен анализ существующих постановок родственных задач и методов их решения. Построена экономико-математическая модель задачи, разработан алгоритм ее решения, предложен критерий эффективности разбиения на сегменты обслуживания, определяется как коэффициент неравномерности нагрузки по потребителям. Приведены примеры практических задач, для решения которых можно применить разработанную модель и алгоритм. Для решения таких задач необходимо проведение дополнительных исследований, собрать и статистически обработать дополнительную информацию о возможных путях передвижения потребителей и возможные места размещения станций обслуживания. Анализ инфраструктуры населенного пункта или региона позволит выявить узкие проблемные места в функционировании различных организаций, устранение которых приведет к повышению качества жизни населения.

Ключевые слова: экономико-математическая модель, оптимальное разбиение, станция обслуживания, алгоритм, критерий, эффективность разбиения, характеристическая функция.

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.95: 005.591

Т. В. АЛЬОШИНА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Національна металургійна академія України

Ю. П. СИНИЦІНА,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Національна металургійна академія України

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗАСАДАХ РЕІНЖІНІРИНГУ

У статті розглядаються теоретичні засади дефініції «кадровий потенціал підприємства». Виокремлено та проаналізовано альтернативні підходи до розуміння процесів, притаманних сучасному підприємству. Показано переваги, перспективи та суперечності формування кадрового потенціалу підприємства. Розкрито особливості процесного підходу у формуванні кадрового потенціалу підприємства, окреслено межі його застосування. Обґрунтовано типові характеристики процесу та етапи бізнес-процесу «формування кадрового потенціалу підприємства». Надано пропозиції щодо формування карти реструктуризації бізнес-процесу «формування кадрового потенціалу підприємства» на засадах реінжинірингу.

Ключові слова: Кадровий потенціал, характеристики процесу, реструктуризація, бізнес-процес, реінжиніринг.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток ринкових відносин вимагає від української держави створення сучасних методів регулювання кадрового забезпечення усіх галузей економіки, як одного з основних чинника розвитку країни та суспільства. Функціонування будь-якої галузі неможливе без

ефективних механізмів кадрового забезпечення, адже саме кадрова складова формує конкурентну перевагу підприємств на ринку. Саме тому перед керівниками держави та підприємств гостро постає питання щодо застосування інноваційних методів формування кадрового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує безліч підходів щодо формування кадрового потенціалу підприємства. Огляд літературних джерел дав можливість дослідити більш детально визначення таких категорій як «кадровий потенціал» та «кадровий потенціал підприємства», а також проаналізувати підходи різних авторів щодо формування кадрової складової підприємства.

Проблеми теорії, методології та практики формування і функціонування кадрового потенціалу знайшли своє відображення в роботах Берглезової Т.В., Балабанової Л.В. та Сардак О.В., Виханського О.С, Краснокутської Н.С., Лапіна Є.В., Маслова Е.В., Прижигалкіної Н.В., Щокіна Г. В. [1-8] та інших.

Питаннями переходу на процесний підхід до менеджменту та реінжиніринг займалися такі вчені, як: Єліферов В.Г., Рєпин В.В., Хаммер М., Чампі Д., Чернявський Д.И., Кірдіна О.Г. та інші [9-13].

Однак, залишилися недостатньо дослідженими питання впровадженню процесного підходу до управління персоналу та вдосконалення кадрового процесу на засадах реінжинірингу.

Формулювання цілей статті. сформулювати адаптовану дефініція «кадровий потенціал підприємства»; визначити типові характеристики процесу та запропонувати карту реструктуризації бізнес-процесу «формування кадрового потенціалу підприємства» на засадах реінжинірингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В різноманітних працях дефініція «кадровий потенціал підприємства» розглядається з позиції виробничого ресурсу. Так, Лапіна Є.В. вважає, що кадровий потенціал підприємства – це сукупна спроможність виробничого персоналу забезпечити виробництво споживчих вартостей, які відповідають потребам ринку в конкретних економічних і науково-технічних умовах виробництва [1].

Н.В. Краснокутська вважає, що кадровий потенціал – це сукупність здібностей і можливостей кадрів забезпечувати досягнення цілей довгострокового (перспективного) розвитку підприємства [2].

За результати дослідження Берглезової Т.В. – «Кадровий потенціал підприємства – вміння та навички робітників, які можуть бути використані для підвищення його ефективності в різних сферах виробництва з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту» [3].

Існує також інша думка дослідників, згідно з якою кадровий потенціал підприємства є потенціалом самої праці, тобто кожного працівника.

На думку Балабанової Л.В. – «кадровий потенціал підприємства – це гранична величина можливої участі працівників підприємства у його діяльності з урахуванням їх компетентності, психофізичних особливостей, інтересів, мотивацій» [4].

Маслов Е.В. трактує кадровий потенціал підприємства, як «сукупна трудова дієздатність його колективу, ресурсні можливості у сфері праці облікового складу підприємства, виходячи з їх віку, фізичних можливостей, знань і професійно-кваліфікаційних навичок» [5].

Автор Щекин Г.В. відзначає, що кадровий потенціал підприємства – це спроможність і можливість персоналу підприємства до повної реалізації свого особистісного потенціалу до досягнення поставлених цілей при виробництві товарів і послуг [6].

На наш погляд, кадровий потенціал підприємства є комплексним поняттям, яке включає в себе як сукупного потенціал працівника так і сукупні можливості, уміння, навички та компетенції трудового колективу, який здатний до інноваційної реалізації виробничих задач та забезпечення сталого виробничого процесу.

Слід зауважити, що визначення кадрового потенціалу буде неповним без урахування кількісних та якісних характеристик працівників підприємства.

Так, Прижигалкіна Н.В. вважає, що до кількісних характеристик персоналу слід відносити такі як чисельність і вікова структура працівників, професійний стаж, тривалість та інтенсивність робочого часу, тоді як якісні характеристики описують такі компоненти, як фізіологічний, інтелектуальний, професійно-освітній та соціо-гуманістичний показники [7].

В той же час, Виханський О.С. відносить до кількісних показників кадрового потенціалу такі показники як склад, структура персоналу, чисельність зайнятих на підприємстві, середній вік працівників, середній стаж роботи на підприємстві, динаміка плинності кадрів, середня заробітна плата робітників, фахівців, керівників, її співвідношення з відповідними виплатами на підприємствах-конкурентах.

Щодо якісних характеристик персоналу, то Виханський О.С. пропонує вносити до їх складу стан здоров'я, працездатність, рівень освіти, професійні знання та навички, рівень кваліфікації, практичний досвід, компетентність, інтелектуальні й творчі здібності, професіоналізм, прояв трудової та інноваційної активності [8].

Формування кадрового потенціалу з урахуванням всіх якісних та кількісних характеристик є важливою умовою стабільного розвитку будь-якого підприємства

В загальному вигляді, формування кадрового потенціалу – це планомірний і цілеспрямований процес забезпечення підприємства кадрами у необхідній кількості і з необхідними професійними здібностями, а також їх розвиток і підвищення їх кваліфікації відповідно до потреб підприємства.

Формування кадровим потенціалом відбувається ступенево відповідно до етапів розвитку персоналу, до яких відносять:

1. Планування трудових ресурсів у відповідності до кадрових потреб
2. Підбір кандидатів за кількісними та якісними характеристиками
3. Набір персоналу
4. Призначення на посаду
5. Оцінка професійних навичок
6. Навчання або підвищення кваліфікації
7. Просування по службі

Діяльність підприємства щодо формування кадрового потенціалу та безпосередньо етапи розвитку персоналу доречно розглядати з точки зору процесного підходу, особливо за умови, що вся діяльність підприємства розглядається як система процесів або бізнес-процесів, а людина, – як основний ресурс виконання даних процесів.

З точки зору аналізу літературних джерел, під процесним підходом розуміють побудову в компанії системи процесів, управління цими процесами для отримання найкращих результатів, підвищення ефективності та забезпечення задоволеності споживачів.

Основою процесного підходу до управління підприємством є виокремлення бізнес-процесів (процесів) організації і управління ними.

В той же час, процес – це стійка, цілеспрямована сукупність взаємопов'язаних видів діяльності, яка за певною технологією перетворює входи на виходи, що становлять цінність для споживача [9].

Щодо бізнес-процесу, то в економічній літературі зустрічаються різноманітні визначення відповідної економічної категорії, узагальнення яких зводиться до наступного визначення – сукупність операцій; потік роботи; сукупність (комплекс) видів діяльності; групу взаємозалежних завдань; структуровану послідовність дій; послідовність взаємопов'язаних за входами та виходами функцій; впорядковану сукупність сутностей (робочих об'єктів, ресурсів, організаційних одиниць), функцій (дій, операцій) та подій [10].

Заслуговує на особливу увагу визначення, запропоноване М. Хаммером та Дж. Чампі, відповідно до якого бізнес-процеси – це сукупність різних видів діяльності, у рамках яких «на вході» використовується один або більше видів ресурсів, в результаті якої на «виході» створюється продукт, що представляє цінність для споживача [11].

Необхідно зауважити, що будь-який процес підприємства повинен відповідати відповідним характеристикам, які представлені в табл. 1. Наведену класифікацію типових характеристик процесу можна застосовувати при моделювання будь-якого процесу на підприємстві.

Таблиця 1

Типові характеристики процесу

№	Назва	Сутність
1	Найменування процесу	найменування має бути коротким і по можливості відображати сутність процесу
2	Визначення процесу	формулювання, яке розкриває суть, основний зміст процесу
3	Мета процесу	необхідний або бажаний результат процесу
4	Ресурси	фінансові, технологічні, матеріальні, трудові і інформаційні ресурси, за допомогою яких здійснюється перетворення входів у виходи
5	Структура процесу	складність процесу, яка визначається кількістю операцій процесу та межами одного чи кількох підрозділів
6	Власник процесу	особа, відповідальна за перспективне планування, ресурсне забезпечення і ефективність процесу
7	Керівник процесу	особа, відповідальна за поточне планування і ведення процесу з метою досягнення запланованих результатів
8	Нормативи процесу	документація, яка містить показники норм, відповідно до яких здійснюється процес
9	Входи процесу	матеріальні і інформаційні потоки, що поступають в процес ззовні і що підлягають перетворенню
10	Виходи процесу	результати перетворення, що додають вартість. будь-який процес повинен мати, принаймні, один вихід;
11	Визначення постачальників процесу	внутрішні або зовнішні постачальники - джерела входів даного процесу
12	Визначення споживачів процесу	процеси внутрішнього або позаюмним походження, що є користувачами результатів даного процесу
13	Оцінка процесу	характеристики процесу, що підлягають виміру і контролю
14	Показники результативності процесу	показники відповідності фактичних результатів процесу запланованим
15	Показники ефективності процесу	показники відбивають зв'язок між досягнутим результатом і використаними ресурсами

Джерело: Власна розробка авторів на базі матеріалами [9;12]

Тоді, в рамках досліджуваної тематики, формування кадрового потенціалу варто розглядати як бізнес-процес, який описує діяльності з управління персоналом як мережу взаємодіючих процесів, що протікають усередині організаційної структури підприємства і реалізує ціль її існування.

Аналіз економічних джерел показав, що процес формування кадрового потенціалу розглядають як розвиток кадрового складу працівників відповідно до всіх стадій його формування.

При цьому власником і ресурсом з управління процесу є кадрова служба підприємства, постачальником виступає ринок праці, споживачем – саме підприємство, а посадові інструкції слугують прикінцевими нормативами процесу, які регламентують лише результат, а не весь хід процесу.

На думку авторів, процес формування кадрового потенціалу відіграє особливу роль і займає ключове місце у загальній системі бізнес-процесів компанії, оскільки успішність діяльності компанії значною мірою визначається тим, наскільки бізнес-процеси підприємства спрямовані на досягнення його стратегічних і тактичних цілей і наскільки ці процеси ефективні. Саме тому, існуючий процес формування кадрового потенціалу підприємства потребує переосмислення та реструктуризації з точки зору процесного підходу.

Найбільш популярним методом управління бізнес-процесами та їх удосконалення є метод реінжинірингу.

Вперше метод реінжинірингу запропонований М. Хаммер і Д. Чампі, які визначили реінжиніринг як «фундаментальне й радикальне перепроєктування бізнес-процесів компанії для досягнення корінних поліпшень в основних актуальних показниках їх діяльності – вартість, послуги, якість, темпи зростання» [11].

Сучасний економічний досвід у галузі реінжинірингу свідчить про той факт, що реінжиніринг бізнес-процесів може розглядатися не тільки як кардинальні зміни процесу або його побудови з нуля, а і як його уточнення, деталізація, переосмислення або переоцінка. Реінжиніринг дозволяє стандартизувати сам процес за допомогою приведення характеристик процесу до стандартних процедур, моделей і фундаментальної або часткової зміни сутності й характеру виконуваних робіт і всієї системи управління.

Автори дослідження дотримуються думки, що процес «формування кадрового потенціалу підприємства» не потребує кардинальної перебудови всього процесу, але підлягає реструктуризації щодо ряду уточнень процесних характеристик.

В рамках реінжинірингу відповідного процесу, авторами запропонована карта реструктуризації процесу «формування кадрового потенціалу підприємства», яка представлена в табл. 2. Запропонована в табл. 2 карта реструктуризації відображає всі елементи процесу «формування кадрового потенціалу підприємства», дозволяє деталізувати бізнес-процес з точки зору його основних характеристик та у перспективі подальших досліджень дає змогу графічно зобразити модель відповідного бізнес-процесу, яка буде відображати детальну структуру підпроцесів та операцій основного процесу.

Карта реструктуризації бізнес-процесу «формування кадрового потенціалу підприємства» на засадах реінжинірингу

№	Назва	Сутність
1.	Найменування процесу	процес «формування кадрового потенціалу підприємства»
2.	Визначення процесу	етапне планування розвитку кадрового потенціалу на усіх стадіях розвитку персоналу з урахуванням потреб підприємства
3.	Мета процесу	задоволення потреб підприємства у кваліфікованих кадрах у необхідній кількості і необхідної якості
4.	Ресурси	потенційні працівники, або працівники, що знаходяться на будь-якому етапі формування потенціалу
5.	Структура процесу	підпроцеси (операції), які відповідають етапам формування кадрового потенціалу, а саме: планування трудових ресурсів; підбір кандидатів за кількісними та якісними характеристиками; набір персоналу; призначення на посаду; оцінка професійних навичок; навчання або підвищення кваліфікації; просування по службі
6.	Власник процесу	директор (або заступник генерального директора) по роботі з персоналом, який визначає основний вектор розвитку кадрового потенціалу в межах підприємства, перспективне планування кадрового складу, ресурсне забезпечення і ефективність процесу
7.	Керівник процесу	начальник кадрової служби (посадова особа, яка виконує відповідні обов'язки), який відповідальний за поточне планування і ведення процесу набору, підбору, оцінки ефективності персоналу та його подальшого розвитку, з метою досягнення запланованих результатів
8.	Нормативи процесу	документація, яка містить регламентований хід процесу формування кадрового потенціалу, з урахуванням показників норм розвитку працівника на всіх стадіях формування відповідно до посади та вимог підприємства
9.	Входи процесу	потреба у працівниках необхідного профілю та кваліфіковані кадри, які заняті на інших робочих місцях, але потенційно задовольняють кадровим потребам підприємства.
10.	Виходи процесу	працівники підприємства, які отримали додаткову цінність (досвід, навички, проявили особистісні характеристики цінні для підприємства) і є необхідними хоча б у одному або декількох підрозділах підприємства.
11.	Визначення постачальників процесу	сукупність працівників (кадрів), які представлені на ринку праці і відповідають потребам підприємства, випускники ВНЗ
12.	Визначення споживачів процесу	підрозділи підприємства, які мають потребу у кадрах
13.	Оцінка процесу	якісні та кількісні характеристики працівників, які задовольняють потреби підприємства
14.	Показники результативності процесу	показники, що показують відповідності фактичних результатів процесу формування кадрового потенціалу запланованим
15.	Показники ефективності процесу	показники, які відображають зв'язок між досягнутим результатом і кількістю використаних ресурсів (кількість працівників, які в процесі формування набули необхідних для підприємства характеристик)

Джерело: Власна розробка авторів

Висновки. Таким чином, використання процесного підходу в управлінні персоналом – це управлінський інструментарій, який дозволяє: зменшити непродуктивність праці і підвищити якість кадрового складу підприємства; підвищити потенціал не тільки працівників, а й потенціал і конкурентоспроможність всієї установи в загалі; забезпечити наявність повної інформативної бази щодо відповідного процесу бізнесу; приймати своєчасні й стратегічно вірні рішення.

Застосування реінжинірингу до управління персоналом дозволяє побудувати найбільш оптимальні форми організаційної взаємодії персоналу, керівництва, власників та споживачів процесу, якісно перетворити динамічні й структурні характеристики працівників у потенційні можливості трудового колективу і всього підприємства, що сприятиме підвищенню його інноваційного розвитку та прибутковості.

Список використаної літератури

1. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 08.07.01 «Економіка промисловості» / Є. В. Лапін. – Харків: Сумск. держ. ун-т., 2006. – 36 с.
2. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальн. посібн. / Н. С. Краснокутська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 350 с.
3. Берглезова Т. В. Проблемы управления процессами формирования и использования кадрового потенциала предприятия [Электронный ресурс] / Т.В. Берглезова // Проблемы предпринимательства в экономике России. – 2005. – № 8. – С. 75–80.
4. Балабанова Л. В. Організація праці менеджера: підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – Донецьк: Донецький нац. ун-т екон. і торг. ім. М. Туган-Барановського, 2008. – 480 с.
5. Маслов Е. В. Управление персоналом предприятия: Учебн. пособ. / Е. В. Маслов. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – 312 с.
6. Щекин Г. В. Теория социального управления: монографія / Г. В. Щекин. – К.: МАУП, 1996. – 408 с.
7. Прижигалкіна Н. В. Формування кадрового потенціалу аграрного сектора регіону / Н. В. Прижигалкіна // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – № 3(42). – С. 43–48
8. Виханский О. С. Стратегическое управление: учебн. / О. С. Виханский. – 2-е изд., перераб. и допол. – М. : Гардарика, 1998. – 296 с.

9. Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В. В. Репин, В. Г. Елиферов. – М.: Стандарты и качество, 2013. – 544 с.

10. Чернявський Д. И. Моделирование и реинжиниринг бизнес-процессов: учеб. пособ. / Д. И. Чернявский, Д. В. Рудаков. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 2010. – 84 с.

11. Hammer M. Reengineering the corporation: a manifest of business revolution / M. Hammer, J. Champy. – New York: Harper Business, 1993. – 223 p.

12. Репин В. В. Бизнес-процессы. Моделирование, внедрение, управление. – М: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 512 с.

13. Кірдіна О. Г. Процесний підхід до управління персоналом // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. - № 46. – С.278-281.

References

1. Lapin, E. V. (2006), *Ekonomichnyi potentsial pidpriemstv promislovosti: formuvannya, otsinka, upravlinnya* [Economic potential of industrial enterprises: formation, evaluation, management], Kharkiv, Ukraine.

2. Krasnokutska, N. S. (2005), *Potentsial pidpriemstva: formuvannya ta otsinka* [Enterprise Potential: Formation and Evaluation], Tsentr navchalnoyi literaturi, Kiyiv, Ukraine.

3. Berglezova, T. V. (2005), “Problems of management of processes of formation and use of personnel potential of the enterprise”, *Problemyi predprinimatelstva v ekonomike Rossii*, vol. 8, pp. 75–80.

4. Balabanova, L. V. and Sardak, O. V. (2008), *OrganizatsIya pratsi menedzhera* [Organization of labor manager], DonNUET, Donetsk, Ukraine.

5. Maslov, E. V. (1999), *Upravlenie personalom predpriyatiya* [Personnel management of the enterprise], INFRA-M, Novosibirsk, Russia.

6. Schekin, G. V. (1996), *Teoriya sotsIalnogo upravleniya* [Theory of social management], MAUP, Kiyiv, Ukraine.

7. Prizhigalkina, N. V. (2007), “Formation of personnel potential of the agrarian sector of the region”, *Visnik agrarnoyi nauki Prichornomor'ya*, vol. 3(42). – pp. 43–48

8. Vihanskiy, O. S. (1998), *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management], Gardarika, Moscow, Russia.

9. Repin, V. V. and Eliferov, V. G. (2013) *Protsessnyi podhod k upravleniyu. Modelirovanie biznes-protsessov* [Process approach to management. Modeling of business processes], Standartyi i kachestvo, Moscow, Russia.

10. Chernyavskiy, D. I. and Rudakov, D. V. (2010), *Modelirovanie i reinzhiniring biznes-protsessov* [Modeling and reengineering of business processes], OmGTU, Omsk, Russia.

11. Hammer, M., and Champy, J. (1993), *Reengineering the corporation: a manifest of business revolution*, Harper Business, New York, USA.

12. Repin, V. V. (2013), *Biznes-protsessyi. Modelirovanie, vnedrenie, upravlenie* [Business processes. Modeling, implementation, management], Mann, Ivanov i Ferber, Moscow, Russia.

13. Kirdina, O. G. (2014), "Process approach to personnel management", *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti*, vol. 46. – pp. 278-281.

Aloshyna T., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Synytsina Yu., Ph.D. in Technical, Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Improvement of process of personnel potential formation of the enterprise based on reengineering

The definition of "personnel potential of the enterprise" was discovered in the article. There were identified and analyzed the alternative approaches to the definition of processes of the modern enterprise. In the article were shown the advantages, perspectives and contradictions of business-process of personnel potential formation of the enterprise. The features of the process approach in the formation of the personnel potential of the enterprise are revealed, the process boundary are defined. The typical characteristics of the process and the stages of the business process "formation of the personnel potential of the enterprise" are justified. It was created the restructuring card of business-process "personnel potential formation of the enterprise" which is based on reengineering.

Key words: personnel potential, process characteristics, restructuring, business process, reengineering.

Алешина Т.В., к.э.н., доцент; Синицына Ю.П., к.т.н., доцент, Национальная металлургическая академии Украины

Совершенствование процесса формирования кадрового потенциала предприятия на основе реинжиниринга

В статье рассматриваются теоретические основы дефиниции «кадровый потенциал предприятия». Выделены и проанализированы альтернативные подходы к пониманию процессов, присущих современному предприятию. Показаны преимущества, перспективы и противоречия формирования кадрового потенциала предприятия. Раскрыты особенности процессного подхода в формировании кадрового потенциала предприятия, определены границы его применения. Обоснованно типичные характеристики процесса и этапы бизнес-процесса «формирование кадрового потенциала предприятия». Даны предложения по формированию карты реструктуризации бизнес-процесса «формирование кадрового потенциала предприятия» на основе реинжиниринга.

Ключевые слова: Кадровый потенциал, характеристики процесса, реструктуризация, бизнес-процесс, реинжиниринг.

Л. С. КВАСОВА,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Національна металургійна академія України

О. Ю. МАКАРОВА,
магістр менеджменту,
Національна металургійна академія України

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО РИНКУ

Стаття присвячена виявленню особливостей кластерного підходу для підвищення конкурентоспроможності промислового ринку. Проаналізовані можливості промислових регіонів України, з точки зору формування промислових кластерів, та визначення особливостей ринків щодо підвищення конкурентоспроможності. Виявлена необхідність для активації інвестиційних надходжень у регіон, для відновлення промисловості в Україні пропонується створити індустріальні кластери. Техно-кластери сформують умови для іноземних інвестицій, що призведе до зростання ВВП на душу населення і поліпшення добробуту громадян. Були розглянуті фактори, на яких буде базуватися технологічна модель кластера. На основі проведеного дослідження пропонується у кожному регіоні України розмістити техно-кластер. Експерти підраховали, що кожна область має хороший потенціал для створення і розвитку індустріальних парків. Умови деяких областей дозволяють побудувати навіть близько десятка подібних кластерних парків. Ці заходи підвищать конкурентоспроможність регіону, та країни в цілому, оскільки від досягнутого рівня конкурентоспроможності вирішальною мірою залежать можливості виживання і розвитку.

Ключові слова: кластер, кластерний підхід, конкурентоспроможність, промисловий ринок, промислові кластери, конкурентоспроможність ринку.

Постановка проблеми. Нестабільність ринків та ринкових відносин як в середині країни, так і у всьому світі призводить до того, що підприємствам необхідно визначати нові підходи для підвищення власної

конкурентоспроможності. Підприємства починають займатися «нечесною» конкуренцією, що негативно відображається як на їх прибутковості, так і на економіці країни в цілому. Підвищення конкурентоспроможності ринку є дуже перспективним напрямом для розвитку підприємств та їх міжнародних зв'язків. Існують концептуальні, системні підходи, але на мою думку саме кластерний підхід є найбільш перспективним але не досить розглянутим відносно ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд вчених досліджують особливості кластерного підходу в окремих країнах, що досить важливо для пошуку можливостей застосування теоретичних і прикладних розробок щодо формування та впливу на діяльність підприємств або на конкурентоспроможність регіонів. Розглянувши українські підприємства можна сказати, що лише декілька з них утворюють або є частиною певного кластеру, інші використовують нетрадиційні способи та методи підвищення власної конкурентоспроможності, що негативно відображається як на їх ринку, так і на національній економіці.

Дослідженню проблематики кластерів та кластерного підходу присвячені роботи й українських учених, а саме А. М. Колота, О. А. Грішнєвої, Г. А. Дмитренка, В. А. Євтушевського та зарубіжних вчених таких як А. Маршалл, Ф. Перу, Л. Матссон і Е. Дахменом та інші.

Мета дослідження. визначення особливостей підвищити конкурентоспроможність промислового ринку з точки зору кластерного підходу та поняття «конкурентоспроможність ринку».

Виклад основного матеріалу. Передумови для розуміння кластера, як особливого явища в економіці почали формуватися в 1920-1930 рр. разом з теорією промислової дислокації М. Вебера, а також пов'язані з ідеями А. Маршалла про локалізовану промисловість - «industrial districts» - концентрації спеціалізованих галузей в окремих місцевостях. Останній наголошував, що підприємства малого бізнесу можуть мати ті ж перевагами, що і великі підприємства, якщо вони розташовані в «промисловому регіоні», що характеризується великим резервом робочої сили, значним числом постачальників і посередників, що спеціалізуються в даній галузі, а також мають переваги в області спеціальних знань і технологій. У дослідженнях А. Маршалла знаходимо ідеї про отриманні вигоди з інноваційного процесу і від розширення інформаційного потоку між фірмами різних галузей: «... якщо хтось пропонує нову ідею, то інші її підхоплюють, збагачують своїми власними і, таким чином, ми отримуємо джерело ще багатьох нових ідей»[1].

В середині ХХ століття великий внесок в розвиток мережевих систем у вигляді «індустріальних округів», «промислових комплексів» - прототипів кластерів, внесли італійські регіональні аналітики Майлат і Вассерот, а також

Чаманський і Де Аблас [2], в роботах яких з'явилось поняття «промисловий кластер «як» підмножина виробництв економіки, пов'язаних потоками товарів і послуг сильніше, ніж з іншими секторами національної економіки».

Французький економіст Ф. Перу ще в 1950 р. відзначав, що для розуміння причин економічного зростання необхідно фокусувати увагу на швидкозростаючих і розвиваються галузях економіки, які є носіями конкурентних переваг і домінують над іншими секторами завдяки значним розмірам, ринкового потенціалу або передової ролі в інноваційній сфері.

«Пізніше економіст Д. Дарвент назвав такі швидкокорслі галузі (або окремі підприємства), здатні кооперуватися з іншими учасниками ринку, «полюсами зростання». Сам Ф. Перру, основоположник теорії «полюсів розвитку», давав таке визначення даного поняття - це територіальна концентрація підприємств в окремих місцях, де економічне зростання, підприємницька активність, інноваційний процес відрізняються найбільшою інтенсивністю. Вони впливають на інші території і виступають осередками «поляризованого» розвитку економіки. Інші французькі вчені - І. Толенадо і Д. Солье використовували термін «*filieres industrielles*» - фільєри (вужча інтерпретація поняття «кластери») для опису груп технологічних секторів [3].

Кластерна теорія також досліджувалася шведськими теоретиками Л. Матссон і Е. Дахменом. Останній розглядав блоки розвитку - «*development blocks*», підкреслюючи важливість зв'язку між здатністю одного сектору розвиватися і забезпеченням при цьому прогресу в іншому.

Подальші комплексні дослідження в області кластерної теорії пов'язані з ім'ям американського економіста М. Портера, який виступив ініціатором введення поняття «кластер» в систему суспільно-економічних наук [4].

Резюмуючи вищезгадані, а також інші роботи, робимо висновок, що, поряд з «кластерами», можна виділити широкий ряд термінів, які використовуються для опису географічних скупчень підприємств, галузей і пов'язаних з ними процесів: неомаршалівські вузли, інтегровані корпоративні структури, спеціалізовані промислові агломерації, науково-виробничі комплекси, зв'язано-диверсифіковані системи, мережеві області, Інтергломерат, територіальні виробничі комплекси, блоки розвитку, індустріальні райони, плюс зростання і ін. [5].

Кілька десятків років тому родючі землі і багаті надра фактично гарантували країні процвітання. Але сьогодні держави, розвиваючі високі технології, мають більш потужну і стабільну економіку, ніж аграрні або нафтові країни. Обличчя глобальної економіки визначають ІТ-гіганти, а не нафтові магнати або аграрні компанії. Всі економічно сильні держави займаються високими технологіями. Класичний приклад - Сінгапур. Ця країна

змогла провести ефективні реформи, які дозволили їй з сировинного приросту перетворитися на державу з величезним промисловим потенціалом.

Наприклад, сьогодні в Сінгапурі близько 75% доданої вартості дає виробництво в області високих технологій. Україна весь час втрачає свій промисловий потенціал, про що свідчать зміни структури доданої вартості. Якщо в 1992 році частка промисловості в ній становила 50,9%, то в 2014 році всього 25,4%, то у 2016 році $\approx 8,7\%$. Після розриву торгово-економічних відносин з Росією Україна перетворюється з промислово розвиненої держави в експортера-аграрія.

Для відновлення промисловості в Україні необхідно запуснути індустріальні кластери. Створення індустріальних кластерів створює умови для зростання ВВП на душу населення і поліпшення добробуту громадян. Останнім часом цим шляхом пройшли такі країни, як Туреччина, Чехія, Польща, Словаччина, Румунія. В Україні застосували концепцію кластерів наприкінці 90-х рр. На сьогоднішній день існують підстави стверджувати, що Україна має власний досвід кластеризації, бо за останні роки були створені та функціонують такі українських кластери як Хмельницький – одяг, будівельні матеріали, зелений туризм; Івано-Франківськ – туризм, декоративний текстиль; Черкаси – транспортні перевезення; Житомир – добування та переробка каменю; Одеса – виробництво вина; Харків – машинобудування; Рівне – деревообробка. Ще вдалий вітчизняний приклад – це будівельний кластер в Подільському регіоні, який складається з 32 компаній, включаючи 21 підприємство, що працює у сфері будівництва, будівельних матеріалів та торгівлі, двох банків, двох навчальних закладів, трьох архітектурно-конструкторських інститутів, трьох клієнтських компаній та аудиторської компанії. Розвиток будівельного кластеру на Поділлі є новим виміром у досвіді кластерів в Україні. Крім того в Україні існують і інші приклади успішного застосування розглянутого підходу.

Аналізуючи діяльність існуючих світових та вітчизняних кластерів слід зазначити про необхідність врахування деяких потенційних складностей при застосуванні кластерного підходу, а саме: потреба в глибоку знанні регіону та його економічних проблем; гальмування капітальних інвестицій при дефіциті інфраструктури; потреба в наявності фінансових установ або інших місцевих джерел капіталу для тривалого існування кластеру; необхідність в налагодженні співпраці з організаціями, що надають технічну допомогу підприємствам регіону та в становленні зв'язків з місцевими органами влади; необхідність встановлення контактів з державними та приватними установами та організаціями в інших регіонах та за межами країни; необхідність в встановленні взаємовигідного співробітництва між бізнесовими та владними структурами тощо.

Щоб наздогнати розвинені країни, Україна повинна конкурувати в «гонці технопарків». Цікаво, що 52% від існуючих зараз в світі науково-технологічних парків з'явилися в перші 10 років XXI століття. Індустріальні кластери Європейського Союзу об'єднують 40 тисяч компаній У країнах ЄС створено 366 технопарків, які займають 28 млн. кв. м. і дають роботу 750 тисячам співробітників. Щорічно ці проекти залучають 15 млрд. доларів інвестицій.

Кожен регіон України здатний розмістити як мінімум три промислові зони. Експерти підрахували, що кожна область має хороший потенціал для створення і розвитку індустріальних парків. Умови деяких областей дозволяють побудувати навіть близько десятка подібних парків. Для цього просто необхідно привернути увагу інвесторів, які забезпечать високу технологічність виробництва і будуть створювати соціальні проекти для громадян України [6].

Україна стає все більш залежною від імпорту. З кожним роком ми імпортуємо все більше і більше. Якщо в 2002 році обсяг імпорту становив 115 млрд. грн., то в 2008 - вже 521 млрд. грн. У 2013 році ми імпортували на 765 млрд. грн., а в 2014 - на 834 млрд. грн. Постійне зростання імпорту створює негативне сальдо торгового балансу, через якого наша економіка в кращому випадку тупцює на місці. Але за даними Державної служби статистики України станом на січень 2017 року експорт перевищив імпорт: експорт товарів (148,1% до січня 2016 р.), імпорт (132,4% до січня 2016 р.) [7].

Конкурентоспроможність - як економічна категорія встановлює роль і місце виробництва та його взаємовідносини з споживачами на ринку, з приводу встановлення цін і обсягів пропозиції товарів. Концепція забезпечення конкурентоспроможності виходить з необхідності прискореного задоволення вимог ринку, насичення його товарами першочергового або підвищеного попиту, створення умов для гідного виходу на зовнішній ринок і виживаності підприємства в умовах жорсткої конкуренції. Дослідження факторів конкурентоспроможності має велике значення для подальшого розвитку теоретичних міркувань в теорії і практики конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність формується на різних рівнях: товару (послуги), компанії, галузі (ринку), регіону, країни. У зв'язку з цим слід розрізняти відповідно конкурентоспроможність товару, фірми, галузі, регіону, країни. У загальному вигляді конкурентоспроможність означає спроможність виконувати свої функції (призначення, місію) з необхідними якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку. Конкурентоспроможність може визначатися в порівнянні з іншими аналогічними об'єктами, часто кращими [1].

Слабка промисловість викликає бідність і низьку тривалість життя. Тривалість життя безпосередньо залежить від матеріальних можливостей людини, які визначаються рівнем ВВП на душу населення в країні. Низькі

зарплати і пенсії знижують купівельну спроможність і обмежують доступ до якісних харчування, освіти та медицини [6].

Розглянемо фактори, на яких буде базуватися технологічна модель кластера.

1) В моделі враховується продукція підприємств пов'язаних один з одним, як виробничими зв'язками, так і спільністю сировини, технологій, взаємозамінності персоналу і ін;

2) В моделі виступає ряд підприємств, при цьому враховуються як існуючі конкурентоспроможні виробництва, так і потенційні учасники кластера;

3) Модель має на увазі використання різних типів зв'язків між підприємствами кластера, включаючи, відносини постачальник - покупець, конкурент - конкурент, постачальник - потенційний покупець;

4) З огляду на нерівномірний розподіл конкурентоспроможності підприємств, виявляються лідери кластера - підприємства, що володіють високою конкурентоспроможністю, так звані - середняки, що володіють потенціалом підвищення конкурентоспроможності, і неконкурентоспроможні компанії [8];

На сьогоднішній день існують різні види промислових кластерів. Аналіз публікацій вітчизняних і зарубіжних дослідників кластерної теорії показує, що при цьому використовується досить широкий ряд ознак, за якими кластери підприємств об'єднуються в однорідні групи. Саме об'єднання у кластери допомагає підприємствам конкурувати як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [9].

Розвиток ринків на території України у нинішньому стані не є досить вдалим та прибутковим. Індустріальний (промисловий) ринок занепадає, через це несе збитки аграрний ринок, адже для, наприклад, збору врожаю зерна використовується продукція саме промислових підприємств яких стає все менше і менше. Уряд держави вважає, що краще закупити все необхідне для розвитку ринків, але «якщо не має промисловості, не має країни». Розглянемо кількість активних підприємств (табл. 1) України за видами економічної діяльності станом на листопад 2016 р. [7].

Отже, можна побачити, що на території України активних промислових ринків у порівнянні з підприємствами оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів майже в 3 рази менше. Це обумовлено низькою привабливістю промисловості України для власних і зарубіжних інвесторів. Саме для залучення та подальшого розвитку промислового ринку і підвищення його конкурентоспроможності необхідно застосувати кластерний підхід і утворити кластери як на території України, так і з підприємствами за кордоном.

Активні підприємства України за видами економічної діяльності станом на листопад 2016р.

Вид економічної діяльності	Кількість підприємств
Сільське, лісове та рибне господарство	45898
Промисловість (добувна і розроблення кар'єрів та переробна)	39554
Будівництво	25359
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	83120
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	14224
Тимчасове розміщення й організація харчування	6703
Інформація та телекомунікації	12301
Фінансова та страхова діяльність	4141
Операції з нерухомим майном	32535
Професійна, наукова та технічна діяльність	30164
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	58155
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	43502
Освіта	40707
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	25675
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	5642
Надання інших видів послуг	138156

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнюючі дослідження, можна сказати, що перевагами вступу підприємства у кластер є: рішення проблем недостатності інвестиційних, кадрових, енергетичних, сировинних і інших ресурсів, підвищення ефективності бізнес-процесів, створення умов для виходу на нові ринки збуту продукції, підвищення ефективності механізмів і каналів комунікацій, швидка кооперація навколо нових продуктів і процесів.

Кластерний підхід для українських підприємств є найбільш перспективним для підвищення власної конкурентоспроможності та конкурентоспроможності кластеру в цілому. Промисловість в Україні на теперішній час займає майже останнє місце в рейтингу, що негативно відображається на діяльності інших галузей та економіки країни. Для того щоб Україна «піднялася з колін» їй необхідно інвестувати в промисловість, адже на сході країни «помирає серце промислового потенціалу». Конкурентоспроможність - це процес, органічно властивого ринкової системи господарювання, при якому одні виробники з метою найкращим чином задовольнити потреби ринку і тим самим досягає на ньому панівного становища.

У числі ключових передумов, що забезпечать українському промисловому ринку високий рівень конкурентоспроможності можна виділити націленість виробників факторами виробництва, а також якість і ціна.

З метою збереження досягнутого рівня конкурентоспроможності процес формування конкурентних переваг має стати безперервним. Отже, конкурентоспроможність це не тільки економічне явище, але і процес пошуку нововведень і інновацій, що дозволяють удосконалювати не лише сам продукт але і його виробництво і розподіл.

Список використаної літератури

1. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. - London: Macmillan, 1890. – P. 332.
2. Czamanski S. Identification of industrial clusters and complexes: a comparison of methods and findings / S. Czamanski, L. A. Ablas // Urban Studies. - 1979. – Vol. 16. – P. 61-80.
3. Карапетян Е. Модернізація типології промислових кластерів [Електронний ресурс] / Е. Карапетян // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2 (5). – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11keetpk.pdf>.
4. Бутенко А. І. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону / А. І. Бутенко, Є. В. Лазарева [Електронний ресурс] // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – Режим доступу: <http://www.investplan.com.ua>; http://hyser.com.ua/business_and_finance/20-prichin-razvivat-industrialnye-klastery-v-ukraine-48407
5. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
6. Аргументы и факты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aif.ru/money/economy/kukuruza_vmesto_samoletov_chno_proishodit_s_promyshlennostyu_ukrainy
7. Семенов Г. А. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки: Монографія / Г. А. Семенов, О. С. Богма – Запоріжжя : КПУ, 2008. – 244 с.

References

1. Marshall, A. (1890), Principles of Economics, Macmillan, London, UK.
2. Czamanski, S. and Ablas, L.A. (1979), “Identification of industrial clusters and complexes: a comparison of methods and findings”, *Urban Studies*, vol. 16, pp. 61-80.
3. Karapetyan, E. (2011), “Modernization of the typology of industrial clusters”, *Sotsialno-ekonomichni problemi i derzhava*, vol. 2 (5), available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11keetpk.pdf>.
4. Butenko, A. I. and Lazareva, E. V. (2009), “The cluster phenomenon in the formation of an innovative model of the region's economy”, *Investitsiyi: praktika ta*

dosvid, available at: <http://www.investplan.com.ua>; http://hyser.com.ua/business_and_finance/20-prichin-razvivat-industrialnye-klastery-v-ukraine-48407

5. *Derzhavnyi komitet statystyky* [State Statistics Committee], available at: <http://ukrstat.gov.ua/>

6. *Arhumenty i fakty* [Arguments and facts], http://www.aif.ru/money/economy/kukuruza_vmesto_samoletov_chno_proishodit_s_promyshlennostyu_ukrainy

7. Semenov, G. A. and Bogma, O. S. (2008), *Stvorennaya klasternih ob'ednan v umovah novoyi ekonomiki: Monografiya* [Creation of cluster associations in a new economy: Monograph], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine.

Kvasova L., Ph.D. in Technical, Associate Professor; Makarova O., Master of Management, National Metallurgical Academy of Ukraine.

Cluster approaches for providing increasing competitiveness of the industrial market

The article is devoted to the identification of the peculiarities of the cluster approach for increasing the competitiveness of the industrial market. Possibilities of industrial regions of Ukraine, from the point of view of formation of industrial clusters, and definition of features of markets on increasing of competitiveness were analyzed. The need to activate investments in the region has been identified, and industrial clusters are proposed to restore industry in Ukraine. Techno-clusters will be formed on the conditions of having foreign investment, which will lead to GDP growth per capita and improve the well-being of citizens. The factors on which the technological model of the cluster will be based were considered. Based on the conducted research, it is proposed to place a techno-cluster in each region of Ukraine. Experts estimated that each region has a good potential for the creation and development of industrial parks. The conditions of some areas allow us to build even about a dozen similar cluster parks. These measures will increase the competitiveness of regions and the country as a whole, since the survival and development opportunities depend to the decisive degree on the level of competitiveness achieved.

Key words: cluster, cluster approach, competitiveness, industrial market, industrial clusters, market competitiveness.

Квасова Л.С., к.т.н., доцент, Макарова О.С., магистр менеджмента, Национальная металлургическая академия Украины

Кластерный подход для повышения конкурентоспособности промышленного рынка

Статья посвящена выявлению особенностей кластерного подхода для повышения конкурентоспособности промышленного рынка. Проанализированы возможности промышленных регионов Украины, с точки зрения формирования промышленных кластеров, и определение особенностей рынков по повышению конкурентоспособности. Выявлена необходимость для активации инвестиционных поступлений в регион, для восстановления промышленности в Украине предлагается создать индустриальные кластеры. Техно-кластеры сформируют условия для иностранных инвестиций, что приведет к росту ВВП на душу населения и улучшит благосостояние граждан. Были рассмотрены факторы, на которых будет базироваться технологическая модель кластера. На основе проведенного исследования предлагается в индустриальных регионах Украины разместить техно-кластеры. Условия некоторых областей позволяют построить даже около десятка подобных кластерных парков. Эти меры повысят конкурентоспособность регионов и страны в целом, поскольку от достигнутого уровня конкурентоспособности в решающей степени зависят возможности выживания и развития.

Ключевые слова: кластер, кластерный подход, конкурентоспособность, промышленный рынок, промышленные кластеры, конкурентоспособность на рынке.

ДО 80-РІЧЧЯ В. С. САВЧУКА

Савчук Володимир Сафронович - відомий український вчений-економіст, педагог, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, академік і голова відділення економіки Академії наук вищої школи України, академік Академії економічних наук України, заслужений діяч науки і техніки України.

Народився 14 січня 1938 року в м. Одесі. З повоєнних років родина мешкала у Києві. У 1955 р. закінчив київську середню школу № 25 та вступив до Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Кращим із кращих студентів вищих навчальних закладів Радянського Союзу в той час призначалася Сталінська стипендія. Серед таких студентів Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка був і студент економічного факультету Володимир Савчук. Університет Володимир Сафронович закінчив у 1960 році з відзнакою, здобувши кваліфікацію «Викладач політичної економії. Економіст». Обраному фаху він не зрадив протягом усього життя, послідовно пройшовши всі щаблі наукової та викладацької кар'єри: старший лаборант, асистент, аспірант, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри, проректор з наукової роботи. Більш як півсторіччя його професійна діяльність пов'язана з одним вищим навчальним закладом: від серпня 1960 року і до сьогодні В. С. Савчук працює в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана (колишній Київський інститут народного господарства ім. Д. С. Коротченка). Багато років перебував у відрядженні за кордоном, де за запрошенням працював викладачем у країнах Африки: 09.1967-06.1970 - Вища адміністративна школа, Республіка Малі; 03.1972-06.1973 - Африканський центр нафти та газу, Республіка Алжир; 10.1977-06.1981 - Вища партійна школа, Республіка Конго; викладав політичну економію та історію економічних учень. У цей час у пригоді стало вільне володіння французькою мовою.

З 1986 до 2012 рр. Савчук В. С. обіймав посаду проректора з наукової роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». З 1989 р. і до 2015 р. Володимир Сафронович Савчук очолював кафедру політичної економії обліково-економічних факультетів, яка завдяки його таланту вченого, організатора, управлінця перетворилася на потужний центр теоретичної економічної думки в Україні. Він створив наукову школу трансформаційної економіки. Особисто, як науковий консультант, підготував 15 докторів економічних наук, під його науковим керівництвом захищено 9 кандидатських дисертацій.

В. С. Савчук є автором понад 135 наукових та науково-методичних праць загальним обсягом належного автору матеріалу близько 175 друк. арк. Він має ряд публікацій у наукових виданнях у Анкарі, Афінах, Берліні, Браззавілі, Единбурзі, Лондоні, Москві.

Професор В. С. Савчук проводив велику громадську роботу, спрямовану на координацію наукових досліджень з іншими вищими навчальними закладами країни та інститутами НАН України, на науково-методичне забезпечення цих досліджень, на атестацію наукових кадрів країни. З 1987 по 1992 р. був головою науково-методичної секції з економіки Мінвузу України і на цій посаді проводив велику роботу з координації вузівських економічних досліджень. З 1988 до 1991 р. був членом Президії науково-методичної секції з економіки Держкомосвіти СРСР. З 1992 до 1995 р. В. С. Савчук очолював Експертну раду з економічних наук Вищої атестаційної комісії України.

Тривалий час (з 1990 до 2015 р.) професор В. С. Савчук очолював Спеціалізовану Вчену раду в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана, яка випустила у світ не один десяток докторів і понад сотню кандидатів економічних наук знаних сьогодні в наукових і політичних колах України та за її межами.

У 1981 р. Володимир Сафроновичу Савчуку присвоєна Вища урядова нагорода Республіки Конго «За відданість Конголезькому народу», 1998 р. - Почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», 2003 р. - нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, 2006 р. - Почесною грамотою Верховної Ради України, 2008 р. - Орденом «За заслуги» III ступеня, 2011 р. - Знаком «Петро Могила» та Знаком «Відмінник освіт України».

Наукова громадськість, друзі, колеги, редакція журналу «Проблеми економіки та політичної економії» щиро вітають Володимира Сафроновича з ювілеєм і бажають йому на довгі роки міцного здоров'я, щастя, невичерпної енергії, плідної праці, нових творчих злетів і здобутків у науковій і педагогічній діяльності.

***В. І. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри політичної економії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»***